

**GEORG HENRIK
VON
WRIGHT**

**normă
și
acțiune**

Editura
științifică și enciclopedică

NORMĂ ȘI ACȚIUNE

Georg Henrik von Wright

NORMĂ ȘI ACȚIUNE

(Studiu logic)

Traducere, postfață și note de DRAGAN STOIANOVICI
și SORIN VIERU

EDITURA ȘTIINȚIFICĂ ȘI ENCICLOPEDICĂ
București, 1982

PREFAȚĂ

Lucrarea de față este o versiune substanțial revizuită a primului din cele două cicluri de Prelegeri Gifford despre „Norme și valori” susținute de mine la Universitatea St. Andrews în 1959 și 1960. Conținutul celui de al doilea ciclu a fost publicat în 1963 în colecția „International Library of Philosophy and Scientific Method” sub titlul *The Varieties of Goodness (Varietățile Binelui)*. Această din urmă lucrare și cea de față sînt în mare măsură independente. Ele se intersectează însă pe o porțiune restrînsă: e vorba de analiza statutului ontologic al prescripțiilor din Capitolul VII al cărții de față și analiza din ultimele trei capitole ale cărții *The Varieties of Goodness*.

În 1951 am publicat în revista „Mind” un articol intitulat *Deontic Logic*, în cadrul căruia făceam o primă încercare de aplicare a anumitor tehnici ale logicii moderne la analiza conceptelor și discursului normativ. De atunci, în rîndul logicienilor s-a manifestat un interes crescînd față de logica normelor; dacă nu mă înșel, aceasta este valabil și pentru cei interesați de filosofia dreptului și a moralei. Totodată, denumirea de *logică deontică*, ce mi-a fost sugerată inițial de către profesorul C. D. Broad, pare a fi fost acceptată în mod general.

Ideile pe care le cuprinde prezenta lucrare sînt parțial rodul unei critici a ideilor dezvoltate în articolul meu mai vechi și parțial rodul eforturilor de a duce mai departe aceste idei. Aș dori să spun aici cîteva cuvinte despre evoluția ideilor mele și despre planul cărții de față. Cititorii care nu sînt familiarizați deloc cu logica deontică pot sări peste această parte a prefeței.

În articolul meu de început consideram că cei doi „operatori deontici”, *O* pentru obligație și *P* pentru permisiune, sînt interdefinibili. *O* era tratat ca abreviere pentru $\sim P \sim$. Operatorii erau puși în fața unor simboluri interpretate de mine

ca denumiri de acte, A , B ,... precum și în fața unor compoziții moleculare de atare denumiri. Actele erau concepute a fi categorii de acte, cum ar fi, de pildă, uciderea sau furtul, și nu ca acte individuale, de ex. uciderea lui Cezar. Categoriile de acte erau tratate ca „entități cvasipropoziționale“, deci ca entități asupra cărora putem efectua operațiile verifuncționale de negație, conjuncție, disjuncție etc. Semnificațiile unor expresii ca OA sau $P(A \& \sim B)$ erau înțelese ca judecăți având drept conținut faptul că anumite categorii de acte sînt obligatorii sau permise. În felul acesta, posibilitatea combinării expresiilor prin intermediul conectivelor de adevăr era dată din capul locului. Cu toate acestea, eu înțelegeam implicit aceste semnificații ca fiind norme ce comandă sau permit acte. În acea vreme nu sesizasem încă faptul că aplicabilitatea conectivelor de adevăr la expresii devenea astfel problematică. Întrucît era evident că expresiile de felul lui OA etc. nu puteau fi privite ele însele ca nume pentru acte, regulile calculului nu permiteau aplicarea iterată a operatorilor O și P . Expresii în genul lui OOA erau deci înlăturate ca lipsite de sens.

Mai tîrziu am ajuns să am dubii în aproape toate problemele importante abordate în prima mea lucrare de logică deontică. Aceste dubii au fost de două feluri. Unele vizează *validitatea* anumitor principii logice acceptate inițial pentru conceptele obligației. Altele privesc *interpretarea* simbolurilor și expresiilor calculului.

Un dubiu din prima categorie privește natura normelor permissive. Este oare permisiunea un concept normativ independent sau, dimpotrivă, poate fi definită pe baza obligației (și negației)? Dacă o atare definiție este cu putință, cum trebuie ea să arate? Aceste probleme sînt discutate în ultimele patru secțiuni (13—16) din capitolul V, fiind totodată atinse în diferite alte locuri din cuprinsul cărții.

Alte dubii din prima categorie privesc principiile de distributivitate pentru operatorii deontici și diversele principii referitoare la conceptul de „angajare“. Formularea acestor principii într-un simbolism logic mai rafinat arată că ele nu posedă validitatea fără restricții pe care le-o atribuiam inițial. Aceste legi ale „vechiului sistem“ sînt discutate și corectate în ultimele patru secțiuni (15—18) ale capitolului IX.

Insatisfacția și dubiile mele în probleme de interpretare a calculului au fost încă și mai grave, ele ducînd în cele din urmă la înlăturarea întregului sistem inițial.

Dacă A desemnează un act, ce semnificație are $\sim A$? Semnifică aceasta *a nu face* lucrul a cărui efectuare este simbolizată de A ? Sau semnifică *anularea* acelui lucru, adică efectuarea unui lucru care conduce la o stare de lucruri opusă? Dacă primul răspuns este cel corect, se va pune problema: ce trebuie să înțelegem prin „a nu face”: simplul fapt că un anumit lucru nu este făcut, sau abținerea unui anumit agent de la a face acest lucru, în circumstanțe care oferă posibilitatea de a-l face? Dacă, dimpotrivă, al doilea răspuns este cel corect, cum vom putea distinge între a lăsa un lucru nefăcut și a-l anula făcând contrariul său?

Aceste considerații, împreună cu altele similare, au arătat că simbolismul pe care îl utilizam pentru acte nu era apt să exprime trăsături logice ale acțiunii avînd o certă relevanță în raport cu o logică a conceptelor de obligație. Aceeași inadecvare ar fi apărut dacă aș fi privit A , B etc. nu ca nume ale unor categorii de acte în genul omuciderii sau deschiderii unei ferestre, ci ca propoziții ce descriu stări de lucruri, cum ar fi aceea că un om este mort sau că o fereastră este deschisă. Într-un cuvînt, simbolismul așa-zisei logici propoziționale nu era apt pentru simbolizarea diverselor moduri de acțiune. Se cereau inventate noi instrumente logice. O Logică a acțiunii s-a dovedit a fi un prealabil necesar al Logicii normelor sau Logicii deontice.

Am putea spune că logica formală pe care o cunoaștem astăzi este în esență o logică a unei lumi *statice*. Obiectele de bază ale acestei logici sînt stări de lucruri posibile, analizate prin intermediul unor categorii ca lucru, proprietate și relație. În această lume nu este loc pentru *schimbare*. Judecățile sînt tratate ca fiind într-un mod definit adevărate sau false — și nu ca fiind cînd adevărate, cînd false. Lucrurile sînt înțelese ca avînd sau neavînd proprietăți date și nu ca schimbîndu-se, de pildă, de la a fi roșii la a nu fi roșii.

Actele se află însă într-o conexiune intimă cu schimbările. O stare care nu este prezentă poate să apară ca rezultat al intervenției omului asupra lumii: tot astfel, o stare prezentă poate fi făcută să dispară. Acțiunea poate, totodată, să prelungească stări de lucruri care altminteri ar dispărea ori să suprimе stări care altminteri ar apărea. O premisă necesară a unei Logici a acțiunii este deci o Logică a schimbării.

Primul nostru pas în direcția construirii unei Logici deontice va fi trecerea în revistă a aparatului logic tradițional în scopul construirii pe baza elementelor sale constitutive a unui nou aparat, apt pentru tratarea, cel puțin în linii mari, a particu-

larităților logice ale unei lumi în schimbare. Acest demers este realizat în capitolul II, care prezintă fundamentele unei Logici a schimbării. După o discuție generală a conceptului de acțiune în capitolul III, sint prezentate, în cuprinsul capitolului IV, principiile de bază ale unei Logici a acțiunii. Elementele Logicii deontice sint tratate abia în capitolele VIII și IX.

În articolul meu din 1951 consideram ca de la sine înțeles că expresiile formate cu operatori deontici și simboluri pentru acte se pot combina prin intermediul conectivelor verifuncționale. Această supoziție ar fi justificată dacă expresiile în cauză ar avea statutul cert de „corespondenți formalizați” ai unor propoziții care exprimă judecăți. Dacă însă expresiile au totodată destinația de a formaliza norme, nu este cert că supoziția menționată se justifică. Prin definiție, judecățile sint adevărate sau false. Normele, cum se afirmă în mod frecvent, nu au valoare de adevăr.

Problema dacă normele sint adevărate sau false ne face să ne întrebăm: ce *sînt* normele? Este ușor de văzut că vocabula „normă” acoperă un domeniu de semnificații cît se poate de eterogen, că există numeroase lucruri deosebite între ele care sint norme sau pot fi numite așa. Aceste lucruri trebuie mai întîi clasificate, cel puțin *grosso modo*, înainte de a se putea iniția o discuție rodnică în jurul raportului dintre norme și adevăr. Este ceea ce am încercat să fac în capitolul I. Numesc *prescripții* un anumit tip de norme, din rîndul numeroaselor tipuri existente. După o analiză mai detaliată, în cadrul capitolului V, a structurii normelor, discuție în care accentul principal cade asupra prescripțiilor, problema normelor și adevărului este reluată în capitolul VI. Nu am încercat să rezolvăm problema pentru toate categoriile de norme; am acceptat însă concepția potrivit căreia prescripțiile nu au valoare de adevăr.

Propozițiile deontice din limba obișnuită, ale căror „formalizări” putem considera că sint expresiile Logicii deontice, prezintă o ambiguitate caracteristică. Instanțe ale uneia și aceleiași propoziții sint utilizate uneori pentru a enunța o prescripție (adică pentru a comanda, permite sau interzice o anumită acțiune), iar alteori pentru a exprima judecata că *există* o prescripție care comandă, permite sau interzice o anumită acțiune. Judecățile de acest din urmă fel le vom numi în cuprinsul cărții de față judecăți-despre-norme. Atunci cînd expresii ale logicii deontice se combină prin intermediul unor conective de adevăr, le vom interpreta ca propoziții ce exprimă judecăți-despre-norme.

Înțelegerea Logicii deontice ca o logică a judecăților-despre-norme atrage după sine întrebarea: în ce sens spunem despre prescripții sau, în general, despre norme că *există*? În ce constă „realitatea” unei norme? Aceasta este problema ontologică a normelor. Unele aspecte ale ei sînt dezbătute în capitolul VII. După părerea mea, problema este extrem de dificilă; nu sînt satisfăcut de toate detaliile soluției pe care am propus-o. Sînt însă convins că dacă logica deontică vrea să fie ceva mai mult decît un joc gratuit cu simboluri, principiile ei se cer justificate pe baza unor considerații legate de statutul ontologic al normelor.

Continui să împărtășesc opinia formulată în articolul meu de logică deontică din 1951, după care iterarea operatorilor deontici pentru a forma simboluri complexe, ca *OO* sau *PO* sau $O \sim P$ etc., nu dă rezultate cu sens. Totuși, un anumit gen de „iterare” este, cu siguranță, posibilă. Într-adevăr, pot exista prescripții (și poate că și norme de alte tipuri) referitoare la caracterul obligatoriu, permis sau interzis al actelor de a da (alte) prescripții. Într-un limbaj simbolic, care conține expresii pentru asemenea norme de ordin superior, ar apărea operatori deontici înăuntrul domeniului de acțiune al altor operatori deontici. În lucrarea de față nu încercăm a dezvolta un simbolism adecvat, dar unele probleme referitoare la normele de ordin superior sînt analizate în mod neformal în cuprinsul ultimului capitol (X) al cărții.

Construirea unei Logici deontice s-a dovedit astfel a fi o îndepărtare mult mai radicală decît îmi închipuiam inițial de la teoria logică existentă. Cu cît am cunoscut mai amănunțit complicațiile pe care le comportă acest demers, cu atît mai constrîns m-am văzut să-mi limitez pretențiile de a fi în măsură să tratez sistematic și exhaustiv subiectul abordat. Rezultatele expuse în cartea de față, dacă se dovedesc valabile, nu acoperă decît o mică porțiune a terenului care trebuie curățat înainte ca Logica deontică să fie așezată pe o temelie solidă.

Obiectul principal de studiu al acestei cărți sînt *prescripțiile*. Inițial intenționasem să includ în carte și o tratare mai completă a ceea ce eu numesc *norme tehnice*, privitoare la mijloacele în vederea atingerii unor scopuri, precum și problema, strîns legată de cea anterioară, a *inferenței* (sau necesității) *practice*. Am reușit însă să înțeleg că în comparație cu problema prescripțiilor aceasta este o junglă conceptuală încă și mai întinsă și încălcită, drept care, în cele din urmă, am decis să renunț la încercarea de a o explora în cartea de față. Cred însă că o teorie care să combine

logica prescripțiilor cu logica necesităților practice constituie un deziderat presant pentru filozofia normelor și valorilor.

Atît înaintea expunerii Prelegerilor Gifford din 1959, cit și după aceea, am mai ținut unele cursuri avînd ca temă normele și logica deontică. Aș vrea să mulțumesc întregului meu auditoriu pentru prilejul bun și stimulatîv pe care această activitate l-a oferit de a înfățișa o serie de idei, adesea într-o formă experimentală, ipotetică. Doresc în mod deosebit să mulțumesc colegilor mei: profesorului Jaakko Hintikka, ale cărui critici m-au determinat la revizuirî profunde ale unor idei anterioare în domeniul Logicii acțiunii, precum și domnului Tauno Nyberg, de ale cărui sfaturi și asistență am beneficiat în mare măsură în timpul pregătirii pentru tipar a acestor prelegeri.

GEORG HENRIK VON WRIGHT

CUPRINS

PREFAȚĂ	5
Cuprins	11
I DESPRE NORME ÎN GENERAL	18
1. Natura eterogenă a cîmpului de semnificație al cuvîntului „normă”. Scopurile unei Teorii Generale a Normelor trebuie supuse unor restricții	18
2. Semnificația „legii”. Legile naturii sînt <i>descriptive</i> , legile statului sînt <i>prescriptive</i>	19
3. Legile logicii. Sînt ele descriptive sau prescriptive? Realism și nominalism în filozofia logicii (matematicii). Înțelegerea legilor logicii ca „reguli ale unui joc”	20
4. Regulile — tip principal de norme. Regulile determină un concept. Ele nu sînt nici „descriptive”, nici „prescriptive”. Reguli de joc, reguli ale unei gramatici, reguli de calcul	23
5. Prescripții. Sînt prescripții comenzile, permisiunile și interdicțiile acordate de către o autoritate normativă unuia sau mai multor subiecte de normă. Noțiunile de promulgare și sancțiune	24
6. Obiceiuri. Comparație cu reguli, prescripții și regularități naturale. Obiceiurile determină modele de conduită și exercită o „presiune normativă” asupra membrilor unei comunități. Obiceiurile ca prescripții anonime	24
7. Instrucțiuni sau norme tehnice privitor la mijloacele în vederea unui scop. Normele tehnice se bazează pe relații necesare (judecăți anankastice). Normele tehnice trebuie deosebite de normele ipotetice	26
8. Norme morale. Afinitatea lor cu obiceiurile. Normele morale sînt prescripții? Sau sînt directive în vederea realizării unor valori morale? Poziția deontologistă	28
9. Reguli ideale. Legătura lor cu noțiunile de bine și virtute. Regulile ideale sînt conceptuale	30
10. Sumarul tipurilor principale de norme distinse în acest capitol	32
II. PRELIMINARII LOGICE. LOGICA SCHIMBĂRII.....	34
1. Inițial, logica deontică a fost o extindere a logicii modale. În lucrarea de față logica deontică este studiată dintr-un punct	

de vedere diferit. Familiarizarea cu logica modală și teoria cuantificării nu este presupusă dar este de dorit. Se presupune cunoașterea logicii propoziționale.....	34
2. Elemente de logică propozițională. Judecăți și propoziții. Propozițiile exprimă judecăți. Nume de judecăți și propoziții. Definiția <i>p-expresiilor</i> ; <i>p-calculul</i>	35
3. Elemente de logică propozițională (continuare). Funcții de adevăr. Echivalențe tautologice. Forme normale. Descrieri de stare și lumi posibile. Propozițiile descriptive exprimă judecăți contingente	36
4. Ce este o judecată? Judecăți generice și individuale. Ocazia pentru adevărul sau falsitatea unei judecăți. Universale și indivizi. Judecăți generale și particulare.....	39
5. Fapte. Împărțirea faptelor în stări de lucruri, procese și evenimente. Propozițiile care exprimă judecăți contingent-adevărate descriu fapte. Nume de fapte.....	42
6. Conceperea evenimentelor ca perechi ordonate de stări de lucruri. Evenimentul ca transformare de stare. Starea inițială și starea finală.....	44
7. <i>T-calculul</i> . Definiția <i>T-expresiilor</i> . Cele patru tipuri de transformări de stare elementare.....	45
8. Fiecare transformare de stare este o funcție de adevăr a unor transformări de stare elementare. Transformări de stare tautologice	47
9. Forma normală pozitivă a <i>T-expresiilor</i>	49
10. Descrieri de schimbare	50

III. ACT ȘI ABILITATE

1. Acte umane. Importanța acestei noțiuni pentru o teorie a normelor. În cartea de față liberul arbitru nu va fi discutat	52
2. Acte și evenimente. Tipuri de acte. Acte generice și acte individuale.....	52
3. Ocazia în care este săvârșit un act. Ocazie și posibilitate.....	54
4. Agentul. Tipuri de agenți.....	55
5. Rezultate și consecințe ale acțiunii. Legătura dintre un act și rezultatul său este intrinsecă. Legătura dintre un act și consecințele sale este extrinsecă. Relativitatea noțiunii de rezultat. Rezultat și intenție.....	56
6. Distincția dintre act și activitate. Care dintre aceste concepte este anterior? Activitatea corporală ca o condiție necesară a actelor umane. A acționa și a face.....	58
7. Cele patru tipuri de acte elementare. Condițiile acțiunii.....	59
8. Noțiunea de abținere. Grade de abținere. Rezultate și consecințe ale abținerii. Condițiile abținerii. Cele patru tipuri de abțineri elementare	62
9. Act și abilitate. Cele două sensuri ale expresiei „a putea face”. „A putea face” și „a ști cum”. Abilitate, îndemnare și capacitate	66
10. A face și a încerca. Abținerea și încercarea nereușită.....	69
11. Natura reciprocă a abilităților privitoare la acte și la abțineri. Independența logică a abilităților privitoare la cele patru tipuri de acte elementare	70
12. Silire și împiedicare. Raportul dintre ele și abilitatea agentului de a face sau de a se abține de la un anumit lucru.....	72

IV. LOGICA ACȚIUNII	74
1. <i>df</i> -calculul. Definiția <i>df</i> -expresiilor	74
2. <i>d</i> - și <i>f</i> -expresii elementare.....	74
3. Orice <i>df</i> -expresie este o funcție de adevăr de <i>d</i> - și <i>f</i> -expresii elementare. Proprietățile distributive ale <i>d</i> - și <i>f</i> -operatorilor. <i>df</i> -tautologii	76
4. Forma normală pozitivă a <i>df</i> -expresiilor	79
5. Descrieri de act. Descrieri de stare, descrieri de schimbare și descrieri de act corespondente	80
6. Negăție externă și negăție internă a <i>df</i> -expresiilor. Compatibilitatea și incompatibilitatea <i>df</i> -expresiilor.....	82
7. Consecințe externe și interne ale <i>df</i> -expresiilor.....	84
8. <i>df</i> -expresii uniforme. Caracterul intensional al <i>df</i> -expresiilor în raport cu <i>T</i> - și <i>p</i> -expresiile	
V. ANALIZA NORMELOR	88
1. Cele șase „componente” ale prescripțiilor. Conceptul de nucleu al normei	88
2. Caracterul normei. Împărțirea normelor în norme de obligare și norme permissive; împărțirea prescripțiilor în comenzi, permisiuni și interdicții	88
3. Conținutul normei. Împărțirea prescripțiilor în reglementări ale acțiunii și reglementării ale activității. Natura secundă a celor din urmă	89
4. (<i>Continuare</i>). Împărțirea normelor în pozitive și negative. Norme elementare. <i>OP</i> -expresii.....	90
5. Condițiile de aplicare a normelor.....	91
6. (<i>Continuare</i>). Împărțirea normelor în categorice și ipotetice. Observație privitor la „imperativele ipotetice” kantiene	92
7. Autoritatea normativă. Acțiunea normativă. Împărțirea prescripțiilor în teonome și pozitive. Autorități normative impersonale și personale. Autorități normative individuale și colective	93
8. (<i>Continuare</i>). Împărțirea normelor în heteronome și autonome. Este cu puțință ca un agent să-și dea ordine și permisiuni lui însuși?	94
9. Subiectul normei. Pot exista prescripții pentru întreaga omenire? O prescripție se poate adresa „disjunctiv” subiectului ei? Cazul „cineva trebuie să părăsească vasul”	95
10. Ocazia	97
11. (<i>Continuare la 9 și 10</i>). Împărțirea prescripțiilor în particulare și generale. Prescripțiile particulare și semnificația „legii” și „regulii”. Opinile lui Austin și Blackstone	99
12. Comandă și interdicere. Raportul dintre „trebuie să” și „trebuie să nu”	101
13. Conceptul de permisiune. Permisiune slabă și tare. Numai permisiunile tari sînt norme	102
14. Observație privitor la principiul <i>nullum crimen sine lege</i> . Sisteme închise și sisteme deschise de norme.....	101
15. Grade ale permisiunii tari. Permisiunea ca tolerare, ca drept și ca drept subiectiv	106
16. Este permisiunea un caracter de normă independent? Permisiunea ca tolerare poate constitui sau o declarație de inten-	

(ii) sau o promisiune de neintervenție. Statutul normativ al promisiunilor	108
VI. NORMELE, LIMBAJUL ȘI ADEVĂRUL	111
1. Distincția dintre normă și formularea normei. Prescripția nu este nici sensul și nici referința formulării sale în limbaj. Noțiunea de promulgare. Dependența de limbaj a prescripțiilor	111
2. Toate tipurile de norme sînt dependente de limbaj? Relația regulilor, normelor tehnice și obiceiurilor cu limbajul. Pozițiile diferite ale normelor și evaluărilor în raport cu limbajul	112
3. Observații cu privire la propozițiile la imperative. Nu toate utilizările tipice ale propozițiilor imperative au ca scop enunțarea de norme. Nu toate normele se pot formula prin intermediul unor propoziții imperative. În calitate de formulări de norme, propozițiile imperative sînt folosite în mod primordial, deși nu exclusiv, pentru a emite prescripții (comenzi și interdicții). „Imperative permissive“	114
4. Limbajul moralei nu este o speță a discursului prescriptiv, iar limbajul normelor nu este același cu limbajul la modul imperativ	116
5. Observații privitor la propozițiile deontice. Capacitatea lor semantică mai largă decît aceea a propozițiilor imperative, în enunțarea de norme. Întrebuințarea propozițiilor deontice pentru enunțarea de relații anankastice	118
6. Utilizarea propozițiilor indicative (uzuale) la prezent sau la viitor, în calitate de formulări de norme	119
7. <i>Semnul</i> singur nu poate arăta dacă o propoziție dată constituie o formulare de normă. Avertisment împotriva înțelegerii logicii deontice ca studiu al anumitor forme lingvistice ale discursului	120
8. Au normele o valoare de adevăr? Întrebarea trebuie pusă separat pentru diversele tipuri de norme existente. Prescripțiile cad în afara categoriei de adevăr. Formulările normelor au semnificație chiar dacă normele nu au o valoare de adevăr	121
9. Ambiguitatea sistematică a propozițiilor deontice. Utilizarea lor ca formulări de norme trebuie distinsă de utilizarea lor pentru a face enunțuri normative	122
10. Temeiul de adevăr al unui enunț normativ constă în existența unei norme. Enunțuri normative și judecăți-despre-norme	123
VII. NORMELE ȘI EXISTENȚA	125
1. Problema ontologică a normelor. Existență contingentă și existență necesară	125
2. Principiul după care <i>Trebuie</i> implică <i>Poate</i> . Analiza lui „Trebuie“. Extinderea principiului la norme permissive	126
3. (<i>Continuare</i>). Analiza lui „implică“. Principiul după care <i>Trebuie</i> implică <i>Poate</i> nu intră în conflict cu ideea unei separări nete între normă și fapt. Faptele privitoare la abilitatea umană ca presuposiție logică a existenței normelor	127
4. (<i>Continuare</i>). Analiza lui „Poate“. Nereușita conformării la normă în cazul individual nu anihilează norma. În schimb, inabilitatea generică de conformare la normă este distructivă pentru normă	129

5. Aplicarea principiului că Trebuie implică Poate la idealuri. Omul <i>poate deveni</i> ceea ce <i>trebuie să fie</i>	130
6. Aplicarea principiului că Trebuie implică Poate la reguli și norme tehnice. Diversele semnificații ale lui „a voi”. Urmărirea unui lucru ca scop (al acțiunii) presupune că agentul poate face lucrurile necesare pentru atingerea scopului.....	131
7. (Continuare). Aplicarea principiului că Trebuie implică Poate la prescripții. Darea și primirea prescripțiilor. Existența prescripțiilor depinde numai de emiterea prescripțiilor. Oare existența prescripției ajunge astfel să fie independentă de abilitatea conformării la ea?.....	132
8. Acțiunea normativă. Rezultatul și consecințele acțiunii normative. Efectuarea cu succes a acțiunii normative instituie o relație între autoritate și subiect. Analogia între prescriere și promisiune. Existența unei prescripții constă în faptul că ea „este în vigoare”.....	134
9. Intenția și rațiunile implicate în acțiunea normativă. Scopul actului de comandă constă în „a-l face pe agent să facă”.....	136
10. Permisivitatea constă în a lăsa pe agent să facă. Modalitatea activă și cea pasivă de a lăsa pe agent să facă un lucru.....	138
11. Teoria volitivă a normelor. Comenzile ca expresie sau manifestare a voinței unei autorități normative de a le face pe subiectele normei să facă sau să se abțină de a face anumite lucruri. Permisivitatea și voința de a tolera.....	139
12. Arta de a comanda concepută ca abilitate de a-l face pe agenți să facă sau să se abțină de la a face anumite lucruri. Abilitatea de a comanda nu implică reușita celui ce dă comanda în a-l face pe cel cărui îi comandă să facă ceea ce primul vrea ca al doilea să facă. Noțiunile de supunere și nesupunere. Deducerea principiului după care Trebuie implică Poate din presuposițiile actului de a comanda.....	140
13. Corespondența dintre abilitățile de a da și a primi ordine. Comanda, încercarea de a comanda și comanda de a încerca.....	141
14. Promulgarea și sancțiunea eficace ca ingrediente ale acțiunii normative. Măsura eficacității	143
15. Abilitatea de a comanda presupune o putere superioară a celui ce comandă în raport cu cel cărui îi comandă. Nu este cu puțință să se comande unor egali.....	145

VIII. LOGICA DEONTICĂ: NORME CATEGORICE..... 148

1. Logica deontică. La baza ei stă o teorie a nucleelor de normă. Împărțirea ei în studiu al normelor categorice și studiu al normelor ipotetice	148
2. Interpretarea prescriptivă și interpretarea descriptivă a O-expresiei și P-expresiei. Întrebări verificabile și non-verificabile ale conectivelor	149
3. Consistența normelor. Consistență și existență posibilă	153
4. Norme și negație. Noțiunea de normă-negație.....	155
5. Compatibilitatea normelor. Enunțarea unor definiții.....	160
6. Teoreme privitor la compatibilitatea și incompatibilitatea între norme. Comenzi sisifice și noțiunea de echilibru deontic.....	164
7. Compatibilitatea și coexistența posibilă a normelor. Noțiunea de <i>corp</i>	166

8. Normele și existența necesară. Norme tautologice.....	171
9. Raporturile de implicație logică între norme.....	174
10. Implicația logică și coexistența necesară a normelor. Prescripții derivate și angajările unei autorități normative.....	176
11. „Trebuie implică Poate“	177
12. Regula <i>O</i> -distribuției	177
13. Regula <i>P</i> -distribuției	180
14. Constituenții unei norme	180
15. Consecințele interne ale conținuturilor de normă reflectate în relațiile de implicație logică între norme.....	182
16. Tabele de adevăr în Logica deontică. Utilizarea lor în scopul de a decide dacă o <i>OP</i> -expresie este o tautologie deontică	184

IX. LOGICA DEONTICĂ: NORME IPOTETICE

1. Prescripții ipotetice. Diferența dintre prescripții categorice și prescripții ipotetice. Problema condiționalității în prescripțiile ipotetice	187
2. Judecățile ipotetice despre norme categorice, judecățile categorice despre norme ipotetice și normele ipotetice. În cadrul normelor ipotetice, nu caracterul, ci conținutul este cel supuse condiției	187
3. Normele ipotetice și normele tehnice. Acestea din urmă (în adesea de „fundalul motivațional“ al celor dintii. Normele tehnice nu sînt norme ipotetice referitoare la mijloace în vederea unor scopuri	188
4. Acțiune condițională. /-expresii	189
5. Înțelegerea <i>d</i> /-expresiilor drept cazuri degenerate ale /-expresiilor	190
6. /-expresii elementare	191
7. Condițiile de consistență a /-expresiilor atomice. Forma „mai scurtă“ și forma „mai lungă“ a /-expresiilor.....	192
8. /-expresii uniforme	193
9. Fiecare /-expresie este o funcție de adevăr a unor /-expresii elementare	194
10. Constituenții unei /-expresii. Tabele de adevăr, /-tautologii	194
11. Formele normale ale /-expresiilor	195
12. Înțelegerea normelor categorice drept cazuri degenerate sau cazuri limită ale normelor ipotetice. Redefinirea <i>OP</i> -expresiilor	195
13. Principiile logicii normelor categorice sînt și principii ale logicii normelor ipotetice. Redefinirea noțiunilor de conținut, condiții de aplicare și normă-negație ale unei norme date. Noțiunile metalogice de consistență, compatibilitate și implicație logică	197
14. Unele teoreme cu privire la relația dintre normele categorice și cele ipotetice	198
15. Distributivitatea conjunctivă a operatorului <i>O</i>	199
16. Nedistributivitatea disjunctivă a operatorului <i>P</i>	201
17. Noțiunea de angajare. Discutarea unor formule ale vechiului sistem de logică deontică și echivalentele lor în cadrul sistemului nou	202
18. Paradoxele angajării. Redefinirea noțiunii de angajare. Angajarea ca pierdere voluntară a libertății normative.....	205

X. NORME DE ORDIN SUPERIOR	207
1. Normele, judecățile-despre-norme și actele normative ca presupuse conținuturi de norme. Definirea normelor de ordin superior. Normele de ordin superior și prescripțiile	207
2. Emiterea și anularea prescripțiilor. Cele două noțiuni de anulare	208
3. Noțiunile de subautoritate, autoritate superioară și autoritate supremă sau suverană	209
4. Preeminența permisiunilor în cadrul normelor de ordin superior. Normele de competență și delegarea puterii	210
5. Conceptul de validitate. Validitate factuală și validitate. normativă. Validitate și adevăr. Invaliditate.....	212
6. Lanțuri de subordonare. Noțiunea de sistem normativ. Validitate în cadrul unui sistem. Formează legile statului un sistem?	216
7. Acte normative nevalide și uzurparea puterii normative Conceptul de revoluție	218
8. Sisteme normative independente	220
9. Sisteme normative aflate în conflict.....	221
10. Este posibil din punct de vedere logic conflictul înăuntrul unui sistem normativ? Înțelegerea normelor de competență ca tolerare a acțiunii normative și ca drept la acțiune normativă. Înțelegerea sistemului normativ ca un corp. Transmiterea voinței suverane	222
INDICE	227
Postfață.....	233

I. DESPRE NORME ÎN GENERAL

1. Cuvîntul „norm“ din limba engleză și echivalentele lui din alte limbi se folosesc în multe sensuri și adesea cu o semnificație neclară. Nu s-ar putea spune că este un termen bine cristalizat în vocabularul filozofic englez. În schimb, un asemenea termen este adjectivul „normativ“.

Pentru cuvîntul „normă“ se pot indica mai multe sinonime parțiale, ca de pildă „model“, „standard“, „reglementare“, „regulă“ și „lege“*. Instrucțiunile privind modul de întrebuințare și rețetele pare-se că nu sînt numite îndeobște „norme“, dar nu trebuie să ezităm a le numi „normative“.

Cîmpul de semnificație al cuvîntului „normă“ fiind nu numai eterogen ci avînd și hotare vagi, ar fi probabil zadarnic să se încerce crearea unei Teorii Generale a Normelor care să acopere întregul cîmp. Într-un fel sau altul sfera teoriei normelor trebuie restrînsă.

Cînd construim o teorie restrînsă a normelor este bine, însă, să nu uităm că variatele semnificații ale cuvîntului „normă“ nu sînt fără legături logice între ele. Cuvîntul nu e „ambiguu“ în sensul obișnuit. O teorie restrînsă a normelor ar risca să fie incompletă dacă n-ar acorda atenție afinităților conceptuale și relațiilor logice dintre diferitele părți ale întregului cîmp de semnificație al cuvîntului „normă“.

În capitolul de față voi încerca să evidențiez și să caracterizez pe scurt unele semnificații principale, ale cuvîntului „normă“ sau, cum am mai putea spune, unele specii sau tipuri principale de norme.

* Traducerea noastră este aici destul de aproximativă, deoarece în textul original sînt sugerate sinonime englezești, pentru care nu găsim totdeauna echivalente adecvate în limba română (*n.l.*).

2. Spuneam că una din semnificațiile cuvintului „normă” este aceea de *lege*. Cuvântul „lege”, însă, se folosește în cel puțin trei sensuri net distincte. Întii, vorbim despre *legi ale statului*. În al doilea rând vorbim despre *legi ale naturii*. În al treilea rând, vorbim despre *legi ale logicii* (și matematicii).

Evident că legile naturii și legile statului sînt lucruri foarte diferite. Totuși, identitatea de nume nu este o simplă coincidență.

Astfel, la greci conceperea lumii ca un *kosmos*, ca o ordine armonioasă, pare a fi fost legată istoric de concepția lor despre statul-oraș ca o întocmire justă și după legi a unei comunități umane. S-a spus despre filozofia naturală a presocraticilor că a fost proiecția unei ordini sociale asupra întregului univers. S-ar putea spune că în filozofia lui Platon această idee a lumii ca un *kosmos* este proiectată înapoi asupra condițiilor umane, devenind modelul sau etalonul binelui.

Concepția greacă despre lege ca o condiție de echilibru și armonie contrastează cu concepția iudaică (din *Vechiul Testament*) despre lege ca expresie a unei voințe suverane care emite porunci. Ideea unui Dumnezeu legiuitor poate fi privită ca o analogie sau o proiecție pe un plan supranatural a ideii unui șef suveran sau rege într-o comunitate umană. După cum regele dă legi celor asupra cărora e pus să domnească, tot așa Dumnezeu guvernează întregul univers prin legea sau „cuvîntul” său. Ideea creștină de rege „prin mila lui Dumnezeu” proiectează asupra treburilor umane ideea unui stăpîn suprem al Universului. Ideea regatului pămîntesc se fundează pe aceeași idee supranaturală căreia i-a furnizat modelul.

Așa cum înclinăm *noi* să vedem lucrurile, legile naturii și legile statului diferă logic *toto coelo*, în ciuda afinităților de origine între ideile celor două feluri de „legi”. Deosebirea ar putea fi caracterizată pe scurt astfel:

Legile naturii sînt *descriptive*. Ele descriu regularitățile pe care omul crede că le-a descoperit în cadrul naturii și sînt adevărate sau false. Despre natură nu se poate spune decît în sens metaforic că „se supune” legilor ei. Dacă se descoperă vreo discrepanță între descriere și ceea ce se petrece efectiv în natură, descripția este cea care va trebui corectată, și nu cursul naturii. Deși aceasta este o caracterizare superficială a ceea ce sînt legile naturii, cred că în esență ea este corectă.

Legile statului sînt *prescriptive*. Ele statuează reglementări pentru conduita oamenilor și pentru relațiile lor reciproce. Nu au valoare de adevăr. Menirea lor este de a influența comportamentul. Cînd oamenii nu se supun legilor, autoritatea ce

stă în spatele legilor încearcă, mai întâi, să corecteze comportamentul oamenilor. Uneori însă, autoritatea modifică legile—eventual pentru a le face mai conforme cu capacitățile și cerințele „naturii umane“.

Contrastul dintre „prescriptiv“ și „descriptiv“ ne poate ajuta să distingem între norme și lucruri care nu sînt norme. Legile naturii sînt descriptive, și nu prescriptive — deci ele nu sînt norme. În acest fel noi conturăm de fapt utilizarea cuvîntului „normă“, trasăm hotarele conceptului de normă. Într-o altă utilizare a termenului, legile naturii ar putea foarte bine să fie numite „norme“.

Cineva ar putea să creadă că atributul „prescriptiv“ oferă cheia pentru o caracterizare generală a normelor. Discursul normativ este discurs prescriptiv, se spune adesea. Discursul descriptiv, iar uneori și cel evaluativ, sînt caracterizate apoi prin contrast cu cel prescriptiv.

A identifica „normativul“ cu „prescriptivul“ și „norma“ cu „prescripția“ ar echivala însă cu o prea mare îngustare a semnificației termenilor „normativ“ și „normă“. În plus, „prescriptiv“ și „prescripție“ sînt cuvinte cu o semnificație vagă și se cer precizate pentru a putea fi utile. Cum vom vedea imediat, există lucruri pe care n-am ezita să le numim norme, dar cărora nu li se potrivesc nici atributul de „prescriptiv“, nici acela de „descriptiv“.

3. Să examinăm pe scurt semnificația cuvîntului „lege“ din expresia „legi ale logicii (sau matematicii)“. În trecut, deseori, legile logicii mai erau numite „legi ale gîndirii“.

La o privire mai atentă constatăm că în logică și în matematică există mai multe *tipuri* de judecăți caresînt sau pot fi numite „legi“. Nu e necesar aici să ne oprim asupra acestor distincții. Ca exemple de legi ale logicii putem menționa Legea terțiului exclus în formularea „Orice judecată este ori adevărată ori falsă“ și Legea contradicției în formularea „Nici o judecată nu este și adevărată și falsă“.

Sînt asemenea legi „descriptive“ sau „prescriptive“? În primul caz, *ce* descriu ele? Modul în care oamenii gîndesc? Această sugestie nu este întru totul satisfăcătoare. Înainte de toate, nu este în sine clar ce *înseamnă*, de pildă, a gîndi, conform legii că nici o judecată nu e și adevărată și falsă. În al doilea rînd, ideea că legile logicii descriu modul în care oamenii gîndesc pare greu de conciliat cu ideea că aceste legi sînt *a priori* și

deci adevărate independent de experiență — inclusiv experiența despre modul în care gîndesc oamenii.

Natura *a priori* a legilor logicii pare mai ușor de conciliat cu punctul de vedere care le consideră drept legi prescriptive. Urmează atunci să spunem că legile logicii prescriu cum *trebuie*, cum *putem* și cum *nu trebuie* să gîndim? Probabil că putem spune lucrul acesta, dar este de asemenea evident, după o clipă de reflecție, că *sensul* în care legile logicii „prescriu” (ordonă, permit, interzic) este diferit de cel în care spunem despre legile statului că prescriu.

Ajunși la acest punct, apare sugestia că legile logicii și matematicii prescriu cum trebuie să gîndim și să calculăm, pentru a gîndi și calcula corect. Legile logicii nu urmăresc să-i facă pe oameni să gîndească corect, în felul în care se poate spune despre legile statului că urmăresc să-i facă pe oameni să se comporte într-un anumit fel. Legile logicii oferă un etalon pe baza căruia se poate judeca *dacă* oamenii gîndesc corect sau nu. Aceasta pare o caracterizare bună a deosebirii dintre cele două tipuri de legi și a sensurilor diferite în care ele „prescriu”.

Totuși, a spune că legile logicii prescriu cum trebuie să gîndească oamenii pentru a gîndi corect înseamnă a ne exprima într-un mod riscant și primejdios. Se sugerează astfel că funcția „prescriptivă” a legilor logicii este secundară față de o funcție „descriptivă” pe care ele ar avea-o întrucît enunță principii ale gîndirii corecte. În mod primar, legile logicii și matematicii enunță *adevăruri* despre entitățile logice și matematice — judecăți, relații, inferențe, numere etc. Ele fac, de asemenea, în mod explicit acest lucru cînd sînt formulate în felul obișnuit, ca de pildă atunci cînd spunem „Orice judecată *este* ori adevărată, ori falsă.”

Astfel, punctul de vedere după care legile logicii prescriu modul în care oamenii trebuie să gîndească conduce la ideea că aceste legi sînt, în mod primar, descriptive. Ceea ce însă, potrivit acestui punct de vedere, descriu legile logicii nu este felul în care gîndesc oamenii, ci felul cum sînt constituite entitățile logice.

Această viziune despre logică (și matematică) suscită mari dificultăți. Ea pare a presupune o „ontologie” aparte a entităților logice (matematice). Această ontologie este numită uneori *Platonism* sau *Realism* în filozofia logicii (matematicii). Potrivit acestei viziuni, legile logicii (matematicii) sînt în același timp foarte asemănătoare dar și semnificativ diferite de legile naturii. Ambele tipuri de legi au o valoare de adevăr, însă legile de pri-

mul tip sînt necesar adevărate pe cînd cele de tipul al doilea sînt contingent adevărate. Ambele tipuri de legi descriu proprietățile și relațiile anumitor entități, însă entitățile cu care au de-a face legile de primul tip sînt eterne și nepieritoare, pe cînd entitățile cu care au de-a face legile de tipul al doilea sînt trecătoare și există în mod contingent. Aceasta este o caracterizare superficială; cred însă că ea reține ceva tipic.

Principala alternativă la poziția realistă (platonistă) în filozofia logicii (matematicii) este numită uneori poziția *nominalistă* sau *convenționalistă*. Ea are multe variante. Unele din ele par la fel de neplauzibile și greu de susținut ca și unele viziuni radical platoniste. Mă voi abține aici să dau o caracterizare fie și superficială a poziției convenționaliste ca atare. Voi indica doar în mod sumar ce statut vor dobîndi *legile* logicii (matematicii) dacă respingem o filozofie platonistă. Am putea atunci să comparăm aceste legi cu *regulile unui joc*. Jocul este o activitate, iar gîndirea și calculul sînt și ele activități. Regulile șahului, să zicem, determină care mutări sînt permise sau nu, iar uneori impun ca o anumită mutare să fie făcută. S-ar putea sugera că *într-un sens similar* regulile logicii determină care inferențe și afirmații sînt „posibile” (corecte, legitime, permise) în gîndire. Despre o persoană care nu joacă în conformitate cu regulile șahului am spune ori că joacă *incorect* ori că nu joacă *șah*. Primul caz ar avea loc, de pildă, dacă persoana în cauză vrea să respecte regulile dar nu știe sau nu înțelege ce-i cer aceste reguli sau, tot așa, dacă încearcă să-și trișeze adversarul. Al doilea caz intervine, de pildă, dacă persoana nu se sinchisește de reguli, ori joacă în mod conștient și consecvent după reguli diferite. Sugestia ar fi că, *într-un sens similar*, despre o persoană care nu raționează conform cu regulile logicii spunem ori că raționează *incorect*, ori că pur și simplu nu „raționează”. Ne exprimăm într-un fel sau în celălalt pe temeuri analoage celor ce determină reacțiile noastre față de jucător.

„Platonistul” ar obiecta că analogia de mai sus eșuează în următorul punct: în timp ce omul care joacă nerespectînd regulile unui joc păcătuiește numai împotriva *regulilor*, omul care gîndește în contradicție cu regulile logicii este în conflict cu *adevărul*. Regulile unui joc sînt o creație umană și pot fi modificate prin convenție sau după voie. Standardele adevărului nu sînt convenționale. Evident că această obiecție conține un grăunte de adevăr. Nu e evident însă în ce constă acest adevăr și care sînt implicațiile lui pentru analogia dintre legile logicii și regulile unui joc.

Ne-am pus întrebarea dacă legile logicii și matematicii sînt descriptive sau prescriptive. Am constatat că nici una din cele două caracterizări nu se dovedește pe deplin adecvată. Aceste legi pot fi numite descriptive, dar nu în același sens clar în care sînt descriptive legile naturii. Ele pot de asemenea să fie numite prescriptive, dar într-un sens destul de diferit de cel în care sînt prescriptive legile statului. Compararea legilor logicii (matematicii) cu regulile unui joc a sugerat o nouă caracterizare a acestor legi. Conform acestei noi caracterizări, legile logicii (matematicii) nici nu descriu și nici nu prescriu, ci *determină* ceva. Orice am gândi în alte privințe despre această comparație, putem fi de acord că o asemenea caracterizare este utilă. Ea se potrivește legilor logicii (matematicii) *mai bine* și decît atributul „descriptiv” și decît atributul „prescriptiv”.

4. Regulile unui joc constituie prototipul și exemplul-standard al unui tip principal de norme. Vom rezerva numele de *regulă* ca termen tehnic pentru acest tip.

Jucarea unui joc este o activitate umană. Ea se desfășoară conform cu anumite tipare standardizate, ce pot fi numite *mișcări* sau *mutări* în cadrul jocului. Voi spune că regulile jocului *determină* aceste mișcări sau tipare — iar prin aceasta determină de asemenea jocul „însuși” și activitatea de a-l juca. Am putea spune că, dacă le privim din punctul de vedere al jocului însuși, regulile determină mișcările (mutările) *corecte*, iar dacă le privim din punctul de vedere al activității de joc, ele determină mișcările (mutările) *permise*. Se subînțelege că mișcările care nu sînt corecte le sînt *interzise* jucătorilor și că dacă o mișcare este singura corectă într-o anumită situație din joc ea este *obligatorie* în desfășurarea jocului.

Regulile gramaticale (morfologice și sintactice) ale unei limbi naturale sînt un alt exemplu pentru tipul de norme căruia îi aparțin regulile de joc. Mișcărilor din joc, ca tipare, le corespund aici formele statornicite ale vorbirii corecte. Activității de joc îi corespunde vorbirea sau activitatea de vorbire (și scriere) într-o limbă. Despre o persoană care nu vorbește conform regulilor gramaticale spunem ori că vorbește incorect, sau că nu vorbește *respectiva limbă*. Temeiurile în virtutea cărora ne exprimăm într-un fel sau în celălalt sînt foarte asemănătoare celor care ne fac să spunem despre o persoană că joacă incorect un joc, sau că pur și simplu nu joacă *acel* joc. Numai că regulile gramaticale au o mult mai mare flexibilitate sau mutabilitate decît regulile unui joc. Ele se află într-un permanent

proces de evoluție. Nu întotdeauna este posibil să se spună cu absolută precizie și completitudine care *sînt* regulile unei limbi într-un moment dat al istoriei sale.

Regulile unui *calcul* logic sau matematic sînt și mai asemănătoare în unele privințe regulilor unui joc (cum ar fi jocul de șah, bunăoară) decît regulile gramaticale ale unei limbi naturale. (Jocurile și calculele au o „istorie“ mult mai săracă decît limbile naturale.) Dar sub cel puțin un aspect important, regulile unui calcul se aseamănă mai mult cu regulile gramaticii decît cu regulile unui joc. Cînd calculăm facem un joc cu *simboluri*, ca și atunci cînd vorbim o limbă. Calculele și limbajele au o dimensiune *semantică* pe care jocurile, privite în ansamblu, nu o au,

5. Un al doilea tip principal de norme, alături de reguli, le voi numi *prescripții* sau *reglementări*. Am întilnit deja un subtip al acestui tip de norme, și anume legile statului.

Vom considera următoarele trăsături ca fiind caracteristice tipului de norme numite de noi *prescripții*:

Prescripțiile sînt *date* sau *emise* de cineva. Ele „*emană*“ *din* sau își au „*sursa*“ în voința unei *autorități* normative. De asemenea, ele se adresează unui agent sau unor agenți, pe care-i vom numi *subiectele* normei. În mod normal, se poate spune că autoritatea care emite o normă cere subiectului, respectiv subiectelor, să adopte o anumită conduită. Putem spune deci că emiterea normei exprimă voința autorității de a face ca subiectul (subiectele) să se comporte într-un anumit mod. Spre a-și face voința *cunoscută* subiectului (subiectelor), autoritatea promulgă norma. Spre a-și face *efectivă* voința, autoritatea atașează normei o *sanțiune* sau o amenințare cu pedeapsa. Sub toate aceste aspecte, normele pe care le numim aici *prescripții* diferă în mod caracteristic de normele pe care le-am numit *reguli*.

În general vorbind, *prescripțiile* sînt comenzi sau permisiuni date de cineva aflat în situația de autoritate cuiva aflat în situația de „supus“. Comenzile militare sînt un exemplu de *prescripții*. La fel sînt ordinele și permisiunile date de părinți copiilor lor. Regulile de circulație și alte *reglementări* emise de un magistrat au, în bună parte, același caracter. Hotărârile unui tribunal prezintă, am putea spune, un aspect sau o componentă *prescriptivă*.

6. Un grup de norme care în unele privințe seamănă cu regulile iar în altele cu *prescripțiile* sînt *obiceiurile*.

Obiceiurile pot fi privite ca o specie a deprinderilor. O deprindere este, în esență, o regularitate în comportamentul unui individ, o dispoziție sau o tendință de a face lucruri asemănătoare în ocazii asemănătoare sau în circumstanțe repetabile. Deprinderile se dobîndesc, nu sînt înnăscute. Obiceiurile pot fi privite ca deprinderi *sociale*. Ele reprezintă tipare de comportament pentru membrii unei comunități. Ele se dobîndesc de către comunitate în cursul istoriei sale, fiind impuse membrilor ei, și nu dobîndite de ei în mod individual.

Obiceiurile privesc felul în care oamenii se salută între ei, felul cum mănîncă, se îmbracă, se căsătoresc, își îngroapă morții etc. Ceremoniile, moda și manierele sînt categorii-surori ale obiceiului. În țara mea (Finlanda — *n.t.*) spre deosebire de țările anglo-saxone, există obiceiul de a mulțumi gazdelor sau capului familiei la sfîrșitul mesei. Așa se procedează în mod regulat. Un membru al comunității care — în mod excepțional sau în mod curent — nu face așa este dezaprobat. Un „străin“ de comunitate poate fi scuzat pentru necunoașterea sau neadoptarea obiceiului ei.

Deprinderile și obiceiurile, ca regularități de comportament, prezintă o anumită asemănare cu regularitățile naturii studiate de oamenii de știință. Antropologia socială este în mare măsură o *science des moeurs*. Ea este „descriptivă“ în aproximativ același sens în care sînt descriptive științele naturii.

Există totuși o deosebire „de principiu“ între regularitățile de comportament de genul obiceiurilor și legile naturii. Deosebirea nu rezidă în aceea că primele sînt regularități „statistice“ și admit excepții, pe cînd cele din urmă ar fi „nomice“ și fără excepții. Nu se poate obiecta, pare-se, nimic împotriva folosirii calificativului de „legi ale naturii“ și pentru *unele* regularități statistice. Deosebirea „de principiu“ ce există între obiceiuri și regularitățile naturii nu constă în existența ca atare a excepțiilor la o regulă. Deosebirea rezidă în *modul* în care pot să apară excepții. Există un sens în care individul uman poate „încălca“ regula unui obicei și în care cursul naturii nu poate „încălca“ legile sale (cauzale sau statistice).

Această deosebire dintre obiceiuri și legile naturii o putem caracteriza spunînd că cele dintîi prezintă un aspect normativ sau prescriptiv propriu-zis, care lipsește în cazul celor din urmă. Obiceiurile sînt „normative“ în sensul că ele *influențează* conduita; obiceiurile unei comunități exercită o „presiune normativă“ asupra membrilor ei individuali. Existența acestei presiuni se reflectă în diferitele măsuri punitive prin care comuni-

tatea reacționează față de acei membri care nu se conformează obiceiurilor ei. Din acest punct de vedere obiceiurile se deosebesc total de legile naturii și seamănă, în schimb, nu atât cu normele care sînt reguli, cît cu cele pe care le-am numit prescripții.

Există totuși importante deosebiri și între obiceiuri și prescripții. În primul rînd, obiceiurile nu sînt *date* de vreo autoritate unor subiecte. Dacă se poate vorbi, în genere, de o autoritate ce ar sta în spatele obiceiurilor, această autoritate ar fi comunitatea însăși, incluzînd atât pe membrii ei din trecut cît și pe cei actuali. O caracterizare ce s-ar potrivi obiceiurilor ar putea fi aceea de norme sau prescripții *anonime*. Dar această caracterizare n-ar trebui să încurajeze nici un fel de misticism privitor la natura comunității ca sursă a normelor.

O altă deosebire dintre obiceiuri și prescripții constă în aceea că primele nu se cer promulgate cu ajutorul unor mijloace simbolice. Ele nu se cer „scrise negru pe alb“ („stipulate“). Din acest punct de vedere, ele ar mai putea fi numite prescripții *implicite*. Ar fi interesant să ne întrebăm dacă într-o comunitate animală sau într-o altă societate lipsită de limbaj ar fi (logic) posibile obiceiuri care să exercite o presiune normativă asupra membrilor.

Din alte puncte de vedere obiceiurile se aseamănă mai mult cu regulile decît cu prescripțiile. Obiceiurile determină, sau „definesc“, am spune, moduri de viață care sînt caracteristice unei anumite comunități. Un membru al comunității care nu trăiește în conformitate cu obiceiul este rareori urmărit pentru a fi pedepsit, în modul în care este urmărit insul care încalcă legile. Poziția în care se află un asemenea individ seamănă mai mult cu poziția unui copil care stă de o parte și nu vrea să se alăture la joaca tovarășilor săi. El devine prin aceasta un „străin“ de comunitate, și nu un infractor.

7. Un al treilea tip principal de norme, alături de reguli și de prescripții, îl constituie cele pe care le voi numi *instrucțiuni* sau *norme tehnice*. Aproximativ vorbind, ele se referă la *mijloacele* de folosit în vederea atingerii unui anumit *scop*.

„Instrucțiunile privind modul de întreținere“ sînt exemple de norme tehnice. În ele se presupune că persoana care se conformează instrucțiunilor urmărește să obțină lucrul (scopul, rezultatul) pentru atingerea căruia sînt date aceste instrucțiuni.

Formularea-standard a normelor tehnice o constituie propozițiile condiționale în antecedentul cărora este menționat lucrul dorit, iar în consecvent ceea ce trebuie sau nu trebuie

făcut. Un exemplu ar fi: „Dacă vrei să faci baraca locuibilă, trebuie s-o încălzești“.

Propoziția citată este oare „descriptivă“ sau este „prescriptivă“? Răspunsul corect mi se pare a fi că nu este nici una, nici alta.

Să comparăm propoziția în discuție cu propoziția: „Dacă e ca baraca să fie făcută locuibilă, ea trebuie încălzită“. Această din urmă propoziție n-aș ezita s-o numesc (pur) descriptivă. Ea spune că încălzirea barăcii e o *condiție necesară* pentru a o face locuibilă, ceea ce este (sau nu este) adevărat, indiferent dacă cineva vrea să facă baraca locuibilă și urmărește aceasta ca pe un scop. O formulare echivalentă a propoziției ar fi: „Dacă baraca nu e încălzită, ea nu va fi locuibilă“. Am putea spune că ambele formulări sînt utilizate în mod normal pentru a face un enunț despre condițiile de viață ale oamenilor. Adevărul pe care-l afirmă enunțul este un fel de rudimentară „lege a naturii“.

Un enunț care spune că ceva este (sau nu este) o condiție necesară pentru altceva, îl voi numi *enunț anankastic*. O propoziție (sau un tip de propoziție) care se folosește în mod normal pentru formularea de enunțuri anankastice, o voi numi *propoziție anankastică*. Despre o propoziție care este folosită pentru formularea unui enunț anankastic mai putem spune că exprimă o *judecată anankastică*.

Ar fi, după mine, greșit ca normele tehnice să fie identificate cu judecățile anankastice. Între ele există totuși o legătură (logică) esențială. Atunci cînd se dă instrucțiunea „Dacă vrei să faci baraca locuibilă, trebuie s-o încălzești“ *se presupune* (logic) că dacă baraca nu e încălzită, ea nu va deveni locuibilă.

Tot așa, normele tehnice nu trebuie confundate cu cele pentru care aș propune denumirea de *norme ipotetice*. Prin acestea din urmă înțeleg, aproximativ vorbind, normele privitoare la ceea ce trebuie, poate sau nu trebuie să fie făcut în cazul cînd se întîmplă un anumit lucru. Normele ipotetice se formulează și ele, de obicei, cu ajutorul unor propoziții condiționale. De exemplu: „Dacă latră ciinele să nu fugi“. Această propoziție s-ar folosi în mod normal pentru prescrierea unui anumit mod de comportare, în cazul cînd s-ar întîmpla un anumit lucru. Norma pe care o enunță această propoziție este o prescripție.

„În spatele“ unei norme (prescripții) ipotetice există adesea tot o judecată anankastică. De ce nu trebuie să fug în cazul cînd ciinele începe să latre? Dacă fug, ciinele s-ar putea să mă atace. Deci, dacă vreau să nu fiu atacat de ciinele care a început să latre, trebuie să nu fug. Aici norma tehnică — sau judecata

anankastică subiacentă — explică de ce ni s-a dat prescripția ipotetică. Dar această legătură este accidentală, nu esențială. În formularea unei norme (prescripții) ipotetice nu este presupusă logic nici norma tehnică, nici relația anankastică. Chiar dacă n-ar exista „dedesubt” nici o normă tehnică sau relație anankastică, unei persoane i s-ar putea da ordinul ipotetic de a nu fugi, dacă ... (cf. cap. IX, secțiunea 3).

Un om raționează în sinea sa: „Vreau să-mi fac baraca locuibilă. Dacă nu e încălzită, nu va deveni locuibilă. Deci, trebuie s-o încălzesc”. Voi numi acest tip de raționament o *inferență practică*. Prin ea, persoana care desfășoară raționamentul extrage dintr-o normă tehnică o prescripție. Astfel de prescripții „autonome” date de un om sînt însoțite însă foarte deosebite de prescripțiile „eteronome”, categorice sau ipotetice, date de o autoritate normativă unui subiect (unor subiecte) de normă. Este îndoielnic că trebuie să aplicăm și celor dintîi denumirea de „prescripții” (cf. cap. V, secțiunea 8).

8. Care este poziția așa-numitelor norme (principii, reguli) morale în cadrul împărțirii normelor în grupele principale?

La această întrebare ar fi mai lesne să răspundem dacă am putea da exemple evidente de norme morale, ceea ce nu e deloc ușor. Un exemplu ce pare a fi relativ necontroverabil (ca exemplu) este principiul că promisiunile trebuie ținute. Numai că acesta e un exemplu de normă morală oarecum specială. Alte exemple ar putea fi: norma potrivit căreia copiii sînt datori să-și respecte părinții, principiul că nu trebuie pedepsiți oamenii nevinovați sau acela că trebuie să ne iubim semenii ca pe noi înșine.

Ar fi justificat să punem normele morale pe același plan cu regulile unui joc? Cu alte cuvinte, determină (definesc) ele o practică? Cred că, în ansamblu, normele morale nu sînt similare regulilor (în sensul pe care-l dăm aici acestui termen). Anumite norme morale prezintă însă și acest aspect. Unul din aspectele obligației de a ne ține promisiunile este acela că o atare obligație este inerentă instituției în cauză, adică dării și primirii promisiunilor, este o trăsătură logică a acestei instituții. „Prin definiție”, am putea spune, promisiunile trebuie ținute. Dar acesta nu e decît un aspect, alături de altele, al respectivei obligații.

Ar trebui cumva să clasificăm normele morale ca *obiceiuri* ale unei societăți (comunități)? E semnificativ că vocabula „morală” derivă din latinescul *mos*, care înseamnă obicei. Unii filozofi ai moralei au căutat să reducă etica la o ramură a unei

științe generale a *morăurilor* (*science des mœurs*). Cred că și filozoful poate privi cu folos *unele* idei morale pe fundalul obiceiurilor (tradițiilor) unei comunități. Lucrurile ar putea sta așa, bunăoară, în privința ideilor morale legate de viața sexuală. Alte norme morale, în schimb, par să nu aibă un loc semnificativ în această perspectivă. Mi se pare, de exemplu, că ar fi cu totul deplasată încercarea de a explica prin prisma „presiunii normative” exercitate de obiceiuri obligația de a ne ține promisiunile.

Sînt cumva normele morale prescripții? Dacă sînt, ar trebui să fim în măsură să spunem *ale cui* sînt și *pentru cine*. Cine a dat legea morală?

Un contract e un gen de promisiune. Obligațiile legale pe care le au oamenii în virtutea unui contract sînt deci obligații de a-și ține un gen de promisiuni. Normele juridice care instituie aceste obligații sînt prescripții. Despre ele se poate spune cu adevărat că sînt prescripții ale cuiva pentru cineva — în pofida faptului că autoritatea lor nu e un individ uman sau o persoană „fizică”. Însă norma *morală* potrivit căreia promisiunile trebuie ținute nu poate fi identificată cu totalitatea unor asemenea prescripții juridice care o „susțin”. Legile statului au deseori un „conținut moral” sau se referă la „chestiuni de morală”. Același lucru e adevărat despre prescripțiile pe care le dau părinții pentru conduita copiilor. Astfel, prescripțiile joacă un rol însemnat în viața morală a omului. Lucrul acesta nu e întimplător, ci constituie o trăsătură logică a moralității. Dar această legătură logică dintre normele morale și prescripții nu le reduce, din cîte îmi dau seama, pe cele dintîi la o specie a acestora din urmă.

Unii cred că normele morale sînt porunci date de Dumnezeu oamenilor. Legea morală ar fi legea lui Dumnezeu. A împărtăși această viziune asupra moralității înseamnă a privi normele morale ca pe niște prescripții. Aceste prescripții, însă, nu sînt numai de un *fel* foarte special. Ele trebuie gîndite, probabil, ca prescripții într-un *sens* special al termenului, și aceasta din pricina naturii deosebite a autorității (supranaturale) care este sursa lor.

În istoria eticii, principala alternativă la conceperea normelor morale ca legi divine este viziunea teleologică asupra lor. Potrivit primei concepții, normele morale sînt un gen de prescripții — sau prescripții într-un *sens* special al termenului. Potrivit celei de-a doua, ele sînt un gen de norme tehnice sau de instrucțiuni pentru atingerea anumitor scopuri. Dar care scop sau care scopuri? Fericirea individului sau bunăstarea unei co-

munități? Eudemonismul și utilitarismul sînt variante ale unei etici teleologice. S-ar părea că scopurile în raport cu care anumite moduri de conduită sînt moralmente obligatorii sau permise nu pot fi caracterizate independent de anumite considerații despre bine și rău. Același lucru este valabil și despre fericire și bunăstare privite ca scopuri ultime ale acțiunii morale.

Date fiind dificultățile pe care le întîmpină atît conceperea normelor morale ca legi, cît și înțelegerea lor teleologică, s-ar putea sugera că normele morale sînt *sui-generis*. Ele sînt „conceptual autonome“, sînt un grup de norme de un fel aparte, și nu prescripții pentru conduită în conformitate cu voința unei autorități morale, sau instrucțiuni pentru atingerea scopurilor morale. Punctul de vedere după care normele morale sînt *sui-generis* este numit uneori poziția *deontologistă* în etică.

Nu este locul aici pentru o critică detaliată a deontologismului în etică. Privită ca o cale posibilă de evitare a dificultăților, această poziție mi se pare categoric nesatisfăcătoare. Specificul normelor morale, așa cum le văd eu, nu constă în aceea că ele ar forma un grup aparte autonom, ci în faptul că au complicate afinități logice cu celelalte tipuri principale de norme și cu noțiunile axiologice de bine și rău. A înțelege natura normelor morale nu înseamnă, deci, a descoperi în ele o anume trăsătură unică, ci a dezvălui relațiile complexe pe care le au ele cu un număr de *alte* lucruri.

9. Normele de diferite categorii, despre care am vorbit pînă aici, sînt în principal norme referitoare la ceea ce trebuie sau poate sau nu trebuie să fie *făcut*. Legile naturii și alte judecăți anankastice, în general vorbind, nu au de-a face cu acțiunea; pe ele, dealtfel, am decis a nu le numi „norme“.

Există însă și un grup de norme care vizează în mod direct nu acțiunea, ci lucruri care trebuie sau pot sau nu trebuie să fie. Autorii germani fac uneori distincție între *Tunsollen* și *Seinsollen*¹. În literatura anglo-saxonă de specialitate nu se fac prea des referiri la această distincție².

Urmîndu-l pe G. E. Moore³, voi numi *reguli ideale* normele care se referă la modul de a fi, la existență și nu la acțiune. De

¹ Vezi, de exemplu, Nikolai Hartmann, *Ethik* (1925), Teil I, Abschnitt VI, Kap. 18—19. Max Scheler, în *Der Formalismus in der Ethik und die materiale Wertethik* (1916), folosește termenii „ideales Sollen“ și „normatives Sollen“.

² O excepție este G. E. Moore, care trasează foarte net această distincție în studiul său *The Nature of Moral Philosophy* (în *Philosophical Studies*, 1922).

³ G. E. Moore, *op. cit.*, p. 320 și urm.

reguli ideale este vorba, bunăoară, atunci cînd spunem că un om trebuie să fie generos, iubitor de adevăr, drept, cumpătat etc.; tot așa cînd spunem că un soldat trebuie să fie curajos, rezistent și disciplinat; că un învățător trebuie să fie răbdător cu copiii, ferm și înțelegător; că un paznic trebuie să fie vigilent, atent și hotărît etc.

Spunem și despre automobile, ceasornice, ciocane și alte aparate și instrumente, folosite pentru diferite scopuri, că trebuie să posede anumite proprietăți și să nu posede altele. Ne putem întreba dacă despre astfel de enunțuri trebuie supus că enunță reguli ideale sau că sînt judecăți anankastice privitoare la relațiile dintre mijloace și scopuri. Nu vom discuta aici această chestiune.

Regulile ideale sînt strîns legate de conceptul de *bine*. Proprietățile pe care spunem că trebuie să le posede un meșteșugar, un administrator, un judecător, sînt caracteristice nu *oricărui* meșteșugar, administrator sau judecător, ci unui *bun* meșteșugar, administrator sau judecător. Despre persoana care posedă în cel mai înalt grad proprietățile unui bun meșteșugar etc. se spune adesea că este un meșteșugar etc. *ideal*. Același lucru e valabil despre ceasornice, mașini și alte lucruri care servesc diferitele scopuri umane.

Trăsăturile care potrivit regulilor ideale trebuie să fie prezente la membrii buni ai unei clase sau categorii de ființe umane pot fi numite *virtuți* caracteristice ale oamenilor din acea clasă sau categorie. Într-un sens mai larg al cuvîntului „virtute”, ce ar corespunde aproximativ cu grecescul *arete*, proprietățile caracteristice ale instrumentelor bune sînt deseori numite și ele virtuți.

Este firesc ca regulile ideale referitoare la oameni în general, și nu la oamenii dintr-o categorie sau profesie particulară, să fie numite reguli sau idealuri *morale*. Este util să se facă distincție între *principiile* morale, care sînt norme privind acțiunea morală, și *idealurile* morale, care propun „modelul” omului bun.

S-ar putea lua în considerație reductibilitatea regulilor ideale la norme privind acțiunea. Astfel, s-ar putea susține că conceptele de *act* curajos, generos, drept etc. sînt primordiale în raport cu conceptele de *om* curajos, generos, drept etc. Omul care săvîrșește acte de curaj este „prin definiție” un om curajos etc. În felul acesta, însă, relația despre care este vorba aici ar fi simplificată excesiv. Cu toate acestea, este clar că „educarea” (în sensul cel mai larg) în perspectiva anumitor idealuri trebuie să facă uz de prescripții și de alte norme de conduită.

Există o anumită asemănare între regulile ideale și normele tehnice. Năzuința spre un ideal seamănă cu urmărirea unui scop. Ar fi totuși greșit ca regulile ideale să fie gândite ca norme privind mijloacele pentru un scop. Spre a fi un bun profesor, un om trebuie să aibă anumite calități. Spre a lua o carte din raftul cel mai de sus al bibliotecii sale, el trebuie să folosească o scară. Dar acele calități ale unui om care-l fac să fie un bun profesor nu sînt legate *cauzal* cu idealul — așa cum folosirea scării poate fi necesară în sens cauzal pentru a se ajunge la o carte dintr-un raft. În primul caz avem de-a face cu o relație conceptuală (logică). Regulile ideale determină un concept, de exemplu conceptul de (bun) profesor sau soldat. În acest sens ele sînt asemeni regulilor unui joc. Tocmai din pricina acestei similitudini le-am și dat numele de „reguli“.

10. Discuția din secțiunile de mai sus privind cîmpul de semnificații al cuvîntului „normă“ ne-a făcut să deosebim trei grupuri sau tipuri majore de norme. Le-am numit *reguli*, *prescripții* și *instrucțiuni*.

Ca prototip al regulilor, am luat regulile unui joc. Regulile gramaticale aparțin și ele acestui tip de norme. Așa-numitele legi sau reguli ale logicii și matematicii trebuie socotite și ele, probabil, ca intrînd în această categorie.

Sub denumirea de prescripții am grupat ordinele, permisiunile și interdicțiile, care sînt date, adresate unor agenți și privesc conduita lor. Legile statului sînt prescripții.

Instrucțiunile se mai numesc și norme tehnice. Ele presupun scopuri ale acțiunii umane și relații necesare dintre anumite acte și aceste scopuri.

Pe lângă aceste trei grupuri principale de norme, am menționat trei grupuri minore care au o deosebită importanță. Este vorba de *obiceiuri*, de *principiile morale* și de *regulile ideale*. Pentru grupurile minore este caracteristic faptul că prezintă afinități cu mai mult decît unul dintre grupurile majore — situîndu-se, am putea spune, „între“ grupurile majore.

Astfel, obiceiurile se aseamănă cu regulile prin aceea că determină, cvasi-definesc anumite tipare de conduită, și cu prescripțiile prin aceea că exercită o „presiune normativă“ asupra membrilor unei comunități pentru ca ei să se conformeze acestor tipare.

Cu privire la natura principiilor morale au existat multe controverse și dezacorduri. Unii filozofi le privesc ca pe un gen

de prescripții — bunăoară, ca porunci sau legi date de Dumnezeu oamenilor. Alții le privesc ca pe un fel de norme tehnice sau instrucțiuni pentru atingerea unor scopuri de o natură particulară. Indiferent ce punct de vedere ar fi acceptat ca adevărat, nu se poate nega că principiile morale au relații importante atât cu prescripțiile *cît și* cu normele tehnice. În plus, aspectul prescriptiv al moralității se leagă de obiceiuri, iar aspectul ei „tehnic“ de idealurile vieții morale și ale omului bun.

În fine, despre regulile ideale se poate spune că se situează între normele tehnice privitoare la mijloacele pentru atingerea unui scop și regulile care determină un model sau standard.

II. PRELIMINARII LOGICE. LOGICA SCHIMBĂRII

1. Interesul autorului pentru logica normelor și a conceptelor normative (numită și „logica deontică“) a pornit de la observația că ideile „trebuie“, „se poate“, „nu se poate“ prezintă o analogie izbitoare cu ideile modale de necesitate, posibilitate și imposibilitate. La rîndul său, interesul autorului pentru logica modală a fost trezit de constatarea analogiei izbitoare dintre conceptele fundamentale ale acesteia și conceptele fundamentale ale așa-zisei teorii a cuantificării, adică ideile „toți“, „unii“, „nici un“.

Pentru a înțelege argumentația dezvoltată în cartea de față nu se cere și nu se presupune totuși familiarizarea prealabilă a cititorului cu metodele logicii modale și ale teoriei cuantificării.

Logica modală și teoria cuantificării se bazează, după cum se știe, pe așa-numita logică propozițională, o ramură elementară a teoriei logice. Tehnicile logice ortodoxe aplicate în lucrarea de față aparțin aproape în totalitate acestei teorii elementare. În cuprinsul următoarelor două secțiuni vom recapitula succint bazele ei; recapitularea noastră este totuși prea sumară ca să poată oferi unui cititor nefamiliarizat cu problema o cunoaștere efectivă a tehnicilor respective.

Prin „tehnici“ ale logicii propoziționale am în vedere în-deosebi construirea așa-numitelor *tabele de adevăr* și transformarea expresiilor în așa-numitele *forme normale*. Aceste tehnici sînt descrise în orice manual de logică (matematică sau simbolică).

2. Obiectele studiate de logica propozițiilor sînt indeobște numite de către logicieni și filozofi *judecăți* sau *propoziții* *.

Judecățile au doi „corespondenți“, ca să spunem așa, în planul limbii. Unul din aceștia îl constituie *propozițiile* (indicative). Un exemplu ar fi propoziția „Londra este capitala Angliei“. Propozițiile *exprimă* judecăți. Judecățile pot fi caracterizate ca fiind *semnificația* sau *sensul* propozițiilor.

Al doilea corespondent lingvistic al judecăților sînt expresiile de forma „(Faptul) că...“, unde în locul liber din cadrul expresiilor figurează o propoziție. Ca exemplu, putem lua expresia „(Faptul) că Londra este capitala Angliei“. Expresiile de acest gen sînt *denumiri* sau *nume* ale judecăților. Judecățile constituie *referendul* acestor expresii.

Denumirile judecăților nu trebuie confundate cu denumirile propozițiilor. O procedură convențională de denumire a unei propoziții constă în a pune între ghilimele propoziția (sau o instanță a acesteia). La această metodă am recurs mai sus, atunci cînd am dat un exemplu de propoziție.

Cînd vorbim *despre* propoziții și judecăți trebuie să ne referim la ele prin intermediul numelor lor, adică trebuie să le denumim. De exemplu, spunem că propoziția germană „London ist die Hauptstadt Englands“ exprimă judecata că Londra este capitala Angliei. În locul cuvintelor „exprimă judecata“ am mai fi putut folosi cuvîntul „înseamnă“.

Prin *expresii* sau *formule* ale logicii propoziționale înțelegem anumite structuri (lingvistice) construite cu două genuri de semne, numite *variabile* și *constante*. În calitate de variabile vom utiliza literele p , q , r etc. Constantele de care facem uz sînt semnele \sim , $\&$, \vee , \rightarrow și \leftrightarrow . Formulele se vor mai numi și *p-expresii*. Ele se definesc recursiv după cum urmează:

(i) Orice variabilă este o formulă.

(ii) Orice formulă precedată de \sim este o formulă; două formule oarecare legate prin $\&$, \vee , \rightarrow sau \leftrightarrow constituie o formulă.

Variabilele incele le mai numim formule *atomice*. O formulă care nu este atomică se numește *moleculară*; despre ea mai spunem că este un complex molecular sau un compus din formule atomice.

Spre a construi formulele moleculare în maniera de care vom face uz în cele de față recurgem și la *paranteze*. Pentru utili-

* Traducem prin „judecată“ cuvîntul „proposition“ din originalul englez, iar prin „propoziție“ cuvîntul „sentence“. Trebuie reținută în continuare accepțiunea celor doi termeni așa cum este explicată de autor în cuprinsul acestui alineat (n.t.).

zarea parantezelor vom adopta convenția că semnul $\&$ leagă mai strâns decât \vee , \rightarrow și \leftrightarrow ; semnul \vee leagă mai strâns decât \rightarrow și \leftrightarrow , iar semnul \rightarrow mai strâns decât \leftrightarrow . De exemplu, în locul expresiei $((p \& q) \vee r) \rightarrow s \leftrightarrow t$, vom putea scrie pur și simplu: $p \& q \vee r \rightarrow s \leftrightarrow t$.

(Parantezele sînt un al treilea gen de semne ale logicii propoziționale și o definiție recursivă completă a formulelor trebuie să le menționeze. Dar ele sînt semne de o natură „subsidiară”. Într-o manieră diferită de aceea adoptată de noi, definiția formulelor s-ar putea dispensa în genere de utilizarea parantezelor.)

Literele p, q, r etc., care figurează în expresiile logicii propoziționale, vor fi înțelese ca înlocuind sau reprezentînd propoziții (arbitrare) care exprimă judecăți; p -expresiile ar putea fi numite *scheme* de propoziții. Așadar, tehnicile logicii propoziționale „manipulează”, propriu-zis, scheme pentru propoziții arbitrare precum și compuse ale acestora. Acesta, probabil, este unul din motivele pentru care logicienii preferă denumirea de „logica propozițiilor” sau „logica propozițională” pentru ceea ce este de fapt o „logică a judecăților”. Noi vom mai folosi uneori pentru această teorie denumirea de p -calcul.

3. O perspectivă importantă din care logica propozițională așa-zis „clasică” studiază obiectele sale, adică judecățile, este perspectiva funcțiilor de adevăr.

În logica propozițională clasică adevărul și falsul sînt cele două *valori de adevăr*. Se presupune că orice judecată are o valoare de adevăr și numai una. Dacă avem n judecăți logic-independente atunci, evident, există 2^n moduri în care ele pot fi adevărate și/sau false în mod concomitent. Orice asemenea distribuție a valorilor de adevăr pentru cele n judecăți se va numi o *combinație de adevăr*.

Dacă valoarea de adevăr a unei judecăți este univoc determinată pentru orice posibilă combinație de adevăr de n judecăți, n fiind oarecare, atunci prima judecată se va numi *funcție de adevăr* a celor n judecăți. Nu este greu de calculat că în total avem $2^{(2^n)}$ funcții de adevăr distincte a celor n judecăți logic-independente.

Un interes deosebit prezintă pentru noi următoarele funcții de adevăr:

Negația unei judecăți date (este acea funcție de adevăr a acesteia care) este adevărată dacă și numai dacă judecata dată este falsă. Dacă p exprimă o judecată, atunci $\sim p$ va exprima,

prin convenție, negația acestei judecări; semnul \sim se va numi **semnul negației**.

Conjunția a două judecări (este funcția de adevăr a acestora care) este adevărată dacă și numai dacă ambele judecări sînt adevărate. Dacă p și q exprimă judecări $p \& q$ exprimă conjunția lor; $\&$ se numește **semnul conjunției**.

Disjuncția a două judecări este adevărată dacă și numai dacă cel puțin una dintre judecări este adevărată. Dacă p și q exprimă judecări $p \vee q$ exprimă disjuncția lor, iar \vee se numește **semnul disjuncției**.

Implicația (materială) a două judecări dintre care prima se numește *antecedentul* iar secunda se numește *consecventul* este adevărată dacă și numai dacă nu este cazul că prima judecată este adevărată iar a doua falsă. Dacă p și q exprimă judecări, $p \rightarrow q$ exprimă implicația lor.

Echivalența (materială) a două judecări este adevărată dacă și numai dacă judecățile sînt ambele adevărate sau sînt ambele false. Dacă p și q exprimă judecări, $p \leftrightarrow q$ exprimă echivalența lor.

Tautologia a n judecări este funcția lor de adevăr care este adevărată pentru toate combinațiile de adevăr posibile ale acestor n judecări. Tautologia nu are un simbol special.

Contradicția a n judecări este funcția lor de adevăr care este falsă pentru toate combinațiile de adevăr posibile ale acelor n judecări. Ca și tautologia, contradicția nu are un simbol special.

Verifuncționalitatea — adică însușirea de a fi o funcție de adevăr — este tranzitivă. Aceasta înseamnă că dacă o judecată este funcție de adevăr de o anumită mulțime de judecări și dacă fiecare membru al mulțimii este funcție de adevăr de o a doua mulțime de judecări, atunci prima judecată este, la rîndul ei, o funcție de adevăr a celei de a doua mulțimi de judecări.

Grație acestui fapt, orice formulă a logicii propozițiilor, adică orice *p-expresie*, exprimă o funcție de adevăr a judecăților exprimate de constituenții săi atomici. Un așa-zis *tabel de adevăr* permite să se calculeze (să se decidă) pentru o *p-expresie* dată funcția de adevăr a constituenților săi atomici pe care ea o exprimă. Vom presupune că cititorul este familiarizat cu metoda construirii tabelelor de adevăr.

Două formule, f_1 și f_2 se numesc *tautologic echivalente* dacă formula $f_1 \leftrightarrow f_2$ exprimă funcția de adevăr tautologie a constituenților ei atomici¹.

Formulele f și $\sim f$ sint tautologic echivalente. Aceasta este legea dublei negații. „Dubla negație se autoanulează“.

Formulele $\sim (f_1 \& f_2)$ și $\sim f_1 \vee \sim f_2$ sint tautologic echivalente; la fel, formulele $\sim (f_1 \vee f_2)$ și $\sim f_1 \& \sim f_2$. Acestea sint legile lui De Morgan. Prima lege afirmă că negația unei conjuncții de judecăți este tautologic-echivalentă cu disjuncția negațiilor acestor judecăți. A doua afirmă că negația unei disjuncții de judecăți este tautologic-echivalentă cu conjuncția negațiilor acestor judecăți.

Conjuncția și disjuncția sint asociative și comutative. Datorită caracterului lor asociativ, funcțiile de adevăr se pot generaliza astfel incit să putem vorbi despre conjuncția și disjuncția unui număr arbitrar n de judecăți.

Formulele $f_1 \& (f_2 \vee f_3)$ și $f_1 \& f_2 \vee f_1 \& f_3$ sint tautologic echivalente, tot așa formulele $f_1 \vee f_2 \& f_3$ și $(f_1 \vee f_2) \& (f_1 \vee f_3)$. Aceste echivalențe se numesc legi de distributivitate.

Formula $f_1 \rightarrow f_2$ este tautologic-echivalentă cu $\sim f_1 \vee f_2$ și, de asemenea, cu $\sim (f_1 \& \sim f_2)$. Formula $f_1 \leftrightarrow f_2$ este, la rindul ei, tautologic echivalentă cu $f_1 \& f_2 \vee \sim f_1 \& \sim f_2$. Aceste echivalențe, s-ar putea spune, arată că implicația și echivalența sint definibile pe baza negației, conjuncției și disjuncției.

Formulele se pot „dezvolta“ sau „comprima“ conform legilor după care o formulă f este tautologic-echivalentă cu formulele $f \& f$, $f \vee f$, $f \& (g \vee \sim g)$ și $f \vee g \& \sim g$.

Datorită acestor echivalențe, precum și faptului că verifuncționalitatea este tranzitivă, orice formulă a logicii propozițiilor admite, după cum se poate demonstra, anumite *forme normale*. O formă normală a unei formule date este o altă formulă tautologic-echivalentă cu prima și satisfăcînd anumite condiții „structurale“. O importanță specială prezintă forma normală *disjunctivă* (perfectă) și forma normală *conjunctivă* (perfectă) a formulelor. Presupunem că cititorului ii sint familiare tehnicile de construire a formelor normale pentru formule date.

¹ f , g și f_1 , f_2 etc. sint folosite aici ca așa-numite metavariabile. Ele reprezintă formule sau p -expresii arbitrare. Semnele-constante ale logicii propozițiilor sint utilizate „autonom“ cînd construim compuși moleculari din metavariabile. Asemenea compuși reprezintă p -expresii arbitrare avînd structura moleculară corespunzătoare ($n.a.$).

Fiind date n formule atomice, putem construi 2^n formule distincte avînd forma unor conjuncții, astfel încît pentru fiecare formulă atomică, sau aceasta sau formula-negație respectivă este un constituent al conjuncției. (Formulele-conjuncții care diferă numai prin ordinea constituenților, de ex. $p \ \& \sim q$ și $\sim q \ \& \ p$, sînt considerate aici ca una și aceeași formulă.)

Este ușor de văzut în ce sens putem afirma că aceste 2^n formule-conjuncții distincte „corespund“ celor 2^n combinații de adevăr distincte pentru judecățile exprimate de formulele atomice. Formulele-conjuncții sînt uneori numite *descrieri de stare*. Conjuncțiile înseși s-ar putea numi *lumi posibile* (în „domeniul“ sau „spațiul“ judecăților exprimate de formulele atomice).

Forma normală disjunctivă (perfectă) a unei formule este o disjuncție a (niciuneia sau a) unora sau a tuturor descrierilor de stare formate din constituenții ei atomici. În cazul cînd formula în cauză este disjuncția tuturor acestor descrieri de stare, ea exprimă funcția tautologie de judecățile exprimate de constituenții ei atomici. Avem aici o ilustrare a sensului în care putem spune că o tautologie este *adevărată în toate lumile posibile*. Pe de altă parte, dacă forma normală disjunctivă conține zero termeni, formula exprimă contradicția judecăților exprimate de constituenții ei atomici. O contradicție *nu este adevărată în nici una din lumile posibile*. Judecățile adevărate într-o lume posibilă (în unele lumi posibile), dar nu în toate lumile posibile, se numesc *contingente*.

Enunțurile lingvistice care exprimă judecăți contingente se vor numi enunțuri *descriptive* sau *declarative*².

4. Ce este o judecată? Încercarea de a răspunde la întrebare în mod satisfăcător ne-ar duce prea departe în apele adînci ale filozofiei. De aceea ne vom limita la cîteva observații. În primul rînd, aș vrea să arăt că termenul „judecată“, în accepțiile conferite de logicieni și filozofi, îmbrățișează un număr de entități diferite pe care, avînd în vedere scopurile specifice ale investigației noastre, va fi indicat să le distingem.

Cineva ar putea da ca exemplu de judecată afirmația că plouă sau, tot așa, că Chicago are mai mulți locuitori decît Los Angeles, sau că Brutus l-a ucis pe Cezar.

² Din rațiuni tipografice vom evita să punem între ghilimele expresiile simbolice în genul lui p , $\sim p$, $p \ \& \ q$ etc. Pentru menționarea expresiilor vom folosi în mod „autonom“ înseși aceste expresii. Ca să vorbim despre semnificațiile expresiilor vom recurge la locuțiuni de tipul „propoziția exprimată de p “, „starea de lucruri descrisă de $p \ \& \ q$ “ etc. (n.a.).

Judecata că plouă nu are o valoare de adevăr și numai una? De bună seamă, cineva ar putea spune că sau plouă, sau nu plouă, și că este imposibil să avem amîndouă cazurile. Dar poate că astăzi la Londra plouă, iar mâine nu plouă; tot astfel, poate că astăzi la Londra plouă însă la Madrid nu plouă; sau poate că astăzi la Londra plouă și nu plouă, adică plouă în cursul dimineții și nu plouă după amiază. Așadar, într-un anumit sens judecata că plouă nu are o valoare de adevăr și numai una, iar noi nu avem dreptul să afirmăm că este imposibil că plouă și totodată nu plouă.

Cînd insistăm că este imposibil că plouă și nu plouă, avem în vedere faptul că este imposibil că plouă și nu plouă în același loc și timp, sau, cum aș prefera să spun, în una și aceeași *ocazie*. Dar o judecată poate fi adevărată într-o ocazie și falsă în alta.

Aceste observații ne îndreptățesc să facem o distincție între judecăți *generice* și judecăți *individuale*. Judecata individuală are o valoare de adevăr univoc determinată; ea este sau adevărată, sau falsă, dar nu amîndouă. Pe de altă parte, judecata generică nu are, în sine, o valoare de adevăr. Ea are o valoare de adevăr numai cînd se cupleză cu o *ocazie* a adevărului sau falsității ei; altfel spus, cînd își capătă o „exemplificare” într-o judecată individuală.

Nu putem discuta aici în amănunt noțiunea importantă de ocazie. Ea este legată de noțiunile de spațiu și timp. Ar fi totuși nejustificat să identificăm ocaziile cu „momente” sau „puncte” ale spațiului și timpului. Le-am putea numi mai curînd *poziții* spațio-temporale. Vom spune că două ocazii sînt *successive* (în timp) dacă și numai dacă prima ocazie se sfîrșește (în timp) în același punct (al timpului) în care a doua începe.

Ocaziile „individualizează” judecățile generice. Sub acest raport, rolul lor logic este legat de vechile idei filozofice privitoare la spațiu și timp ca principii de individualizare (*principia individuationis*).

Nu trebuie să confundăm ocaziile cu *indivizii* (logici). Indivizii ar putea fi caracterizați drept entități logice „în genul lucrurilor”. Dar nu toți indivizii logici se numesc „lucruri” în accepția obișnuită. „Londra” și „autorul lui Waverley” au ca referenți indivizi, deși îndeobște orașele și persoanele nu se numesc lucruri. Corespondenții lingvistici ai indivizilor sînt numele proprii și așa-numitele descripții definite (expresiile care descriu în mod univoc).

Fiind dată o propoziție care exprimă o judecată și conține nume proprii și/sau descripții definite, vom spune că indivizii

logici corespunzători sînt *constituenți* ai judecății exprimate. Dimpotrivă, nu se va numi constituent al judecății ocazia pentru adevărul sau falsitatea ei.

Trebuie observat că ceea ce face ca o judecată să fie generică sau individuală nu este prezența indivizilor în rîndul constituenților ei. Judecata că Brutus l-a ucis pe Cezar este individuală, dar aceasta nu se datorează faptului că ea se referă la indivizii Brutus și Cezar, ci se datorează naturii logice a conceptului (universal) de a fi ucis. O persoană *nu poate* fi ucisă decît o singură dată, într-o singură ocazie. Faptul că Brutus l-a sărutat pe Cezar nu este o judecată individuală, întrucît persoanele se pot săruta în multiple ocazii.

S-ar putea spune că numai judecățile generice care nu numără printre constituenții lor indivizi logici sînt judecăți pe deplin sau eminentamente generice. Judecățile generice printre ai căror constituenți figurează indivizi s-ar putea numi atunci judecăți semi-generice sau semi-individuale. Totodată, am sugera că judecățile semi-generice „provin” din judecăți integral generice substituindu-se universalelor din cadrul propoziției generice indivizi care cad sub acele universale. Dar nu este cazul să analizăm aici aceste probleme.

Trebuie să facem o distincție între relația dintre universale și indivizii logici, pe de o parte, și relația dintre judecățile generice și cele individuale pe de altă parte. Dar, deși distincte, între cele două relații există o anumită legătură.

Uneori, între un individ logic și trăsăturile spațio-temporale care constituie o ocazie pentru adevărul sau falsitatea unei judecăți există conexiuni intrinseci. Indivizii la care se referă denumirile geografice au o locație precisă pe suprafața terestră. Judecata că Parisul este mai mare ca New Yorkul este falsă în prezent dar era adevărată acum două secole. Ocazia în care propoziția este adevărată sau falsă are numai *dimensiunea temporală*, dat fiind că indivizii ce sînt constituenți ai judecății posedă în mod intrinsec o localizare spațială precisă. Dacă unul și același oraș luat în mod individual ar putea să se deplaseze dintr-o țară în alta, ar putea fi adevărat că Parisul era mai mare ca New Yorkul pe vremea cînd primul era situat în China. Dar, așa cum stau lucrurile în realitate, o asemenea afirmație nici *n-are sens* din punct de vedere logic.

Distincția trasată aici între judecăți *individuale* și judecăți *generice* nu trebuie confundată cu distincția binecunoscută între judecăți singulare sau particulare, pe de o parte, și judecăți universale sau *generale* pe de altă parte. Dacă înțeleg bine,

împărțirea judecăților în individuale și generice se aplică numai la judecăți particulare. Judecățile generale, cum ar fi, de exemplu, aceea că toți corbii sînt negri sau că apa are densitatea maximă la 4° Celsius, posedă o valoare de adevăr determinată, fără a fi însă exemplificări, în sensul de mai sus, ale unor judecăți generice. Adevărul sau falsul judecăților generale nu comportă existența unor „ocazii“. În consecință, după cum s-a observat adesea, propozițiile de acest gen sînt totodată independente, în felul lor, de timp și spațiu.

Pentru logica propozițională în sensul tradițional nu se pune în mod imperios problema dacă obiectele ei de studiu, propozițiile, trebuie concepute ca generice sau ca individuale. Este poate adevărat să spunem că în mod *primar* logica propozițională este studiul formal al judecăților individuale (particulare). Dacă obiectele ei sînt concepute ca judecăți generice, afirmații cum ar fi aceea că nici o judecată nu este în același timp adevărată și falsă trebuie suplimentate printr-o referire (explicită sau tacită) la una și aceeași ocazie. Totodată, nu trebuie să uităm că numai prin intermediul ideii de ocazie ideile de adevăr și funcție de adevăr devin aplicabile la judecăți generice.

Distincția dintre judecăți individuale și judecăți generice este relevantă pentru investigațiile formale pe care le vom întreprinde în cadrul lucrării de față. Variabilele p , q etc. ale logicii propoziționale vor trebui înțelese aici ca reprezentări schematice ale unor propoziții care exprimă judecăți *generice*. Așa de pildă, p ar putea fi înțeleasă ca reprezentînd propoziția „Fereastra este deschisă“, dar nu propoziția „Brutus l-a ucis pe Cezar“. O altă restricție asupra interpretării variabilelor va fi introdusă în cuprinsul secțiunii următoare.

5. Atunci cînd o judecată (contingentă) este adevărată, ei îi corespunde un *fact* din lume. Potrivit unei cunoscute concepții, adevărul „constă“ într-o corespondență dintre judecată și fapt.

Există mai multe tipuri de fapte. Aici vom distinge trei tipuri.

Să considerăm judecățile (adevărate în momentul cînd au fost scrise rîndurile de față) că populația Angliei este mai mare decît aceea a Franței și că mașina de scris stă pe masa mea de lucru. Faptele care corespund acestor judecăți și le fac adevărate le mai numim în mod curent *stări de lucruri*.

Să considerăm judecata că într-un anumit timp și loc plouă. Faptul care ar face adevărată această propoziție — adică ploaia sau căderea ploii — este oare, și el, o stare de lucruri? Uneori, într-adevăr, noi îi conferim această denumire. Dar căderea ploii este ceva net diferit de așezarea mașinii mele de scris pe masa de lucru. Cuvintele „static“ și „dinamic“ sînt în măsură să indice deosebirea. Căderea ploii este ceva ce „se produce“, „survine“, „se întîmplă“ într-un anumit interval temporal. Căderea ploii este un *proces*; dar faptul că mașina mea de scris se află sau stă pe masa mea de lucru nu constituie un proces în înțelesul obișnuit al cuvîntului.

Să considerăm propoziția că Brutus l-a ucis pe Cezar. Nimeni — exceptînd poate pe unii filozofi — nu va spune că faptul corespunzător este o „stare de lucruri“. Nici denumirea de „proces“ nu este adecvată, deși este cert că faptul respectiv implică anumite procese, cum ar fi de pildă mișcările lui Brutus cînd l-a înjunghiat pe Cezar sau prăbușirea lui Cezar la pămînt și rostirea faimoaselor sale cuvinte. Tipul de fapt exemplificat prin moartea lui Cezar este numit îndeobște *eveniment*. Ca și procesele, evenimentele sînt fapte care *survin, se produc*. Dar, spre deosebire de producerea proceselor, producerea evenimentelor este ceva ce *are loc*, nu ceva ce se *desfășoară*.

Cele trei tipuri de fapte pe care le-am distins sînt deci stările de lucruri, procesele și evenimentele. Nu pretindem că cele trei tipuri epuizează categoria faptelor. Adevărul judecăților *generale* ridică probleme speciale, pe care nu le vom discuta deloc în cele de față.

Așa cum putem distinge între judecăți generice și individuale, mai putem distinge între stări de lucruri, procese și evenimente generice și individuale. O problemă pe care nu o voi discuta este aceea dacă trebuie să distingem între fapte generice și fapte individuale. Unii ar putea susține că faptele sînt neapărat stări de lucruri, procese și evenimente *individuale*.

Căderea ploii este un proces generic, căderea ploii într-un loc și într-un moment determinat constituind o exemplificare a acestuia. A muri este un eveniment generic în timp ce, de pildă, moartea lui Cezar este o exemplificare a acestui eveniment generic. Faptul că populația unei țări este mai numeroasă ca populația alteia constituie o stare de lucruri generică ce are ca exemplificare faptul că populația Angliei este mai numeroasă ca a Franței. Dar în trecut mărimea relativă a populațiilor din cele două țări se afla într-un raport invers. Așadar, avem totodată o stare de lucruri generică sau semigenerică,

respectiv superioritatea ca populație a Angliei față de Franța, exemplificată de situația actuală.

O propoziție care exprimă o judecată contingent-adevărată descrie faptul care face ca propoziția să fie adevărată (cu privire la termenul „propoziție descriptivă” a se vedea mai sus, la p.35). Astfel, propoziția „Cezar a fost ucis de către Brutus” descrie un fapt.

Faptele pot fi totodată *denumite*. Numele unui fapt este o expresie substantivală, cum ar fi, de ex. „moartea lui Cezar” sau „superioritatea actuală ca populație, a Angliei față de Franța”. Mai vorbim totodată și despre *faptul că*, de exemplu, Cezar a fost ucis de către Brutus. Putem privi aceasta ca o abreviere a afirmației după care judecata că Cezar a fost ucis de către Brutus este adevărată („adevărată în raport cu faptul”). Expresia „că Cezar a fost ucis de către Brutus” denumește o judecată (vezi mai sus, p.35).

Chiar dacă nu intenționăm a distinge între fapte individuale și fapte generice, pare firesc și adecvat să spunem că propozițiile care exprimă judecăți generice contingente descriu stări de lucruri, procese sau evenimente generice. Așa de pildă am putea spune că propoziția „Plouă” descrie un proces generic, al cărui *nume* este „ploaia”.

Pentru logica propozițională ca atare este indiferent dacă vom concepe faptele care fac adevărate judecățile ca stări de lucruri, procese sau evenimente; pentru logica deontică însă, distincțiile de mai sus sînt relevante, dată fiind poziția centrală pe care conceptul de *act* o deține în cadrul acestei logici.

Am precizat deja că variabilele *p*, *q* etc. trebuie înțelese ca reprezentări schematice ale propozițiilor care exprimă judecăți generice. La aceasta vom adăuga acum și stipularea că propozițiile astfel reprezentate trebuie să descrie *stări de lucruri generice*.

6. Cele trei tipuri de fapte (și, respectiv, de propoziții) pe care le-am distins mai sus nu sînt independente logic unele de altele.

Nu vom discuta aici modul în care se raportează procesele la evenimente și la stări de lucruri. Ne vom mulțumi să observăm că începutul și sfîrșitul (încetarea) unui proces pot fi privite ca evenimente.

Există un tip principal de eveniment care poate fi privit ca o *pereche ordonată* a două stări de lucruri. Relația de ordine este o relație între două ocazii care se succed în timp. Nu vom analiza

aici în amănunt natura acestei relații. Simplificind lucrurile, vom vorbi despre cele două ocazii ca despre ocazia anterioară și ocazia posterioară. Evenimentul „în sine“ este *schimbarea* sau trecerea de la starea de lucruri care are loc în ocazia anterioară la starea de lucruri care are loc în ocazia posterioară. Prima stare de lucruri o vom denumi starea *inițială* iar pe a doua starea *finală*.

De exemplu, evenimentul pe care îl numim deschiderea unei ferestre constă într-o schimbare sau trecere de la starea de lucruri cînd această fereastră este închisă la starea cînd ea este deschisă. Mai putem vorbi despre evenimentul respectiv și ca despre o *transformare* a primei stări în a doua. În mod alternativ putem vorbi despre acesta ca despre o transformare a unei lumi în care are loc starea inițială, sau care conține starea inițială, într-o lume în care are loc starea finală sau care conține starea finală. Transformările de acest gen se vor mai numi și *transformări de stare*.

Uneori, un eveniment este o trecere nu de la o stare dată la o altă stare, ci o trecere de la o stare la un proces (care începe) sau de la un proces (care încetează) la o stare. Alteori, un eveniment este o trecere de la un proces la altul. În sfîrșit, evenimentul mai poate fi, în unele împrejurări, o trecere de la o „stare“ a unui proces la o „stare“ diferită a aceluiași proces — de exemplu de la rapid la lent, sau de la mai tare la mai încet.

În general, evenimentele de aceste tipuri mai complicate nu vor fi luate în considerație în cursul cercetării de față. Atunci cînd nu vom specifica în mod explicit contrariul un „eveniment“ va însemna întotdeauna trecerea de la o stare de lucruri dintr-o anumită ocazie la o stare de lucruri (nu neapărat diferită) în ocazia următoare. Atunci cînd ocazia este specificată, evenimentul constituie un eveniment individual; cînd ocazia nu este specificată, evenimentul este generic.

7. Introducem un simbol de forma generală - T -, unde locurile goale de la stînga și dreapta literei T sînt ocupate de *p-expresii*. Simbolul este reprezentarea schematică a propozițiilor care descriu evenimente (generice). Evenimentul descris prin pTq este o transformare sau o tranziție de la o stare inițială determinată la o stare finală, respectiv de la starea de lucruri (generică) descrisă prin p la starea de lucruri (generică) descrisă prin q . Într-o altă formulare: pTq descrie transformarea unei p -lumi într-o q -lume, sau trecerea de la o p -lume la o q -lume. Stările

de lucruri se vor mai numi și „caracteristici“ sau „trăsături“ ale lumii.

Expresiile de tipul T se vor numi T -expresii atomice. Se pot forma compoziții moleculare de asemenea expresii. Prin T -expresie vom înțelege fie o T -expresie atomică, fie un compus molecular de T -expresii atomice.

Cu T -expresii putem opera conform regulilor p -calculului (logica propozițională). După cum vom vedea, există și reguli speciale pentru operarea cu T -expresii. Vom spune că regulile de operare cu T -expresii definesc T -calculul.

Dacă p înseamnă că o anumită fereastră este deschisă, $\sim p$ înseamnă atunci că aceeași fereastră este închisă (= nu este deschisă). $\sim pTp$ înseamnă, la rîndul său, că fereastra se deschide, adică, strict vorbind: că o lume în care această fereastră este închisă se schimbă sau este transformată într-o lume în care fereastra este deschisă. În mod similar, $pT \sim p$ va însemna că fereastra este închisă (se închide). S-ar mai putea spune și că $\sim pTp$ descrie evenimentul numit „deschiderea ferestrei“ în timp ce $pT \sim p$ descrie evenimentul denumit „închiderea ferestrei“.

Să considerăm semnificația lui pTp . Literele din stînga și din dreapta expresiei descriu o aceeași stare de lucruri generică. Ocaziile în care considerăm că are loc această stare generică se succed în timp. Așadar, pTp exprimă faptul că starea de lucruri descrisă prin p se produce în ambele ocazii, indiferent de modul în care s-ar putea schimba în rest lumea de la o ocazie la alta. Altfel spus, pTp înseamnă că în cele două ocazii lumea rămîne *neschimbată* în caracteristica descrisă prin p . O generalizare utilă va fi să spunem că și acesta este un „eveniment“ sau o „transformare“, deși, riguros vorbind, aici avem un „non-eveniment“ sau o „non-transformare“.

În mod similar, $\sim pT \sim p$ înseamnă că în două ocazii succesive lumea rămîne *neschimbată* sub raportul caracteristicii generice descrise prin $\sim p$.

Tot astfel, să admitem că p înseamnă că o anumită fereastră este deschisă. În acest caz, pTp va însemna că această fereastră rămîne deschisă iar $\sim pT \sim p$ va însemna că rămîne închisă în două ocazii succesive.

Vom spune că evenimentele sau transformările de stare descrise prin pTp , $pT \sim p$, $\sim pTp$ și $\sim pT \sim p$ sînt cele patru *transformări (de stare) elementare*, posibile în raport cu o stare de lucruri (generică) sau în raport cu o caracteristică dată a lumii. Cele patru transformări, după cum putem observa,

se *exclud reciproc*, două câte două; într-adevăr, în una și aceeași pereche de ocazii succesive nu pot surveni două asemenea transformări. Totodată, cele patru transformări sint *conjunct exhaustive*. Într-o ocazie dată, sau lumea are caracteristica descrisă prin p sau n -o are; dacă are această caracteristică, în ocazia următoare o va menține sau o va pierde; tot astfel dacă nu are această caracteristică ea sau o va dobîndi sau va continua să n -o aibă în ocazia următoare.

Prin T -expresie *elementară* înțelegem o T -expresie atomică în care litera de la stînga lui T este sau o p -expresie atomică sau o p -expresie atomică precedată de semnul negației, iar litera de la dreapta lui T este aceeași p -expresie atomică cu sau fără semnul negației în față.

8. În secțiunea de față vom descrie succint modul în care orice transformare de stare — riguros vorbind: propoziția după care o schimbare sau un eveniment dat are loc — poate fi privită ca o funcție de adevăr a unor transformări de stare elementare.

Să considerăm semnificația lui pTq : o p -lume se schimbă într-o q -lume. Să ne imaginăm că p și q descriu caracteristici logic independente ale celor două lumi. În acest caz, caracteristica descrisă de \bar{q} este prezentă sau absentă într-o q -lume. Cu alte cuvinte, p -lumea este sau o $p \ \& \ q$ -lume sau o $p \ \& \ \sim q$ -lume. Evenimentul sau transformarea descrisă de pTq este deci, în mod evident, același cu evenimentul sau transformarea descrisă prin $(p \ \& \ q \vee p \ \& \ \sim q) \ T \ (p \ \& \ q \vee \sim p \ \& \ q)$.

Să presupunem că p -lumea este o $p \ \& \ q$ -lume și că q -lumea este la rîndul ei o $p \ \& \ q$ -lume. Așa stînd lucrurile, trecerea de la starea inițială la starea finală nu implică nici un fel de schimbare a lumii în raport cu cele două caracteristici descrise de p și, respectiv, q . Descrierea schematică a acestei transformări este $(p \ \& \ q) \ T \ (p \ \& \ q)$, iar transformarea descrisă astfel coincide, în mod evident, cu *conjuncția* celor două transformări elementare descrise prin pTp și qTq .

Să admitem că p -lumea este o $p \ \& \ q$ -lume și că q -lumea este o $\sim p \ \& \ q$ -lume. În acest caz, trecerea de la starea inițială la starea finală implică o schimbare de la „pozitiv“ la „privativ“ în raport cu caracteristica pe care o descrie p . Transformarea descrisă prin $(p \ \& \ q) \ T \ (\sim p \ \& \ q)$ este în mod evident aceeași cu *conjuncția* transformărilor elementare descrise prin $pT \sim p$ și qTq .

Să presupunem că p -lumea este o $p \& \sim q$ -lume și că q -lumea este o $p \& q$ -lume. Lumea se schimbă acum de la o $\sim q$ -lume la o q -lume, dar rămâne neschimbată ca p -lume. Transformarea descrisă de $(p \& \sim q) T (p \& q)$ este conjuncția transformărilor elementare descrise de pTp și $\sim qTq$.

În sfârșit, să presupunem că p -lumea este o $p \& \sim q$ -lume iar q -lumea este o $\sim p \& q$ -lume. Lumea se schimbă acum dintr-o p -lume într-o $\sim p$ -lume și dintr-o $\sim q$ -lume într-o q -lume. Transformarea descrisă de $(p \& \sim q) T (\sim p \& q)$ este conjuncția transformărilor elementare descrise de $pT \sim p$ și $\sim qTq$.

Așadar, T -expresia atomică pTq are o semnificație identică celei a următoarei disjuncții de T -expresii elementare:

$(pTp) \vee (qTq) \vee (pT \sim p) \& (qTq) \vee (pTp) \& (\sim qTq) \vee (pT \sim \sim p) \& (\sim qTq)$.

Din exemplul discutat rezultă limpede că orice T -expresie atomică poate fi transformată într-un complex molecular (o disjuncție de conjuncții) de T -expresii elementare. Prin urmare, fiecare T -expresie atomică exprimă o funcție de adevăr a unor transformări de stare elementare. Întrucât dependența care stă la baza funcțiilor de adevăr, verifuncționalitatea ca atare, este tranzitivă, urmează că orice complex molecular de T -expresii atomice exprimă la rîndul său o funcție de adevăr a unor transformări de stare elementare.

Să considerăm o T -expresie arbitrară și să înlocuim constituenții ei atomici (neelementari), prin disjuncții de conjuncții de T -expresii elementare. T -expresia inițială se transformă astfel într-un complex molecular de T -expresii elementare; acestea din urmă vor fi numite *T -constituenții* T -expresiei inițiale.

Pe baza celor spuse rezultă că fiecare T -expresie exprimă o funcție de adevăr (a propozițiilor exprimate de) T -constituenții ei. Funcția de adevăr exprimată de ea poate fi analizată și decisă printr-un tabel de adevăr. Acesta se deosebește de un tabel de adevăr „obișnuit” din logica propozițională numai prin aceea că anumite combinații de valori de adevăr sînt excluse din cadrul său. Sînt excluse acele și numai acele combinații care ar intra în conflict cu principiul după care *două expresii oarecare* din rîndul celor patru T -expresii elementare ce corespund unei p -expresii atomice date nu pot căpăta concomitent valoarea „adevărat” iar *cele patru expresii* nu pot căpăta *toate* valoarea „fals”.

Dacă o T -expresie exprimă tautologia T -constituenților ei vom spune că (propoziția exprimată de) respectiva T -expresie

este o *T-tautologie*. Un exemplu de *T-tautologie* este $(pTp) \vee (pT \sim p) \vee (\sim pTp) \vee (\sim pT \sim p)$.

Negația unei *T-tautologii* este o *T-contradicție*. Un exemplu de *T-contradicție* este $(pTp) \& (pT \sim p)$. Urmează că $\sim (pTp) \vee \sim (pT \sim p)$ este o *T-tautologie*.

În încheiere să considerăm două formule speciale.

Prima este $(p \vee \sim p)Tp$. Forma sa normală este $(pTp) \vee (\sim pTp)$. Cu alte cuvinte, formula exprimă o judecată adevărată dacă și numai dacă în ultima din cele două ocazii succesive lumea are caracteristica descrisă prin p , indiferent dacă în prima din cele două ocazii ea prezenta sau nu această caracteristică.

A doua formulă este $(p \vee \sim p)T(p \vee \sim p)$. Ea este o *T-tautologie*. Forma ei normală este $(pTp) \vee (pT \sim p) \vee (\sim pTp) \vee (\sim pT \sim p)$.

Pentru operarea cu *T-expresii* în care intră p -*expresii* contradictorii va trebui să fie stipulată o regulă specială. Aceasta este necesară, întrucît o formulă contradictorie nu admite o formă normală disjunctivă perfectă, sau, în alți termeni, forma ei normală „dispare“, fiind o disjuncție cu zero termeni. Regula este pur și simplu aceasta: o *T-expresie* atomică în care p -*expresia* de la stînga sau de la dreapta lui T exprimă contradicția propozițiilor exprimate de p -constituenții ei atomici exprimă o *T-contradicție*. Semnificația intuitivă a regulii este evidentă: întrucît o stare de lucruri contradictorie nu poate surveni, ea nu se poate schimba, după cum nici nu poate rămîne neschimbată. Tot astfel, ea nu poate să apară ca rezultat al unei schimbări.

9. Să considerăm o *T-expresie* arbitrară. Înăuntrul complexului molecular respectiv înlocuim *T-expresiile* atomice (neelementare) prin disjuncții de conjuncții ale *T-expresiilor* elementare. Mai departe, complexul molecular obținut în acest mod îl transformăm în forma sa normală disjunctivă (perfectă). (Vezi mai sus, secțiunea 3.) Aceasta este o disjuncție de conjuncții de *T-expresii* elementare și/sau de negații ale acestora.

Este posibil ca unele propoziții-conjuncții (sau toate) să conțină două sau mai multe *T-expresii* elementare de tip diferit dar de aceeași variabilă (p -*expresie* atomică). De exemplu: $(pTp) \& (\sim pT \sim p)$. Întrucît cele patru tipuri elementare de transformări de stare se exclud două cîte două, propozițiile-conjuncții de acest fel sînt contradictorii și, ca atare, le eliminăm din cuprinsul formei normale.

Să considerăm în continuare propoziția care constituie negația unei T -expresii elementare; să luăm, de exemplu, formula $\sim (pTp)$. Întrucît cele patru tipuri elementare de transformări de stare sînt în mod conjunct exhaustive, negația formulei ce reprezintă unul din aceste tipuri va fi tautologic echivalentă cu disjuncția formulelor nenegate pentru celelalte trei tipuri. Astfel, formula $\sim (pTp)$ este tautologic echivalentă cu formula-disjuncție $pT \sim p \vee \sim pTp \vee \sim pT \sim p$.

Întrucît cele patru tipuri elementare de transformări de stare sînt conjunct exhaustive, orice T -expresie elementară negată poate fi înlocuită printr-o disjuncție cu trei termeni de T -expresii elementare (nenegate). Înlocuirile se efectuează peste tot în forma normală disjunctivă perfectă a complexului molecular; eventualele conjuncții contradictorii sînt omise din cuprinsul formei normale. În continuare, conjuncțiile care conțin membri disjunctivi sînt distribuite în disjuncții de conjuncții ale T -expresiilor elementare. Formula astfel obținută se numește *forma normală pozitivă* a T -expresiei arbitrare inițiale. Ea este o disjuncție de conjuncții de T -expresii elementare, în cuprinsul căreia nu intră vreo T -expresie negată.

10. Așa cum am spus (secțiunea 5) p -expresiile pot fi privite ca descrieri (schematice) ale stărilor de lucruri (generice). La rîndul lor, T -expresiile sînt descrieri schematice ale unor schimbări generice. Așadar, p -expresiile ar putea fi denumite într-un sens general „descrieri de stare” iar T -expresiile „descrieri de schimbare”. Conformîndu-ne unei terminologii încetățenite, vom restringe totuși accepția termenului *descriere de stare* pentru a înțelege prin ea o conjuncție de n p -expresii atomice și/sau negații ale lor (cf. secțiunea 3). Prin analogie, vom restringe accepția termenului *descriere de schimbare*, desemnînd prin el o conjuncție de n T -expresii elementare de n variabile atomice (adică p -expresii) distincte. Așa, de exemplu, $(pTp) \& (qT \sim q)$ este o descriere de schimbare.

Fiind date n p -expresii atomice (variabile p, q etc.) avem 2^n descrieri de stare posibile distincte. Fiecărei descrieri de stare cu n p -expresii atomice îi corespund 2^n descrieri de schimbare posibile; prin urmare, un număr de n p -expresii atomice determină în total $2^n \times 2^n$ sau 2^{2n} descrieri de schimbare posibile distincte. Astfel, descrierii de stare $p \& \sim q$ îi corespund cele patru descrieri de schimbare $(pTp) \& (\sim qT \sim q)$, $(pTp) \& (\sim qTq)$, $(pT \sim p) \& (\sim qT \sim q)$ și $(pT \sim p) \& (\sim qTq)$.

Pentru n p -expresii atomice putem enumera într-un tabel cele 2^n descrieri de stare și cele 2^{2^n} descrieri de schimbare care corespund variabilelor atomice. Iată o listă pentru cazul a două variabile atomice, p și q .

Descrieri de stare	Deserteri de schimbare
$p \ \& \ q$	$(pTp) \ \& \ (qTq)$ $(pTp) \ \& \ (qT \sim q)$ $(pT \sim p) \ \& \ (qTq)$ $(pT \sim p) \ \& \ (qT \sim q)$
$p \ \& \ \sim q$	$(pTp) \ \& \ (\sim qT \sim q)$ $(pTp) \ \& \ (\sim qTq)$ $(pT \sim p) \ \& \ (\sim qT \sim q)$ $(pT \sim p) \ \& \ (\sim qTq)$
$\sim p \ \& \ q$	$(\sim pT \sim p) \ \& \ (qTq)$ $(\sim pT \sim p) \ \& \ (qT \sim q)$ $(\sim pTp) \ \& \ (qTq)$ $(\sim pTp) \ \& \ (qT \sim q)$
$\sim p \ \& \ \sim q$	$(\sim pT \sim p) \ \& \ (\sim qT \sim q)$ $(\sim pT \sim p) \ \& \ (\sim qTq)$ $(\sim pTp) \ \& \ (\sim qT \sim q)$ $(\sim pTp) \ \& \ (\sim qTq)$

Forma normală pozitivă a unei T -expresii conținând n variabile pentru stări de lucruri este o disjuncție de (zero sau) una sau două ... sau 2^{2^n} conjuncții de n T -expresii elementare. Dacă disjuncția are zero termeni, T -expresia exprimă o T -contradicție; dacă are 2^{2^n} termeni, T -expresia exprimă o T -tautologie.

III. ACT ȘI ABILITATE

1. Conceptul de act uman este de importanță fundamentală pentru problemele discutate în această carte. Clarificarea acestui concept nu ține de obiectivele logicii deontice. Noțiunea de act este mai degrabă un instrument la care logica trebuie să apeleze pentru a opera alte clarificări. Avînd în vedere însă caracterul complex și obscur al acestei noțiuni, trebuie să încercăm să aruncăm lumină asupra unora din aspectele ei înainte de a avea certitudinea rezonabilă că ne sprijinim pe o temelie solidă cînd o folosim ca instrument în logica deontică.

Mi s-a pare surprinzător că noțiunea de act uman a fost, *ca atare*, relativ puțin discutată în literatura filozofică. Același lucru este valabil pentru noțiunile înrudite de activitate și comportament. Discuția filozofică tradițională referitoare la aceste noțiuni s-a concentrat asupra problemei așa-numitului liber arbitru. În această discuție se admite mai totdeauna că este clar ce anume *este* o acțiune. De fapt însă, s-ar putea arăta că multe din cîte s-au spus despre problema libertății sînt lipsite de interes fiindcă se bazează pe o idee a acțiunii defectuoasă din punct de vedere logic.

În discuția noastră despre acte nu avem cituși de puțin pretenția de a fi sistematici și vom încerca să ne restrîngem la un minim necesar de observații și distincții conceptuale. Despre liber arbitru nu vom discuta deloc. În schimb, vom avea cîte ceva de spus despre problema înrudită a *abilității** *de a acționa* (a face).

2. Ideea de act uman este legată de aceea de eveniment, adică de schimbare produsă în lume. Care este natura legăturii dintre ele?

* În original „ability”; a se vedea mai departe nota de la p.66 (n.t.).

Cred că n-ar fi corect ca actele să fie numite o specie de evenimente. Un act nu *este* o schimbare în lume. Dar multe acte pot fi descrise ca producere sau *efectuare* („voită“) a unei schimbări. A acționa înseamnă, într-un anumit sens, a *interven*i în „cursul naturii“.

Așa cum am spus mai înainte (cap. II, secțiunea 6), un eveniment este o trecere de la o stare de lucruri la alta, sau de la o stare la un proces, sau de la un proces la o stare; sau este o transformare a unor procese. Logica schimbării — pe care am schițat-o în capitolul precedent — este, în primul rând, o logică a evenimentelor de primul tip. Evenimentele de tipul al doilea și al treilea se mai numesc începutul (debutul, startul) și sfârșitul (oprirea, încetarea) unor procese.

Evenimentele produse prin acțiuni pot fi de oricare din tipurile menționate înainte. Actul deschiderii unei ferestre sau al uciderii unei persoane produc schimbări în stările de lucruri. Începerea unei alergări sau oprirea din vorbit pot fi acte care produc o schimbare de la o stare la un proces sau, respectiv, de la un proces la o stare, iar când un om aflat în mers începe să alerge, acțiunea sa efectuează o transformare între procese.

Logica acțiunii — pe care urmează s-o schițăm în capitolul următor — va fi, înainte de toate, o logică a actelor ce efectuează schimbări între stări de lucruri. Teoria noastră formală nu va trata explicit despre alte tipuri de acțiune.

Exemplele de acte pe care le-am menționat aici sînt exemple de ceea ce voi numi *acte generice* sau *categorii de acte*. În principiu, există un număr nelimitat de deschideri de ferestre sau de începuturi de alergări.

Diversele cazuri ale actelor generice le voi numi *acte individuale* sau *acte-indivizi*. De remarcat că termenul „act“ are o utilizare ambiguă în limba obișnuită, însemnînd uneori un act generic, alteori un act individual. Este, bunăoară, corect ca asasinatul să fie numit un act; e vorba atunci de o categorie de acte. Corect este, de asemenea, să spunem despre asasinarea lui Cezar că este un act; de astă dată este vorba de un act individual.

Actului generic de deschidere a unei ferestre îi corespunde schimbarea generică ce constă în aceea că fereastra se deschide. Actului individual care a fost uciderea lui Cezar îi corespunde evenimentul individual al morții lui Cezar.

Diferența logică dintre acte și evenimente este diferența dintre „activitate“ și „pasivitate“. Un act reclamă un agent. Un eveniment individual este producerea sau întîmplarea unui

eveniment generic într-o *ocazie* specificată; un act individual este efectuarea unui act generic de către un *agent* specificat, într-o *ocazie* specificată.

3. Când spunem că un eveniment individual se întâmplă într-o anumită *ocazie*, putem privi această *ocazie* pentru producerea evenimentului ca fiind constituită din două *ocazii* succesive pentru producerea unor anumite stări de lucruri (cap. II, secțiunea 6). În mod asemănător, când spunem că un act individual este făcut într-o anumită *ocazie*, putem privi această *ocazie* pentru săvârșirea actului ca fiind alcătuită din cele două *ocazii* succesive pentru producerea evenimentului individual corespunzător.

Nu orice *ocazie* (sau pereche de *ocazii* succesive) este o *ocazie* în care se poate întâmpla orice eveniment individual sau în care se poate săvârși orice act individual. Astfel, de exemplu, numai într-o *ocazie* în care o anumită fereastră este închisă ea *poate* să se deschidă sau să fie deschisă de un agent. În general vorbind, numai într-o *ocazie* în care are loc starea de lucruri generică descrisă de p , poate să aibă loc sau să fie produsă schimbarea generică descrisă de $pT \sim p$ sau cea descrisă de pTp .

Vom spune că o *ocazie* constituie o *posibilitate* * pentru producerea unui anumit eveniment generic sau pentru săvârșirea unui act de o anumită categorie, când *ocazia* prezintă o trăsătură generică ce face posibilă (din punct de vedere logic) producerea acestui eveniment sau săvârșirea acestui act în acea *ocazie*. De exemplu: numai într-o *ocazie* când fereastra este închisă există posibilitatea ca ea să se deschidă sau să o deschidă cineva.

Orice *posibilitate* pentru săvârșirea unui act de o anumită categorie este în același timp o *posibilitate* pentru producerea evenimentului generic corespunzător, adică pentru evenimentul produs prin respectivul act. Reciproca nu este însă valabilă. Nu orice *posibilitate* pentru apariția unui anumit act generic este totodată o *posibilitate* pentru săvârșirea actului corespunzător. *Ocazia* pentru apariția evenimentului trebuie să mai satisfacă și alte condiții pentru a constitui o *posibilitate* de săvârșire a actului corespunzător, adică a actului de producere a acestui eveniment. Care sînt aceste condiții suplimentare vom discuta mai târziu (secțiunea 7).

* În original: *opportunity* (n.t.).

4. Ideea de agent este esențială pentru distincția dintre acte și evenimente. Aici ne vom rezuma la câteva scurte remarci asupra acestei idei.

Putem distinge între agenți *empirici* (naturali) și *supraempirici* (supranaturali). Voi spune că un agent este empiric dacă existența agentului este un fapt contingent sau empiric. Agenții supraempirici au existență necesară. Deosebirea dintre cele două categorii de agenți poate fi exprimată și spunând că un agent empiric este o ființă „pieritoare”, iar un agent supraempiric o ființă „eternă”.

Ideile de existență necesară și de agenți supraempirici nu pot fi discutate în limitele prezentei lucrări.

Agenții care săvârșesc acțiuni umane sînt agenți empirici. Însă nu toți agenții actelor umane sînt indivizi umani.

Putem distinge între agenți *personali* și agenți *impersonali*. Un agent impersonal este, de exemplu, orice așa-numită persoană juridică (cum ar fi o corporație), un tribunal, o adunare legislativă sau statul.

Acțiunea agenților impersonali este, desigur, „acțiune umană” într-un anumit sens al cuvîntului. Se poate pune întrebarea dacă actele pe care le atribuim persoanelor juridice sau altor agenți impersonali ai unor acte umane sînt „construcții logice” adică, dacă ar putea fi definite (explicate conceptual) în termeni de acte ale unor agenți personali. Nu vom discuta însă despre această chestiune.

În cadrul a ceea ce numesc aici agenți personali putem face mai departe distincția între agenți *individuali* și agenți *colectivi*.

Cînd un act e săvîrșit de un singur om vom spune că actul este săvîrșit de el *in mod individual*.

Uneori săvîrșirea unui act necesită acțiunea conjugată a mai multor oameni. O masă s-ar putea să fie prea grea pentru ca o singură persoană s-o poată scoate din cameră, în timp ce două sau mai multe persoane ar putea face acest lucru prin eforturi conjugate. Spunem atunci că actul scoaterii mesei este efectuat de doi sau mai mulți oameni *in mod colectiv*.

Faptul că un act este efectuat de mai mulți agenți în mod colectiv poate fi descris și spunînd că *agentul* care săvîrșește acest act este o colectivitate de oameni sau un agent colectiv.

Un agent colectiv nu trebuie confundat cu un agent impersonal, cum ar fi, să zicem, o corporație sau statul sau o altă persoană juridică. Dar actele unei persoane juridice *pot* să implice acțiunea colectivă a unor oameni.

Cînd mai mulți oameni efectuează o acțiune în mod colectiv („prin eforturi conjugate”) fiecare om face ceva în mod individual. Se poate pune întrebarea dacă actele atribuite unor agenți colectivi n-ar putea fi privite drept „construcții logice” din acte ale unor agenți individuali. Nici despre această chestiune nu vom discuta aici.

5. Fiecărui act (de felul celor pe care le avem în vedere aici) îi corespunde o schimbare sau un eveniment în lume. Termenii de „schimbare” și „eveniment” trebuie înțeleși atunci în sensul larg, generalizat, care acoperă atât schimbările (evenimentele) cît și non-schimbările (non-evenimentele). Această corespondență dintre act și schimbare este o legătură *intrinsecă* sau logică. Actul este, ca să spunem așa, „definit” ca actul de efectuare a cutărei și cutărei schimbări. De exemplu: actul deschiderii unei anumite ferestre este, din punct de vedere logic, actul de schimbare sau transformare a unei lumi în care această fereastră este închisă într-o lume în care ea este deschisă.

Prin *rezultatul* unui act putem înțelege ori schimbarea corespunzătoare acestui act ori, alternativ, starea finală (cap. II, secțiunea 6) a acestei schimbări. Astfel, prin rezultatul actului de deschidere a unei anumite ferestre putem înțelege fie faptul că fereastra se deschide (trece de la închis la deschis) fie faptul că este (se află) deschisă.

În oricare din aceste două moduri am înțelege noțiunea de rezultat al acțiunii, legătura dintre act și rezultatul lui este intrinsecă. Actul nu poate fi descris în mod corect ca fiind un act de categoria respectivă decît dacă efectuează o schimbare sau se soldează cu o stare de lucruri de felul respectiv, pe care o numim rezultatul lui. Un act nu poate fi numit în mod corect act de deschidere a unei ferestre decît dacă se soldează cu (sau are drept rezultat) deschiderea ferestrei — cel puțin pentru un scurt timp. *Încercarea* de a deschide fereastra nu duce, firește, neapărat la acest rezultat.

Cînd lumea se schimbă într-o anumită privință, se poate întîmpla ca, în virtutea așa-numitei necesități cauzale sau naturale, ea să se transforme și într-o altă privință. Spunem atunci că cea de-a doua transformare este o *consecință* a celei dintîi. Dacă prima transformare s-a efectuat prin acțiune, adică este rezultatul unui act, atunci și cea de-a doua este o consecință a acțiunii, este o consecință a acestui act.

De exemplu: actul deschiderii unei ferestre poate avea drept consecință scăderea temperaturii (coborîrea ei sub nivelul de dinainte) într-o anumită cameră.

Dacă o anumită transformare va cauza sau nu o altă transformare, depinde de prezența sau absența anumitor altor trăsături ale lumii *pe lângă* stările asociate cu cele două transformări înseși. La fel e și cu acțiunea umană. Dacă temperatura dintr-o cameră va scădea sau nu ca urmare a deschiderii unei ferestre va depinde, între altele, de diferența anterioară dintre temperatura de afară și cea dinăuntru. Uneori temperatura nu va scădea, ci va crește.

Spre deosebire de relația dintre un act și rezultatul lui, relația dintre un act și consecințele lui este *extrinsecă* (cauzală).

Cineva ar putea să obiecteze termenilor noștri „rezultat” și „consecință” (ale acțiunii) pe temeiul că ceea ce aici numim consecință, în limbajul curent se cheamă foarte des rezultatul unui act — și vice-versa. De exemplu, spunem că deschiderea ferestrei a avut drept rezultat faptul că cineva a răcit. În terminologia noastră, însă, răceala a fost o consecință a actului al cărui rezultat a fost faptul că fereastra a devenit deschisă.

Eu, firește, nu țin să corectez uzajul curent al cuvintelor „rezultat” și „consecință”. Importanți sînt nu termenii, ci distincția conceptuală dintre schimbările și stările care au o relație intrinsecă și cele ce au o relație extrinsecă cu un act dat. Această distincție merită reținută și este regretabil că în vorbirea curentă nu există o clară indicație terminologică asupra ei.

Poate că acest „defect” al limbajului curent este legat de faptul că distincția dintre rezultatul unui act și consecințele lui, deși netă din punct de vedere logic, este totodată, într-un sens important, relativă. Explicația ar putea fi următoarea.

Să considerăm din nou actul despre care spunem că are drept rezultat faptul că o anumită fereastră se află deschisă (într-un anumit timp și loc). La întrebarea *ce a făcut* persoana care a deschis fereastra, nu s-ar putea da oare drept răspuns adevărat faptul că a lăsat să intre aer rece în cameră (coborînd astfel temperatura)? Răcirea camerei nu este oare rezultatul, mai degrabă decît consecința actului? O consecință poate fi că cineva în cameră a început să tremure și ulterior a contractat o răceală.

Răspunsul e că, firește, putem vorbi despre un act de răcire a camerei, dar acesta este un act *diferit* de cel al deschiderii ferestrei. Actul de răcire a camerei reclamă din punct de

vedere *logic* scăderea temperaturii, și *poate* să reclame din punct de vedere *cauzal* ca fereastra să fie deschisă. La rîndul său, actul deschiderii ferestrei reclamă din punct de vedere *logic* ca fereastra să (ajungă să) fie deschisă, iar din punct de vedere *cauzal poate* să ducă la scăderea temperaturii din cameră.

Astfel, una și aceeași schimbare sau stare de lucruri poate fi atît rezultatul, cit și consecința unei acțiuni. Ceea ce o face să fie una sau alta este *intenția* agentului în respectiva acțiune, precum și alte circumstanțe pe care nu le vom discuta în prezenta lucrare.

Actul deschiderii unei ferestre și cel al răcirii camerei sînt *logic distincte*, avînd în vedere natura rezultatelor lor. Într-un anumit sens, totuși, două acte pot să „arate” exact la fel. Sensul în care ele arată la fel este că *activitatea* implicată în săvîrșirea celor două acte poate fi identică, prin activitate înțelegînd anumite contracții musculare și mișcări ale membrilor agentului.

6. Vom distinge între *act* și *activitate*. A închide o fereastră sau a omori o persoană înseamnă a săvîrși un act. A fuma sau a alerga sau a citi înseamnă a desfășura o activitate.

Distincția este, evident, importantă, dar filozofii au făcut pînă acum prea puțin pentru a o clarifica. Eu voi face aici doar cîteva remarci sumare pe această temă.

Așa cum actele se leagă de *evenimente*, activitățile se leagă de *proces*e (cf. cap. II, secțiunea 5). Evenimentele se produc, procesele se desfășoară. Actele duc la producerea de evenimente, activitățile fac să se desfășoare procese.

Activitatea nu este legată lăuntric de schimbări și de stări de lucruri în același fel în care actele sînt legate de rezultatele lor. Activitatea poate fi legată însă extern sau cauzal cu schimbări sau stări de lucruri care sînt consecințe ale efectuării acestei activități. Alergarea poate să nu lase nici o „amprentă” asupra lumii, pe cînd fumatul poate să lase fum. Ca o consecință a acțiunii de a bea, o persoană se poate îmbăta. Îmbătarea e un eveniment, iar beția o stare.

Se poate pune întrebarea dacă activitatea este logic anterioară actelor sau viceversa.

Într-un anumit sens activitatea pare să fie anterioară. Se poate spune că acțiunea presupune sau reclamă activitatea. Mișcările corporale care sînt implicate în majoritatea actelor umane pot fi privite ca o activitate în care agentul trebuie să se angajeze spre a săvîrși acele acte. Schimbările și stările pe

care le numim *rezultate* ale acțiunii pot fi privite drept *consecințe* ale unor asemenea activități pe care le presupun.

Într-alt fel însă, anterioară pare acțiunea. Activitatea umană are un început și un sfârșit. Începerea și terminarea activității au, cel puțin uneori, caracterul unor acte. *Alergarea* e o activitate, dar *începerea* alergării sau *oprirea* din alergare sînt acte de un anumit fel. Aceste acte, însă, diferă în mod caracteristic de actele care produc schimbări în stările de lucruri. Primul din ele implică o schimbare sau tranziție de la o stare la un proces, iar cel de-al doilea, de la un proces la o stare (cf. cap. II, sect. 6).

Pe lângă distincția dintre act și activitate, trebuie să mai notăm distincția între *a acționa* și *a face*. A face ceva înseamnă a săvîrși un act sau a desfășura o activitate. Ceea ce am numit rezultatul unui act este ceea ce orice agent care săvîrșește (cu succes) acest act într-o anumită ocazie *a făcut* în acea ocazie. Cînd un act nu atinge rezultatul urmărit, agentul *a încercat* să facă ceva ce, de fapt, n-a izbutit să săvîrșească (să facă). Încercarea este, astfel, un mod de a acționa „incomplet din punct de vedere logic”. Nu este imediat clar dacă încercarea trebuie socotită ca făcînd parte din categoria actelor sau din cea a activităților (cf. mai jos, sect. 10).

7. Am introdus mai înainte (cap. II, sect. 7) noțiunea de *schimbare elementară*. Cele patru tipuri de schimbare elementară, spuneam acolo, sînt cele patru tipuri de schimbare și non-schimbare care sînt posibile în raport cu o stare de lucruri (atomică) și cu o pereche de ocazii succesive. Drept descrieri schematice ale celor patru tipuri de schimbări am introdus pTp , $pT \sim p$, $\sim pTp$ și $\sim pT \sim p$.

Introducem acum noțiunea de *act elementar*. Printr-un act elementar vom înțelege un act al cărui *rezultat* (sect. 5) este o schimbare elementară. Corespondența dintre actul elementar și schimbarea elementară este biunivocă.

Vom folosi pentru acțiune simbolul d . Descrierile elementare ale celor patru tipuri de acte elementare vor fi: $d(pTp)$, $d(pT \sim p)$, $d(\sim pTp)$ și $d(\sim pT \sim p)$. De remarcat că $d(pTp)$ etc. sînt reprezentări schematice pentru *propoziții* ce descriu acte, după cum pTp etc. sînt reprezentări schematice pentru *propoziții* ce descriu schimbări, iar p etc. sînt reprezentări schematice pentru *propoziții* ce descriu stări de lucruri (generice).

Vom examina acum, pe rând, natura celor patru tipuri de acte elementare. Cu titlu de exemplu să convenim că p reprezintă propoziția „Ușa este deschisă“.

Să luăm mai întâi schema $d(\sim pTp)$. Ea descrie actul schimbării sau transformării unei $\sim p$ -lumi într-o p -lume. În termenii exemplului nostru ilustrativ: ea descrie actul de deschidere a ușii. Am putea spune că $d(\sim pTp)$ reprezintă propoziția „Ușa este deschisă“*. Un mod de a citi schema $d(\sim pTp)$ ar fi „se face astfel încît p “. Pentru comoditate vom prefera însă lectura, ce-i drept mai puțin fidelă, „ p este făcut“, iar actul pe care schema îl descrie îl vom numi „facerea lui p “. (Mai exact, dar mai potrivnic exprimării naturale, ar fi să denumim actul „facerea în așa fel încît p “.)

Este ușor de văzut că actul descris de $d(\sim pTp)$ poate (din punct de vedere logic) să fie făcut numai dacă sînt satisfăcute două condiții. Prima condiție este ca starea descrisă de $\sim p$ să existe în prima din cele două ocazii succesive care împreună formează o ocazie pentru efectuarea actului. Nu poți deschide o ușă deschisă. Cea de-a doua condiție este ca schimbarea descrisă de $\sim pTp$ să nu se producă, cum s-ar spune, „de la sine“, adică *independent de acțiunea unui agent*, de la prima la cea de-a doua din respectiva pereche de ocazii. Dacă o ușă este construită în așa fel încît de îndată ce s-a închis un arc sau alt mecanism o deschide, atunci nu există un *act* de felul deschiderii acestei uși. (Poate exista însă un act de închidere a ei și de a o ține închisă. Vezi mai jos.)

Să considerăm acum schema $d(pT \sim p)$. Ea descrie actul de schimbare a unei p -lumi într-o $\sim p$ -lume. Dacă actul descris de schema $d(\sim pTp)$ îl numim „facerea lui p “, atunci actul descris de schema $d(pT \sim p)$ l-am putea numi „distrugerea lui p “. Aplicînd schema la exemplul nostru, ea descrie actul de închidere a ușii.

Condițiile pentru efectuarea actului descris de $d(pT \sim p)$ sînt: starea descrisă de p să existe în prima din cele două ocazii succesive și să nu se schimbe „de la sine“ în opusul ei de la această ocazie la cea care-i urmează. De exemplu: o ușă poate deveni închisă ca rezultat al acțiunii numai dacă este deschisă și nu se închide „de la sine“. Expresia „de la sine“ înseamnă

* Expresia trebuie înțeleasă aici nu în sensul că ușa se *află* deschisă, ci în sensul că din închisă *devine* deschisă, în urma unui act al unui agent. Și în continuare cititorul trebuie să fie atent la sensul exact în care este folosită această expresie sau altele similare (*n.t.*).

nici că schimbarea se datorează unei cauze „naturale“, cum ar fi, să zicem, funcționarea unui arc, și că este independentă de acțiunea unui agent.

Ce act descrie $d(pTp)$? pTp înseamnă că în două ocazii succesive lumea nu se schimbă în privința trăsăturii descrise de p . Poate fi acesta un rezultat al acțiunii? Desigur că da. S-ar putea ca lumea să se schimbe în privința unei anumite trăsături dacă nu intervine vreun agent care să împiedice această schimbare. O acțiune de acest fel este descrisă de $d(pTp)$. Am putea-o numi „menținerea lui p “. Acest act poate fi făcut cu condiția ca starea descrisă de p să existe inițial și să fie adevărat că ea ar trece în starea contradictorie ei dacă schimbarea nu ar fi împiedicată prin acțiune. De exemplu: s-ar putea întâmpla ca o ușă care este deschisă să fie astfel încât s-ar închide, de exemplu sub influența unui mecanism cu arc, dacă cineva nu o ține deschisă.

În fine, $d(\sim pT \sim p)$ descrie actul de a ține lumea ne-schimbată în privința trăsăturii descrise de $\sim p$. Am putea numi acest act „suprimarea lui p “. Acest act poate fi făcut cu condiția să existe starea descrisă de $\sim p$, dar să fie adevărat că ea ar trece în starea descrisă de p dacă această trecere nu este împiedicată prin acțiune. De exemplu: s-ar putea întâmpla ca o ușă care este închisă să se deschidă dacă cineva nu o ține închisă.

Dacă prin rezultatul unui act înțelegem nu o schimbare, ci starea finală a unei schimbări, atunci corespondența dintre act și rezultat nu este biunivocă. O aceeași stare poate fi rezultatul mai multor acte. Astfel, starea descrisă de p poate fi rezultatul atât al actului elementar descris de $d(pTp)$, cât și al actului descris de $d(\sim pTp)$. Faptul că o anumită fereastră este deschisă poate fi sau rezultatul unui act de deschidere a ei, sau rezultatul unui act de a o ține deschisă.

Fiecare din cele patru tipuri de acte elementare poate fi săvârșit numai cu condiția să existe o anumită stare de lucruri. În plus, tipurile de acte descrise de $d(\sim pTp)$ și $d(pT \sim p)$ pot fi făcute numai cu condiția ca schimbarea care este rezultatul lor să nu se producă „de la sine“, adică independent de acțiune. La rîndul lor, tipurile de acte descrise de $d(pTp)$ și $d(\sim pT \sim p)$ pot fi făcute numai dacă schimbările descrise de $pT \sim p$, respectiv de $\sim pTp$ s-ar produce dacă nu ar fi împiedicate prin acțiune. Aceasta revine însă la a spune că schimbările (non-schimbările) descrise de pTp și $\sim pT \sim p$, adică schim-

bările care sînt rezultatele respectivelor acte, *nu* se produc „de la sine“, adică independent de acțiune.

Ne putem întreba cum vom caracteriza cazul cînd un *alt agent* în afară de cel în cauză efectuează schimbarea, care nu trebuie să se producă „de la sine“ dacă e adevărat să spunem că respectivul agent a *făcut-o*. Urmează să spunem atunci că nici unul din agenți nu a făcut actul? Sau vom spune că amîndoi l-au făcut? Dacă o persoană împuşcă pe o alta exact în clipa cînd aceasta din urmă moare de apoplexie, nu va fi corect să se spună despre prima persoană că a ucis-o pe cea de-a doua. Aceasta din urmă a murit, dar nu a fost ucisă. Prima n-a săvîrșit un omor, deși e posibil să fi încercat s-o facă. Să presupunem însă că două persoane trag în același timp într-o a treia și că fiecare împuşcătură în parte ar fi ucis-o pe aceasta. Evident, trebuie să spunem atunci că cel de-al treilea om a fost ucis, deci că moartea lui a fost un rezultat al acțiunii. Dar de cine a fost ucis? În ipoteza că fiecare împuşcătură în parte l-ar fi ucis, nu ar fi corect să spunem că cei doi asasini l-au ucis „împreună“ sau „prin eforturi comune“ și că deci agentul, tehnic vorbind, a fost un agent colectiv. După opinia mea, cel mai potrivit ar fi să spunem că a fost ucis de fiecare din cei doi asasini, altfel spus, că moartea lui a fost rezultatul unui act al unui asasin și al unui act al celui alt asasin. *Ambii* au făcut-o, nu „conjugal“, ci „individual“.

Schimbările a căror ne-producere constituie o condiție a săvîrșirii (a posibilității de săvîrșire) a unui act trebuie să le considerăm drept schimbări *în natură*, adică drept schimbări ce se petrec independent de intervenția unor agenți. Aceasta explică sensul expresiei „de la sine“, de care ne-am servit cînd am vorbit despre aceste schimbări.

8. Alături de acte, trebuie să studiem și „corelativele“ lor, *abținerea*. Ce înseamnă a te abține de la (a face) ceva?

A te abține nu este același lucru cu a nu face pur și simplu. Faptul că ne abținem de a produce prin acțiune schimbarea descrisă de $\sim pTp$ sau starea de lucruri descrisă de p nu se poate descrie prin $\sim d(\sim pTp)$. Dacă, de exemplu, o anumită fereastră este închisă într-o anumită ocazie, în respectiva ocazie un agent oarecare nu o poate închide, dar nici nu se poate *abține* de a o închide. Tot așa, nu facem, dar nici nu ne putem abține de la a face, lucruri ce depășesc puterea omenească (de exemplu, să schimbăm vremea).

Este de asemenea clar că abținerea nu poate fi definită „ca efectuare de non-schimbări. $d(\sim p T \sim p)$ nu înseamnă că un agent se abține să producă starea de lucruri descrisă de p , ci înseamnă că el împiedică („în mod activ“) ca această stare să ia ființă — de exemplu, ține deschisă o ușă care altminteri s-ar închide.

Se pare că abținerea nu poate fi definită doar cu ajutorul noțiunilor de acțiune și schimbare (plus funcțiile de adevăr). (1) putem însă defini în termenii acțiunii, schimbării și abilității. Propunem următoarea definiție:

Un agent, într-o ocazie dată, se abține să facă un anumit lucru dacă și numai dacă el *poate să facă* acest lucru, dar în fapt *nu-l face*.

Noțiunea de abținere astfel definită este membrul *cel mai slab* din punct de vedere logic al unui șir de noțiuni de abținere progresiv mai tari.

Potrivit definiției noastre, abținerea unui agent de a face un lucru pe care-l poate face nu presupune că el este *conștient* de posibilitatea sa de a-l face. Într-un sens mai tare al „abținerii“, un agent se abține numai de la o acțiune pe care știe că o poate efectua în respectiva ocazie. Într-un sens și mai tare, un agent se abține numai de la o acțiune pe care știe că o poate efectua, dar *decide* (alege, preferă) să o lase neefectuată în ocazia respectivă. Dacă, în plus, el mai simte înclinația sau tentația de a face acțiunea pe care alege să nu o facă, atunci el se abține într-un sens și mai tare de la efectuarea ei. Cînd este vorba de acest cel mai tare sens al „abținerii“, mai spunem că agentul s-a „înfrînat“.

Vom introduce pentru abținere un simbol special f . $f(\sim p T p)$ va însemna că agentul în cauză se abține de la a schimba prin acțiune o $\sim p$ -lume într-o p -lume. Acest gen de acțiune îl vom numi *abținere de a face*. Acțiunea descrisă de $f(\sim p T p)$ este posibilă numai într-o $\sim p$ -lume care în ocazia respectivă nu se schimbă „de la sine“ într-o p -lume. De exemplu: cineva se poate abține să închidă o ușă numai dacă această ușă este deschisă și nu se închide „de la sine“. $f(p T \sim p)$ înseamnă că agentul în cauză *se abține să distrugă* (să anihileze, să desființeze) starea descrisă de p . Această abținere este posibilă numai într-o p -lume care, în ocazia respectivă, nu se schimbă „de la sine“ într-o $\sim p$ -lume. $f(p T p)$ înseamnă că agentul *se abține să mențină* starea de lucruri descrisă de p . Ceea ce este posibil numai într-o p -lume care, în ocazia respectivă,

s-ar schimba într-o $\sim p$ -lume, dacă schimbarea nu este împiedicată prin acțiune. $f(\sim pT \sim p)$, în fine, înseamnă că agentul se abține să prevină starea de lucruri descrisă de p . Aceasta este posibil numai într-o $\sim p$ -lume care, în ocazia respectivă, s-ar schimba într-o p -lume dacă schimbarea nu este împiedicată prin acțiune.

Modurile de comportare enumerate le vom numi cele patru tipuri de *abțineri elementare*. Ar trebui să fie clar în ce sens putem vorbi de acte și abțineri elementare „corespondente“. Actului elementar descris de $d(pTp)$ îi corespunde abținerea elementară descrisă de $f(pTp)$ ș.a.m.d.

Abținerea, întocmai ca și acțiunea, are rezultate și consecințe.

În principal, rezultatele abținerii sînt că anumite schimbări *nu* au loc. Astfel, abținerea descrisă de $f(\sim pTp)$ are drept rezultat că schimbarea descrisă de $\sim pTp$ nu se produce; similar pentru celelalte tipuri de abținere elementare.

Acestui mod de a argumenta i s-ar putea face aparent o obiecție, care se cere înlăturată. Rezultatul abținerii mele de a deschide o anumită fereastră, să zicem, este că *eu* nu o deschid. Dar ce vom spune dacă altcineva o deschide? Schimbarea de la „fereastră închisă“, la „fereastră deschisă“ nu poate avea loc ca rezultat al intervenției unui *alt* agent în starea existentă a lumii? Răspunsul îmi pare a fi următorul:

În chiar momentul cînd un alt agent deschide o fereastră pe care eu pînă în acel moment m-am abținut s-o deschid, *posibilitatea* abținerii (în continuare) a dispărut. Ceea ce mă pot abține să fac, cînd o altă persoană deschide fereastra, este să țin fereastra închisă sau să împiedic cealaltă persoană să o deschidă. Nu mai am însă *posibilitatea* de a mă abține s-o deschid. Astfel, abținerea mea de a face aceasta se va „reflecta“ cu necesitate în faptul că fereastra rămîne închisă.

Folosind noțiunea noastră generalizată de schimbare, care include non-schimbările, mai putem spune și că rezultatele abținerii sînt că anumite lucruri *au* loc. Acest mod de exprimare este convenabil în anumite privințe.

Astfel, în loc să spunem că abținerea descrisă de $f(\sim pTp)$ are drept rezultat faptul că schimbarea descrisă de $\sim pTp$ nu are loc, putem spune că ea are drept rezultat faptul că are loc schimbarea descrisă de $\sim pT \sim p$. Într-adevăr dacă starea de lucruri descrisă de $\sim p$ are loc într-o anumită ocazie și dacă lumea nu se schimbă în privința acestei trăsături, atunci — po-

trăit legilor Logicii schimbării — lumea rămâne neschimbată în privința acestei trăsături.

Printr-un raționament similar putem spune că abținerile descrise de $f(pT \sim p)$, $f(pTp)$ și $f(\sim pT \sim p)$ au drept rezultat schimbările descrise de pTp , respectiv de $pT \sim p$ și $\sim pTp$.

În loc să spunem că anumite schimbări sînt rezultate ale abținerii, putem spune, la fel de bine, că anumite stări de lucruri sînt rezultate ale abținerii. Aceste stări sînt stările *finale* ale schimbărilor rezultate. Spre deosebire de corespondența dintre abțineri și schimbările ce rezultă din ele, corespondența dintre abțineri și stări nu este biunivocă, ci multivocă. De exemplu, starea de lucruri descrisă de p poate fi rezultatul fie al abținerii de a o împiedica să ia ființă, fie al abținerii de a o distruge. Să ne amintim că ea mai poate fi și rezultatul fie al unui act de producere, fie al unui de menținere a ei. În sfîrșit, această stare poate exista fără a fi nici rezultatul unui act, nici al unei abțineri.

Cred că este clar acum ce trebuie înțeles prin *consecințe* ale abținerilor — și, de asemenea că abținerile pot avea consecințe. Consecințele unei anumite abțineri sînt consecințele stării sau schimbării rezultate din această abținere. Astfel, dacă starea descrisă de p este rezultatul unei abțineri de a o împiedica să ia ființă, atunci tot ce este o consecință a schimbării descrise de $\sim pTp$ este o consecință a acestei abțineri. Nu există nici o deosebire „în principiu” între consecințele actelor și cele ale abținerilor. (Aceasta este o observație logică ce prezintă oarecare importanță pentru un anumit tip de teorie etică.)

Putem reprezenta într-un tabel (p. 66). corespondența dintre actele, abținerile și schimbările elementare împreună cu condițiile acțiunii și ale abținerii și cu rezultatele actelor și abținerilor.

În limbajul curent, cuvintele „act” și „acțiune” sînt folosite, pare-se, aproape ca sinonime. Filozoful e liber să dea celor două cuvinte semnificații diferite, cu scopul de a marca o distincție conceptuală pe care o consideră importantă. Eu voi folosi aici termenul „acțiune” ca o denumire comună pentru acte și abțineri. Actele și abținerile, am putea spune, sînt două *moduri de acțiune*¹.

¹ Sir David Ross face și el o distincție între act și acțiune. Distincția pentru care el folosește cei doi termeni este cu totul alta decît cea pentru care îi folosim noi aici. Vezi *The Right and the Good* (1930), p. 7.

Condiția acțiunii	Actul sau abținerea	Rezultatul acțiunii
$pT \sim p$ p este, dar dispare dacă nu este menținut	$d(pTp)$ p este menținut	pTp p se păstrează
idem	$f(pTp)$ p e lăsat să dispară	$pT \sim p$ p dispare
pTp p este și rămâne dacă nu este distrus	$d(pT \sim p)$ p este distrus	$pT \sim p$ p dispare
idem	$f(pT \sim p)$ p e lăsat să rămână	pTp p se păstrează
$\sim pT \sim p$ p nu este și nu se în- timplă dacă nu este produs	$d(\sim pTp)$ p este produs	$\sim pTp$ p se întâmplă
idem	$f(\sim pTp)$ p e lăsat să rămână absent	$\sim pT \sim p$ p rămâne absent
$\sim pTp$ p nu este, dar se în- timplă dacă nu este suprimat	$d(\sim pT \sim p)$ p este suprimat	$\sim pT \sim p$ p rămâne absent
idem	$f(\sim pT \sim p)$ p e lăsat să se întâmple	$\sim pTp$ p se întâmplă

9. De la discutarea *actelor* (și abținerilor) trecem acum la discutarea *abilităților** sau a ideii de „a putea face“.

Am făcut mai sus distincția între acte generice și acte individuale (sect. 2), între rezultatul și consecințele unui act (sect. 5) și între act și activitate (sect. 6). Aceste distincții interesează discuția ce urmează.

Cînd spunem despre un agent că *poate să facă* un anumit lucru — de exemplu, să deschidă o fereastră sau să se scoale din pat sau să spună o minciună? Este o întrebare foarte com-

* Traducem *ability* prin „abilitate“ și nu prin „capacitate“, cum ar fi mai natural în românește, dat fiind că ceva mai jos apare în textul lui von Wright și termenul „capacity“, cu un înțeles diferit (*n.t.*).

plăcută. Ceea ce vom spune aici despre ea se va rezuma la un minim necesar pentru teoria noastră asupra normelor.

Vom spune că a avea abilitatea de a face un act înseamnă *a ști cum să-l faci*. Uneori mai putem spune că înseamnă să stăpânești o anumită tehnică. Simplul fapt că prin mișcări, făcute la întâmplare, ale minilor și degetelor mele reușesc să deschid o ușă prevăzută cu un mecanism complicat de închidere mă îndreptățește să spun că *pot* deschide o ușă cu acest tip de încuietoare. În schimb, dacă în mod normal, adică în majoritatea ocaziilor, atunci când îmi propun acest lucru, reușesc să deschid ușa fără multe încercări și erori, se poate spune despre mine că sînt în stare să fac un lucru de acest fel. *Știu* atunci *cum* să-l fac. De asemenea, stăpînesc o anumită tehnică.

Abilitatea de a face un anumit act trebuie deosebită de abilitatea de a efectua o anumită activitate cum este mersul, alergatul sau vorbirea. Referitor la abilitatea de a efectua o anumită activitate nu folosim, de obicei, expresia „a ști cum“. Despre un copil care a învățat să meargă sau să vorbească nu se spune, de obicei, că știe cum să meargă sau să vorbească. Abilitatea de a efectua o activitate poate fi însă caracterizată uneori în mod direct se poate de natural drept stăpînire a unei tehnici; de exemplu, când un copil a învățat să minuiască cuțitul și furculița la masă.

Ideea de „a putea face“ pe care o discutăm acum este cea referitoare la acte, și nu la activități.

Se poate face o distincție între *abilitate* și *îndemînare*, legînd-o de distincția dintre a ști cum și a fi stăpîn pe o tehnică. Omul are posedă abilitatea de a face un anumit lucru știe cum să-l facă. Numai dacă activitatea necesară pentru a face acel lucru este de un fel complicat, abilitatea va fi echivalentă cu stăpînirea unei tehnici. În astfel de cazuri, abilitatea se cheamă îndemînare.

Putem, de asemenea, să facem o distincție între *abilitate* și *capacitate*. Capacitatea are deseori caracterul unei abilități „de ordinul doi“. Putem spune că un om are capacitatea de a face un anumit lucru, atunci când el *poate* să dobîndească abilitatea sau îndemînarea necesare pentru aceasta, deși nu le posedă încă.

În accepțiunea pe care am dat-o aici ideii de abilitate, un criteriu pentru a putea spune într-adevăr că un om poate să facă un anumit lucru este ca în condiții normale, în majoritatea cazurilor pentru săvîrșirea lucrului respectiv, el să reușească să-l facă. Dar nu este oare aceasta tot una cu a spune că el *poate să facă* ceva numai dacă, în majoritatea cazurilor, el *poate să facă* acest ceva? Nu cumva ne mișcăm într-un cerc?

Eu nu cred că avem aici un cerc, ci o mutație importantă în semnificația anumitor cuvinte. Expresia „a putea face“ ceva are o semnificație atunci când se referă la un act individual, și altă semnificație atunci când se referă la un act generic (o categorie de acte). Apariția într-o anumită ocazie a unei anumite stări de lucruri — să zicem, a stării în care o ușă este deschisă — ca o consecință a unei activități depuse de mine, constind, de pildă, din anumite mișcări ale mâinilor și ale degetelor mele, este o condiție necesară și suficientă pentru a spune că pot (sau că am putut) să fac acest lucru sau să produc această stare în acea ocazie. Unicul criteriu al „putinței de a face“ este aici succesul anumitor eforturi. În această accepțiune, „a putea face“ nu reclamă înaintea încercării un „a ști cum“ sau un grad rezonabil de siguranță în privința reușitei. Aceste cerințe sînt presupuse în schimb în accepțiunea pe care expresia „a putea face“ o are cu referire la actele generice, singura echivalentă cu abilitatea, și numai atunci când aceste cerințe sînt satisfăcute, consecințele activității dobîndesc caracterul de rezultate ale acțiunii.

„Putința de a face“ care se referă la acte individuale o voi numi *putința de a face privitoare la reușită*, iar pe cea care se referă la acte generice o voi numi *putința de a face privitoare la abilități*. Prima este totdeauna relativă la o ocazie de a acționa. Cea de-a doua este *independentă* de ocaziile de a acționa. Înțeleg prin aceasta că ar fi lipsit de sens să spunem că putem face — în acest al doilea sens al expresiei „a putea face“ — lucrul respectiv într-o ocazie, iar în alta nu, afară doar dacă această altă ocazie nu aparține unui stadiu din biografia noastră care este anterior momentului în care se poate spune că am învățat să facem lucrul respectiv, sau unui stadiu în care am uitat cum se face acel lucru.

Înainte de a fi dobîndit abilitatea, reușita sau nereușita într-o ocazie individuală pentru acțiune este singurul sens în care putem sau nu putem să facem un anumit lucru. Dimpotrivă odată ce-am dobîndit abilitatea (sau îndemînarea), putem face și lucruri pe care *uneori*, cu toate eforturile, nu izbutim să le realizăm. Nereușita poate fi cauzată de vreun obstacol neprevăzut sau de intervenția vreunui alt agent, care ne împiedică să săvîrșim actul. Când se întîmplă așa, descriem ceea ce *am făcut* în respectiva ocazie spunînd că *am încercat să facem ceva*, dar n-am reușit.

În schimb, așa cum am remarcat deja, nu se poate spune că avem abilitatea decît dacă în majoritatea ocaziilor, cînd ne

apucăm să facem actul în cauză, reușim să-l facem. În felul acesta, despre succes se poate spune că este măsura sau criteriul abilității, semnificația „putinței de a face” privitoare la abilitate rămânând totuși diferită de cea a „putinței de a face” privitoare la reușită.

10. Ar fi greșit să se creadă că ori de câte ori un agent săvârșește cu succes un act el a și încercat să-l săvârșască. O remarcă similară se poate face despre activitate. În mod normal, când închid o ușă sau umblu sau citesc nu se poate spune despre mine că *încerc*, cu succes, să închid ușa sau să-mi mișc picioarele sau să deslușesc cuvintele. Ar fi o deformare să interpretăm orice act ca pe un rezultat sau consecință a unei încercări de a acționa.

Deși a face nu implică a încerca să faci, s-ar părea că abilitatea implică și capacitatea de a încerca să faci. Dacă *pot să fac*, atunci, de asemenea, *pot să încerc*.

Ar fi de asemenea greșit să se creadă că, deși nu putem *face* orice lucru, putem cel puțin *să încercăm a-l face*. Nu putem, de exemplu, să sărim pe Lună. Dar nu putem oare *să încercăm* să sărim pe Lună? Nu este clar în ce ar consta comportamentul pe care ar urma să-l descriem drept „încercare de a sări pe Lună”. Nu putem încerca să facem un lucru înainte de a avea cit de cit idee despre felul cum se face lucrul respectiv. Dar „a avea o idee” despre felul cum se face un lucru presupune, la rîndul său, că nu sintem convinși că este omeneste imposibil ca acel lucru să fie făcut. Dar cum noi *sîntem* convinși că este omeneste imposibil să sari pe Lună, în sensul obișnuit al expresiei „a sări”, se poate spune pe drept cuvînt că nu putem nici măcar încerca să săvîrșim această ispravă. „Încerc, deși știu că n-am să reușesc” este o contradicție în termeni.

Există, de asemenea, multe lucruri despre care știu că sînt omeneste posibile și pe care pot să le învăț sau pot să dobîndesc altfel abilitatea să le fac, dar pe care în prezent, din pricina ignoranței mele, nu pot nici măcar să încerc să le fac.

S-ar putea pune întrebarea dacă încercarea este act sau activitate. În cursul încercării de a face ceva se pot săvîrși felurite acte. În esență mi se pare totuși că încercarea aparține categoriei activității. Încercarea de a face ceva poate, cum se spune, să aibă drept „rezultat” săvîrșirea cu succes a actului. Săvîrșirea actului nu este legată însă de încercarea de a-l săvîrși în același fel în care schimbarea ce rezultă din act este legată de săvîrșirea actului. Înclin să spun că săvîrșirea cu succes a actului este o consecință, mai degrabă decît un rezultat, al încer-

cării de a-l săvârși (în sensul pe care l-am dat înainte cuvintelor „consecință” și „rezultat”). Este *contingent* ca încercarea să ducă la succes; în schimb este *necesar* ca un act să aibă drept rezultat o schimbare.

Cînd un agent *încearcă* să facă ceea ce *poate* să facă, dar *eșuează* în săvîrșirea actului, s-a abținut el atunci să facă lucrul respectiv? Sintem liberi să răspundem prin Da sau Nu, în funcție de modul în care dorim să configurăm noțiunea de abținere. *Aici* vom înțelege „abținerea” în așa fel încît încercarea neizbutită de a face ceva ce stă în *abilitatea* agentului să săvîrșească va fi scotită drept abținere. Cu alte cuvinte, „abținerea de a face” nu implică, în înțelesul nostru, „abținerea de a încerca”.

Conform acestei opțiuni terminologice, facerea și abținerea sînt două moduri de acțiune *conjunct exhaustive*. Dacă un agent poate să facă un anumit lucru, atunci, în orice ocazie dată cînd există pentru el posibilitatea de a face acest lucru, agentul îl va face sau se va abține să-l facă.

Am putea însă la fel de bine să configurăm noțiunile într-un mod care ar plasa încercarea neizbutită „la mijloc”, între săvîrșirea unui act și abținerea de a-l săvîrși. În acest caz, pentru ceea ce *aici* numim „abținere” s-ar putea folosi expresiile „a nu face” sau „a lăsa nefăcut”. Poate că ar concorda mai bine cu uzajul curent ca cele două moduri de acțiune ce se exclud reciproc și sînt conjunct exhaustive să fie numite „facere” și „ne-facere”, și nu „facere” și „abținere”. Uzajul pare a fi însă oscilant. Important nu este să alegem o terminologie sau alta, ci să fie clar cum trebuie înțeleasă terminologia pentru care am optat.

11. Noi am definit noțiunea de abținere în așa fel (sect. 8) încît abilitatea agentului de a face și abilitatea lui de a se abține să facă un același lucru sînt *abilități reciproce*.

Afirmația că ceea ce un agent poate să facă el poate de asemenea să se abțină de a face, poate părea mai plauzibilă decît afirmația că un agent poate să facă tot ceea ce poate să se abțină să facă. Ne simțim îndemnați să credem că este cumva „mai ușor” să te abții decît să faci și că mult mai multe sînt lucrurile de la care ne putem abține decît cele pe care le putem face.

Aparența de asimetrie dintre cele două abilități cred că se datorează parțial unor confuzii precum și neobservării unor distincții conceptuale.

În primul rând, s-ar putea să fie la mijloc o confuzie între *nu acțiune și abținere*. Într-o ocazie ce nu constituie o *posibilitate* (sect. 3) pentru săvârșirea unui act, un agent în mod necesar nu face acest act. Firește că am putea să definim „abținerea” în așa fel încît despre un agent să se spună că se abține de la acele acte pe care nu are nici măcar posibilitatea să le săvârșească. Acest mod de exprimare este însă bizar. Bunăoară, ar trebui atunci să spunem despre un agent aflat într-o cameră în care o fereastră este deschisă că „se abține” să *deschidă* fereastra din acea cameră.

În al doilea rând, impresia că sînt mai multe lucruri de la care ne putem abține decît cele pe care le putem face s-ar putea să se datoreze confuziei dintre *a face și a încerca să faci*. Să considerăm un om pe malul unui riu care, în fapt, este prea lălu pentru ca el să-l poată traversa înot. Omul *nu poate* să traverseze riul, însă dacă el poate să înoate dar nu este sigur că nu va ajunge la malul opus, el poate *încerca* să-l traverseze. Dacă poate să încerce, atunci poate să se și abțină să încerce. El se abține să încerce neintrînd în apă și neîncepînd să înoate spre celălalt mal. Acesta este exact același „comportament negativ” prin care omul nostru și-ar manifesta abținerea de a traversa riul înot, în cazul cînd i-ar sta în putință s-o facă. Ceea ce nu înseamnă că abținerea de a traversa riul înot și abținerea de a încerca să traverseze riul înot sînt unul și același lucru. Ele diferă tocmai fiindcă sînt abțineri relative la moduri diferite de acțiune.

Într-un anumit sens, deci, abținerea este la fel de „dificilă” ca și săvîrșirea unui act. În alt sens însă, despre abținere se poate spune pe drept cuvînt că este, în mod normal, *mai ușoară* decît săvîrșirea unui act. Că un agent poate să facă un anumit lucru sau posedă abilitatea de a-l face înseamnă, cum am spus (sect. 9), că știe cum să-l facă, că a învățat să-l facă, uneori înseamnă și că a ajuns să stăpînească o anumită tehnică. În schimb, pentru a putea să se abțină, un agent nu trebuie, în mod normal, să învețe nimic în plus dacă a învățat să *facă* lucrul respectiv. Am putea exprima în mai multe feluri această constatare. „Putința de a face”, am putea spune, este *anterioară* „putinței de a se abține”, deși cele două puțințe se condiționează reciproc. Pentru abținere nu există un „a ști cum” special.

Să considerăm din nou cele opt acte și abțineri elementare ce corespund unei stări de lucruri date.

Abilitățile unui agent referitoare la actele și abținerile corespundente sînt, după cum am văzut, condiționate reciproc. Dacă

un agent poate efectua ceva ca rezultat al acțiunii sale, el poate să se și abțină să efectueze acest lucru ca rezultat al acțiunii sale, și vice-versa.

Abilitățile unui agent referitoare la acte și/sau abțineri de tipuri diferite, dar relative la o aceeași stare de lucruri, *nu se* condiționează reciproc. Ele sînt, dimpotrivă, *logic independente* una de alta. Faptul că un agent poate, prin acțiunea sa, să distrugă o stare de lucruri ce există și nu dispăre „de la sine” nu este o garanție că el poate să și producă aceeași stare de lucruri dacă ea nu există și nu ia ființă independent de acțiunea lui. Am putea ilustra această afirmație prin nenumărate exemple. Iată unul drastic, dar convingător: oamenii se pot ucide între ei, dar nu pot să-i învie pe morți. Vorbind în mod general: propoziția că un om poate sau nu poate să facă actul descris de $d(\sim pTp)$ este logic independentă de propoziția că el poate sau nu poate să facă actul descris de $d(pT \sim p)$.

Același lucru pare să fie adevărat „în principiu” despre cuplurile de acte descrise de $d(\sim pTp)$ și $d(pTp)$, respectiv de $d(pT \sim p)$ și $d(\sim pT \sim p)$. Propoziția că pot să suprim ceea ce survine dacă nu este suprimat nu implică propoziția că pot să distrug acest lucru în caz că există. Nici reciproca nu este valabilă. Tot așa, propoziția că pot să împiedic dispariția a ceea ce există nu implică propoziția că pot să produc acest lucru în caz că nu există, sau vice-versa.

12. Există două tipuri de acte care sînt de mare importanță pentru logica deontică și care țin de abilitatea unui agent de a sta în calea abilității altui agent de a săvîrși un anumit act. Sînt tipurile de acte pe care le vom numi *împiedicarea* și *silierea* (sau *constrîngerca*).

Aceste două tipuri de acte sînt evident interdefinibile. De aceea putem limita aici discuția la unul din ele. A sili un agent să facă ceva este tot una cu a-l împiedica să se abțină de la acest lucru; a împiedica pe un agent de a face un lucru este tot una cu a-l forța să se abțină de a-l face.

A împiedica pe un agent să facă ceva înseamnă a acționa în așa fel încît să devină imposibil pentru agentul respectiv să facă acel lucru. A împiedica înseamnă „a face imposibil”. Actul de a împiedica pe un agent să facă un anumit lucru într-o anumită ocazie are drept rezultat schimbarea lumii în așa fel încît agentul să nu poată face acel lucru în respectiva ocazie. Să observăm însă că acest rezultat poate fi obținut numai cu condiția ca agentul să poată face acest lucru. Nu poți împiedica pe cineva

nu face un lucru dacă el oricum nu poate să-l facă. Un act de împiedicare are astfel drept rezultat că un agent, într-un anumit sens, nu poate să facă ceea ce, într-un alt sens, poate să facă.

Această afirmație poate să pară paradoxală, dar de fapt nu este. Ea constituie însă o ilustrare interesantă a celor două sensuri ale „putinței de a face” pe care le-am deosebit și discutat în secțiunea 9. Sensul în care o persoană trebuie să posede abilitatea de a face ceva pentru a putea fi împiedicată să facă acest lucru este acel sens al „putinței de a face” care se referă la acte generice; sensul în care un agent nu are abilitatea de a face ceea ce a fost împiedicat să facă este sensul „putinței de a acționa” care se referă la acte individuale. A împiedica pe un agent să facă ceva nu înseamnă a anihila abilitatea lui de a săvârși actul generic. Dimpotrivă, pentru a-l putea împiedica, el trebuie să posede această abilitate, iar a-l împiedica înseamnă a anihila exercitarea ei cu succes numai într-o ocazie individuală.

Firește, aceasta nu înseamnă a spune că abilitățile nu pot fi anihilate sau distruse ca rezultat al acțiunii sau ca o consecință a ei. Vătămind o persoană, pot să o fac în mod temporar sau chiar permanent incapabilă să săvârșească un anumit act generic pe care înainte putea să-l facă. Nu aceasta se înțelege însă în mod obișnuit prin „a împiedica”. Un asemenea act îl vom numi „inabilitare” sau „invalidizare”.

IV. LOGICA ACȚIUNII

1. Prin *d-expresie elementară* vom înțelege o expresie formată din litera *d* urmată de o *T*-expresie elementară (între paranteze). Litera *f* urmată de o *T*-expresie elementară formează — după cum vom spune — o *f-expresie elementară*.

Prin *d-expresie atomică* vom înțelege o expresie formată din litera *d* urmată de o *T*-expresie (atomică sau moleculară). Litera *f* urmată de o *T*-expresie formează, vom spune, o *f-expresie atomică*.

În sfârșit, prin *df-expresii* vom înțelege *d*- și *f*-expresii atomice precum și complexe moleculare de *d*- și/sau *f*-expresii atomice.

Exemple: $d(qT \sim q)$ este o *d-expresie elementară*; $f(p \& \sim q)$ $T(r \vee s) \vee \sim pTp$ este o *f-expresie atomică*; $d(pTp) \& f(\sim qTq)$ este o *df-expresie*.

d-expresiile elementare descriu acte elementare iar *f*-expresiile elementare descriu abțineri elementare. În general, o *df*-expresie descrie o anumită acțiune (un anumit *mod* de acțiune) a *unuia și aceluiași* agent nespecificat în una și aceeași ocazie nespecificată.

Logica *df*-expresiilor sau *df*-calculul este un fragment al Logicii (generale a) acțiunii.

2. În secțiunea de față vom analiza succint relațiile logice dintre cele opt acte și abțineri elementare care corespund unei stări de lucruri date.

În primul rînd vom observa că actele și abținerile elementare corespondente *se exclud reciproc*. Unul și același agent nu poate să facă și totodată să se abțină de la a face unul și același lucru în una și aceeași ocazie. În schimb, unul și același agent poate face un lucru într-o anumită ocazie și să se abțină de la a face același lucru (în sens generic) într-o ocazie diferită.

În al doilea rînd, vom observa că două acte elementare oarecare din rîndul celor patru tipuri de acte elementare (relativ la o stare de lucruri dată) se exclud reciproc. Să considerăm, de

exemplu, actele descrise prin $d(pTp)$ și prin $d(\sim pTp)$. Ambele nu pot fi executate de unul și același agent în una și aceeași ocazie. Aceasta este o consecință a faptului că nici o ocazie nu constituie o posibilitate pentru efectuarea ambelor acte. Aceasta la rindul său, se explică prin faptul că o stare dată și contradictoria ei nu pot avea loc în una și aceeași ocazie. Tot astfel, să considerăm actele descrise de $d(pTp)$ și de $d(pT \sim p)$; nici ele nu pot fi executate de unul și același agent în una și aceeași ocazie. Într-adevăr o stare de lucruri dată sau se schimbă sau rămâne neschimbată. În eventualitatea că, independent de acțiune, ea ar rămâne neschimbată, agentul o poate distruge dar nu o poate menține. Altfel spus, există în acest caz o posibilitate pentru distrugerea ei, dar nu pentru menținerea ei. Dacă, pe de altă parte, independent de acțiune lumea s-ar schimba sub raportul caracteristicii considerate, agentul poate menține însă nu poate distruge această caracteristică.

În al treilea rind, vom observa că oricare două tipuri de abțineri elementare din rindul celor patru se exclud reciproc. Întrucît o stare și contradictoria ei nu pot exista simultan în una și aceeași ocazie urmează, de exemplu, că nici un agent nu poate să se abțină de la menținerea și totodată să se abțină de la suprimarea unei stări date într-o ocazie dată. Tot astfel, întrucît o stare existentă sau se schimbă sau rămâne neschimbată independent de acțiune, un agent nu poate să se abțină de la menținerea și concomitent de la suprimarea ei în una și aceeași ocazie.

Din observațiile de mai sus putem conchide că cele opt acte și abțineri elementare corespunzătoare unei stări de lucruri date se exclud reciproc.

Se pune întrebarea: sint oare cele opt acte și abțineri elementare *conjunct exhaustive*? Să presupunem, cu titlu de exemplu, că starea de lucruri descrisă de p este starea că o anumită fereastră este închisă. Fiind dați un agent și o ocazie, este oare cu necesitate adevărat că în ocazia dată acest agent va închide fereastra sau o va lăsa deschisă, va deschide fereastra sau o va lăsa închisă, va ține fereastra închisă sau o va lăsa să se deschidă, va ține fereastra deschisă ori o va lăsa să se închidă?

După părerea mea, pentru a da răspuns acestei întrebări va trebui să ne raportăm la considerații privitoare la abilitatea umană. Să presupunem că starea de lucruri în cauză este de așa natură, încît agentul nu o poate nici produce și nici suprima, în cazul cînd ea nu există, după cum nu o poate distruge sau menține, în cazul cînd ea există. Atunci, firește, că nu putem spune că agentul o produce, sau o suprimă, sau o distruge sau o men-

ține. Tot astfel însă nu avem dreptul de a spune că el *se abține* de la a produce, a suprima, a distruge sau a menține această stare. Într-adevăr, abținerea, așa cum o înțelegem aici, *are sens* numai cind actul *poate* fi efectuat (cap. III, secțiunea 8).

Există numeroase stări a căror producere sau suprimare, distrugere sau menținere nu depinde cu nimic de ființele umane. Așa sînt, de pildă, cea mai mare parte a stărilor meteorologice și stările din părți mai îndepărtate ale universului. Tot astfel, există stări pe care unii agenți nu le pot influența în vreun mod sau altul, dar pe care alți agenți, mai „puternici“, le pot influența în anumite moduri, dacă nu chiar în toate modurile. Un copil mic a învățat, de pildă, să deschidă o fereastră, dar nu s-o și închidă.

Răspunsul corect la întrebarea de mai sus privitor la caracterul conjunct exhaustiv al celor opt acte și abțineri elementare corespunzătoare unei stări de lucruri date este deci următorul:

Numai dacă agentul *poate* produce și suprima și *distrug* (anihila) și menține o stare de lucruri dată, este cazul că, într-o ocazie dată, în mod necesar, el va produce sau se va abține de la a produce, va suprima sau se va abține de la a suprima, va distruge sau se va abține de la a distruge, va menține sau se va abține de la a menține această stare de lucruri.

În cursul analizei de mai jos vom presupune că această cerință privitor la abilitatea umană este satisfăcută și că, în consecință, cele opt tipuri de acte și abțineri elementare pot fi tratate ca fiind nu numai reciproc exclusive două cite două, ci și conjunct exhaustive.

3. Orice *df*-expresie exprimă o funcție de adevăr a unor *d*- și/sau *f*-expresii elementare. Aceasta, intrucit operatorii *f* și *d* se bucură de anumite proprietăți distributive. Proprietățile în cauză sînt „axiomatice“ pentru *df*-calcul: în alți termeni, ele sînt indemonstrabile în cadrul calculului; plauzibilitatea lor intuitivă devine însă evidentă pe baza unor exemple.

Să considerăm o *d*-expresie atomică. Fie că *T*-expresia care intervine în cadrul ei se află în forma normală pozitivă (cap. II, secțiunea 9). Atunci, în mod normal ea este o disjuncție de conjuncții de *T*-expresii elementare. Conjuncțiile descriu căile alternative și aflate în raport de excludere reciprocă în care lumea se schimbă și/sau rămîne neschimbată. Evident, propoziția după care unele dintre aceste căi se realizează prin acțiunea unui agent nespecificat într-o ocazie nespecificată echivalează cu propoziția că prima din aceste căi se realizează prin intermediul acțiunii aceluia agent în acea ocazie, sau a doua se realizează

sau ... sau ultima din aceste căi se realizează prin intermediul acțiunii respectivului agent în acea ocazie.

De exemplu: $d(\sim pTp \vee pT \sim p)$ afirmă că un agent într-o ocazie sau produce starea descrisă de p sau o distruge. Același lucru este exprimat prin $d(\sim pTp) \vee d(pT \sim p)$.

Grație distributivității disjunctive a d -operatorului orice f -expresie atomică poate fi înlocuită printr-o disjuncție de d -expresii atomice în cadrul cărora d -operatorul stă în fața unei descrieri de schimbare (cap. II, secțiunea 10).

Să considerăm acum, cu titlu de exemplu, semnificația formulei $d((pT \sim p) \& (qT \sim q))$. Prin acțiunea sa, un agent într-o ocazie face să dispară ambele stări. Oare aceasta nu înseamnă că face să dispară prima stare și face să dispară a doua stare? Altfel spus, oare expresia de mai sus nu înseamnă același lucru ca $d(pT \sim p) \& d(qT \sim q)$?

Răspunsul pe care îl dau este afirmativ; accept, adică, identitatea celor două expresii. Consider totodată că acest răspuns concordă în mod optim cu uzajul curent. Să observăm că în cazurile de acest tip totuși uzajul curent nu este lipsit de ambiguități. A spune că prin acțiunea sa cineva a devenit „responsabil” pentru două schimbări ale lumii *ar putea* să însemne că dînsul a efectuat una dintre cele două schimbări, în timp ce cealaltă schimbare a avut loc independent de acțiunea sa. Dar afirmația că el a efectuat sau produs cele două schimbări nu este exactă decît în eventualitatea că a produs efectiv atît prima cît și a doua dintre schimbări. Nu e nevoie să fim pedanți în privința uzajului curent. Este însă necesar să clarificăm semnificația vizată a expresiilor noastre simbolice. În consecință, stipulăm că d -operatorul pus în fața descrierilor de schimbare este distributiv în raport cu conjuncția.

Să considerăm o f -expresie atomică. Oare f -operatorul este la rîndul său disjunctiv distributiv față de disjuncție, adică atunci cînd precede o disjuncție care descrie schimbări alternative, aflate în raport de excluziune, ale lumii? Ce înseamnă a afirma că un agent se abține de la cutare *sau* cutare lucru? Întrucît schimbările avute în vedere se exclud reciproc, ocazia în cauză nu poate oferi o posibilitate pentru abținerea de la producerea a mai mult decît una dintre schimbări. Ca atare, agentul în ocazia respectivă sau se abține să producă prima schimbare sau ... sau se abține de la producerea ultimei dintre schimbările alternative ale lumii, aflate în raport de excluziune reciprocă.

Pentru argumentația noastră este esențial faptul că schimbările în cauză se exclud reciproc. După părerea mea, abținerea de la cutare sau cutare acțiune, atunci când ambele lucruri *pot* fi executate în una și aceeași ocazie, este înțeleasă îndeobște în sensul că agentul se abține de la ambele lucruri, adică nu efectuează nici una dintre cele două acțiuni.

Așadar, și *f*-operatorul este distributiv în raport cu disjuncția, când este în fața unei *T*-expresii în formă normală perfectă. De exemplu: $f((\sim pTp) \vee (pT \sim p))$ înseamnă același lucru ca $f(\sim pTp) \vee f(pT \sim p)$.

Mai rămâne cazul când *f*-operatorul este pus în fața unei descrieri de schimbare. Fie, de exemplu, expresia $f((pT \sim p) \& (qT \sim q))$. Ce face agentul care se abține, într-o anumită ocazie, de la distrugerea celor două stări existente? Întrebarea admite mai multe răspunsuri. Dacă admitem că a te abține înseamnă a nu acționa într-o ocazie pentru acțiune și *dacă* acceptăm interpretarea de mai sus pentru $d((pT \sim p) \& (qT \sim q))$, atunci trebuie să răspundem în felul următor: abținerea de la suprimarea a două stări existente înseamnă abținerea de la suprimarea cel puțin a uneia. Așadar, $f((pT \sim p) \& (qT \sim q))$ echivalează cu $f(pT \sim p) \vee f(qT \sim q)$. Vorbind în general: *f*-operatorul este distributiv *disjunctiv* în fața descrierilor de schimbare.

Aceste patru reguli pentru distributivitatea operatorilor *d* și *f* ne garantează că orice *d*- sau *f*-expresie exprimă o funcție de adevăr a unor *d* sau *f*-expresii elementare. Întrucât verifuncționalitatea este, așa cum am mai spus, tranzitivă, urmează *a fortiori* că orice *df*-expresie exprimă o funcție de adevăr a unor *d*- și/sau *f*-expresii elementare.

Vom numi *df-constituenți* ai unei *df*-expresii acele *d*- și/sau *f*-expresii elementare în raport cu care *df*-expresia constituie o funcție de adevăr. Funcția de adevăr a *df*-constituenților proprii pe care o exprimă o *df*-expresie dată poate fi studiată și decisă printr-un tabel de adevăr. Distribuirea valorilor de adevăr asupra *df*-constituenților din tabel este supusă limitărilor impuse de faptul că cele opt tipuri de acte și abțineri elementare (relativ la una și aceeași stare de lucruri) se exclud reciproc, două câte două, și sînt conjunct exhaustive.

Dacă o *df*-expresie exprimă tautologia *df*-constituenților ei, o vom numi o *df*-tautologie. Dacă ea exprimă contradicția acestora, o vom numi *df*-contradicție.

Un exemplu de *df*-contradicție este $d(pTp) \& f(pTp)$. Așadar, $\sim d(pTp) \vee \sim f(pTp)$ este o *df*-tautologie.

Să presupunem că T -expresia dintr-o d - sau f -expresie atomică este o T -contradicție. În acest caz, forma normală pozitivă a T -expresiei este o disjuncție cu zero termeni. Aici nu putem face uz de distributivitatea d - și f -operatorilor pentru a transforma d - sau f -expresia într-un complex molecular de d - și/sau f -expresii elementare. Privitor la acest caz va trebui introdusă o regulă specială. Regula este simplă: d - sau f -expresia atomică în cauză este o df -contradicție. Sensul intuitiv al acestei reguli este evident: dacă producerea unei anumite schimbări constituie o imposibilitate logică, atunci o imposibilitate logică este și efectuarea sau neefectuarea acestei schimbări prin intermediul acțiunii cuiva.

4. În ipoteza adoptată aici după care cele opt tipuri de acte și abțineri elementare epuizează, luate în totalitatea lor, „spațiul logic“, fiecare df -expresie admite ceea ce propun a se numi o *formă normală pozitivă* (cap. II, secțiunea 9). Aceasta este o disjuncție de conjuncții de d - și/sau f -expresii elementare, pe care o numim „pozitivă“ întrucit nu conține propoziții-negații ale unor d - și/sau f -expresii elementare.

Forma normală pozitivă a unei df -expresii date se construiește după cum urmează: df -expresia respectivă este transformată mai întâi într-un complex molecular de d - și/sau f -expresii elementare, conform procedurii descrise în secțiunea 3. Noua df -expresie obținută pe această cale este transformată apoi în forma sa normală disjunctivă perfectă. Aceasta este o disjuncție de conjuncții de d - și/sau f -expresii elementare și/sau negații de expresii elementare. Înlocuim fiecare negație a unei d - sau f -expresii elementare printr-o disjuncție cu 7 termeni de expresii elementare. Noua df -expresie obținută pe această cale este adusă la forma sa normală disjunctivă perfectă. Din forma normală eliminăm acele conjuncții — în eventualitatea că apar — care conțin două sau mai multe d - sau f -expresii elementare de aceeași variabilă (p , q etc.). După efectuarea eliminărilor, ceea ce rămâne este forma normală perfectă a df -expresiei inițiale.

Pentru ilustrarea acestui procedeu vom da un exemplu simplu:

Să luăm în calitate de df -expresie formula $d(pTp) \vee d(qTq)$. Forma normală disjunctivă perfectă a acesteia este $d(pTp) \& d(qTq) \vee d(pTp) \& \sim d(qTq) \vee \sim d(pTp) \& d(qTq)$.

Inlocuim $\sim d(pTp)$ prin disjuncția avînd 7 termeni: $d(pT \sim p) \vee d(\sim pTp) \vee d(\sim pT \sim p) \vee f(pTp) \vee f(pT \sim p) \vee f(\sim pTp) \vee f(\sim pT \sim p)$, iar $\sim d(qTq)$ o înlocuim prin disjuncția cu 7 termeni: $d(qT \sim q) \vee d(\sim qTq) \vee d(\sim qT \sim q) \vee f(qTq) \vee f(qT \sim q) \vee f(\sim qTq) \vee f(\sim qT \sim q)$. După distribuire obținem o disjuncție cu 15 termeni a unor conjuncții de cît 2 termeni: $d(pTp) \& d(qTq) \vee d(pTp) \& d(qT \sim q) \vee d(pTp) \& d(\sim qTq) \vee d(pTp) \& d(\sim qT \sim q) \vee d(pTp) \& f(qTq) \vee d(pTp) \& f(qT \sim q) \vee d(pTp) \& f(\sim qTq) \vee d(pTp) \& f(\sim qT \sim q) \vee d(pT \sim p) \& d(qTq) \vee d(\sim pTp) \& d(qTq) \vee d(\sim pT \sim p) \& d(qTq) \vee f(pTp) \& d(qTq) \vee f(pT \sim p) \& d(qTq) \vee f(\sim pTp) \& d(qTq) \vee f(\sim pT \sim p) \& d(qTq)$. Aceasta este forma normală pozitivă a df -expresiei inițiale. Ea este o enumerare completă a celor 15 moduri de acțiune generice, aflate în raport de excluziune reciprocă, pe care le acoperă descrierea $d(pTp) \vee d(qTq)$.

5. Am introdus mai sus (cap. II, secțiunile 3 și 10) noțiunile de descriere de stare și descriere de schimbare. Prin analogie introducem acum *descrierea de act*. O descriere de act este o conjuncție de n d -expresii și/sau f -expresii elementare de n variabile atomice distincte. De exemplu, $d(pTp) \& f(qT \sim q)$ este o descriere de act.

Așa cum știm, n variabile determină 2^n descrieri de stare posibile distincte și 2^{2^n} descrieri de schimbare posibile distincte (cap. II, secțiunea 10). O descriere de act se obține dintr-o descriere de schimbare dată prin inserția literei d sau a literei f în fața fiecăreia dintre cele n T -expresii care figurează în cuprinsul descrierii de schimbare. Inserția poate avea loc în 2^n moduri diferite. În consecință, numărul total al descrierilor de act determinate de n variabile atomice este $2^n \times 2^{2^n}$, adică 2^{3^n} .

Expresia $(pTp) \& (qT \sim q)$ este o descriere de schimbare. Acesteia îi corespund patru descrieri de act, respectiv $d(pTp) \& d(qT \sim q)$, $d(pTp) \& f(qT \sim q)$, $f(pTp) \& d(qT \sim q)$ și $f(pTp) \& f(qT \sim q)$.

Fiind date n variabile atomice, putem enumera într-un tabel cele 2^n descrieri de stare, cele 2^{2^n} descrieri de schimbare și cele 2^{3^n} descrieri de act determinate prin aceste variabile. Iată un fragment dintr-o asemenea enumerare, pentru cazul a două variabile, p și q . (vezi p. 81.)

Forma normală pozitivă a unei df -expresii care conține n variabile pentru stări de lucruri este o disjuncție de (zero sau) una sau două sau ... sau 2^{3^n} conjuncții de n d -expresii și/sau

Descrieri de stare	Descrieri de schimbare	Descrieri de act
$p \& q$	$(pTp) \& (qTq)$	$d(pTp) \& d(qTq)$ $d(pTp) \& f(qTq)$ $f(pTp) \& d(qTq)$ $f(pTp) \& f(qTq)$
	$(pTp) \& (qT \sim q)$	
	$(pT \sim p) \& (qTq)$	
	$(pT \sim p) \& (qT \sim q)$	
	$(\sim pT \sim p) \& (\sim qT \sim q)$	
	$(\sim pT \sim p) \& (\sim qTq)$	
$l. \sim p \& \sim q$	$(\sim pTp) \& (\sim qT \sim q)$	
	16. $(\sim pTp) \& (\sim qTq)$	$d(\sim pTp) \& d(\sim qTq)$ $d(\sim pTp) \& f(\sim qTq)$ $f(\sim pTp) \& d(\sim qTq)$ $f(\sim pTp) \& f(\sim qTq)$

f-expresii elementare. În cazul cînd disjuncția nu are nici un membru, *df*-expresia exprimă o *df*-contradicție. Dacă ea are 2³ⁿ membri, *df*-expresia exprimă o *df*-tautologie.

Adesea este convenabil să privim forma normală pozitivă a unei *df*-expresii ca fiind alcătuită din „biți” sau din segmente corespunzătoare diverselor condiții (descrieri de schimbare) care constituie posibilități pentru efectuarea actului în cauză. Astfel, disjuncția cu 15 termeni care este forma normală pozitivă a expresiei $d(pTp) \vee d(qTq)$ (secțiunea 4) poate fi segmentată în următorii șapte „biți”:

$d(pT \sim p) \& d(qTq) \vee f(pT \sim p) \& d(qTq)$, corespunzător lui $(pTp) \& (qT \sim q)$;

$d(pTp) \& d(qT \sim q) \vee d(pTp) \& f(qT \sim q)$, corespunzător lui $(pT \sim p) \& (qTq)$;

$d(pTp) \& d(qTq) \vee d(pTp) \& f(qTq) \vee f(pTp) \& d(qTq)$ corespunzător lui $(pT \sim p) \& (qT \sim q)$;

$d(pTp) \ \& \ d(\sim qTq) \vee d(pTp) \ \& f(\sim qTq)$ corespunzător lui
 $(pT \sim p) \ \& \ (\sim qT \sim q)$;
 $d(pTp) \ \& \ d(\sim qT \sim q) \ \vee \ d(pTp) \ \& f(\sim qT \sim q)$, cores-
 punzător lui $(pT \sim p) \ \& \ (\sim qTq)$;
 $d(\sim pTp) \ \& \ d(qTq) \vee f(\sim pTp) \ \& \ d(qTq)$, corespunzător lui
 $(\sim pT \sim p) \ \& \ (qT \sim q)$;
 $d(\sim pT \sim p) \ \& \ d(qTq) \ \vee \ f(\sim pT \sim p) \ \& \ d(qTq)$ cores-
 punzător lui $(\sim pTp) \ \& \ (qT \sim q)$.

6. Vom distinge între negația *externă* și negația *internă* a unei *df*-expresii.

Negația externă este negația în sensul „obișnuit”; simbolul ei este \sim . Dacă forma normală pozitivă a unei *df*-expresii date are m membri (conjuncții), forma normală pozitivă a negației externe a acestei *df*-expresii are $2^{3n} - m$ membri, n fiind numărul de variabile atomice ale expresiei. De exemplu, forma normală pozitivă a expresiei $\sim (d(pTp) \vee d(qTq))$ este o disjuncție având 49, adică $64 - 15$, conjuncții de câte două *df*-expresii elementare. Este ușor de văzut că această formă normală are 16 „biți”, dintre care cel mai scurt este $f(pTp) \ \& \ f(qTq)$. Celelalte segmente sînt propoziții disjunctive avînd sau 2 sau 4 termeni (acești termeni fiind conjuncții de câte două *df*-expresii elementare).

Negația internă a unei *df*-expresii date se obține după cum urmează: expresia este adusă la forma sa normală pozitivă iar forma normală este divizată în segmente. Formăm disjuncția tuturor acelor conjuncții (de *df*-expresii elementare avînd aceleași variabile atomice) care *nu* apar în cuprinsul segmentelor dar corespund aceluiași condiții de acțiune (descrieri de schimbare) ca și conjuncțiile din cuprinsul segmentelor. Expresia astfel formată este (forma normală pozitivă pentru) negația internă a *df*-expresiei date.

De exemplu, negația internă a expresiei $d(pTp) \vee d(qTq)$ este următoarea disjuncție avînd 13 termeni: $d(pT \sim p) \ \& \ f(qTq) \vee f(pT \sim p) \ \& \ f(qTq) \vee f(pTp) \ \& \ d(qT \sim q) \vee f(pTp) \ \& \ f(qT \sim q) \vee f(pTp) \ \& \ f(qTq) \vee f(pTp) \ \& \ d(\sim qTq) \vee f(pTp) \ \& \ f(\sim qTq) \ \& \ f(pTp) \ \& \ d(\sim qT \sim q) \vee f(pTp) \ \& \ f(\sim qT \sim q) \vee d(\sim pTp) \ \& \ f(qTq) \vee f(\sim pTp) \ \& \ f(qTq) \vee d(\sim pT \sim p) \ \& \ f(qTq) \vee f(\sim pT \sim p) \ \& \ f(qTq)$.

Negația internă a expresiei $d(pTp) \ \& \ d(qTq)$ este disjuncția cu 3 termeni $d(pTp) \ \& \ f(qTq) \vee f(pTp) \ \& \ d(qTq) \vee f(pTp) \ \& \ f(qTq)$. Negația sa externă este (în forma normală) o disjuncție avînd 63 termeni.

Negația internă a expresiei $d(pTp)$ este $f(pTp)$. În general: *negația internă a faptei este abținerea*.

Negația externă a lui $d(pTp)$ este, în forma normală, disjuncția cu 7 termeni $d(pT \sim p) \vee d(\sim pTp) \vee d(\sim pT \sim p) \vee f(pTp) \vee f(pT \sim p) \vee f(\sim pTp) \vee f(\sim pT \sim p)$.

Negația externă spune că acțiunea descrisă de expresia în cauză *nu este înfăptuită* (de către agentul în cauză și în ocazia în cauză). Negația internă spune că, în aceleași condiții ale acțiunii, „opusul” acțiunii descrise de expresia în cauză *este înfăptuit* (de către agentul în cauză și în ocazia în cauză).

Acțiunea și negația ei externă sînt incompatibile (adică sînt moduri de acțiune incompatibile). Altfel spus: unul și același agent în una și aceeași ocazie nu le poate efectua pe ambele. Acțiunea și negația sa internă sînt de asemenea incompatibile.

Putem distinge între o incompatibilitate externă și o incompatibilitate internă a acțiunilor (și a expresiilor de acțiuni). Două acțiuni se vor numi extern incompatibile atunci cînd propoziția că una dintre ele a fost efectuată (de către un agent într-o ocazie) implică logic propoziția că negația externă a celeilalte a fost efectuată (de către același agent în aceeași ocazie). Două acțiuni se vor numi intern incompatibile atunci cînd propoziția că una dintre ele a fost efectuată implică logic propoziția că negația internă a celeilalte a fost efectuată.

De exemplu, acțiunile descrise de $d(pTp)$ & $d(qTq)$ și $d(pT \sim p)$ & $d(qT \sim q)$ sînt extern incompatibile. Acțiunile descrise de $d(pTp)$ & $d(qTq)$ și $d(pTp)$ & $f(qTq)$ sînt intern incompatibile. Tot astfel, acțiunile descrise de $d(pTp)$ și $f(pT \sim p)$ sînt extern incompatibile iar acțiunile descrise de $d(pTp)$ și $f(pTp)$ sînt intern incompatibile.

Se constată imediat că incompatibilitatea internă implică logic incompatibilitatea externă, dar nu și viceversa.

Ideile de incompatibilitate externă și internă se pot generaliza astfel încît să devină aplicabile la orice număr n de acțiuni (și de descrieri de acțiuni).

Spunem că n acțiuni sînt extern incompatibile atunci cînd nu toate pot fi efectuate de către un același agent în aceeași ocazie; n acțiuni sînt intern incompatibile atunci cînd sînt extern incompatibile și cînd condițiile în care fiecare dintre ele poate fi efectuată coincid.

Dacă avem în vedere descrieri de acțiune, putem spune că un număr de n df -expresii sînt extern incompatibile atunci cînd conjuncția lor este o df -contradicție. Ele sînt intern incompatibile

tibile atunci cînd sînt extern incompatibile și cînd corespund aceluiași descrieri de schimbare.

Trei sau mai multe acțiuni pot fi (extern sau intern) incompatibile chiar dacă oricare două din rîndul lor nu sînt incompatibile între ele. Un exemplu ar fi cele trei acțiuni descrise de $d(pTp) \& d(qTq) \vee d(pTp) \& f(qTq)$, $d(pTp) \& f(qTq) \vee f(pTp) \& d(qTq)$ și $d(pTp) \& d(qTq) \vee f(pTp) \& d(qTq)$. Mai mult, incompatibilitatea lor este internă intrucît condiția în care fiecare dintre aceste acțiuni poate fi efectuată este aceeași, și anume $(pT \sim p) \& (qT \sim q)$.

7. Vom distinge totodată între *consecințele* externe și cele interne ale unei *df*-expresii (respectiv ale judecății exprimate de o atare *df*-expresie).

O *df*-expresie implică logic (în Logica acțiunii) o altă *df*-expresie dacă și numai dacă implicația al cărei antecedent este prima *df*-expresie și al cărei consecvent este a doua *df*-expresie constituie o *df*-tautologie. Atunci cînd o *df*-expresie implică logic o alta, aceasta din urmă se numește consecință externă a celei dintîi.

De exemplu, $d(pTp) \& d(qTq)$ implică logic $d(pTp) \& d(qTq) \vee d(pT \sim p) \& d(qT \sim q)$. Într-adevăr, implicația: „Dacă o persoană continuă într-o anumită ocazie două stări, atunci, evident, sau le continuă pe amîndouă sau le suprimă pe amîndouă” este validă deja conform legilor Logicii propozițiilor.

O *df*-expresie este consecința internă a unei alte *df*-expresii dacă și numai dacă prima este o consecință (externă) a celei de a doua și cele două expresii corespund aceluiași descrieri de schimbare (aceluiași condiții de acțiune).

De exemplu, $d(pTp) \& d(qTq) \vee f(pTp) \& f(qTq)$ este o consecință internă a *df*-expresiei $d(pTp) \& d(qTq)$: „dacă într-o ocazie un agent prelungește două stări atunci, evident, sau le prelungește pe ambele sau le lasă să dispară ambele”.

8. Două sau mai multe *df*-expresii care conțin exact aceleași variabile pentru stări de lucruri se vor numi *uniforme* relativ la variabile. Expresiile neuniforme pot fi făcute uniforme printr-o introducere vidă de noi variabile în cuprinsul lor.

De exemplu, dacă variabila p nu figurează în cuprinsul unei *df*-expresii date, o putem introduce înăuntrul expresiei formînd bunăoară conjuncția *df*-expresiei respective cu *df*-expresia $d(pTp) \vee \sim d(pTp)$. Într-o manieră similară, variabila p poate fi introdusă într-o *T*-expresie dată prin conjugarea expresiei cu

$(pTp) \vee \sim (pTp)$; aceeași variabilă poate fi introdusă într-o p -expresie, conjugând-o cu $p \vee \sim p$.

Să considerăm T -expresia pTp . Dacă vrem să introducem variabila q în cuprinsul ei putem forma conjuncția $(pTp) \& (qTq \vee \sim (qTq))$ sau conjuncția $(pTp) \& (qTq \vee qT \sim q \vee \sim qTq \vee \sim qT \sim q)$. Dar la același rezultat putem ajunge înlocuind înăuntrul expresiei inițiale variabila p prin conjuncția $p \& (q \vee \sim q)$. Cititorul va putea constata cu ușurință că cele două operații conduc la același rezultat și că deci prin transformări adecvate ajungem în cele din urmă la aceeași T -expresie. Acest fapt ne autorizează să afirmăm că T -expresiile sînt *extensionale* în raport cu p -expresiile. Vorbind în general, aceasta înseamnă că dacă pentru o p -expresie care figurează într-o T -expresie substituim o p -expresie tautologic echivalentă (în p -calcul), noua T -expresie pe care o obținem prin substituție este (în T -calcul) tautologic-echivalentă cu T -expresia inițială.

Trebuie observat că df -expresiile *nu sînt* extensionale în raport cu p -expresii sau în raport cu T -expresii. Dacă pentru o p -expresie care intră într-o df -expresie substituim o p -expresie tautologic-echivalentă (în p -calcul) atunci noua df -expresie nu este în mod necesar tautologic-echivalentă (în df -calcul) cu prima. La fel, dacă substituim o T -expresie din cuprinsul unei df -expresii cu o T -expresie tautologic-echivalentă (în T -calcul). Sub acest raport, putem spune că df -expresiile sînt *intensionale*, df -calculul putînd fi caracterizat drept calcul intensional.

Să considerăm o d -expresie elementară, de ex. $d(pTp)$. După cum știm din Logica propozițiilor, p este tautologic-echivalent cu $p \& q \vee p \& \sim q$. Să considerăm acum d -expresia atomică $d((p \& q \vee p \& \sim q) T(p \& q \vee p \& \sim q))$. În conformitate cu legile Logicii schimbării, $(p \& q \vee p \& \sim q) T(p \& q \vee p \& \sim q)$ este tautologic-echivalentă cu $pTp \& (qTq \vee qT \sim q \vee \sim qTq \vee \sim qT \sim q)$. Să considerăm, mai departe, d -expresia atomică $d(pTp \& (qTq \vee qT \sim q \vee \sim qTq \vee \sim qT \sim q))$. Conform Logicii schimbării, aceasta este tautologic-echivalentă cu d -expresia moleculară $d(pTp) \& d(qTq \vee qT \sim q \vee \sim qTq \vee \sim qT \sim q)$, care, la rîndul ei, este echivalentă cu $d(pTp) \& (d(qTq) \vee d(qT \sim q) \vee d(\sim qTq) \vee d(\sim qT \sim q))$.

Să comparăm prima și ultima dintre df -expresiile de mai sus. Au ele aceeași semnificație? Prima afirmă că un anumit agent într-o anumită ocazie menține prin acțiunea sa o anumită stare de lucruri, de ex. ține deschisă o anumită ușă. A doua afirmă că un anumit agent într-o anumită ocazie face același lucru precum și un alt lucru. Acest lucru în plus pe care îl face este că, prin

acțiunea sa, agentul menține sau distruge sau produce sau suprimă o anumită stare de lucruri, de ex. starea de lucruri că un automobil este parcat în fața casei sale. Este limpede că chiar dacă pentru agent ar fi posibil (ceea ce nu e neapărat cazul) să efectueze prima acțiune *precum și* una din cele patru acțiuni care se exclud reciproc, în una și aceeași ocazie, nu rezultă cu necesitate că el trebuie să efectueze una din cele patru acțiuni în aceeași ocazie în care efectuează prima acțiune. Ca atare, semnificația lui $d(pTp)$ nu este aceeași cu semnificația lui $d(pTp) \ \& \ (d(qTq) \vee d(qT \sim q) \vee d(\sim qTq) \vee d(\sim qT \sim q))$.

Nu este greu de înțeles că cele două semnificații trebuie să fie diferite. Disjuncțiade schimbăridescrisă prin $qTq \vee qT \sim q \vee \sim qTq \vee \sim qT \sim q$ este o tautologie, adică ceva ce are loc necesarmente în toate ocaziile. Dar nici actul disjunctiv descris de $d(qTq \vee qT \sim q) \vee \sim qTq \vee \sim qT \sim q$ și nici disjuncția echivalentă de acte descrisă de $d(qTq) \vee d(qT \sim q) \vee d(\sim qTq) \vee d(\sim qT \sim q)$ nu este o tautologie, adică ceva ce va fi făcut cu necesitate în toate ocaziile. Dacă, de exemplu, un agent se abține de la făptuirea unuia dintre cele patru acte, el nu înfăptuiește nici unul dintre acestea. Iar dacă dintr-un motiv sau altul el nu poate efectua vreunul din ele, atunci el nici nu efectuează și nici nu se abține de la efectuarea lui într-o ocazie dată.

Deși se constată cu ușurință că cele două expresii au semnificații deosebite, s-ar putea crea totuși impresia că deosebirea în cauză conține un paradox, avînd în vedere raportarea „formală” a celor două expresii. Noi am obținut a doua expresie din prima printr-un șir de substituții ale unor expresii tautologic-echivalente și printr-un șir de transformări ale expresiilor în forme tautologic-echivalente. Nu avem vreun temei să negăm sau să punem sub semnul îndoielii aceste echivalențe. Ca atare, nu ne rămîne decît să respingem unele substituții (întrucît ele nu conduc de la o expresie la o altă expresie tautologic-echivalentă cu prima). Substituția respinsă de noi va fi prima din șir. Actul descris de $d(pTp)$ nu este identic cu actul descris de $d((p \ \& \ q \vee p \ \& \ \sim q) \ T \ (p \ \& \ q \vee p \ \& \ \sim q))$ deși schimbarea descrisă de $(p \ \& \ q \vee p \ \& \ \sim q) \ T(p \ \& \ q \vee p \ \& \ \sim q)$ este identică cu schimbarea descrisă de pTp iar starea descrisă de $p \ \& \ q \vee p \ \& \ \sim q$ este identică cu starea descrisă de p .

Atunci cînd *df*-expresiile sînt uniforme în raport cu variabilele și se află în formă normală pozitivă, putem constata imediat

prin „inspectarea“ expresiilor dacă ele sînt sau nu compatibile. Ele sînt compatibile dacă și numai dacă formele normale au cel puțin un disjunct comun.

Cînd *df*-expresiile sînt uniforme în raport cu variabilele și se află în forma normală pozitivă, mai putem constata instantaneu, prin „inspectarea“ expresiilor, dacă una dintre ele implică pe cealaltă (sau este consecința acesteia). Una din expresii implică pe cealaltă dacă și numai dacă forma normală a celei dintîi este o parte a formei normale a celei de a doua.

V. ANALIZA NORMELOR

1. Este indicat să distingem următoarele șase „componente“, „ingrediente“ sau „părți“ ale acelor norme care sînt prescripții: caracterul, conținutul, condiția de aplicare, autoritatea, subiectul (subiectele) și ocazia.

Dintr-o enunțare completă a faptului că o anumită prescripție a fost emisă trebuie să apară clar care sînt cele șase componente sus-menționate ale acesteia.

Există și alte două elemente care aparțin în mod esențial fiecărei prescripții, fără a fi totuși „componente“ ale prescripțiilor în același sens ca cele șase de mai sus. Vom numi aceste două elemente *promulgarea* și *sanționarea*.

Caracterul, conținutul și condiția de aplicare constituie ceea ce propun să numim *nucleul normei*. Nucleul normei este o structură logică pe care prescripțiile și celelalte tipuri de norme o au în comun. Între nucleele normelor de diferite tipuri pot exista însă diferențe specifice. În cele de față ne interesează direct numai nucleele prescripțiilor.

Autoritatea, subiectul (subiectele) și ocazia par să fie caracteristici specifice ale prescripțiilor, caracteristici care nu revin altor tipuri de norme.

Teoria formală a normelor sau Logica deontică, pe care o vom dezvolta în alte capitole ale lucrării de față, este esențialmente o teorie a nucleelor normelor. Întrucît nucleele sînt ingrediente comune ale tuturor, sau aproape tuturor tipurilor de norme, această teorie formală poate fi privită — cu precauțiile de rigoare — drept o „logică fundamentală“ a normelor în genere.

2. *Caracterul* unei norme variază după cum norma stipulează că ceva trebuie, poate sau nu poate să fie sau să fie făcut.

Pentru caracterul „trebuie“ al normelor vom introduce simbolul *O*, iar pentru caracterul „este permis“ simbolul *P*. Normele avînd caracterul „trebuie“ se mai pot numi și norme-*obligatii*, în timp ce normele avînd caracterul de permisiuni se vor numi și norme *permissive*. De asemenea, vom vorbi despre caracterul *O* și caracterul *P* al normelor, precum și despre *O*-norme, respectiv *P*-norme.

Ceva mai departe vom discuta în detaliu relațiile mutuale dintre cele trei caractere ale normelor. Vom constata că „trebuie“ și „nu se poate“ („este interzis“) sînt caractere interdefinibile. Din acest motiv nu am introdus un simbol special pentru ultimul caracter. S-ar putea avansa sugestia că și caracterele „este permis“ și „nu se poate“ sînt interdefinibile. Problema rămîne deschisă și nu vom încerca s-o rezolvăm. Iată motivul pentru care păstrăm un simbol special pentru caracterul permisiv al normelor.

Dacă o *prescripție* stipulează că un anumit lucru trebuie să fie făcut, o numim în mod curent *comandă* sau *ordin*. Dacă o *prescripție* stipulează că un anumit lucru poate să fie făcut, o numim *permisiune*. În sfîrșit, dacă ea stipulează că un anumit lucru nu trebuie să fie făcut, o numim *interdicție* sau *prohibire*.

Sfatul și povața, ruga, recomandarea, cererea și avertizarea sînt categorii înrudite cu comanda, permisiunea și interdicția. Cu toate acestea, nu vom spune că ele însele ar fi prescripții sau norme. Noi restringem domeniul semnificației termenilor „prescripție“ și „norme“ la ceea ce se bucură de caracterul *O* sau de caracterul *P*, rămînînd astfel, după cum se pare, în acord cu accepția uzuală a expresiilor.

3. Prin *conținut* al unei norme înțelegem, în linii mari, *ceea ce trebuie sau poate, sau este interzis să fie sau să fie făcut*. În particular, conținutul unei prescripții este lucrul prescris (comandat, permis sau interzis).

Din punctul de vedere al conținutului lor, normele cu (excepția regulilor ideale) se pot împărți în două grupuri principale, și anume norme de *acțiune* (acte și abțineri) și norme de *activitate*. Ambele tipuri de norme sînt uzitate și importante. „Închide ușa“ ordonă efectuarea unui act. „Fumatul permis“ permite o activitate. „Nu fugiți cînd ciinele latră“ interzice o activitate.

Se pare că prescripțiile (și, poate, alte norme) de activitate sînt, într-un sens important, *secundare* în raport cu prescripțiile (normele) de acțiune. Să ne întrebăm: ce ne pretinde să

facem reglementarea „Fumatul interzis“? Răspunsul este: Dacă sîntem angajați în activitatea de a fuma, reglementarea ordonă *actul* încetării fumatului (de exemplu, aruncind țigara aprinsă); dacă nu fumăm, reglementarea interzice *actul* prin care începem a fuma (de ex. aprinderea țigării). În mod similar, comanda de a nu fugi atunci cînd ciinele latră ordonă *actul* de a ne opri, în cazul cînd fugim, și interzice *actul* de a începe să fugim, în cazul cînd umblăm sau stăm pe loc.

Așadar, cel puțin în anumite cazuri, prescripțiile (normele) de activitate pot fi „traduse“ în prescripții (norme) de acțiune. Nu vom discuta dacă aceasta este întotdeauna posibil.

4. Conținuturile de norme cu care operăm în Logica deontică sînt semnificații ale *df*-expresiilor. Amintim că *df*-expresiile sînt compuși moleculari de *d*-expresii și/sau *f*-expresii atomice, adică compuși de propoziții care descriu acte și/sau abțineri generice (cap. IV, secțiunea 1).

Putem împărți normele în *pozitive* și *negative*, după cum conținutul lor este un act ori o abținere sau, riguros vorbind, după cum conținutul lor este semnificația unui compus molecular de *d*-expresii atomice sau de *f*-expresii atomice. Dar nu trebuie uitat că această împărțire nu este exhaustivă. O normă al cărei conținut este semnificația unei *df*-expresii printre ai cărei constituenți se numără atît *d*-expresii atomice cît și *f*-expresii atomice nu intră în nici una din aceste două categorii; normele de acest gen s-ar putea numi norme *mixte* (norme cu un conținut *mixt*).

„Este interzisă deschiderea ferestrei și închiderea ușii“ enunță o interdicție pozitivă. „Ușa poate fi lăsată deschisă“ are forma unei permisiuni negative, în timp ce „Deschide ușa“ are forma unei comenzi pozitive. „Închideți fereastra dar lăsați ușa deschisă“ constituie un exemplu de prescripție mixtă.

Prin normă *elementară* vom înțelege o normă al cărei conținut este un act elementar sau o abținere elementară.

Așa cum am văzut, unei stări de lucruri date îi corespund patru tipuri elementare de schimbare și opt tipuri elementare de act sau abținere (cap. III, secțiunile 7 și 8).

Fiecare din cele opt tipuri elementare de acte sau abțineri poate fi conținutul unei *O*-norme sau al unei *P*-norme. Numărul total al tipurilor de norme elementare care corespund unei stări de lucruri date este deci 16.

Numim *O*-expresie elementară o expresie formată din litera *O* urmată de o *d*- sau *f*-expresie elementară.

Numim *P-expresie elementară* o expresie formată din litera *P* urmată de o *d*-sau *f*-expresie elementară.

Numim *O-expresie atomică* o expresie formată din litera *O* urmată de o *df*-expresie (elementară, atomică sau moleculară).

Numim *P-expresie atomică* o expresie formată din litera *P* urmată de o *df*-expresie.

În sfârșit, vom numi *OP*-expresie un compus molecular de *O*-expresii și/sau *P*-expresii atomice.

Așa cum am mai spus, *p*-expresiile, *T*-expresiile și *df*-expresiile sînt simboluri propoziționale sau scheme de propoziții. Ele exprimă propoziții și descriu stări de lucruri, schimbări și acte, respectiv abțineri, generice.

OP-expresiile pot fi privite și ele ca reprezentări schematice ale unor judecăți. Problema dacă aceste propoziții sau „formulări de norme“, cum le vom numi (vezi cap. VI) exprimă sau nu judecăți va fi discutată mai târziu.

5. Condiția ce trebuie îndeplinită pentru ca să existe o posibilitate de realizare a ceea ce constituie conținutul unei norme date (care nu este o regulă ideală) se va numi *condiție de aplicare* a normei. Nu este necesar însă ca ea să fie singura condiție (secțiunea 6).

Condițiile de aplicare pentru norme elementare sînt pur și simplu condițiile de efectuare a actelor elementare corespunzătoare. Fie *p* descrierea unei stări de lucruri. Să considerăm o ocazie în care această stare nu există și nu apare independent de acțiune. Aceasta constituie o posibilitate de a efectua sau de a lăsa neefectuată prin acțiune schimbarea elementară descrisă de $\sim pTp$. Efectuarea acestei schimbări poate fi ordonată sau permisă. Expresiile simbolice ale acestor patru prescripții elementare sînt: $Od(\sim pTp)$, $Pd(\sim pTp)$, $Of(\sim pTp)$ și $Pf(\sim pTp)$.

După cum este lesne de înțeles, există patru tipuri elementare de norme ale căror condiții de aplicare sînt că o stare de lucruri dată nu există, dar apare dacă nu este prevenită prin acțiune; patru tipuri elementare de norme ale căror condiții de aplicare sînt că o stare de lucruri dată există și nu dispăre independent de acțiune; patru tipuri elementare de norme ale căror condiții de aplicare sînt că o stare de lucruri dată există, dar dispăre în cazul cînd aceasta nu se previne prin acțiune.

Orice conținut de normă sau, strict vorbind, orice judecată exprimată printr-o *df*-expresie, este funcție de adevăr a unor acte și/sau abțineri elementare sau, strict vorbind, funcție de adevăr a judecăților exprimate de *df*-constituenții acestei *df*-

expresii. Condiția de realizare a lucrului descris de o *df*-expresie dată este o funcție de adevăr a condițiilor pentru efectuarea acelor lucruri de care depinde, ca funcție de adevăr, propoziția exprimată de *df*-expresia în cauză. Mai mult, condiția efectuării aceluși lucru depinde de condițiile actelor și/sau abținerilor elementare *în același fel* — adică potrivit aceleiași funcții de adevăr — în care însuși lucrul în cauză depinde ca funcție de adevăr de actele și/sau abținerile elementare corespunzătoare.

Dacă *p* înseamnă că ușa este închisă și *q* că fereastra este deschisă, atunci $O(d (\sim pTp) \& f(qT \sim q))$ este expresia simbolică a comenzii de a se închide ușa dar a se lăsa fereastra deschisă. Condiția de aplicare a comenzii este că atât ușa cât și fereastra sint deschise și nu se închid „de la sine“, adică independent de acțiune. Dacă fereastra se închide de la sine dar în rest condiția rămâne neschimbată, o comandă care vizează același rezultat ca și prima ar trebui formulată astfel: „Închide ușa și ține fereastra deschisă“.

6. Din punctul de vedere al condițiilor lor de aplicare, normele se pot împărți în *categorice* și *ipotetice*.

Spunem că o normă (care nu este o regulă ideală) este categorică atunci când condiția sa de aplicare este condiția ce trebuie satisfăcută pentru a exista o posibilitate de îndeplinire a lucrului care constituie conținutul acesteia și *când nu se mai pune nici o altă condiție*.

Spunem că o normă (care nu este o regulă ideală) este ipotetică atunci când condiția sa de aplicare este condiția ce trebuie satisfăcută pentru a exista o posibilitate de îndeplinire a lucrului care constituie conținutul acesteia *plus o altă condiție*.

Dacă o normă este categorică, condiția sa de aplicare este dată în chiar conținutul ei. Cunoașterea conținutului ei ne oferă și cunoașterea condiției sale de aplicare. Din acest motiv nu este nevoie ca formularea normei să facă mențiune specială a condiției. De exemplu, din ordinul de a închide o fereastră se înțelege că el se aplică într-o situație în care o anumită fereastră este deschisă.

Când o normă este ipotetică, condiția sa de aplicare nu poate fi dedusă numai din conținutul ei — dacă definim „conținutul“ așa cum am procedat aici. În consecință, în cuprinsul formulării normei trebuie să se facă o mențiune a condiției (adiționale). Un exemplu îl constituie ordinul de a închide o anumită fereastră, *dacă* va începe ploaia.

Aşa cum am specificat mai sus (cap. I, secţiunea 7), este important să nu confundăm normele *ipotetice* cu cele *tehnice*. Nu este însă uşor de arătat cum se deosebesc cele două tipuri de norme. La această chestiune ne vom reîntoarce în cap. IX, secţiunile 2 şi 3.

Notăţia noastră simbolică este deocamdată adecvată numai pentru exprimarea nucleelor de normă în cazul normelor categorice. Tratarea normelor ipotetice impune să recurgem la un simbolism mai complicat. Această complicare va surveni abia apre sfârşitul expunerii noastre, în cap. IX.

7. Prin *autoritate* a unei prescripţii înţeleg agentul care dă sau emite prescripţia. Autoritatea ordonă, permite sau interzice unor subiecte să înfăptuiască unele lucruri în unele ocazii.

Spunînd că autoritatea unei prescripţii este un agent, indicăm că prescripţiile apar ca rezultat al acţiunii. Acel mod particular de acţiune care are ca efect existenţa prescripţiilor va fi denumit *acţiune normativă*.

Prescripţiile considerate a avea drept sursă un agent supraempiric se vor numi *teonome*; ele se mai numesc şi porunci sau legi ale divinităţii. Nu vom discuta aici problemele ridicate de normele teonome şi nu considerăm ca de la sine înţeles că însăşi noţiunea de agent supraempiric are sens, sau că există norme teonome. După părerea mea, ideea de prescripţie teonomă este un concept analogic sau secundar, creat după tiparul normelor a căror sursă o constituie agenţii umani. În consecinţă, conceptul de reguli teonome ale acţiunii umane nu poate fi înţeles înainte de a avea o clară înţelegere a conceptului primordial de regulă umană a acţiunii umane.

Prescripţiile ale căror autorităţi sînt agenţi empirici s-ar putea numi *pozitive*. Autoritatea unor norme pozitive este un agent personal, autoritatea altora un agent impersonal. (Cu privire la tipurile de agenţi, vezi cap. III, secţiunea 4.)

Legile statului, ordonanţele judecătoreşti, statutele unei corporaţii sînt exemple de prescripţii pozitive pe care (în mod normal) le emite o autoritate impersonală. S-ar putea susţine că autorităţile impersonale ale prescripţiilor pozitive nu sînt decît „construcţii logice“ pornind de la fiinţe umane care acţionează, în mod individual sau colectiv, în calitate de autorităţi normative. Dacă această concepţie este corectă, am avea temei să afirmăm că — spre deosebire de conceptul de normă teonomă — conceptul de normă pozitivă avînd ca sursă o autoritate normativă impersonală *nu este* o idee analogică.

Conceptul de autoritate normativă impersonală este intim legat de conceptul de *funcție* (engl. *office*). La rîndul său, acest din urmă concept este, cel puțin parțial, normativ. O funcție conferă purtătorului ei anumite drepturi și/sau datorii, de ex. drepturi și/sau datorii de a face legi și a emite reglementări pentru alții. Nu vom analiza aici în detaliu conceptul de funcție. Unele observații privitor la această noțiune vor fi făcute în cap. X.

O autoritate normativă personală poate fi sau un individ sau o colectivitate umană. Ultimul caz este foarte frecvent. În cadrul unui grup de „egali“, prescripțiile de forma „Ordonăm ...“ (adresate, de ex. unui membru al grupului care nu dorește să participe la activitățile îndreptate spre un scop colectiv) se întîlnesc, probabil, mult mai frecvent decît prescripțiile de forma „Ordon ...“. Cînd un adult emite o comandă sau acordă o permisiune altui adult, el acționează de regulă fie ca deținător al unei anumite funcții (de ex. ca ofițer sau ca polițist), fie ca purtător de cuvînt al unui grup de oameni. Există motive pentru aceasta; motivele sînt legate de însăși natura activității normative. Un examen mai detaliat al acestora va fi întreprins în cap. VII.

8. Conceptul de autoritate normativă are unele implicații pentru diviziunea bine cunoscută a normelor în *eteronome* și *autonome*.

Conceptul de normă eteronomă nu este problematic. O prescripție, vom spune, este eteronomă, dacă este emisă de cineva pentru *altcineva*. În cazul prescripțiilor eteronome autoritatea diferă de subiectul (subiectele) normei.

Ideea de normă autonomă este mai problematică. Un mod de a înțelege această idee constă în a privi ca autonome toate normele sau cel puțin *unele* norme care nu sînt date sau emise de nici o autoritate, oricare ar fi ea. Principiile morale ar putea fi privite, eventual, ca norme autonome în acest mod; aici nu vom discuta această problemă.

Un alt mod de a înțelege ideea de normă autonomă constă în a numi autonome acele prescripții pe care un agent și le dă *lui însuși*. Potrivit acestei concepții, normele autonome sînt autocomenzi, autopermisiuni, autointerdicții.

Să fie însă posibil ca un agent să-și dea lui însuși prescripții (comenzi, permisiuni și interdicții)? Altfel spus: este aceasta *logic*-posibil? Răspunsul afirmativ nu este de la sine înțeles. Părerea mea este că uneori putem afirma în mod corect că un

agent își poate da sieși comenzi sau permisiuni, *dar aceasta numai într-un sens analogic sau secundar*. Pe de altă parte, folosirea atributului „autonom“ pentru asemenea prescripții autoreflexive nu mi se pare inadecvată.

Dacă numai normele care nu comportă o autoritate normativă se numesc autonome, nici o prescripție nu poate fi autonomă. Dacă normele cu autoritate și subiect identic se numesc autonome și dacă asemenea cazuri sînt posibile, atunci unele prescripții sînt autonome. După părerea mea, în sens primar prescripțiile sînt eteronome. Numai într-un sens secundar (al termenului „prescripție“) există prescripții autonome.

9. Prin *subiectul* (sau subiectele) unei prescripții înțeleg agentul (sau agenții) cărora li se adresează sau li se dă prescripția. Subiecților li se ordonă, li se permite sau li se interzice, de către respectiva autoritate, să îndeplinească anumite lucruri și/sau să se abțină de la îndeplinirea acestora.

Există tot atitea genuri de subiecte ale normei cîte genuri de agenți capabili de acțiune umană există. Dacă actele agenților impersonali sînt „reductibile“ la acte ale agenților personali și dacă acțiunea colectivă este reductibilă la acțiunea indivizilor, atunci prescripțiile ale căror subiecte sînt indivizii umani dețin o poziție fundamentală în raport cu toate celelalte prescripții. Așa cum am arătat anterior (cap. III, secțiunea 4), în cuprinsul lucrării de față nu vom analiza posibilitatea unei asemenea reduceri. Aici vom considera numai indivizii umani ca subiecte ale prescripțiilor.

Vom spune că o prescripție este *particulară* în raport cu subiectul ei atunci cînd ea se adresează *unui anumit* individ specificat. Acesta este, de exemplu, cazul comenzii adresate lui N. N. de a deschide fereastra.

(Prescripția mai poate fi dată mai multor subiecte specifice, adică unui număr finit de asemenea subiecte. Acest caz nu va fi analizat în mod special: îl voi considera ca reductibil la o pluralitate de cazuri de primul gen.)

Vom spune că o prescripție este *generală* în privința subiectelor ei atunci cînd se adresează fie *tuturor* oamenilor, fără restricții, fie *tuturor* oamenilor care satisfac o anumită descriere.

Legile-statului, în măsura în care privesc conduita indivizilor, oferă exemple de prescripții adresate persoanelor care satisfac o anumită descriere. Legile sînt făcute pentru cetățenii statului și nu pentru întreaga omenire. Prescripțiile de tipul

„Copiii de 12 ani nu au voie să folosească liftul fără însoțitor” se adresează și ele tuturor agenților care satisfac o anumită descriere.

Ne putem întreba dacă există sau pot exista prescripții adresate tuturor oamenilor, fără vreo restricție. Oare prescripții ca „Să nu ucizi”, „Să nu minți”, „Iubește-l pe aproapele tău ca pe tine însuși” nu ne oferă tot atâtea exemple în acest sens? Cele trei propoziții de mai sus pot fi privite ca tot atâtea formulări ale unor principii morale. De bună seamă, principiile „se aplică” tuturor oamenilor, fi „privesc” pe toți deopotrivă. Acest tip de generalitate poate fi considerat drept o caracteristică a principiilor morale. Dar aceasta nu demonstrează că principiile morale ar fi *prescripții* pentru toți oamenii deopotrivă. Dacă principiile morale sînt prescripții (în sensul în care am adoptat aici acest termen), trebuie să fim în măsură a răspunde la întrebarea: „Cine a dat legea morală?” Unii cred că legea morală a dat-o Dumnezeu. Formularea principiilor morale prin intermediul unor propoziții la imperativ „trimite” la această concepție despre moralitate. Dacă însă nu subscriem la această concepție, nu putem privi principiile morale ca exemple de prescripții adresate tuturor oamenilor deopotrivă, fără vreo restricție. Dubiile noastre privitor la posibilitatea unor asemenea prescripții sînt legate de considerente privind natura acțiunii normative și relațiile de putere sau forță dintre autoritatea normativă și subiectul (subiectele) normei. La aceste chestiuni vom reveni într-un alt capitol.

Să luăm comanda pe care un căpitan de vas o dă pasagerilor: „Cineva trebuie să părăsească vasul”. Cui se adresează ea? Răspunsul ar putea fi: *tuturor* pasagerilor. Dar ar fi fals să afirmăm că *fiecare* pasager a primit ordinul să părăsească vasul. În fapt, *nici unuia* dintre pasageri nu i s-a dat această comandă. Pasagerilor le revine în mod „disjunctiv” obligația de a face un anumit lucru. Cum să înțelegem aceasta?

Căpitanul a numărat pasagerii; el știe că vasul nu-i poate transporta pe toți în siguranță la destinație și își spune în gând: „Cineva trebuie să părăsească vasul”. Dacă acesta este în genere un ordin, atunci este un ordin pe care căpitanul și-l adresează, așa zicînd, lui însuși, și nu pasagerilor „în mod disjunctiv”. Comanda către sine însuși survine, ca să spunem așa, ca o concluzie a raționamentului: „Dacă la bord se află atîția oameni, călătoria va fi periclitată; în consecință trebuie să am grijă ca cineva să părăsească ambarcațiunea înainte de a porni în călătorie”. Ajungînd la această concluzie, căpitanul se poate adresa

unui anumit pasager (sau mai multor pasageri) ordonându-i (ordonându-le) să părăsească vasul. În acest caz, nu există nici o obligație impusă în mod „disjunctiv” pasagerilor. Dar căpitanul poate la fel de bine să se adreseze *tuturor* pasagerilor, ordonându-le să facă în așa fel încît *unul* din ei să părăsească vasul. Dacă el procedează astfel, voi spune că ordinul se adresează pasagerilor *în mod colectiv*, sau că nu oamenii individuali sînt subiectul prescripției, ci *colectivitatea* pasagerilor.

Acestui agent colectiv i s-a ordonat să efectueze un act al cărui rezultat este părăsirea ambarcațiunii de către unul din pasageri. Așa de pildă, pasagerii pot discuta situația și conveni să plece acela care este mai greu, sau acela care s-a imbarcat ultimul. Decizia poate fi interpretată ca o prescripție adresată de colectivitate unui anumit membru al ei.

Așadar, conform analizei pe care o sugerăm, o prescripție care se adresează în mod disjunctiv tuturor agenților ce satisfac o anumită descripție nu este o prescripție generală în raport cu subiecții ei. Prescripția este particulară în raport cu subiectul ei, acesta din urmă fiind *un agent colectiv*.

10. Conținuturile prescripțiilor, pe care le studiem aici, sînt anumite acte și/sau abțineri generice. Aceste conținuturi sînt ordonate sau permise subiectelor normei de către autoritățile normative spre a fi realizate prin acte și/sau abțineri individuale *în anumite ocazii*.

Menționarea în cuprinsul formulării unei prescripții a componentei numite de noi „ocazie” constă de regulă în menționarea unei locații temporale, adică a unui moment sau interval temporal. „Acum”, „lunea viitoare”, „într-o săptămînă”, „la fiecare doi ani”, „odată”, „uneori”, „întotdeauna” sînt cuvinte și expresii folosite spre a preciza ocazia (ocaziile) pentru care sînt emise (date) prescripțiile.

O prescripție emisă exclusiv pentru o ocazie specificată o vom numi *particulară* în privința ocaziei. „Deschide acum fereastra” este un exemplu. „Dacă începe ploaia, închide imediat fereastra” este un alt exemplu.

O prescripție emisă pentru un număr finit de ocazii specificate o vom numi de asemenea particulară. Cazul nu prezintă un interes de sine stătător.

O prescripție emisă pentru un număr nelimitat de ocazii o vom numi *generală* în privința ocaziei.

O prescripție este *conjunctiv* generală în raport cu ocazia, dacă ordonă sau permite realizarea conținutului ei normativ

în toate ocaziile (în fiecare ocazie) din rîndul acestui număr nelimitat. „Închide fereastra ori de cîte ori începe ploaia“ este un exemplu în acest sens.

O prescripție este *disjunctiv* generală în raport cu ocazia dacă ordonă sau permite realizarea conținutului ei în *cel puțin una* din acest număr nelimitat de ocazii. Ca și în cazul generalității în raport cu subiectul, ne putem întreba dacă prescripțiile pot fi cu adevărat disjunctiv generale în raport cu ocazia.

Uneori, specificarea temporală a ocaziei este de așa natură încît înăuntrul intervalului temporal specificat pot surveni mai multe ocazii pentru realizarea conținutului normei. Este, de exemplu, cazul călătorului străin care, sosind într-o țară, are obligația să se anunțe autorităților în termen de o săptămînă, și deci poate satisface această cerință fie astăzi, fie mîine, fie ... Dacă el optează să se anunțe mîine, el poate face aceasta fie în cursul dimineții, fie ...

Există oare un număr nelimitat de ocazii pentru efectuarea unui anumit act înăuntrul unui interval temporal limitat, de exemplu într-o zi, o săptămînă sau un an? Dacă răspunsul este afirmativ, s-ar putea crede că un ordin sau o permisiune de a efectua un anumit lucru înăuntrul unui asemenea interval temporal este disjunctiv general în raport cu ocazia.

Dar, tot așa, s-ar putea considera că, deși există un număr nelimitat de ocazii pentru efectuarea unui anumit act înăuntrul unui interval temporal limitat, ordinul sau permisiunea de efectuare a unui anumit lucru înăuntrul unui atare interval temporal este *particular* în raport cu ocazia. În acest caz vom privi intervalul temporal în cauză drept o singură ocazie. Această unică ocazie este, ca să spunem așa, „disjunctiv constituită“ dintr-un număr (finit sau infinit) de ocazii de mai mică durată. Conceperea intervalului temporal drept o singură ocazie este similară întrucîtva cu conceperea unei colectivități umane ca un singur agent.

Voi admite că ordinul și permisiunea de a efectua un anumit lucru într-un interval temporal limitat sînt particulare în raport cu ocazia. Astfel, ordinul ce mi s-a dat de a aduce la îndeplinire un anumit lucru în cursul acestui an este particular și nu disjunctiv general în raport cu ocazia, chiar dacă am avea temeiuri de a afirma că pentru înfăptuirea aceluși lucru există un număr nelimitat de ocazii, înăuntrul intervalului temporal specificat. Ordinul de a îndeplini un anumit lucru o dată pe an, de exemplu de a declara veniturile impozabile, este general în raport cu ocazia — fiind însă „conjunctiv“ și nu „disjunctiv“ general.

11. Aşa cum am notat în cele două secţiuni precedente, consideraţiile referitoare la subiect şi ocazie conduc la o clasificare a prescripţiilor în *particulare* şi *generale*.

Spunem că o prescripţie este *particulară* atunci cînd este particulară atît în raport cu subiectul, cît şi cu ocazia.

„N.N., deschide acum fereastra“ enunţă o prescripţie particulară.

Spunem că o prescripţie este *generală* atunci cînd este generală în raport cu subiectul *sau* cu ocazia (sau în raprt cu amîndouă). Dacă este generală atît în raport cu subiectul cît şi cu ocazia, vom spune că este *eminent* generală.

După cum am notat în cuprinsul secţiunii 9, o prescripţie generală în raport cu subiectul şi ale cărei subiecte sînt indivizi umani nu se adresează neapărat tuturor oamenilor fără restricţie. Subiectele ei pot fi toţi oamenii care satisfac o anumită descriere, de pildă pe aceea de a fi cetăţeni britanici.

Am formulat unele dubii privitor la *posibilitatea* existenţei unor prescripţii adresate tuturor oamenilor, fără prestricţie. Aceste dubii, să observăm, nu privesc posibilitatea prescripţiilor eminent generale. O reglementare care îi priveşte pe toţi cetăţenii britanici, şi numai pe ei, poate fi eminent generală.

Se pune întrebarea dacă o prescripţie adresată tuturor oamenilor ce satisfac o anumită descriere n-ar putea fi privită drept o prescripţie ipotetică, adresată tuturor oamenilor fără vreo restricţie. De exemplu, o reglementare ce-i priveşte pe toţi cetăţenii britanici n-ar putea fi privită drept o prescripţie care ordonă sau permite tuturor oamenilor, fără restricţie, să aducă la îndeplinire un anumit lucru *dacă* (în cazul că) ei sînt cetăţeni britanici?

Fără îndoială, „prescripţia ipotetică“ o putem defini astfel încît prescripţiile ale căror subiecte sînt agenţi ce satisfac o anumită descriere să se poată numi „ipotetice“. Dar atunci va trebui să distingem între prescripţii ipotetice în sensul că subiectele lor sînt numai agenţi care satisfac o anumită descripţie (de exemplu, „cetăţeni britanici“) şi prescripţii ale căror condiţii de aplicare sînt numai anumite circumstanţe (de exemplu, „dacă începe ploaia“).

Noi decidem a *nu* extinde semnificaţia termenului „prescripţie ipotetică“ pînă într-atîta încît el să cuprindă şi prescripţiile a căror clasă de subiecte este restrînsă la agenţii ce satisfac o anumită descriere.

Aşa cum am mai spus (cap. I, secţiunea 5), legile statului sînt o speţă de prescripţii. S-ar putea crede că ţine de „esenţa“ legii

faptul că aceasta din urmă trebuie să fie o prescripție generală și că nu poate fi o prescripție particulară.

Dacă admitem că legile trebuie să fie generale, putem ridica, în continuare, problema dacă ele trebuie să fie eminent generale, ori, dimpotrivă, generalitatea în raport cu subiectul *sau* ocazia este suficientă.

Problema trimite la un diferend de opinii între două nume faimoase ale jurisprudenței, Blackstone și Austin, privitor la sensul „legii” sau „regulii” (*rule*). După cum se pare, Blackstone susținea că o lege se deosebește de o comandă particulară prin faptul că este generală în raport cu *subiectele ei*. O lege obligă în mod general membrii unei anumite comunități sau persoanele unei clase (descripții) date. Pe de altă parte, Austin considera că trăsătura distinctivă a legilor, rezidă în generalitatea *ocaziilor* în vederea cărora sint făcute sau emise.

După Austin, un ordin poate fi adresat tuturor cetățenilor unui stat fără să merite prin acest simplu fapt denumirea de lege sau regulă. „Să presupunem — spune Austin — că suveranul emite un ordin, întărit prin pedepse, privitor la un doliu general, cu ocazia unei calamități publice. Deși adresat comunității întregi, ordinul nu constituie o reglementare în accepția uzuală a termenului. În adevăr, deși el îi obligă în mod general pe membrii întregii comunități, el îi obligă la acte precizate în mod specific, în loc de a-i obliga în mod general la acte sau abțineri ce aparțin unei clase”¹.

Pe de altă parte, potrivit lui Austin, un ordin poate fi dat unui singur agent specificat și să merite totuși denumirea de reglementare, avînd în vedere generalitatea ocaziilor pentru care a fost dat. „Un părinte poate stabili o *regulă* pentru copilul sau copiii săi; un tutore, pentru minorul tutelat; un stăpîn, pentru sclavul sau servitorul său”². „Dacă ordonați servitorului dumneavoastră ... să se trezească la ora cutare în dimineața cutare... comanda este ocazională sau particulară ... Dacă însă îi ordonați *pur și simplu* să se scoale la acea oră, ori să se trezească *întotdeauna* la acea oră, ori să se scoale la acea oră *pînă la noi ordine*, se poate spune că ați stipulat o *regulă* de îndrumare a conduitei sale”³.

¹ *The Province of Jurisprudence Determined* (1832), Prelegerea I, în secțiunea intitulată „*Legile sau regulile ca deosebite de comenzi care sînt ocazionale sau particulare*”.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*.

Majoritatea legilor statului, opinează Austin ⁴, sînt ceea ce am numit aici legi eminent generale, adică generale atît în raport cu subiectul, cît și cu ocazia.

În ceea ce privește termenul „regulă”, cred că Austin avea dreptate să considere că nu generalitatea în raport cu subiectul, ci generalitatea în raport cu ocazia este trăsătura distinctivă a prescripțiilor ce au dreptul a se numi reguli⁵.

În ceea ce privește termenul „lege”, disputa dintre Austin și Blackstone pare lipsită de interes. S-ar putea totuși ca problema dacă generalitatea legilor statului ține de esența legii (sau statului) să prezinte interes pentru filozofia politică și filozofia dreptului. În acest caz, problema ar trebui pusă în conexiune cu finalitatea legilor și rațiunea lor de a fi.

12. În secțiunile următoare ale acestui capitol vom discuta diversele *caractere* de normă. Începem prin a discuta relația dintre caracterele „trebuie” și „trebuie să nu”. Cînd avem în vedere prescripțiile, problema privește relația dintre comandă și interdicere.

Este evident că cele două caractere în cauză sînt interdefinibile (vezi secțiunea 2). Ceea ce trebuie făcut este ceea ce nu trebuie lăsat nefăcut și viceversa. Ceea ce trebuie lăsat nefăcut este ceea ce trebuie să nu fie făcut și viceversa. Orice normă pozitivă avînd caracterul „trebuie” este identică unei norme negative avînd caracterul „trebuie să nu” și reciproc. La rîndul ei, orice normă negativă avînd caracterul „trebuie” este identică unei norme pozitive avînd caracterul „trebuie să nu” și reciproc. Vorbind despre prescripții: o comandă de a face (comandă pozitivă) este interdicere de a ne abține (interdicția negativă) și viceversa; la fel, comanda de a ne abține (comandă negativă) este interdicere de a face (interdicție pozitivă) și viceversa.

Iată lista identităților sus-menționate pentru cele opt tipuri de *O*-norme elementare:

Od(pTp) spune că starea de lucruri descrisă de *p* trebuie să fie menținută sau, altfel spus, trebuie să nu fie lăsată să dispară.

Of(pTp) spune că starea de lucruri descrisă de *p* trebuie să nu fie împiedicată să dispară sau, ceea ce este tot una, trebuie lăsată să dispară.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Folosirea termenului „regulă” (*rule*) pentru a cuprinde o clasă de prescripții trebuie distinsă de alte accepții ale aceluiași cuvînt, vizînd norme ce nu sînt „prescripții” în sensul conferit de noi acestui termen. Vezi cap. I, secțiunea 4.

$Od(pT \sim p)$ spune că starea de lucruri descrisă de p trebuie să fie distrusă sau, ceea ce este tot una, trebuie să nu fie lăsată să continue.

$Of(pT \sim p)$ spune că starea de lucruri descrisă de p trebuie să nu fie distrusă sau, ceea ce este tot una, trebuie lăsată să continue.

$Od(\sim pTp)$ spune că starea de lucruri descrisă de p trebuie produsă sau, ceea ce este tot una, trebuie să nu fie lăsată să continue a fi absentă.

$Of(\sim pTp)$ spune că starea de lucruri descrisă de p trebuie să nu fie produsă sau, ceea ce este tot una, trebuie lăsată să continue a fi absentă.

$Od(\sim pT \sim p)$ spune că starea de lucruri descrisă de p trebuie suprimată sau, ceea ce este tot una, trebuie să nu fie lăsată să apară.

$Of(\sim pT \sim p)$, în sfârșit, spune că starea de lucruri descrisă de p trebuie să nu fie suprimată sau, ceea ce este tot una, trebuie lăsată să apară.

Deși „trebuie” și „trebuie să nu” sînt astfel interdefinibile, și vom folosi ambele expresii, precum și ambii termeni „comandă” și „interdicere”. Nu avem însă motive de a introduce în cadrul formalismului nostru simboluri diferite pentru cele două caractere de normă (vezi secțiunea 2).

Atunci cînd conținutul prescripției este *mixt*, un compus de acte și abțineri (vezi secțiunea 4), îndeobște nu este mai natural să numim prescripția respectivă o „comandă” decît s-o numim o „interdicție”. Putem spune că prescripțiile de acest gen sînt și comenzi și interdicții, sau parțial una și parțial alta. Să ne întrebăm, de pildă, dacă „Închide fereastra sau lasă ușa deschisă” enunță o comandă sau o interdicție. Este indiferent cum o vom numi. Dar va fi interesant de notat că una și aceeași prescripție pe care am exprimat-o printr-o propoziție la imperativ s-ar fi putut exprima printr-o propoziție de tipul „trebuie”: „Trebuie să închizi fereastra sau să lași deschisă ușa”, precum și printr-o propoziție de tipul „este interzis”: „Este interzis (nu ai voie) să lași fereastra deschisă și să închizi ușa”.

13. Am distins (secțiunea 2) între norme obligații, sau *O*-norme, și norme permissive sau *P*-norme. Atunci cînd normele în cauză sînt prescripții, normele obligații sînt, în sens larg, comenzi sau interdicții. La rîndul lor, prescripțiile permissive se numesc mai simplu „permisiuni”.

Statutul independent al normelor permissive este controversabil. După părerea mea, problemele din această zonă se pun mai

imperios pentru teoria prescripțiilor decît pentru teoria altor tipuri de norme. De aceea, problemele menționate sînt mai relevante pentru filozofia statului și dreptului decît pentru filozofia morală.

În cele de față vom limita analiza normelor permissive la o discuție despre „permisiuni“, adică despre prescripții permissive. Problema principală care ni se ridică este: sînt permisiunile o categorie independentă de prescripții? Sau sînt definibile în termeni de comandă și interdicție? Riguros vorbind: prescripțiile avînd caracterul *P* sînt definibile în termeni de prescripții avînd caracterul *O*?

Încercarea de a nega statutul independent al permisiunilor a urmat două căi. Prima constă în a privi permisiunile ca nefiind altceva decît absență sau inexistență a interdicțiilor „corespunzătoare“. Cealaltă cale constă în a privi permisiunile ca pe un gen deosebit de interdicții, și anume ca interdicții de a încălca libertatea agentului într-o anumită privință. Aceste două moduri de a înțelege permisiunile trebuie distinse net.

Concepția după care permisiunea de a face un anumit lucru este identică cu absența sau lipsa interdicției de a face acest lucru este răspîdită. Eu însumi am acceptat-o în lucrările publicate anterior. Cred totuși că această concepție constituie din mai multe motive o gravă eroare. Aici nu voi înfățișa decît unul din aceste motive.

Ar fi cu neputință să inventariem toate actele (generice) ce se pot concepe. Pe măsură ce aptitudinile umane se dezvoltă, iar instituțiile și modurile de viață se schimbă, apar noi și noi genuri de acte. Un om *nu s-ar fi putut* îmbăta înainte de a se descoperi procedeul de distilare a alcoolului; într-o societate în care domnește promiscuitatea *nu există* ceva ce s-ar putea numi adulter.

Pe măsură ce noi genuri de acte prind ființă, autoritățile normative ar putea fi tentate să ia în considerare ordonarea, permiterea sau interzicerea lor pentru diferite subiecte. Autoritatea legislatorului, de pildă, poate lua în considerație chestiunea permitterii consumului de alcool și tutun. Pentru fiecare autoritate, personală sau impersonală, va exista întotdeauna un mare număr de acte al căror statut normativ nu prezintă interes.

De aceea, în raport cu o anumită autoritate normativă, este rezonabil să împărțim actele umane în două grupuri mari, și anume acte care sînt și acte care nu sînt (încă) supuse unei norme de către autoritatea respectivă. Dintre actele supuse normei, unele sînt permise, altele interzise, iar altele comandate.

Actele ce nu sînt supuse unei norme sînt, *ipso facto*, neinterzise. Cînd un agent comite un asemenea act, legislatorul nu-l poate acuza de încălcarea legii. În acest sens putem spune că un atare act este „permis“.

Dacă acceptăm această împărțire a actelor în două grupuri mari — în raport cu o autoritate normativă dată — și dacă hotărîm a spune că actele sînt permise pur și simplu în virtutea faptului că nu sînt interzise, se cere să trasăm o distincție între două genuri de permisiuni, pe care le voi numi permisiuni *tari*, respectiv permisiuni *slabe*. Vom spune că un act este permis în sensul slab dacă nu este interzis; vom spune că un act este permis în sensul tare dacă nu este interzis dar este supus unei norme. Actele care sînt permise în sens tare sînt deci permise și în sens slab, pe cînd reciproca nu este neapărat adevărată.

În linii mari, un act este permis în sensul tare dacă autoritatea a fixat statutul normativ al acestuia și a decis să-l permită. Să nu înțelegem însă aceasta în sensul că autoritatea ar fi neapărat conștientă de permisiunea pe care a acordat-o. Permisivitatea mai poate fi și *consecința logică* a altor norme emise de autoritatea în cauză; vom explica mai încolo ce înseamnă aceasta.

Permisivitatea slabă nu este un caracter de normă independent. În general vorbind, permisiunile slabe nu sînt prescripții sau norme. Numai permisiunea tare este un caracter de normă. Rămîne de văzut dacă este un caracter de normă independent; la această problemă vom reveni în secțiunea 16.

14. Se cuvine să spunem cîteva cuvinte despre faimosul principiu *nullum crimen sine lege*. Vine acest principiu în sprijinul ideii că permisiunea constă în simpla absență a interzicerii?

După părerea mea, principiul în cauză poate fi interpretat rezonabil în două moduri diferite; dar nici unul din ele nu confirmă ideea sus-menționată cu privire la natura permisiunii.

Potrivit unei interpretări, principiul stipulează o regulă privitor nu la *libertatea de acțiune* a subiectului, ci la *dreptul de a pedepsi* al autorității. În această interpretare principiul mai este formulat adesea și ca *nulla poena sine lege*.

Potrivit celei de a doua interpretări, principiul afirmă că tot ce nu este interzis în cadrul unei ordini (sistem, ierarhie) normative, adică înăuntrul unei totalități de prescripții care provin de la una și aceeași autoritate supremă, este permis înăuntrul acestei ordini. (Conceptele de ordine normativă și autoritate supremă vor fi discutate în cap. X.) Aceasta nu este o definiție a conceptului permisiunii, ci o normă permisivă avînd

un conținut special. Conținutul ei este, ca să spunem așa, „suma“ tuturor actelor și abținerilor care nu au fost deja interzise.

O regulă *nullum crimen* permițind toate actele și abținerile neinterzise poate să apară sau să nu apară înăuntrul unei ordini normative date. Dacă apare, atunci, în raport cu ordinea dată, toate actele umane sînt supuse normei. O asemenea ordine fără „lacune“ se va numi *închisă*⁶. Ordinele normative care nu sînt închise se vor numi *deschise*.

Ne putem întreba dacă o ordine normativă n-ar putea fi închisă și prin intermediul unei reglementări în sensul că tot ce nu este permis în interiorul unei ordini este interzis⁷.

Să considerăm un posibil rezultat al acțiunii, referitor la care ordinea normativă respectivă nu conține o prescripție permițind înfăptuirea acelui lucru (rezultat) și nu conține nici o prescripție care ar permite abținerea de la înfăptuirea aceluiași lucru. Atunci, conform „reciprocei“ propuse a principiului *nullum crimen*, atât înfăptuirea acțiunii cît și abținerea de la înfăptuire ar fi interzise. Dar aceasta — așa cum vom vedea — constituie o imposibilitate logică. Ca atare, o ordine normativă nu poate fi închisă printr-o normă care să interzică toate actele și abținerile non-permise, dacă ordinea respectivă nu conține, pentru orice rezultat posibil al acțiunii, o permisiune de atingere a acestui rezultat sau de abținere de la atingerea lui. Dacă admitem că inventarierea completă a tuturor actelor umane este imposibilă (vezi secțiunea 13), atunci condiția de mai sus nu poate fi satisfăcută. Urmează că modalitatea sugerată de închidere a unei ordini normative trebuie respinsă ca absurdă.

Cu toate acestea, din punct de vedere logic ar fi posibil să se închidă o ordine normativă printr-o formă slăbită a principiului că tot ce nu este permis este interzis. Principiul de închidere ar putea fi, de exemplu, acela că orice *act* a cărui realizare nu este permisă este interzis. Atunci, conform legilor logicii deontice, urmează că este permisă de asemenea *abținerea* de la orice lucru a cărui realizare nu este permisă. O modalitate alter-

⁶ Cred că argumentația lui Kelsen în sensul că ordinea de drept nu poate avea lacune este eronată. Vezi, de ex. *General Theory of Law and State*, 1949, pp. 146—149. Argumentul lui Kelsen se bazează pe presupunerea că cetățenii sînt *ipso facto* liberi să facă tot ceea ce legea nu interzice. Pentru o dezbatere interesantă a acestor probleme prin prisma logicii deontice și a teoriei dreptului a se vedea lucrarea lui Amedeo G. Conte, *Saggio sulla completezza degli ordinamenti giuridici* (1962).

⁷ Se pare că Aristotel a avut în vedere această posibilitate în *Etica nicomachică*, 1138—6—8.

nativă de închidere a unei ordini ar fi principiul după care orice *abținere* care nu este permisă este interzisă. Într-o asemenea ordine ar fi adevărat că este permis *a face* orice lucru de la care nu este permisă abținerea.

Închiderea unei ordini normative prin intermediul principiului *nullum crimen* nu se ciocnește de asemenea dificultăți și nu este supusă unor restricții ca închiderea ei prin intermediul principiului „reciproc” propus. Într-adevăr, în timp ce realizarea și abținerea de la realizarea unuia și aceluiași lucru nu pot fi ambele interzise (sau ordonate) fără contradicție, ele pot fi permise ambele fără contradicție. În plus, închiderea unei ordini normative prin intermediul unui principiu *nullum crimen* fără restricții nu presupune inventarierea completă a actelor umane.

15. După cum se pare, există diverse genuri de permisiune tare — permisiuni, ca să spunem așa, cu un grad de tărie tot mai înalt.

Permițind un act, autoritatea se poate limita să declare că îl va *tolera*. Autorității „nu-i pasă” dacă subiectul comite sau nu actul respectiv. Autoritatea este hotărâtă să nu intervină în conduita subiectului în măsura în care este vorba de acel act, dar totodată ea nu intenționează să protejeze subiectul împotriva posibilelor imixțiuni din partea altor agenți.

Orice permisiune (tare) este cel puțin o tolerare, dar ea poate fi mai mult decât atât. Dacă permisiunea de a face un anumit lucru se combină cu *interdicția de a-l stinjenii sau împiedica* pe deținătorul permisiunii de a face lucrul permis, vom spune că subiectul normei permissive are un *drept* relativ la subiectele interdicției. Acordind unor subiecte un anumit drept, autoritatea declară că tolerează un anumit act (sau abținere) și că nu tolerează anumite alte acte.

A împiedica un agent să facă (sau să se abțină de la a face) un anumit lucru înseamnă a acționa într-un mod care face imposibilă pentru agent comiterea acelui lucru (sau abținerea de la el). Împiedicarea abținerii se mai numește *constrângere* sau *forțare* de a-l face.

Trebuie făcută o distincție între a *nu face* imposibil (pentru cineva să săvârșească) un act și a *face posibil* un act. Pe aceasta din urmă o mai numim și abilitare (a unui agent de a săvârși un anumit lucru); ea este o noțiune mai tare. A abilita implică logic a nu împiedica, dar a nu împiedica nu revine în mod necesar la a abilita.

Dacă permisiunea de a face un anumit lucru se combină cu o *comandă de a-l abilita* pe posesorul permisiei să săvârșească lucrul permis vom spune că subiectul normei permissive are o *pretenție* (engl. *claim*) față de subiectele comenzii. Se subînțelege că orice pretenție în acest sens este un drept, dar nu și reciprocă.

Să presupunem că constituția unei țări prevede că fiecare cetățean are „dreptul la muncă”. Să presupunem că nici un patron nu are de oferit o slujbă pentru dl. X. Nimeni nu poate fi acuzat că l-ar împiedica pe dl. X să-și ia o slujbă, dar, nu mai puțin, dl. X nu-și poate exercita dreptul său. În acest caz s-ar putea argumenta că dreptul acordat de constituție este „vid”, de vreme ce nu este un drept în sensul mai tare al unei pretenții. Pretenția ar putea fi instituită, de pildă, sub forma unui ordin adresat tuturor patronilor în mod disjunctiv (sau colectiv; vezi discuția din secțiunea 9), de a se asigura o slujbă pentru orice om doritor să muncească.

Pentru a nu da loc la neînțelegeri, trebuie menționat că cele spuse aici cu privire la drepturi și pretenții nu vor să fie o analiză completă a noțiunilor juridice de drept (subiectiv) și pretenție. Folosim termenii „drept” și pretenție într-un sens tehnic adaptat scopurilor noastre. Cred totuși că conceptele noastre de drept și pretenție sînt legate într-un mod relevant de noțiunile juridice corespunzătoare și că ele surprind — deși nu în mod exhaustiv — trăsături logice esențiale ale acestora din urmă.

Drepturile și pretențiile, spre deosebire de tolerări, nu privesc numai pe deținătorul individual al unei permisiuni, ci privesc și statutul normativ al raporturilor dintre el și semenii săi. Drepturile și pretențiile sînt așadar *sociale*, într-un sens în care simpla tolerare nu este.

S-ar putea sugera că ține de însăși natura permisiunilor să implice logic drepturi și/sau pretenții⁸. Dacă acceptăm această teză, ar trebui să spunem că „simpla” tolerare nu echivalează cu o „permisiune” deplină. S-ar mai putea sugera, totodată, că singurul sens în care legile statului sînt permissive rezidă în interdicția de a impieta asupra conduitei agenților în anumite privințe⁹.

⁸ Această teză a fost argumentată de către prof. K. E. Tranøy. A se vedea articolul său *An Important Aspect of Humanism*, în „Theoria”, 23, 1957.

⁹ Aceasta pare a fi, de ex., poziția lui Kelsen (în *op. cit.*, p. 77); „Ordinea de drept acordă cuiva o permisiune, conferă cuiva un drept, numai prin faptul că impune altcuiva o datorie”.

16. Să ne întoarcem acum la chestiunea ridicată în secțiunea 13, și anume aceea dacă pe baza caracterelor (reciproc interdefinibile) de interzicere și/sau comandă poate fi definit caracterul permisiune.

Așa cum am văzut în secțiunea anterioară, caracteristicile specifice ale celor două genuri de permisiune (tare) numite drepturi și pretenții pot fi explicate pe baza comenzii și/sau interzicerii. De aici rezultă că dacă permisiunile conțin un element ireductibil la alte caractere, atunci acesta coincide cu ceea ce am numit *tolerare*. Așadar, elementul specific „permisiv“ în cazul permisiunilor ar fi declarația autorității normative că tolerează o anumită conduită a subiectului (subiecților) normei. Am mai putea spune că „permisiunile sint esențialmente tolerări“.

Pentru a stabili dacă permisiunea constituie un caracter de normă ireductibil, va trebui, așadar, să examinăm noțiunea de tolerare. După părerea mea, o declarație de tolerare poate fi înțeleasă în două moduri deosebite:

O declarație de tolerare poate fi o *declarație de intenții* a părții care acordă permisiunea, în sensul că într-o anumită privință ea nu va stinjeni libertatea deținătorului permisiunii. Alternativ, declarația de tolerare poate fi o *promisiune* de a nu stinjeni această libertate.

S-ar putea sugera că o declarație de intenții nu este cîtusi de puțin un concept normativ, spre deosebire de promisiune. Dacă acceptăm această idee, ar trebui ca permisiunile, ca „simple“ declarații de intenții de a nu comite o imixtiune, să nici nu fie considerate drept norme; numai permisiunile ca promisiuni de neimixtiune ar fi norme. În acest caz, problema definirii permisiunii pe baza altor caractere de normă s-ar putea reduce la problema explicării caracterului normativ al unei promisiuni (cel puțin al promisiunii de neimixtiune) pe baza lui „trebuie“ și „trebuie să nu“.

După toate probabilitățile, toată lumea va admite că acest lucru este posibil. În ce mă privește, consider că permisiunea ca speță a promisiunii poate fi definită cu ajutorul altor caractere de normă. Dacă permițînd cuiva un anumit lucru autoritatea normativă a promis a nu stinjeni într-o anumită privință libertatea subiectului normei, urmează că autoritatea *trebuie să nu stinjenească* această libertate.

Dacă însă permisiunile ce sînt tolerări vor fi privite drept un tip aparte de promisiuni, se pune întrebarea dacă permisiunile sînt norme în genul celor pe care le-am numit „prescripții”. După cum am arătat, prescripțiile reclamă o autoritate și un subiect; ele sînt prescripții ale cuiva pentru cineva. Simplul fapt că permisiunile sînt date de cineva pentru altcineva nu garantează că permisiunile sînt prescripții. Într-adevăr, dacă elementul normativ al permisiunii este interzicerea unei imixtiuni, atunci, deși autoritatea normativă a normei permissive este sursa acordării permisiunii, subiectul normei *nu este* receptorul permisiunii. Subiectul normei este receptorul interdicției. Acesta este însăși autoritatea normativă.

Așadar, dacă înțelegem permisiunile ca promisiuni, permisiunile vor fi prescripții auto-reflexive, respectiv auto-interdicții. Dar problema existenței (și a posibilității existenței) unor prescripții auto-reflexive rămîne deschisă (vezi secțiunea 9). Dacă sîntem convinși de imposibilitatea existenței unor asemenea prescripții va trebui să conchidem că permisiunile nu sînt prescripții.

În acest caz, ce fel de norme sînt permisiunile? Altfel spus: ce gen de norme sînt cele ce spun că promisiunile trebuie respectate, sau că un anumit lucru trebuie făcut pentru că a fost promis? Faptul că promisiunile trebuie respectate va fi privit îndeobște ca o tipică normă *morală*, iar obligația cuiva de a face cutare sau cutare lucru pentru că a promis să-l facă va fi numită obligație morală. Statutul normelor morale este problematic (vezi cap. I, secțiunea 8). Unii cred că acestea sînt un gen special de prescripții, și anume porunci și interdicții adresate de Dumnezeu oamenilor. (Potrivit acestei concepții, dacă permisiunile sînt un gen de promisiuni, Dumnezeu e cel ce a interzis celor ce acordă promisiuni să stînjenească ulterior libertatea celui ce a primit permisiunea.) Alții cred că normele morale se înrudesesc cu normele tehnice referitoare la mijloacele pentru atingerea unor scopuri.

Prin urmare, conceperea permisiunilor ca promisiuni ar conferi permisiunilor o coloratură *morală* specifică.

Putem spune că înțelegerea declarațiilor de tolerare ca promisiuni *completează* înțelegerea drepturilor ca interdicții adresate unei terțe părți. Acordînd cuiva un drept, autoritatea normativă emite pentru orice terță parte interdicția de a stînji sub un raport determinat libertatea celui ce se bucură de acel drept

(vezi secțiunea 15). Prin promisiunea concomitentă pe care autoritatea normativă o face de a respecta (tolera) această libertate, ea, ca să spunem așa, își interzice ei înșeși o asemenea imixtiune.

În ceea ce privește statutul de caracter de normă independent al permisiunii, nu voi adopta aici o poziție definită. Resping ideea că permisiunea este simpla absență a interzicerii și consider atractivă ideea că permisiunea poate fi definită pe baza interzicerii de a se stinjeni sub un anumit raport libertatea unei persoane. Nu cunosc însă forma exactă pe care ar trebui s-o îmbrace această idee și modul în care trebuie răspuns anumitor obiecții la adresa ei.

De aceea, în Logica normelor pe care o vom dezvolta în cele de față vom menține permisiunea ca un caracter de normă independent.

VI. NORMELE, LIMBAJUL ȘI ADEVĂRUL

1. Vom distinge între *normă* și *formularea normei*. Formularea normei este semnul sau simbolul (cuvintele) folosit(e) în enunțarea (formularea) ei.

În cazul cînd norma este o prescripție, formularea ei lingvistică se numește uneori promulgare a normei.

Formulările de norme aparțin limbajului. Cuvîntul „limbaj” trebuie înțeles aici într-un sens larg. Lumina aprinsă a unui semafor, de exemplu, servește în mod normal ca o formulare de normă. Un gest sau o privire, chiar neînsoțite de cuvinte, exprimă uneori o comandă.

Distincția dintre normă și formularea normei amintește de distincția dintre *judecată* și *propoziție*. Noi însă nu sugerăm că prima distincție ar trebui considerată drept un caz special al celei de-a doua. Dacă luăm cuvîntul „propoziție” într-un sens suficient de cuprinzător, probabil că orice formulare de normă ar putea, peșemne, să fie numită propoziție. Este discutabil însă dacă vreo normă ar putea fi numită „judecată”; că unele norme (tipuri de normă) nu pot fi numite așa, este evident (vezi, mai jos, secțiunea 8).

A devenit curentă distincția dintre cele două „dimensiuni semantice” — *sensul* (conotația, semnificația) și *referința* (denotația) (cf. cap. II, secțiunea 2). E plauzibil să spunem că sensul unei propoziții descriptive (cap. II, secțiunea 2) este judecata pe care ea o exprimă. Unii logicieni și filozofi preferă să spună că referința unei propoziții descriptive este *valoarea de adevăr* a judecății pe care ea o exprimă. Mie mi se pare mai plauzibil să spunem că referința este faptul care face adevărată judecata exprimată de propoziție (cf. cap. II, secțiunea 5). În această terminologie, am fi nevoiți să spunem că numai propozițiile care exprimă judecăți adevărate au referință. Propozițiile care exprimă judecăți false nu au referință. Ele nu sînt lipsite însă de sens.

Pe cât îmi dau seama, ar fi greșit să concepem integral relația dintre norme și expresiile lor lingvistice după modelul celor două „dimensiuni semantice” menționate adineauri. Cel puțin normele care sînt prescripții nu pot fi numite nici referință, și nici măcar sens (semnificație) a formulărilor de normă corespunzătoare. Semantica discursului prescriptiv diferă în mod caracteristic de semantica discursului descriptiv. Nu trebuie socotit ca un lucru de la sine înțeles că instrumentele conceptuale care se potrivesc acestuia din urmă sînt aplicabile și celui dintîi.

Care este, atunci, relația dintre formulările de normă și norme, dacă norma nu constituie nici sensul, nici referința formulării de normă? Nu vom discuta în amănunt această chestiune. Ne vom mărgini să facem următoarea observație privitor la această relație:

Cînd norma e o prescripție, promulgarea normei, adică aducearea la cunoștința subiectelor normei a caracterului, conținutului și a condițiilor ei de aplicare (vezi cap. V, secțiunile 2—6) este o verigă (sau o parte) esențială a procesului prin care această normă se constituie sau ia ființă. Folosirea cuvintelor pentru a da prescripții este similară folosirii cuvintelor pentru a face promisiuni (cf. cap. VII, secțiunea 8). Ambele utilizări pot fi numite utilizări *performative* ale limbajului. Mai mult decît atît, performanța verbală este necesară pentru instituirea relației dintre autoritatea normativă și subiectul normei sau dintre cel ce face și cel căruia i se face o promisiune.

Pentru motivul menționat, putem spune că prescripțiile sînt *dependente de limbaj*. Existența prescripțiilor presupune în mod necesar folosirea limbajului în formulări de normă. Această constatare nu contravine faptului că prescripții ce n-au fost formulate expres pot fi uneori deduse în calitate de consecințe logice ale altor prescripții. Ce înseamnă o asemenea deducție, vom discuta în cap. VIII.

2. Sînt toate normele dependente de limbaj? Bunăoară, pot exista reguli ale unui joc care să nu fie niciodată formulate în limbaj și care să nu fie nici consecințe logice ale unor reguli formulate? Putem învăța să jucăm un joc și fără să ni se spună (toate) regulile lui — de pildă, prin observarea felului cum se joacă. Aceasta nu dovedește însă că regulile n-au trebuit să fie formulate într-un moment anterior. Dimpotrivă, este rezonabil să credem că normele care sînt reguli sînt și ele dependente de limbaj. Dar modul în care regulile sînt dependente de limbaj

nu este exact același cu modul în care sînt dependente de limbaj prescripțiile. Formularea regulilor unui joc nu este o „utilizare performativă a limbajului“, cel puțin nu în același sens ca darea unui ordin sau a unei promisiuni.

Care e, din acest punct de vedere, situația normelor tehnice, adică a normelor privitoare la mijloacele necesare pentru anumite scopuri date? Ar putea ele exista fără a fi formulate în limbaj? E posibil, firește, ca „obiectiv“ un agent să trebuiască să facă un anumit lucru spre a-și atinge un anumit scop, fără ca el sau altcineva să fie conștient de respectiva conexiune necesară. Existența conexiunii nu depinde de formularea ei în cuvinte. Dar relația anankastică nu este același lucru cu norma tehnică (vezi cap. 1, secțiunea 7). Încît, din faptul că prima ei independentă de limbaj nu putem conchide că e independentă și cea de a doua.

Obiceiurile, așa cum am văzut (cap. I, secțiunea 6), exercită o „presiune normativă“ asupra membrilor unei comunități. Se pare că obiceiurile se însușesc în mare parte printr-un proces de imitație. Prin aceasta ele diferă în mod caracteristic de normele care sînt prescripții (legi, reglementări, ordine). Obiceiurile nu se „formulează“ așa cum se formulează, în mod normal, regulile (unui joc); și nici nu se „promulgă“, ca legile și alte prescripții. Prin urmare, limbajul nu joacă un rol prominent sau tipic în constituirea obiceiurilor. Dintre toate fenomenele care pot fi cuprinse în mod rezonabil sub denumirea de „norme“, obiceiurile sînt probabil cel mai puțin dependente de limbaj. E de oarecare interes să ne întrebăm dacă trebuie considerat ca esențial pentru obiceiuri faptul că ele pot exista numai în comunități care posedă limbaj, sau am putea vorbi de obiceiuri propriu-zise și în comunități animale; discutarea acestei chestiuni ar putea contribui în mod interesant la formarea *conceptului* de obicei. Aici însă nu vom intra într-o asemenea discuție.

Chiar dacă nu se poate susține fără rezerve și restricții dependența de limbaj a normelor, este evident că există o diferență caracteristică între norme și valori din punctul de vedere al dependenței lor de limbaj. Se prea poate să existe și tipuri de valorizări dependente de limbaj în sensul că nu sînt logic posibile la ființe care nu stăpinesc un limbaj. Dar e evident, tot așa, că există și la un nivel pre-lingvistic — la animale și la copiii foarte mici — reacții ce merită a fi numite valorizări. Vorbind în termeni aproximativi, putem spune că valorizarea stă, din punct de vedere conceptual, pe aceeași treaptă cu plă-

cerea și trebuința; normele se situează, conceptual, la un nivel mai înalt. Putem spune, cred, că normele presupun logic valorizările, pe cînd valorizările pot exista independent de norme. Indicele decisiv al faptului că normele stau conceptual mai sus decît valorile este dependența de limbaj a celor dintîi.

3. Vom lăsa aici de o parte asemenea formulări de norme cum sînt gesturile sau indicatoarele, care nu aparțin „limbajului” în sensul mai restrîns al acestui termen. Dacă facem abstracție de ele, găsim că există două tipuri gramaticale de propoziții care sînt de o importanță deosebită pentru limbajul normelor. Primul tip îl constituie propozițiile la modul imperativ. Cel de-al doilea, propozițiile ce conțin verbe pe care propun să le numim deontice. Principalele verbe deontice sînt „a trebui” și „a putea”.* Propozițiile de primul tip le vom numi propoziții imperative, iar pe cele de tipul al doilea, propoziții deontice.

E util să fie puse separat următoarele două întrebări privind relația dintre propozițiile imperative și norme:

(a) Se folosesc propozițiile imperative în principal, sau chiar exclusiv, ca formulări de norme?

(b) Se pot formula toate normele cu ajutorul unor propoziții imperative?

La origine, „imperativ” înseamnă același lucru cu „poruncitor”. De aici nu urmează însă că modul imperativ e folosit totdeauna pentru a comanda (porunci). Există mai multe utilizări tipice ale modului imperativ care nu sînt comenzi. Una este cea din rugăciuni: „Dă-ne nouă pîinea noastră cea de toate zilele”, „Dăruiește-ne nouă mila ta”. A spune că aceste propoziții exprimă comenzi (porunci) ar însemna nu numai a ne îndepărta considerabil de uzajul curent, ci și a ignora unele trăsături importante ale logicii. (Logica rugăciunii este diferită de logica comenzii.) Rugăciunile nu sînt norme de felul celor pe care le numim prescripții, și nici de vreunul din celelalte tipuri de norme pe care le-am deosebit. Așa cum știm, semnificația termenului „normă” este vagă și flexibilă. N-am avea, totuși, nici un temei solid să numim rugăciunile „norme”.

Alte utilizări tipice ale modului imperativ care nu se subsumează comenzilor sînt rugămințile („Vă rog, dați-mi...”) și avertismentele („Nu te încrede în el”). Rugămințile și avertis-

* În original: „*ought, may, and must not*”. „A putea” este folosit aici, evident, în sensul de „a avea voie”, „a-i fi permis” și nu în sensul de „a fi în stare”, „a fi capabil de” (n.l.).

mentele nu sînt norme de nici unul din tipurile pe care le-am deosebit înainte. Ele sînt însă categorii înrudite cu normele și seamănă cu ele mai mult decît rugăciunile.

Să considerăm și forme de exprimare ca „Nu-ți fie frică“, „Nu te necăji“, „Să presupunem că...“ *. Acestea sînt utilizări obișnuite și tipice ale modului imperativ. Totuși, n-am putea spune decît printr-o utilizare forțată a termenului „normă“ că aceste propoziții reprezintă formulări de norme.

Răspunsul la prima din cele două întrebări este, așadar, negativ.

La întrebarea dacă orice normă poate fi enunțată la modul imperativ e mai complicat să răspundem, întrucît caracterul morfologic al modului imperativ pare a fi destul de indistinct în majoritatea limbilor. De multe ori, răspunsul la întrebarea dacă un verb este sau nu la modul imperativ depinde de felul în care înțelegem contextul în care el apare.

Propozițiile imperative folosite ca formulări de norme se folosesc în principal pentru enunțarea de prescripții. E destul de plauzibil să admitem că orice prescripție avînd caracterul *O*, adică orice ordin sau interdicție, poate fi exprimată cu ajutorul unei propoziții la modul imperativ — deși plauzibilitatea vine în parte din înclinația noastră de a face din sensul propoziției un criteriu pentru a spune că e la modul imperativ. În schimb, prescripțiile permissive, prescripțiile avînd caracterul *P*, se exprimă în mod obișnuit prin propoziții deontice, folosind verbul „a putea“ în combinație cu verbul care exprimă acțiunea permisă. Dacă adoptăm punctul de vedere că permisiunile sînt interdicții adresate unei „terțe părți“, am putea susține că ele pot fi formulate indirect sub formă de imperative („Nu-l împiedica...“, „Lasă-l să...“). Chiar și așa, rămîne un fapt că permisiunile, cînd se adresează direct persoanelor care urmează să beneficieze de ele, se exprimă în mod normal prin propoziții conținînd verbul „a putea“. Există totuși un tip de propoziții imperative a căror funcție normală pare a fi aceea de enunțare a permisiunilor. Am în vedere forma „Fă cutare și cutare, dacă vrei“ sau „Fă cutare și cutare, dacă poțtești“.

Se întîmplă uneori ca și propoziții imperative de forma categorică „Fă cutare și cutare“ să exprime permisiuni, și nu ordine sau interdicții. Dacă, mergînd pe trotuar, ajung la colțul străzii, iar pe semafor apar cuvintele „Traversați acum“,

* Ultima expresie este în original „Let us assume that ...“ și reprezintă în engleză forma imperativului pers. I plural (*n.t.*).

norma (prescripția) care mi se adresează în acest fel este o permisiune de a traversa strada, și nu o comandă ¹.

Ar fi curată pedanterie să obiectăm că permisiunea e aici incorect formulată, deoarece e la modul imperativ. Pare însă plauzibil să considerăm propozițiile imperative de forma categorică „Fă cutare și cutare“, cînd sînt folosite pentru enunțarea de permisiuni, drept forme eliptice sau prescurtate ale propozițiilor imperative ipotetice corespunzătoare, de forma „Fă cutare și cutare, dacă vrei“. Astfel, „Traversați acum“, de pe semafor, adresată pietonilor, e o prescurtare pentru „Traversați acum, dacă vreți“.

Cu toate că propozițiile imperative, în calitate de formulări de norme, se folosesc pentru enunțarea de norme de tipul celor pe care le numim prescripții, ar fi greșit să credem că ele se folosesc, ca formulări de norme, *exclusiv* în acest scop. Gramatical, nu e mai puțin corect să spunem „Dacă vrei să faci baraca locuibilă, încălzește-o“, decît „Dacă vrei să faci baraca locuibilă, trebuie s-o încălzești“. În mod obișnuit se va considera că cele două propoziții spun același lucru. N-ar fi corect să spunem că prima propoziție exprimă o poruncă iar cea de-a doua o regulă privind mijloacele pentru un scop. Funcția modului imperativ este una în „Dacă vrei să faci coliba locuibilă, încălzește-o“, și alta în „Dacă începe să plouă, închide fereastra“. Prima propoziție imperativă exprimă o normă tehnică, iar cea de-a doua o prescripție (comandă, ordin) ipotetică.

4. În filozofia contemporană, inclusiv în cea morală, există o puternică tendință de a pune accentul pe limbaj. „Etica — scrie un autor într-o lucrare recentă ² — este studiul logic al limbajului moralei“. Limbajul moral, consideră el, este un „limbaj prescriptiv“ ³ și, ca atare, „studiul imperativelor este de departe cea mai bună introducere în studiul eticii“ ⁴. El este conștient de faptul că imperativele formează un „mănunchi pestriț“ ⁵ și totuși se decide să utilizeze — urmîndu-i pe lingviști — termenul unic de „comandă“ pentru toate cite se exprimă prin propoziții la modul imperativ ⁶. Procedează în felul

¹ Asupra acestui caz limpede de „imperativ permisiv“ mi-a atras atenția prof. Tranøy.

² R. M. Hare, *The Language of Morals* (1952), *Preface*, p. V.

³ *Ibidem*, p. 1.

⁴ *Ibidem*, p. 2.

⁵ *Ibidem*, p. 4.

⁶ *Ibidem*.

acesta, deoarece îl preocupă „cele trăsături care sînt comune tuturor, sau aproape tuturor, acestor tipuri de propoziții”⁷. El pare să considere ca fiind de la sine înțeleasă existența unor asemenea trăsături și de asemenea presupune că cititorilor le sînt „fără îndoială destul de familiare deosebirile dintre diferitele feluri de imperative”⁸.

Personal, mă îndoiesc de utilitatea sugestiei că etica filozofică trebuie să pornească de la un studiu logic al limbajului la modul imperativ. Sper că unele din motivele dezacordului meu cu acest punct de vedere rezultă din succintele observații de mai sus (secțiunea 3) privitoare la propozițiile imperative și la semnificațiile lor. Noțiunea de „mod imperativ” nu este suficient de clară și de omogenă nici ca o categorie morfologică, nici ca o categorie semantică, pentru ca să facă plauzibilă identificarea, fie și cu titlu provizoriu, a normelor cu semnificațiile propozițiilor la modul imperativ.

Caracterizarea limbajului normelor ca fiind „prescriptiv” nu ar fi neplauzibilă. Ea ar implica însă fie o folosire mult mai largă a termenului „prescriptiv”, fie o utilizare mult mai îngustă a termenului „normă” în comparație cu accepțiunile pe care le dăm aici. Prescrierea și prescripțiile, în sensul pe care l-am dat aici acestor cuvinte, joacă, fără îndoială, un rol important în viața morală a omului. Dar normele (principiile) morale nu pot fi privite ca niște prescripții decît de cel ce împărtășește un punct de vedere teonom asupra moralității. Dar, indiferent dacă vom *numi* sau nu „prescripții” normele morale e îndoielnic că ele ar putea fi formulate la modul imperativ. Să considerăm, de pildă, principiul că promisiunile trebuie ținute. Îi putem îndemna pe oameni să-și țină promisiunile — și deseori o și facem — adresîndu-ne lor cu „Respectă-ți cuvîntul dat” și cu alte asemenea propoziții imperative. Putem, folosind astfel de propoziții, să le poruncim oamenilor să-și respecte cuvîntul dat și să le interzicem să și-l calce. Avem aici o utilizare prescriptivă a limbajului. Este, totodată, o utilizare a limbajului în scopuri morale, și — în acest sens — un exemplu de „limbaj moral”. Însă norma morală (principiul moral) că promisiunile trebuie ținute nu mi se pare a fi același lucru cu porunca (sau interdicția) ce se poate enunța folosind propoziția „Respectă-ți cuvîntul dat” și alte propoziții imperative

⁷ R. M. Hare, *op. cit.*, p. 4.

⁸ *Ibidem*.

similare. Mediul lingvistic propriu pentru formularea principiilor morale *nu* este modul imperativ.

În plus, etica are de-a face nu numai cu norme, ci și cu valori. Caracterizarea limbajului evaluărilor drept „prescriptiv” mi se pare că ar fi destul de inadecvată⁹. De aceea mi se pare inadecvată și ideea întemeierii studiului filozofic al valorilor pe un studiu logic al imperativelor.

Există un sector de forme lingvistice despre care se poate spune că stau cu judecățile de valoare într-o relație analoagă întrucâtva relației dintre propozițiile la modul imperativ și norme. Este vorba de părțile de vorbire numite *interjecții* și de categoria sintactică ce poartă acest nume. Exprimându-ne foarte aproximativ: a valoriza seamănă mai mult cu a exclama, decât cu a prescrie. Spunând aceasta, nu negăm existența unei strinse legături logice între discursul evaluativ și cel prescriptiv, și nici nu sugerăm că studiul interjecțiilor ar constitui cea mai bună introducere, sau măcar o bună introducere, la studiul valorilor.

5. Cele două întrebări puse în secțiunea 3 cu privire la relația dintre propozițiile imperative și norme se pot pune *mutatis mutandis* și pentru propozițiile deontice:

(a) Se folosesc propozițiile deontice în principal, sau chiar exclusiv, ca formulări de norme?

(b) Se pot formula toate normele cu ajutorul unor propoziții deontice?

Căutînd răspunsurile la aceste întrebări, trebuie să ținem seama de faptul că nici conceptul de propoziție deontică, nici acela de normă nu au margini bine precizate.

E rezonabil să considerăm că răspunsul la cea de-a doua din întrebările de mai sus este afirmativ. Am putea lua ca pe o definiție parțială a normei afirmația că orice normă prevede că

⁹ Hare (*op. cit.*, p. 3) clasifică imperativele și judecățile de valoare sub titlul comun de „limbaj prescriptiv”. În felul acesta se poate estompa deosebirea conceptuală (logică) dintre norme și evaluări. Un exemplu „clasic” privind felul în care sint ignorate distincțiile din acest sector ni-l oferă următorul pasaj, dintr-o lucrare a unui distins filozof contemporan: „Este ușor de văzut că între enunțarea unei norme și enunțarea unei judecăți de valoare nu este decât o deosebire de formulare. O normă sau regulă are o formă imperativă ... un enunț evaluativ nu este în fond altceva decât o poruncă îmbrăcată într-o formă gramaticală derutantă”. Una din primele critici ale acestor confuzii este făcută în articolul lui Torgny T. Segerstedt, *Imperative Propositions and Judgements of Value*, în „Theoria”, 11, 1945.

ceva trebuie sau poate nu trebuie să fie făcut. Atunci ar urma de la sine că orice normă poate fi exprimată printr-o propoziție deontică.

Cu totul independent de problema definirii „normei“, însă, este evident că propozițiile deontice au, ca formulări de normă, o *capacitate semantică* mult mai bogată decât propozițiile imperative. Și aceasta din două motive. Unul este inexistența unei forme particulare de „imperativ permisiv“ corespunzătoare verbului deontic „a putea“; celălalt este că modul imperativ, cînd se folosește în formulări de norme, se folosește în mod tipic pentru exprimarea normelor care sînt prescripții. Propozițiile deontice, pe cît se pare, nu sînt astfel aliate cu un tip particular de norme.

Răspunsul la prima dintre cele două întrebări de mai sus este, fără îndoială, negativ. Pe lîngă folosirea propozițiilor deontice ca formulări de norme, mai există două utilizări ale lor la fel de obișnuite și de tipice.

Una este folosirea propozițiilor deontice pentru enunțarea de *relații anankastice* (vezi cap. I, secțiunea 7). „Baraca, dacă e să fie locuibilă, trebuie încălzită“ nu exprimă o normă, ci enunță un fapt privitor la conexiunile necesare din natură. În conformitate cu definiția vagă pe care am dat-o, această propoziție urmează a fi socotită drept o propoziție deontică (...) *.

O altă utilizare tipică a propozițiilor deontice, diferită de utilizarea lor ca formulări de norme, este utilizarea lor pentru ceea ce propun să numim *enunțuri normative*. Ce înțelegem prin enunț normativ vom explica mai jos (în secțiunea 9).

6. Nu trebuie să credem că propozițiile imperative și cele deontice sînt *singurele* tipuri gramaticale de propoziții utilizate ca formulări de norme. Pentru exprimarea normelor se folosesc foarte frecvent și alte propoziții indicative în afară de cele deontice.

Cînd norma e o prescripție iar expresia ei verbală este o propoziție indicativă (obișnuită), se folosește frecvent timpul viitor. „Vei pleca imediat“ nu exprimă neapărat o predicție, ci poate exprima la fel de bine o poruncă — fiind atunci sinonimă cu propoziția imperativă „Pleacă imediat“ și cu propoziția deontică „Trebuie să pleci imediat“.

* Omitem aici, considerîndu-l intraductibil, un pasaj în care autorul compară utilizările verbelor „ought“ și „must“ din limba engleză (*n.t.*).

Formulările de norme la modul indicativ, fie la timpul prezent, fie la viitor, par a fi folosite deosebit de frecvent în codurile juridice. Cînd citim, de exemplu, în Constituția Finlandei: „Președintele Republicii își preia funcția la primul 1 martie de după alegeri“, acest text nu vrea să fie o descriere a ceea ce președintele *face* în mod obișnuit, ci o prescripție privitoare la ceea ce *trebuie să facă*. Am constatat că în legislația penală suedeză forma indicativă corespunzătoare lui „se pedepsește“ sau „se va pedepsi“ și forma subjonctivă corespunzătoare lui „să fie pedepsit(ă)“, se folosesc deopotrivă pentru exprimarea normelor care prevăd că trebuie să aibă loc cutare și cutare lucru. Codul penal elvețian, după cîte am înțeles, utilizează peste tot în mod consecvent forma indicativului ¹⁰.

7. Sper că observațiile făcute în secțiunile precedente privitor la limbajul normelor au arătat clar că din punct de vedere lingvistic formulările de norme alcătuiesc un mănunchi foarte pestriț. Ele traversează mai multe tipuri gramaticale de propoziții, fără să includă vreunul din ele sau să fie incluse în vreunul. Aceasta ne previne îndeajuns împotriva ideii că studiul conceptual al normelor s-ar putea întemeia pe un studiu logic al anumitor forme lingvistice ale discursului. Logica deontică, adică logica normelor, nu este logica propozițiilor imperative sau a propozițiilor deontice sau a ambelor categorii, întocmai cum logica propozițională nu este logica propozițiilor indicative.

Dacă o propoziție dată este sau nu o formulare de normă nu se poate decide niciodată pe temeiuri „morifice“, adică examinînd-o numai *ca semn*. Această afirmație ar fi adevărată chiar dacă ar exista o clasă de expresii lingvistice net delimitată gramatical (morfologic și sintactic) a căror funcție „normală“ sau „proprie“ ar fi enunțarea de norme. În adevăr, chiar și în acest caz ar depinde de utilizarea expresiei, și nu de aspectul ei exterior, faptul că ea este o formulare de normă sau de altceva.

Spunînd că modul cum este întrebuințată expresia, și nu aspectul ei exterior, ne arată dacă ea este o formulare de normă, spunem de fapt că noțiunea de normă este primară față de noțiunea de formulare de normă. În adevăr, întrebuințarea la care ne referim se definește ea însăși ca *întrebuințare pentru enunțarea unei norme*. Ne sprijinim, așadar, pe însăși noțiunea de

¹⁰ Cf. O. Brusiin, *Über das juristische Denken* (Soc. Sci. Fenn. Comm. Hum. Litt XVII, 5, 1951), p. 51.

normă pentru a determina dacă o expresie este folosită sau nu ca formulare de normă.

8. Aici este locul să spunem ceva despre relația dintre norme și adevăr. Sînt normele adevărate sau false? Sau trebuie să considerăm, dimpotrivă, că normele nu au valori de adevăr, că „se situează dincolo de categoria adevărului“?

Problema a suscitat o amplă dispută. Este util să o punem separat pentru diferitele tipuri de norme existente. Poate că răspunsul nu e același pentru toate tipurile. Aici vom examina succint această problemă, referindu-ne numai la tipurile principale de norme.

Au regulile, de exemplu cele ale unui joc, o valoare de adevăr? Am spus mai sus (cap. I, secțiunea 4) că regulile unui joc determină un concept. Șahul, de pildă, este „prin definiție“ jocul care se joacă după cutare și cutare reguli. Că o regulă de joc nu poate fi falsă pare un lucru evident. Putem să greșim crezînd că există o regulă care prevede un anumit lucru, sau că, potrivit regulilor, cutare mutare este sau nu este permisă într-un anumit joc. Falsă, atunci, este o aserțiune *despre* reguli. Aserțiunea falsă nu este ea însăși o regulă, nici măcar una falsă.

Sînt normele tehnice adevărate sau false? De exemplu, dacă vreau să ajung la gară la timp pentru ca să prind trenul, trebuie să plec acum de la reuniune. Ceea ce e în mod sigur adevărat sau fals, în funcție de relațiile anankastice din natură, este aserțiunea că, dacă nu plec acum de la reuniune, nu voi ajunge la timp la gară. Este de asemenea adevărată sau falsă, în funcție de situația mea actuală, aserțiunea că vreau să ajung la gară la timp pentru ca să prind trenul. Dar norma tehnică nu este același lucru cu aserțiunea anankastică. Și nici cu conjuncția celor două propoziții referitoare la relațiile necesare și respectiv, la intenții. Nu mi-e clară legătura dintre norma tehnică și aceste două aserțiuni și, ca atare, nu mi-e clară nici relația normei tehnice cu adevărul și cu falsul.

Despre statutul normelor (principiilor și idealurilor) morale în raport cu adevărul și falsul nu voi discuta în prezenta lucrare.

Putem accepta, cred, fără ezitare că prescripțiile nu au valori de adevăr. Dar poate că cineva ar dori să susțină totuși că *permisiunea* dată prin cuvintele „Poți parca mașina în fața casei mele“ sau *porunca* formulată prin „Deschideți ușa“ sau interdicția „Nu intrați neanunțați“ sînt adevărate sau false?

Se pare că filozofii care au susținut punctul de vedere că normele în general sînt lipsite de valori de adevăr au identificat,

uneori, în mod implicit, normele cu prescripțiile. Dacă prin prescripții înțelegem ordinele și permisiunile *date* de o autoritate normativă unor subiecte de normă, identificarea normelor cu prescripțiile ar însemna o îngustare excesivă a sferei noțiunii de normă. Pe de altă parte, dacă înțelegem „prescripția” într-un sens mai larg, ar putea să apară îndoielnică valabilitatea tezei că prescripțiile nu au valori de adevăr.

Acceptarea punctului de vedere după care prescripțiile, eventual și alte tipuri de norme, *nu au valori de adevăr* nu trebuie, firește, să ne împiedice a recunoaște că formulările de norme — de prescripții sau de alte tipuri de norme — au *semnificație* sau *sens* ¹¹. E cu totul altă problemă dacă vom spune sau nu că sensul sau semnificația unei formulări de normă *este* norma pe care ea o enunță. Pentru a discuta aprofundat această problemă ar trebui să abordăm anumite chestiuni de semantică filozofică pe care nu le putem trata în cadrul lucrării de față. Câteva comentarii în această ordine de idei au fost făcute în secțiunea 1.

9. Să presupunem că spun cuiva, de pildă ca răspuns la o întrebare: „Poți să-ți parchezi mașina în fața casei mele”. Este aceasta o formulare de normă? Se vede imediat că aici trebuie luate în considerare două posibilități.

E posibil ca, răspunzând prin aceste cuvinte, eu *să fi dat* persoanei care a întrebat, *permisiunea*, să-și parcheze mașina în fața casei mele. În acest caz propoziția a fost (folosită ca) o formulare de normă. Prin ea nu am spus ceva ce ar fi adevărat sau fals.

Dar aceleași cuvinte ar fi putut să fie folosite pentru a da celui care a pus întrebarea o *informație* despre reglementările existente privitoare la parcare mașinilor. În acest caz propoziția ar fi fost o propoziție descriptivă. Ea ar fi fost folosită atunci pentru a face un enunț, adevărat sau fals. Voi numi enunțurile de acest tip *enunțuri normative*.

Exact aceleași cuvinte, deci, pot fi folosite pentru a enunța o normă (a da o prescripție) și pentru a face un enunț normativ. Mai mult, această ambiguitate pare a fi caracteristică propozițiilor deontice în general (cf. secțiunea 5).

¹¹ A fost totuși o vreme, și nu prea de mult, când în unele cercuri filozofice s-a susținut cu seriozitate că formulările de norme ar fi „lipsite de semnificație” fiindcă stau dincolo de categoriile de adevăr și fals. Aici se vedește puterea dogmelor filozofice — în cazul de față, a așa-numitei teorii verifiționiste a semnificației — de a deforma utilizarea filozofică a limbajului.

Despre care din cele două întrebări este vorba într-un caz individual poate să nu fie clar din capul locului. Uneori pot să fie simultan în joc ambele întrebări. De exemplu, una și aceeași propoziție conținând pe „trebuie“ poate fi folosită atât pentru a reaminti destinatarului unui ordin faptul că i s-a dat acest ordin, *cît* și pentru a întări (a re-emite) ordinul însuși. Posibilitatea ca semnificațiile să apară astfel combinate nu trebuie să ne împiedice însă a le deosebi net din punct de vedere logic.

Ambiguitatea sistematică a propozițiilor deontice a fost, din cîte știu, semnalată și subliniată pentru prima dată de către filozoful suedez Ingemar Hedenius¹². El a propus pentru distincția dintre cele două utilizări (sau pentru un aspect al ei) termenii de propoziție juridică „veritabilă“ și „aparentă“. Propozițiile juridice veritabile se folosesc pentru formularea normelor juridice înseși. Cele aparente se folosesc pentru a face enunțuri existențiale (enunțuri normative) despre normele juridice.

10. Un enunț normativ este, schematic vorbind, un enunț care spune că ceva trebuie sau poate sau nu trebuie să fie făcut (de către un anumit agent sau de către anumiți agenți, într-o anumită ocazie sau în mod general, în mod necondiționat sau dacă sint satisfăcute anumite condiții). Termenul „enunț“ este folosit aici în ceea ce aș propune să numim sensul său „strict“. Un enunț în sens strict este sau adevărat sau fals. (Propoziția folosită pentru a face enunțul exprimă o judecată.)

Propun să numim *temeiul-de-adevăr* al unui enunț normativ dat un răspuns adevărat la întrebarea *de ce* lucrul respectiv trebuie sau poate sau nu trebuie făcut.

Să luăm, de pildă, enunțul normativ că pot să-mi parchez mașina în fața casei tale. De ce pot s-o fac? Răspunsul poate fi că există o reglementare conform căreia lucrul acesta îmi este permis. Existența acestei reglementări (norme, prescripții, permisiuni) este *temeiul-de-adevăr* al enunțului normativ.

Întrebarea „de ce?“ se poate pune și în privința *normei* (permisiunii) că pot să-mi parchez mașina în fața casei tale. Răspunsul adecvat la această întrebare „de ce?“ nu este că această normă (permisiune) *există*. Răspunsul ne va spune de ce

¹² În cartea sa *Om rätt och moral* (Despre drept și morală), 1911. Vezi îndeosebi p. 65 și urm.

a fost dată această normă (permisiune) și deci se va referi la scopurile și motivele autorității care a acordat permisiunea.

În general vorbind, temeiul-de-adevăr al unui enunț normativ este existența unei norme. Lucrul acesta este valabil, după câte îmi dau seama, nu numai pentru prescripții, ci și pentru alte tipuri de norme. De ce, la șah, un pion ajuns pe ultima linie poate fi transformat în regină? Fiindcă există o regulă care dă jucătorilor acest „drept“. De ce trebuie să părăsesc acum reuniunea? Răspunsul ar putea fi că vreau să ajung la timp la gară pentru a prinde trenul și că dacă nu plec acum, voi întârzia. Aici, existența unei norme tehnice constituie temeiul de adevăr al enunțului normativ.

Judecata că există cutare și cutare normă o voi numi *judecată-despre-normă*. De exemplu: că există o reglementare ce-mi permite să parchez mașina în fața acestei case este o judecată-despre-normă. O judecată-despre-normă este adevărată sau falsă, după cum norma respectivă există sau nu.

Existența normei este un fapt. Așadar, temeiurile de adevăr ale enunțurilor normative și ale judecăților-despre-norme sînt anumite fapte. În faptele care fac adevărate astfel de enunțuri sau judecăți rezidă realitatea normelor. Problema naturii acestor fapte poate fi numită, deci pe drept cuvînt, *problema ontologică a normelor*.

VII. NORMELE ȘI EXISTENȚA

1. Problema ontologică a normelor poate fi rezumată în întrebarea: Ce înseamnă a spune că *există* o normă care prevede un anumit lucru?

Este rezonabil să ne gândim că natura logică a faptelor ce fac adevărate judecățile normative va fi diferită pentru diferitele tipuri (feluri, specii) de norme existente. Pentru majoritatea tipurilor de norme, însă, aceste fapte sînt *contingente* (empirice). Este un fapt contingent că există cutare obiceiuri într-o comunitate sau cutare legi ale unui stat. Într-un sens, este contingent că șahul se joacă după cutare și cutare reguli, fiindcă e un fapt contingent că există *jocul* pe care îl numim „șah”. Într-un alt sens însă este necesar că șahul se joacă după *aceste* reguli; un joc cu reguli diferite nu ar fi *șah*.

Putem vorbi de norme care au o existență necesară? Problema se complică prin faptul că însăși noțiunea de existență necesară este problematică. Unii sînt poate de părere că normele morale au existență necesară dacă sînt teonome, adică porunci (legi) ale lui Dumnezeu. Alții pot susține că normele morale au existență necesară ca o „lege a naturii”. Pare destul de evident că normele morale nu sînt contingente în același fel (sens) în care obiceiurile și prescripțiile există contingent. De aci nu urmează însă că trebuie să le atribuim existență necesară. Nu vom discuta mai departe această problemă în cadrul lucrării de față.

Aici, discuția privind problema ontologică a normelor o vom limita în principal la prescripții.

Întrebarea principală va fi pentru noi: Ce înseamnă a spune că există o prescripție (comandă, permisiune, prohibiție) care prevede un anumit lucru?

Vom ataca această problemă pe o cale oarecum ocolită. Punctul de plecare al discuției va fi ideea, asociată în princi-

pal cu etica lui Kant, că Trebuie implică Poate. Justificarea acestui mod de a proceda va reieși, sper, cu claritate din răspunsul pe care îl vom propune la problema principală pe care o discutăm.

2. Ideea că Trebuie implică Poate a ocazionat în vremea din urmă o amplă discuție. Ne putem întreba ce sens îi dădea Kant. Nu vom discuta însă deloc această problemă. Am putea, tot așa, să ne întrebăm ce înțelesuri diferite i s-ar putea da. Se mai poate discuta și dacă ideea, înțeleasă într-un anumit fel, *este adevărată* sau nu.

În discuția consacrată acestui principiu vom acorda atenție, pe rînd, fiecăruia din cele trei cuvinte ce figurează în formularea lui, și anume: „trebuie“, „implică“ și „poate“.

Cum „trebuie“ și „este interzis“ sînt interdefinibile (cap. V, secțiunea 12), este evident că principiul trebuie privit ca fiind aplicabil normelor ce interzic acțiunea, întocmai ca și celor care o reclamă. Ce spune principiul atunci cînd este formulat în mod explicit pentru prohibiții? Lucrul nu este cu totul clar. O sugestie ar fi aceasta: Dacă există ceva ce un agent trebuie să nu facă, atunci el poate să se *abțină* de la aceasta. Dacă însă „poate“ se referă aici la abilitatea generică (cap. III, secțiunile 9 și 11), sugestia de mai sus ar fi echivalentă cu: Dacă există un lucru pe care un agent trebuie să nu-l facă, atunci el poate* să facă acest lucru. Așadar, formularea principiului pentru norme ce interzic ne impune să ne întrebăm cum trebuie înțeles „poate“. Vom reveni ceva mai încolo la această întrebare.

Se aplică principiul la normele permissive? Avem implicație de la Este permis la Poate?

Este evident că răspunsul la această întrebare depinde de ceea ce gîndim despre natura caracterului de normă permisiv și despre legătura dintre el și obligație (cf. cap. V, secțiunile 13—16).

Dacă acceptăm punctul de vedere că permisiunea nu înseamnă altceva decît absența sau lipsa unei prohibiții, atunci este clar că există nenumărate lucruri care sînt permise dar nu pot fi făcute. De fapt, în acest caz, unui agent i-ar fi permis (între altele) să facă tot ceea ce nu poate să facă.

Dacă definim permisiunea în termenii prohibițiilor impuse unei terțe părți, atunci din principiul că Trebuie implică Poate

* Aici și în restul capitolului de față cuvîntul „poate“ semnifică, evident, abilitatea agentului (în sensul explicat în cap. III), și nu permisiunea de a face ceva sau de a se abține de la ceva (*n.t.*).

ar decurge că, dacă ceva este permis unui agent, atunci alți agenți pot să-l împiedice să facă acest lucru. Cum însă un agent nu poate fi împiedicat să facă decît lucruri pe care poate (în sens generic) să le facă, ar decurge *a fortiori* că dacă ceva este permis unui agent, atunci acest agent poate face acest lucru. Atunci și Este permis ar implica Poate.

În fine, dacă permisiunea este un caracter de normă independent, nu putem deduce din implicația de la Trebuie la Poate că Este permis implică Poate.

Pentru prescripții putem formula principiul în felul următor:

*Faptul că ceva este conținutul unei prescripții
implică faptul că subiectul prescripției poate face
acest lucru.*

3. Ce semnificație are cuvîntul „implică” * din formularea principiului în discuție? Conexiunea presupusă dintre normă și abilitate este o conexiune *logică* (conceptuală) sau una *fizică* (cauzală)?

La această din urmă întrebare vom răspunde spunînd că este vorba de o conexiune logică. Legătura dintre normă și abilitate vizată de principiu este una conceptuală.

Așadar, „implică” înseamnă „implică logic”. Se poate pune însă întrebarea dacă nu există o denumire mai bună pentru respectiva relație logică decît „implică”. Vom reveni curînd la această întrebare.

Uneori s-a avansat părerea că ideea implicației de la Trebuie la Poate constituie un contraargument împotriva bine-cunoscutului punct de vedere, asociat în principal cu numele lui Hume, că există o netă distincție între normă și fapt, între Trebuie și Este. Fiindcă — se spune — cei ce afirmă o netă distincție între cele două, poate că au dreptate susținînd că din faptul că lucrurile *stau* în cutare sau cutare fel nu putem conchide că lucrurile *trebuie* să stea într-un fel sau altul. Dacă se admite însă că datorია implică abilitatea, atunci din faptul că ceva *nu* poate să fie făcut se poate conchide *modo tollente* că nici *nu există* o datorie de a face acest lucru. Cu toate că datorია de a face un anumit lucru nu implică faptul că lucrul respectiv *este* făcut, ea implică totuși o altă concluzie factuală, anume că acest lucru *poate* fi făcut.

* În original, autorul folosește deopotrivă cuvintele „entails” și „implies” (n.t.).

În loc ca principiul lui Kant să fie folosit ca argument împotriva punctului de vedere al lui Hume, am putea prefera să luăm presupusa distincție netă dintre Este și Trebuie drept temei pentru respingerea punctului de vedere că o normă poate să implice consecințe factuale privind abilitatea umană.

Cred că ambele moduri de a argumenta indicate aici — cu Kant împotriva lui Hume, respectiv cu Hume împotriva lui Kant — sînt greșite și că nu există decît un conflict aparent între punctele de vedere kantian și humean. Cei ce cred că există un conflict real între aceste două puncte de vedere se fac vinovați de o confuzie între *norme* și *judecățile despre norme*. Dacă am dreptate în acest punct, rezultă importanța pe care o are observarea cu claritate a acestei distincții.

Principiul că Trebuie implică pe Poate, așa cum îl înțeleg eu, nu afirmă o relație de implicație între o *normă* și o *judecată*. Implicația este între judecări-despre-norme (adevărate sau false), pe de o parte, și judecățile privind abilitatea umană, pe de alta. Antecedentul (premise) spune că există o normă avînd cutare caracter și cutare conținut. Consecventul (concluzia) spune că lucrul cerut sau permis, care constituie conținutul normei, poate fi făcut. Potrivit acestei interpretări, nu există cituși de puțin un conflict între principiul kantian că Trebuie implică Poate și ideea humeană a independenței logice dintre Trebuie și Este.

Într-un sens se poate vorbi de o *anterioritate* a faptelor privitoare la abilitatea umană față de cele privitoare la existența normelor. Privitor la faptul că un om poate sau nu poate să facă anumite lucruri putem decide, în mod normal, fără a trebui să știm dacă respectivele acte sau abțineri sînt reglementate prin norme. Potrivit interpretării date de noi principiului că Trebuie implică Poate, problema dacă există sau nu o normă care prevede anumite lucruri *nu poate* fi însă decisă fără cunoașterea prealabilă a faptelor privitoare la abilitatea umană. Existența unei norme depinde logic de fapte referitoare la abilitate. În modul acesta înțelegem aici principiul că Trebuie implică Poate.

Avînd în vedere cele spuse despre prioritatea logică, ar părea mai potrivit ca în formularea dată de noi principiului în discuție cuvintele „implică (logic)” să fie înlocuite prin „presupune logic”. Abilitatea de a acționa este o *presupoziție* a normelor. Normele nu pot exista, sau, mai bine zis, nu pot lua ființă decît dacă sînt satisfăcute deja anumite condiții privind abilitatea umană.

Pentru normele care sînt prescripții obținem acum următoarea formulare a principiului kantian:

Existența unei prescripții care impune sau permite un anumit lucru presupune că subiectul (subiectele) prescripției poate (pot) să facă lucrul impus sau permis.

4. În cap. III secțiunea 9 am deosebit două sensuri ale expresiei „a putea face“, pe care le-am numit, respectiv, „putința de a face“ *privitoare la abilitate* și „putința de a face“ *privitoare la reușită*. Această distincție se leagă de cea dintre actele, evenimentele și stările de lucruri generice și actele, evenimentele și stările de lucruri individuale.

Se poate pune întrebarea: Cînd cuvîntul „poate“ din formularea prescurtată „Trebuie implică Poate“ înseamnă „poate să facă“, se referă el la abilitate sau la reușită? Cu alte cuvinte, înseamnă acest „poate“ că agentul sau agenții în cauză pot să facă lucruri *de genul* celor impuse sau permise de normă — sau înseamnă că agentul sau agenții respectivi pot, *în cutare și cutare ocazii*, să facă lucrul impus sau permis?

Dacă interpretăm principiul că Trebuie implică Poate ca formulînd o condiție (logică) pentru existența normelor, atunci pare destul de evident că termenul „poate“ din enunțul principiului trebuie să fie privitor la abilitate, adică la acte generice. Dacă am accepta interpretarea alternativă a lui „poate“, am cădea în următorul paradox:

Să considerăm o persoană căreia i s-a ordonat să facă un anumit lucru într-o anumită ocazie. Ea încearcă să facă acest lucru, dar eșuează. Ar trebui atunci, fiindcă ea n-a reușit să facă lucrul respectiv, să spunem că, strict vorbind, nici nu i s-a ordonat să facă acel lucru. Ori de cîte ori o persoană ar încerca fără succes să se conformeze unei prescripții, nu ar exista (pentru ea) nici o prescripție. Nereușita de a se conforma normei ar anihila norma. Desigur, însă, că nu în felul acesta dorim să configurăm noțiunea noastră de prescripție sau normă. Dacă vrem să facem din principiul că Trebuie implică Poate un ingredient al conceptului nostru de normă, trebuie să-l înțelegem pe „poate“ într-un sens care să fie compatibil cu „nu poate“ care semnifică eșecul. Altfel spus, „poate face“ trebuie înțeles astfel încît să implice abilitatea, dar nu succesul în fiecare caz individual.

Silirea sau împiedicarea este o anihilare a puterii de a face sau de a se abține. Puterea astfel anihilată este însă acel „poate

face“ care se referă la acte individuale, și nu cel care se referă la acte generice (cf. cap. III, secțiunea 12). Din această observație rezultă următoarea consecință pentru principiul că Trebuie implică Poate:

Cînd spunem că unui agent i se pot porunci, permite sau interzice numai lucruri pe care acest agent le *poate face*, nu e nevoie să adăugăm precizarea: „cu condiția de a nu fi împiedicat să le facă“. Căci abilitatea la care se referă principiul că Trebuie implică Poate, așa cum îl înțelegem noi, *este* abilitatea generică, și ea nu dispare atunci cînd agentul este împiedicat să o exercite.

5. În cap. I, secțiunea 9 am deosebit normele privitoare la ceea ce trebuie, poate sau nu trebuie *să fie*, de cele privitoare la ceea ce trebuie, poate sau nu trebuie *să fie făcut*. Pe cele dinții le mai numim idealuri (reguli ideale).

Ne putem întreba dacă principiul că Trebuie implică Poate se aplică și la idealuri. Regulile ideale, după cum s-a remarcat, au de-a face îndeobște cu așa-numite trăsături de caracter. Ele spun că un om trebuie să fie curajos, cumpătat, iubitor de adevăr etc. Vom admite oare că o aplicare a principiului că Trebuie implică Poate la reguli ideale înseamnă, de exemplu, că dacă un om trebuie să fie curajos, atunci el poate să fie curajos? Și rezultă oare, în același sens, că dacă un om este un laș notoriu și incapabil să dea dovadă de curaj, atunci regula ideală nu se aplică la acest caz?

Cred că la această din urmă întrebare răspunsul este negativ. Nu decurge, totuși, că principiul „Trebuie implică Poate“ nu se aplică regulilor ideale. Decurge însă că el nu trebuie interpretat ca și cum ar spune, strict, că dacă ceva *trebuie să fie*, atunci și *poate să fie*. Aș sugera că, cu aplicare la idealuri, principiul trebuie înțeles în sensul că dacă un om *trebuie să fie* într-un anumit fel, atunci el *poate să devină* astfel — dacă nu este deja. Un om, așa cum este acum, s-ar putea să nu fie capabil să trăiască la înălțimea idealului. Caracterul său poate fi neevoluat sau corupt. Totuși, idealul se poate aplica și la acest caz. Aceasta se întîmplă dacă, sau atîta timp cît, cazul său nu este „fără speranță“, altfel spus, dacă, sau atîta timp cît, este adevărat să spunem că el *poate deveni* asemeni idealului.

Această aplicare a principiului „Trebuie implică Poate“ la regulile ideale ridică probleme interesante pentru filozofia morală. Cum trebuie înțeleasă expresia „poate să devină“?

Se referă ea numai la ceea ce un om poate să devină ca urmare a propriilor sale eforturi și a propriului său exercițiu? Înglobează ea ceea ce i se poate întâmpla ca efect al cauzalității naturale, adică procesele ce afectează dezvoltarea sa somatică și psihică? Sau trebuie admis că posibilitatea ca un om să se ridice la înălțimea idealului nu depinde numai de propriile lui eforturi, și nici numai de cauzalitatea naturală, ci și de harul divin?

Cum cartea de față nu este un tratat de etică, nu vom discuta despre aceste chestiuni. Ar putea fi util însă să vedem în ce legătură stau ele cu problemele mai elementare care ne preocupă aici.

6. Sper că din discuția desfășurată în paragrafele precedente s-a desprins cu claritate în ce *sens* înțelegem aici principiul că Trebuie implică Poate. Acum se poate pune întrebarea: ce temeuri avem pentru a considera că principiul, așa cum îl înțelegem noi, este *adevărat*?

Această problemă trebuie însă înțeleasă corect. Ea nu vizează nici verificarea empirică, nici demonstrația logică. Adoptarea principiului este mai curînd o chestiune de decizie. În viziunea mea, scopul principiului este de a contribui la conturarea sau configurarea conceptului de normă. Întrebîndu-ne dacă principiul este adevărat, ne întrebăm, în esență, cît de bine servește el scopurile filozofului. Ar fi poate mai potrivit să spunem că e vorba mai curînd de o problemă de „acceptabilitate” sau de „plauzibilitate” decît de o problemă de „adevăr”.

Nu trebuie socotit de la sine înțeles că adoptarea principiului este la fel de plauzibilă pentru orice tip sau specie de norme.

Vom considera, oare — spre exemplu — principiul ca fiind valabil pentru normele de felul celor pe care le numim *reguli*? Nu voi încerca să răspund la această întrebare. Prima reacție la ea ar fi, cred, că nu este destul de clar cum *se aplică* principiul la reguli. Să considerăm, de exemplu, regulile unui joc. Evident că existența regulilor unui joc este independentă de faptul că oamenii individuali stăpînesc sau nu mutările jocului. Dar ce vom spune despre cazul cînd regulile conțin o contradicție, astfel încît se poate ivi o situație în care nici un jucător să nu se poată conforma prevederilor lor? Un lucru care ar putea fi spus este că un joc se „autodesființează” *dacă* regulile lui impun jucătorilor cerințe contradictorii. El *încetează* de a mai fi un joc „ca lumea”. O cerință logică impusă regulilor unui joc este ca satisfacerea cerințelor pe care regulile le impun

jucătorilor să nu fie imposibilă. Acesta ar fi un mod de a aplica regulilor (unui joc) principiul că Trebuie implică Poate.

Pentru discuția asupra normelor dezvoltată în cartea de față mai interesantă este aplicarea principiului că Trebuie implică Poate la normele tehnice.

Să considerăm norma că dacă vreau să ating un anumit scop *s*, trebuie să fac un anumit act *a*. Oare nu pot să vreau să ating acest scop, independent de faptul dacă pot sau nu să fac vreun act care este necesar pentru atingerea lui? Răspunsul la această întrebare nu este atât de evident cum poate să pară la început.

Că *s* este ceva voit de mine poate să însemne mai multe lucruri. Poate să însemne, de pildă, că *s* este un lucru pe care l-aș socoti „binevenit“ dacă mi s-ar întâmpla — ca o favoare a destinului sau grație acțiunii unui alt agent. În acest sens, *s* poate fi un lucru voit de mine, chiar dacă nu pot face ceea ce este necesar pentru atingerea lui. Faptul că *s* este ceva voit de mine poate să însemne însă și că eu *doresc* ca *s* să mi se întâmple. Și, desigur, pot să doresc lucrul *s*, chiar dacă nu sint în stare să folosesc mijloacele necesare pentru atingerea lui *s*. Dar a voi ceva mai poate să însemne a urmări lucrul respectiv *ca pe un scop al acțiunii*. Aceasta nu este tot una cu a-l dori și nici cu a-l socoti binevenit dacă se întâmplă. Se poate argumenta că urmărirea unui lucru ca scop al acțiunii nu este independentă de abilitățile mele, ci că, dimpotrivă, reclamă sau presupune că *știu cum* să ating scopul, că *pot să fac* lucrurile necesare pentru a-l atinge. Firește, e posibil să eșuez în atingerea scopului pe care-l urmăresc, chiar dacă este satisfăcută această cerință privitoare la abilitatea mea. Căci, după cum știm, abilitatea de a face ceva nu este o garanție infailibilă a succesului în cazurile individuale.

Voi accepta punctul de vedere că a urmări ceva ca scop al acțiunii presupune abilitatea de a face lucrurile care sint necesare pentru atingerea scopului. Această legătură conceptuală dintre urmărirea scopurilor și abilitatea de a face anumite lucruri se va dovedi a avea consecințe importante pentru aplicarea principiului lui Kant la normele care sint prescripții

7. Așa cum am observat deja (secțiunile 3 și 4), principiul lui Kant, aplicat la prescripții, enunță că existența unei prescripții care impune sau permite un anumit lucru presupune din partea subiectului (subiectelor) normei abilitatea de a face genul de lucruri impus sau permis. Este acesta un punct de

vedere acceptabil asupra relației dintre prescripție și abilitate? Vom examina această problemă în lumina unui exemplu.

Un ofițer ordonă unui soldat să traverseze înot un riș. Soldatul refuză să sară în apă, motivînd că nu poate să traverseze riul înot. Or, nu trebuie oare să spunem că soldatului i s-a ordonat să traverseze riul înot, indiferent dacă motivul neconformării invocat de el este sau nu adevărat? Cum am putea spune că el *a refuzat* să facă ceva, dacă nu s-ar putea spune adevărat că i s-a *cerut* să facă acest lucru?

Să presupunem că soldatul nostru este adus în fața tribunalului militar și acuzat de nesupunere. Dacă el nu izbutește să dovedească adevărul afirmației sale că nu este în stare să traverseze riul înot, e clar că va fi condamnat și pedepsit pentru nesupunere. Dar dacă *izbutește* să dovedească adevărul afirmației sale, *nu* poate și atunci să fie condamnat și pedepsit? Soldatul, firește, poate să fie tratat în felul caracteristic pedepșirii, ceea ce implică să i se pricinuiască o durere sau vreun alt lucru neplăcut. Acest tratament ar putea chiar să fie descris cu îndreptățire drept o pedeapsă. El ar fi o pedeapsă pentru felul în care soldatul a răspuns ofițerului sau o pedeapsă pentru faptul că nu a putut dovedi pe loc că nu este în stare să execute actul cerut — de pildă, aruncîndu-se în apă și permițînd astfel ofițerului să verifice dacă este sau nu așa. Soldatul ar putea fi pedepsit, tot așa, pentru că nu a învățat să înoate, deși se presupune că și-a însușit înotul în cadrul instrucției. Oricare ar fi însă motivul pedepsei, pentru ca să putem vorbi de pedeapsă, și nu de simplă maltratare, trebuie să existe un lucru pe care soldatul l-ar fi putut face, dar nu l-a făcut. Și cum, potrivit presupunerii noastre, soldatul nu poate să facă lucrul pe care i-l cere ordinul de a traversa riul înot, el nu poate fi *pedepsit* pentru faptul de a nu se fi supus *acestui* ordin. El nu putea *să nu i se supună*, căci pentru nesupunere nu este „loc” decît atunci cînd e posibilă supunerea (conformarea). Iar aceasta este posibilă numai atunci cînd există *abilitatea* de a face lucrul cerut.

Încercarea de a descrie cazul ofițerului și al soldatului „nesupus” scoate în evidență tendințe conceptuale contradictorii. Pe de o parte înclinația de a spune că, deoarece soldatul nu putea să facă un lucru cerut, nu era posibil nici să i se ordone să-l facă. Pe de altă parte, înclinația de a spune că a existat un ordin, fiindcă este evident că soldatului i s-a cerut să facă ceva. Cum s-ar putea împăca aceste două înclinații?

O posibilitate de reconciliere ar consta în a distinge între *darea* (emiterea) prescripțiilor și *primirea* (receptarea) lor. Poți da un ordin cuiva — s-ar putea argumenta — indiferent dacă acea persoană îl poate îndeplini sau nu, dar nu poți *primi* de la nimeni un ordin decît dacă ai abilitatea să i te conformezi. În mod similar s-ar putea argumenta că unui agent i se poate da o permisiune indiferent de abilitățile lui, dar că nu poți *avea* („beneficia de”) o permisiune dacă nu poți face lucrul permis.

Cum este afectată problema *existenței* prescripțiilor de această scindare a lor în cele două aspecte: emiterea și primirea? Ar fi ispititor să spunem că această existență depinde *numai* de primul aspect, acela al emiterii prescripțiilor. Ar rezulta atunci că abilitatea de a face lucrurile prescrise *nu* este o condiție logică a existenței prescripțiilor.

Voi încerca, totuși, să arăt că, chiar dacă existența unei prescripții depinde numai de emiterea ei, nu decurge în mod necesar concluzia că această existență este independentă de abilitățile primitorului ei.

8. Prescripțiile se nasc, iau ființă printr-un mod specific de acțiune umană. Pentru acest mod de acțiune, emiterea de prescripții (ordine, permisiuni, prohibiții), am adoptat mai înainte *numele de acțiune normativă* (cap. V, secțiunea 7).

Am făcut mai înainte distincție între act și activitate, ca și între rezultatul acțiunii și consecințele ei (cap. III, secțiunile 5 și 6). Ne putem întreba acum dacă emiterea unei prescripții este un act sau o activitate și dacă existența unei prescripții este rezultatul sau este consecința acțiunii normative. Propun să răspundem la aceste întrebări în felul următor:

Emiterea unei prescripții este un *act*, a cărui efectuare cu succes are drept *rezultat* existența unei prescripții. *Consecințele* actelor normative sînt, în linii mari, efectele pe care prescripțiile (emiterea prescripțiilor) pot să le aibă asupra conduitei celor cărora le sînt date.

Spuneam (cap. III, secțiunea 6) că în acte este implicată de obicei o activitate, de exemplu sub forma activității musculare și a mișcărilor membrilor. Activitatea caracteristică actelor normative este cea *verbală*. Ea constă în utilizarea de formulări de norme pentru a enunța sau, cum se mai spune, a *promulga* norma (prescripția) subiectelor potrivite.

Distingem astfel între actul de emitere a unei prescripții și activitatea verbală implicată în acest act. Rostul acestei

distincții ar putea fi, pesemne, ilustrat cel mai bine printr-o analogie între a da o prescripție și a face o promisiune:

Atunci cînd promitem, ca și atunci cînd prescriem, utilizarea limbajului este esențială. Cel ce face o promisiune rostește de obicei o anumită formulă verbală: „Promit să...“. Rostirea acestor cuvinte este o activitate.

Simplul fapt că cineva rostește o frază-promisiune nu înseamnă că a fost *făcută* o promisiune. Dacă un copil mic îmi spune: „Promit să-ți dau mîine o mie de lire“, sau dacă eu spun unui prieten: „Promit să te fac împărat al Chinei“ sau dacă un actor spune pe scenă: „Promit să răzbun moartea tatălui meu!“, cu aceasta nu s-a promis nimic. Copilul a vorbit în necunoștință de cauză, eu am glumit, iar actorul a jucat un rol. Acestea sînt banalități, dar ele arată că dacă rostirea unei fraze de promisiune „constituie“ sau nu un act de promisiune depinde și de alți factori în afară de activitatea verbală care este esențială pentru acest act. Același lucru este adevărat pentru prescripții. Simpla rostire a unor propoziții imperative sau folosirea altor forme ale limbajului prescriptiv nu este o dovadă că *s-a dat* o comandă, o permisiune sau o interdicere, și nu „constituie“ prin ea însăși un act de comandă, permitere sau interdicere.

Ce anume se mai cere, pe lîngă performanța verbală, pentru ca să putem vorbi de o acțiune normativă? Pentru a răspunde la această întrebare vom recurge din nou la o comparație între promisiuni și prescripții.

Cînd rostirea unei fraze cu sens de promisiune „constituie“ un act de promisiune sau are drept „rezultat“ darea unei promisiuni, între emițătorul și primitorul permisiunii, între cel care a promis și cel căruia i-a promis se instituie o relație. Primul are, cum se spune, obligația de a-și îndeplini promisiunea, adică de a face lucrul promis. Este firesc să numim aceasta o „relație normativă“ între cele două părți. N-ar fi cu totul corect să „identificăm“ promisiunea cu această relație normativă. Este însă fără îndoială corect să spunem că dacă rostirea unei fraze cu sens de promisiune are ca rezultat stabilirea acestei relații normative, atunci s-a făcut o promisiune.

În mod similar, atunci cînd rostirea unei fraze de comandă „constituie“ un act de comandă, între emițătorul și primitorul comenzii, între cel ce comandă și cel căruia i se comandă

se instituie din acel moment o relație. Am putea-o numi și pe aceasta o „relație normativă“ între cele două părți. Eu prefer să o numesc „relație normată“ * între părți. Ca și în cazul promisiunilor, nici aici n-ar fi corect să identificăm comanda cu această relație normată. Este însă corect să spunem că dacă utilizarea limbajului prescriptiv are ca rezultat statornicirea acestei relații între o autoritate normativă și anumite (unul sau mai multe) subiecte de normă, atunci prescripția a fost dată (emisă), actul normativ a fost efectuat cu succes și norma a luat ființă.

Intocmai cum pot să ia ființă, prescripțiile pot să și înceteze de a exista. Prescripțiile încetează să existe atunci când se dizolvă relațiile normate pe care le-a statornicit emiterea prescripțiilor. Durata de viață a unei prescripții coincide deci, cu durata unei relații dintre o autoritate normativă și unul sau mai multe subiecte de normă. Cât timp durează această relație, se spune că prescripția este *in vigoare*. Existența unei prescripții nu este faptul, ca atare, că ea a fost dată, ci faptul că este în vigoare.

9. Să ne punem acum întrebarea: *De ce* un anumit agent comandă (ordonă) unui alt agent să facă sau să se abțină de la o anumită acțiune?

Uneori un agent dă un ordin pentru că i s-a ordonat să-l dea.

Când o prescripție se dă pentru că există un ordin ca ea să fie dată, atunci însuși actul normativ este supus unei norme, adică reprezintă conținutul unei norme. Cazul acesta aparține unui tip frecvent și important. Unele probleme logice legate de el vor fi discutate mai târziu, în capitolul X. În legătură cu ceea ce ne preocupă acum, însă, putem să-l ignorăm: el nu face decît să împingă întrebarea „*De ce?*“, care ne interesează aici, spre actul normativ „de ordinul al doilea“ prin care a luat ființă ordinul de efectuare a actului normativ „de ordinul întâi“.

Când actul normativ de emitere a unui ordin nu este el însuși conținutul unei norme, tipul obișnuit de răspuns la întrebarea noastră pare că urmează această schemă generală:

Emițătorul ordinului *vrea* ca rezultatul actului prescris să se *întîmple*. Așadar, *vrea* ca subiectul prescripției să *facă* actul respectiv, adică să facă astfel încît schimbarea voită să se producă. Comandînd subiectului, el îl poate *face* să *efec-*

* În original: „relationship under norm“ (n.l.).

luzeze actul. Așadar, el dă ordinul. Actul normativ este un mijloc în raport cu scopurile autorității normative. El este un mijloc de a-l face pe subiectul normei să săvârșească ceva, ceea ce la rindul său este un mijloc pentru a face ca un anumit lucru să se întâmple. Dacă vrem să spunem, cum cred că ne este îngăduit, că voința de a atinge un scop implică voința de a folosi mijloacele care se folosesc în fapt pentru atingerea acestui scop, atunci putem de asemenea să spunem că autoritatea normativă *vrea să comande* subiectului normei și că *vrea să-l facă* pe acesta să săvârșească actul prescris.

Cînd spunem că autoritatea normativă *vrea* ca un anumit lucru să se întâmple și, prin urmare, *vrea* ca subiectul normei să facă (să se întâmple) acest lucru, noi *intemeiem* cea de-a doua voliție pe prima. Se poate distinge între temeiuri (rațiuni) necesare și suficiente. În cazul propus spre examinare, prima voliție este un temei suficient, dar *nu* necesar, pentru cea de-a doua. Aceasta înseamnă că dacă *vreau* ca un agent să facă un anumit lucru nu urmează (logic) că *vreau* ca acest lucru să se întâmple. Pot, bunăoară, să *vreau* ca cineva să facă un anumit lucru doar pentru că *vreau* să-l pun în mișcare și nu pentru că sînt interesat în rezultatul actului său. Probabil însă că este corect să spunem că *în mod normal* ordonăm oamenilor să facă un lucru sau altul pentru că ne preocupă ca acele lucruri să fie făcute.

A voi ca un agent să facă un lucru este, evident, un temei suficient pentru a voi să-l faci să săvârșească acel lucru. Pe cit îmi pot da eu seama, prima voliție este aici totodată și un temei necesar al celei de-a doua. Aceasta înseamnă că nu poți (logic vorbind) să vrei să faci ca o persoană să săvârșească un anumit lucru decît dacă vrei ca ea să săvârșească acel lucru.

A voi să faci pe un agent să săvârșească un anumit lucru este un temei suficient, dar desigur *nu* necesar, pentru a voi să-i poruncești. Porunca este numai unul între inai multe mijloace de a-i face pe oameni să acționeze.

Să ne mulțumim cu aceste observații privitoare la relațiile reciproce dintre cele patru cazuri ale lui „a voi” pe care le-am deosebit în legătură cu actul normativ.

Nu *vreau* să susțin că *ori de cîte ori* actul normativ nu este el însuși conținutul unei norme, motivul pentru care este făcut acest act poate fi explicat printr-o referire la voliție după schema de mai sus. Citeodată ordinele se dau „fără nici o rațiune anume”. Aceasta nu înseamnă însă că cel care dă ordinul nu *vrea* ca primitorul ordinului să facă un anumit lucru; înseamnă doar că nu

există nici o rațiune particulară pentru faptul că el vrea tocmai *aceasta*. Nu voi nega totuși că un ordin ar putea fi dat și „absolut fără nici o rațiune”. Acesta ar fi însă un caz cu totul neobișnuit, „străin din punct de vedere conceptual” instituției comenziilor, un caz pe care l-am putea caracteriza drept o utilizare „aberantă” sau „parazită” a acestei instituții.

10. Cele spuse în secțiunea precedentă despre comenzi se aplică, *mutatis mutandis*, și interzicerilor. În mod normal emitătorul unei interziceri vrea ca primitorul ei să se abțină de la ceva și vrea de asemenea să-l facă să se abțină de la acest lucru interzicându-i-l.

Despre cineva care dă o permisiune nu se poate spune în mod normal că *vrea* ca primitorul permisiunii să facă acțiunea permisă. A permite înseamnă a *lăsa* pe cineva să facă ceva. Se poate pune întrebarea: ce *face* agentul care *lasă* pe cineva să facă un anumit lucru?

În felul acesta nu facem decât să reluăm problema naturii permisiunilor, pe care am discutat-o pe scurt în secțiunile 13—16 din cap. V. Despre o persoană se poate spune că lasă pe cineva să facă un anumit lucru dacă nu i-a interzis acestuia să facă acel lucru și eventual nici nu știe că acesta îl va face. Această accepțiune a lui „a lăsa” ar corespunde cu interpretarea permisiunii ca simplă absență a interzicerii. Că lăsăm pe cineva să facă un anumit lucru poate însă să însemne și că tolerăm săvârșirea acestui act de către persoana în cauză și că simțem conștiință de posibilitatea ca ea să-l săvârșască, chiar dacă nu și de săvârșirea lui efectivă. Această accepțiune a lui „a lăsa” corespunde cu interpretarea permisiunii ca tolerare. Prima accepțiune a expresiei „a lăsa să facă” o voi numi *pasivă*, iar pe cea de-a doua, *activă*.

Dacă interpretăm permisiunea ca pe o tolerare combinată cu o interzicere de a împiedica, atunci a da cuiva o permisiune înseamnă a *lăsa* în mod activ această persoană să facă un anumit act și a *voi* ca ceilalți să se abțină de la săvârșirea unui anumit act — anume, a actului de a face imposibilă săvârșirea primului act de către destinatarul permisiunii. În fine, dacă adoptăm punctul de vedere că numai interzicerea de a împiedica este esențială pentru norma permisivă, atunci a da o permisiune înseamnă a *voi* ca ceilalți să se comporte într-un anumit fel și a *voi* să-i faci să se comporte așa poruncindu-le.

Cînd un agent lasă în mod pasiv pe altcineva să facă un anumit lucru, aceasta nu presupune că primul vrea ceva precis.

Cînd însă o persoană lasă în mod activ pe alta să facă un anumit lucru, adică este conștientă de posibilitatea ca persoana în cauză să facă lucrul respectiv și tolerează săvîrșirea acestuia, atunci despre primul agent se poate spune, de asemenea, că vrea să-i lase celui de-al doilea libertatea de a face lucrul respectiv. *Voința de a lăsa* pe un agent *liber să facă* ceva corespunde, în cazul permisiunilor, *voinței de a-l face* pe un agent *să facă* ceva în cazul comenzilor.

11. Observațiile făcute în ultimele două secțiuni privitor la intenția și motivele implicate în acțiunea normativă, ne-au condus în preajma unei binecunoscute teorii „clasice” despre natura normelor, pe care o putem numi *teoria volițională* a normelor. Conform acestei teorii, normele ar fi expresiile sau manifestările voinței unei autorități normative în privința conduitei unor subiecte ale normei.

Teoria volițională a normelor se aplică în mod primar numai la normele care sînt prescripții; într-adevăr, pentru această teorie este esențial ca normele să emane de la o autoritate. Din perspectivă istorică, teoria volițională a normelor este cunoscută, înainte de toate, ca o teorie a (naturii) legilor statului. Potrivit acestei viziuni, despre legi se spune uneori că exprimă voința statului. Privită ca o teorie de filozofie a dreptului, despre teoria volițională a normelor se poate spune că ridică problema naturii autorității ce stă în spatele normelor juridice și în cele din urmă și problema naturii statului.

Ca teorie privind statutul ontologic al prescripțiilor în general, teoria volițională a normelor mi se pare a fi în esență corectă. Ca teorie a normelor juridice în particular, ea nu-l silește, din cite îmi dau seama, pe cel ce o acceptă să subscrie la o concepție antropomorfă sau la una teomorfă despre stat ca fiind inzestrat cu voință.

Dacă ni s-ar cere să dăm o caracterizare succintă a voinței ale cărei manifestări sînt *comenzile*, ar trebui, cred, să o numim „voința de a-i face (determina) pe agenți (subiectele normei) să facă anumite lucruri și/sau să se abțină de la ele”. Pe scurt, am putea-o numi *voință de a determina* pe cineva *să facă sau să se abțină*. Această voință este rareori voință de a determina acte sau abțineri „de dragul lor însele”, ci are în vedere un scop ulterior. Cum am notat în secțiunea precedentă, autoritatea vrea în mod normal să-l *facă* (să-l determine) pe subiect să facă ceva, fiindcă vrea ca el să *facă* aceasta. Și vrea ca el să *facă* aceasta, fiindcă vrea ca lucrul respectiv să se *întîmple*.

În cadrul filozofiei politice se pune problema importantă de a stabili în ce legături stau (trebuie să stea) aceste scopuri ulterioare ale statului ca autoritate a normelor juridice cu scopurile cetățenilor statului ca subiecte ale acestor norme.

Voința care se manifestă în permisiuni poate fi numită *voință de a tolera*.

12. Artă de a comanda constă, am putea spune, în abilitatea de a-i face pe agenți să săvârșească sau să se abțină de la lucruri pe care noi vrem ca ei să le facă, respectiv de la care vrem să se abțină.

Este clar că abilitatea de a comanda nu presupune că cel ce dă ordinul poate să-l facă pe cel căruia ordinul i se adresează să săvârșească un act individual ce are drept rezultat lucrul voit. El poate izbuti, prin ordinul său, să-l facă pe subiect să săvârșească acest act, dar poate la fel de bine să nu izbutească. Când izbutește, spunem că subiectul s-a *supus* ordinului. Când nu izbutește, nu spunem neapărat că subiectul a refuzat să se supună. Există cel puțin trei tipuri diferite de motive pentru care comanda poate să nu-și atingă scopul într-o ocazie individuală:

Un motiv este *nesupunerea* subiectului. Dacă subiectul refuză să se supună înseamnă că el înțelege ordinul și poate face tipul de lucruri care i s-a ordonat, dar se abține și nici nu încearcă măcar să facă în respectiva ocazie lucrul cerut.

Un alt motiv pentru care comanda poate să nu-și atingă scopul este că deși subiectul *încearcă* și poate să facă tipul de lucruri care i s-a ordonat, el *nu reușește* să săvârșească actul. El nu poate să-l facă în respectiva ocazie, fiind împiedicat de „obstacole fizice” sau de intervenția altor agenți. În această situație nu putem vorbi de nesupunere. În cazurile individuale nu există însă o delimitare netă între nesupunere și această nereușită de a îndeplini un ordin.

În fine, un al treilea motiv este că subiectul *nu poate să facă* lucruri de tipul celui care i s-a ordonat. În acest caz el nu poate nici să se supună nici să refuze să se supună ordinului. Ar fi firesc să spunem aici că el nici nu putea „primi” ordinul. Subiectul e incapabil să intre cu autoritatea în „relația normată” pe care actul de comandă urmărește s-o stabilească. Această incapacitate, firește, durează numai atâta timp cât subiectul n-a învățat să săvârșească respectiva categorie de acte.

Înseamnă oare acest al treilea tip de nereușită a unui act normativ că autoritatea *nu poate să comande subiectului*? Abilitatea de a comanda este, cum am spus, abilitatea autorității de a-l determina pe subiect să facă genul de lucruri menționat în comandă. Dacă subiectul nu poate să facă această categorie de lucruri, el nu poate nici să fie determinat printr-o comandă să le facă. (Desigur, subiectul poate să învețe sau să fie învățat să le facă, iar apoi, într-o altă ocazie, să fie determinat prin comandă să le facă.) Iar dacă nu poate fi determinat să facă această categorie de lucruri, autoritatea nu posedă abilitatea de care, potrivit punctului nostru de vedere, este nevoie pentru a comanda *acestui* subiect să facă un lucru din categoria respectivă. Răspunsul nostru la întrebarea de mai sus este deci afirmativ.

Din cele spuse în cadrul secțiunii de față rezultă că o condiție necesară a existenței unei comenzi din partea unei autorități către un subiect ca acesta să facă sau să se abțină de la un anumit lucru este ca subiectul comenzii să *poată face* acest fel de lucruri. Devine limpede acum în ce sens și pentru care rațiuni putem spune despre principiul că Trebuie implică Poate că formulează o condiție minimală a existenței comenzilor (și a interzicerilor).

A da o permisiune înseamnă, spuneam, a „lăsa în mod activ“ pe un agent să facă un anumit lucru sau să se abțină de a-l face. Dacă definim acest „a lăsa în mod activ“ drept tolerare a unei acțiuni ce stă în puterea unui agent, atunci urmează consecința banală că nu putem permite unui agent decît lucruri pe care poate să le facă. Potrivit acestei concepții despre permisiune, permisiunea implică și ea puțința de a face.

13. „Arta de a comanda“ admite, ca să spunem așa, mai multe grade de generalitate. A spune că un agent „poate comanda“ ar putea să nu însemne mai mult decît că poate să comande *cuiva* să facă *ceva*, un lucru de un anumit fel. Aceasta este abilitatea de a comanda în sensul cel mai general și diluat. Dincolo de ea trebuie să distingem abilitatea de a comanda *unui anumit* agent să facă *ceva*, abilitatea de a comanda *cuiva* să facă *un anumit* lucru și abilitatea de a comanda *unui anumit* agent să facă *un anumit* lucru.

Fie o autoritate normativă *a*, un subiect de normă *s* și un conținut de normă *c*. Putem întocmi atunci un tabel al abilităților corespunzătoare cu diferite grade de generalitate de a comanda și de a fi comandat:

<i>a</i> poate comanda cuiva să facă ceva	lui <i>s</i> i se poate comanda de către cineva să facă ceva
<i>a</i> poate comanda cuiva să facă <i>c</i>	lui <i>s</i> i se poate comanda de către cineva să facă <i>c</i>
<i>a</i> li poate comanda lui <i>s</i> să facă ceva	lui <i>s</i> i se poate comanda de către <i>a</i> să facă ceva
<i>a</i> li poate comanda lui <i>s</i> să facă <i>c</i>	lui <i>s</i> i se poate comanda de către <i>a</i> să facă <i>c</i>

Primele două perechi de abilități cuprinse în tabel constau din membri logic independenți. Ultimele două perechi constau din membri identici din punct de vedere logic.

Potrivit punctului de vedere adoptat aici, poate exista o comandă din partea lui *a* către *s* să facă *c* dacă și numai dacă abilitatea lui *a* de a comanda și a lui *s* de a fi comandat își corespund ca în cea de-a patra pereche din tabel.

Cînd abilitățile lui *a* și *s* se află una față de alta ca în prima, a doua sau a treia din perechile de mai sus, este posibil, dar nu cert, că *a* poate să comande lui *s* să facă *c*. Cînd *a* poate să comande lui *s* să facă ceva, este plauzibil să spunem că el poate, de asemenea, să încerce să-i comande lui *s* să facă *c*, indiferent dacă în fapt este în stare sau nu să comande lui *s* să facă *c*. În mod asemănător, cînd *a* poate să comande cuiva să facă *c*, este plauzibil să gîndim că el poate de asemenea (cel puțin) să încerce să comande lui *s* să facă *c*, indiferent dacă în fapt o poate face sau nu. Mai îndoielnic e dacă din simplul fapt că *a* poate comanda cuiva să facă ceva se poate deduce că el poate încerca să comande lui *s* să facă ceva, că poate încerca să comande cuiva să facă *c* și/sau să încerce să comande lui *s* să facă *c*. Ideea de încercare de a comanda nu este, în ea însăși, suficient de precisă pentru a face posibilă o decizie. Ideea trebuie pusă în formă. Am putea distinge între mai multe concepte (sensuri) ale încercării de a comanda, în funcție de satisfacerea unora sau altora din cerințele de mai sus privitoare la abilitate.

Încercarea de a comanda este compatibilă cu abilitatea agentului de a face lucrul pe care încercăm să-i comandăm să-l facă, dar nu presupune această abilitate.

Trebuie deosebit între *încercarea de a comanda* și *comanda (porunca) de a încerca*. Vom spune că a comanda unei persoane să facă un anumit lucru presupune că agentul căruia îi comandăm poate încerca să facă un lucru de acest fel. După cum am observat mai înainte (cap. III, secțiunea 10), nu-i adevărat că un om poate să încerce să facă orice. S-ar putea argumenta chiar că un agent poate încerca să facă, într-o ocazie individuală, numai lucruri pe care le poate face în sens generic. S-ar putea însă ca această cerință să fie prea tare. Ar trebui poate să spunem că unele lucruri pe care un agent nu le poate face în sensul generic al expresiei „a putea face“, el poate totuși să încerce să le facă. Această idee de „a putea să încerce“ presupune însă că agentul are cel puțin „o oarecare idee“ despre felul cum s-ar face lucrul în cauză. Fără o asemenea idee el nu ar putea nici măcar să încerce, nu ar *ști cum* să încerce.

Astfel, din faptul că *a* poate încerca să comande lui *s* să facă *c* nu decurge că *a* îi poate comanda lui *s* să încerce să facă *c*. Dar, acceptînd ceea ce s-a spus mai înainte despre încercarea de a comanda, din faptul că *a* poate să comande lui *s* să încerce să facă *c* decurge logic că *a* poate încerca să comande lui *s* să facă *c*.

Distincția dintre a comanda și a încerca să comanzi prezintă importanță pentru problema existenței comenzilor și pentru interpretarea principiului că Trebuie implică Poate. Încercarea de a comanda se soldează, aproape întotdeauna, cel puțin cu rostirea cuvintelor sau simbolurilor pe care le-am numit formulare de normă. Or, formularea de normă este, desigur, trăsătura cea mai „izbitoare“ prin care se vădește existența unei norme. Din acest motiv ar fi ispititor să spunem — așa cum obișnuim a ne exprima — că din momentul cînd o persoană *încearcă să comande* altei persoane s-a înfiripat deja o comandă. Nu revine filozofului să corecteze limbajul în acest punct. Sarcina lui este de a observa diferențele conceptuale dintre cazuri, chiar și atunci cînd cazurile sînt de așa natură încît limbajul curent estompează aceste diferențe.

Un motiv principal pentru formularea condițiilor de existență într-un mod care presupune valabil principiul că Trebuie implică Poate este că astfel se păstrează limpede distincția dintre comandă și încercarea de a comanda.

14. În ce constă abilitatea de a-i face pe agenți să săvîrșească ceva sau să se abțină, comandîndu-le? Spre a sesiza mai

bine miezul acestei chestiuni, să ne întrebăm mai întâi: Ce face agentul care dă comenzi?

Un aspect al acțiunii sale ne este deja familiar, și anume aspectul pe care l-am numit *promulgare*. Ea constă — în linii mari — din a face cunoscut subiectelor normei, cu ajutorul limbajului sau al altor simboluri, *ce vrea autoritatea normativă* ca ei să facă sau *de la ce* să se abțină.

Promulgarea este necesară, dar prin ea însăși nu și suficientă, pentru instituirea unor relații normative între agenți. Pe lângă promulgare, în acțiunea normativă este implicată și o a doua componentă. Mă voi referi la ea folosind un alt termen din filozofia dreptului, acela de *sancțiune*.

Pentru scopurile pe care le urmărim aici, sancțiunea poate fi definită drept o *amenințare* explicită sau implicită *cu pedeapsa pentru nesupunere* la normă.

Existența unei amenințări cu pedeapsa nu este prin ea însăși un motiv de supunere. În schimb, *teama* de pedeapsă este. Când amenințarea cu pedeapsa produce teama de pedeapsă, voi spune că avem de-a face cu o amenințare sau sancțiune *eficace*.

Teama de pedeapsă nu este neapărat *singurul* motiv al conformării la normă. Se poate considera chiar că ține de esența unor tipuri de prescripții, de exemplu a legilor statului, să existe pentru respectarea lor și alte motive în afara fricii. Este, probabil, corect să spunem că în mod normal, când acțiunea se conformează unor prescripții, motivul *nu* este teama de pedeapsă sau de alte consecințe neplăcute. Funcția sancțiunii este de a constitui un motiv de conformare la normă în absența altor motive de conformare și în prezența unor motive de neconformare. Când subiectul e tentat să nu se conformeze, teama de pedeapsă este *unul* din motivele care pot să-l „cheme la ordine”. În cazuri extreme ea este *singurul* lucru care-l împinge să se conformeze.

Existența motivului de conformare pe care-l constituie teama de pedeapsă nu înseamnă că el este destul de puternic pentru a birui, în fiecare caz individual, motivele ce duc spre o conduită contrară. Sancțiunea eficace este compatibilă cu neconformarea la normă. Neconformarea însă trebuie să fie ocazională, trebuie să reprezinte excepția, și nu regula. Dacă neconformarea este obișnuită și nu excepțională, sancțiunea este ineficace, pedeapsa nu inspiră (în mod serios) teamă.

Se impune o observație în legătură cu ceea ce înseamnă aici (ne)conformare „excepțională”, respectiv „obișnuită”. Dacă o comandă sau o prohibiție este *eminamente generală* (în sensul

În care am folosit această expresie în cap. V, secțiunea 11), neconformarea la normă este excepțională atunci când majoritatea subiectelor în majoritatea ocaziilor se conformează normei. Dacă comanda sau prohibiția este generală în privința ocaziei dar se adresează unui subiect particular, atunci neconformarea este excepțională atunci când acest subiect se conformează normei în majoritatea ocaziilor. Similar, dacă prescripția este generală în privința subiectului, dar numai pentru o ocazie particulară, neconformarea este excepțională atunci când majoritatea subiectelor se conformează normei în această ocazie.

Dacă însă prescripția este (complet) *particulară*, nu are sens să vorbim de neconformare excepțională și/sau obișnuită la această normă. Trebuie oare să spunem atunci că neconformarea dovedește că sancțiunea este ineficace? Am putea să spunem și așa. Am putea însă la fel de bine în asemenea cazuri să facem ca problema eficacității sancțiunii să depindă de reacția subiectului la prescripții repetate avînd același conținut și date de aceeași autoritate. Cele două teste corespund unor noțiuni ușor diferite de amenințare eficace. Scopurile care ne preocupă aici presupun o noțiune de eficacitate bazată pe un test de tipul al doilea.

Acum putem răspunde după cum urmează la întrebarea ce face agentul care dă comenzi: El promulgă norma și-i atașează o sancțiune eficace sau o amenințare cu pedeapsa eficace. Odată făcut acest lucru, între autoritate și subiecte s-a stabilit o relație normală. Actul normativ a fost efectuat cu succes. Ca rezultat al efectuării lui cu succes, există o prescripție, adică ea a fost dată și este în vigoare.

15. Nu este deloc de la sine înțeles că orice om poate să amenințe în mod eficace pe oricare altul că-i va pricinui un rău. Simpla folosire a unor vorbe de amenințare nu constituie o amenințare eficace.

Citeodată o amenințare poate constitui un motiv de conformare la un ordin chiar dacă autoritatea n-ar fi putut să traducă efectiv în fapt amenințarea sa. Se poate întîmpla ca subiectul să supraestimeze puterea autorității de a face eficace amenințarea sa.

O condiție necesară pentru ca o amenințare să fie eficace este ca persoana amenințată să creadă că răul cu care este amenințată se va bate asupra ei dacă nu se conformează. În locul expresiei „să creadă“ am putea spune și „să aprecieze că există un risc considerabil“.

Subiectul, firește, se poate înșela. S-ar putea ca el să afle mai târziu că nu trebuia să-i fie teamă de pedeapsă, fiindcă autoritatea n-ar fi putut să-l pedepsească, chiar dacă ar fi vrut. Probabil însă că este corect să spunem că în mod normal o asemenea credință nu este greșită. Ea are de obicei un „temei“, de pildă în ceea ce s-a întâmplat în trecut în cazuri de neconformare.

Cînd cel ce comandă poate într-adevăr să pedepsească, în caz de nesupunere, pe cel căruia îi comandă (adică poate într-adevăr să-i pricinuiască acestuia un rău) voi spune că primul este, din punctul de vedere relevant, *mai puternic* decît cel de-al doilea. În mod normal, o amenințare cu pedeapsa va fi eficace numai dacă persoana care amenință poate traduce în fapt această amenințare. Cu alte cuvinte, în mod normal acțiunea de a comanda este posibilă numai atunci cînd autoritatea este, din punctul de vedere relevant, *mai puternică* decît subiectul (subiectele) comenzilor. Abilitatea de a comanda este, astfel, bazată logic pe o putere superioară a celui ce comandă față de cel comandat. Ocazional putem avea de-a face cu o comandă autentică, chiar dacă această presuposiție nu este realizată. Așa se întâmplă atunci cînd subiectul crede în mod greșit că autoritatea are o putere superioară.

Este, firește, pe deplin posibil ca o persoană, fiind conștientă de faptul că o altă persoană nu-i poate dăuna prin măsuri punitive, *să facă* totuși așa cum aceasta îi cere. Pot exista nenumărate motive pentru o asemenea conformare la voința unei alte persoane. Dar atunci nu avem de-a face cu o comandă efectivă, iar conduita celui în cauză *nu* poate fi numită corect „conformare la o comandă“.

Puterea superioară pe care se bazează logic abilitatea de a comanda poate fi ori *accidentală* ori *esențială*.

O persoană se poate afla în mod accidental în situația de a face pe altcineva să se comporte conform ordinelor ei. Ea cunoaște, de pildă, un „secret“ care, dacă ar fi dezvăluit public, ar dăuna reputației și poziției sociale a acestuia. *Șantajul* este o specie a comenzii bazată pe superiorități de putere accidentale în relațiile dintre persoane.

Se poate spune că adulții se bucură de o superioritate naturală a puterii asupra copiilor. De aceea adulții le poruncesc copiilor. Cînd copiii cresc și ating majoratul, această superioritate încetează în mod natural. Cînd încetează superioritatea de putere, încetează și raporturile de comandă. Sfatul și averti-

zarea iau locul comenzii și interzicerii în raporturile dintre adulți și urmașii lor.

Adulții sînt aproximativ egali ca putere între ei, adică au aproximativ aceeași putere de a-și face (bine sau) rău unul altuia. Aceasta explică de ce în împrejurări normale adulții nu dau porunci unii altora.

Ofițerii le comandă soldaților, iar ofițerii cu grad superior le comandă ofițerilor cu grad inferior. Înseamnă aceasta că ofițerii sînt mai puternici decît soldații? „Într-o stare de natură” ofițerul individual poate să nu fie mai puternic decît soldatul individual. Ei sînt, după toate probabilitățile, aproximativ egali. *Ca ofițer*, însă, ofițerul *este* mai puternic. În mod normal, el poate traduce în fapt amenințările pe care le adresează subalternilor recalcitranți. Posibilitatea pe care o are de a face acest lucru este o consecință a faptului că el poate să comande altor soldați să-i pedepsească pe recalcitranți. Iar faptul că poate să comande acestora se întemeiază, la rîndul lui, pe puterea sa de a-i amenința cu pedeapsa pentru nesupunere. Această rețea de puteri de comandă depinde, în ultimă instanță, de faptul că militarii, global vorbind, se supun ordinelor. Citeodată rețeaua se destramă. Subalternii nu se mai tem că vor fi pedepsiți pentru nesupunere. Ordinele nu mai sînt ascultate. Ofițerii „pierd comanda” armatei, nu mai *pot* să comande.

Puterea superioară a celui ce comandă față de cel căruia i se comandă constituie și baza faptică pe care se sprijină ordinea de drept a statului. Existența unei ordini juridice este existența unor relații normative între autorități și cetățeni. Este esențial ca autoritățile să fie capabile să susțină prescripțiile date cetățenilor cu amenințări eficace de pedepsire în caz de nesupunere. Cînd această condiție nu este satisfăcută, ordinea de drept se prăbușește sau se dizolvă, ca atunci cînd are loc o revoluție victorioasă.

VIII. LOGICA DEONTICĂ: NORME CATEGORICE

1. În capitolul de față și în cel următor vom prezenta elementele esențiale ale unei Logici formale a normelor sau, altfel spus, ale unei Logici deontice.

„Infrastructura“ acestei logici are trei nivele, respectiv Logica („clasică“) a propozițiilor, Logica schimbării pe care am schițat-o în capitolul II și Logica acțiunii pe care am schițat-o în capitolul IV. Logica normelor construită de noi presupune și înglobează cadrul formal și principiile acestor trei logici.

Logica propozițiilor este un studiu formal al p -expresiilor, Logica noastră a schimbării este un studiu formal al T -expresiilor iar Logica noastră a acțiunii un studiu formal al df -expresiilor. Formalismul Logicii schimbării folosește, pe lângă simbolurile Logicii propozițiilor, un nou simbol T . Formalismul Logicii acțiunii folosește, pe lângă simbolurile Logicii propozițiilor și Logicii schimbării, două noi simboluri, d și f . În capitolul IX, formalismul Logicii acțiunii va fi suplimentat cu un nou simbol.

În capitolul V am introdus noțiunea de *nucleu al normei*. Nucleul normei constă din trei componente sau părți ale normei, pe care le numim caracter, conținut și condiție de aplicare. Pentru cele două caractere de normă am introdus ca simboluri literele O și P . Simbolurile pentru conținuturi de normă sînt df -expresiile.

Unul din modurile de împărțire a normelor în clase, menționat în capitolul V, este împărțirea lor în norme *categorice* și *ipotetice*. Așa cum am arătat (cap. V, secțiunea 6), condițiile de aplicare a normelor categorice pot fi „citite“ din conținuturile acestora din urmă. Dimpotrivă, condițiile de aplicare a normelor ipotetice nu pot fi citite din conținuturile acestora: formularea lor impune introducerea unui simbol nou. Acest nou simbol constituie acea completare a formalismului Logicii acțiunii la

care ne refeream mai sus și care va fi introdusă în capitolul următor.

Simbolurile nucleelor de normă pentru normele categorice sînt *O*-expresiile și *P*-expresiile atomice, pe care le-am definit în secțiunea 4 a capitolului V. În capitolul următor, în conexiune cu introducerea unui simbolism al condițiilor de aplicare pentru normele ipotetice, vom defini o noțiune generalizată de *O*- și *P*-expresii (atomice).

Logica normelor ce va fi schițată mai jos constituie un studiu formal al unei singure „părți” a normelor, și anume al nucleelor de normă (vezi cap. V, secțiunea 1). Aceasta constituie o limitare a Logicii noastre a normelor pe care viitoarele investigații de specialitate urmează s-o depășească.

După cum am spus în secțiunea 1 a capitolului V, nucleele de normă pot fi privite ca ceea ce este comun în normele de toate tipurile. Logica normelor schițată aici este concepută în mod primordial ca o teorie logică a nucleelor de normă ale *prescripțiilor*. Nu pretindem explicit că teoria rămîne validă atunci cînd este aplicată la nucleele altor tipuri de norme.

Logica normelor o mai numim Logică deontică. Verbul grec *δεομαι* înseamnă *a lega*. Înrudit cu acesta este verbul impersonal *δεiv*, care s-ar putea traduce prin *a trebui* sau *a fi necesar*. O formă substantivală a acestui verb impersonal este *τόδεον* care înseamnă: ceea ce trebuie să fie, ceea ce este o datorie, sau este obligatoriu. Adverbul *δεόντως* înseamnă *potrivit datoriei* sau *așa cum trebuie să fie*.

2. Prima problemă cu care se confruntă tentativa noastră de a construi o logică a normelor este aceea de a ști dacă așa-numitele conective verifuncționale, sau simbolurile pentru negație, conjuncție, disjuncție etc., pot fi folosite pentru formarea unor complexe moleculare de *O*- și *P*-expresii moleculare. Înțelegerea clară a naturii acestei probleme este deosebit de importantă. Într-adevăr, aici pot să apară unele confuzii.

Ideile de negație, conjuncție etc. aparțin în mod primar discursului descriptiv. Acolo, propozițiile servesc la formarea unor enunțuri care exprimă judecăți. A spune că propoziția „Nu plouă” este (propoziția) negație a propoziției „Plouă” înseamnă, aproximativ, a spune: propoziția „Nu plouă” exprimă o judecată care este adevărată dacă judecata exprimată de propoziția „Plouă” este falsă, și este falsă dacă judecata exprimată de propoziția „Plouă” este adevărată.

Posibilitatea folosirii conectivelor verifuncționale pentru formarea unor complexe moleculare de *T*-expresii și de *d*- și *f*-expresii nu este cu nimic mai problematică decât posibilitatea folosirii lor pentru formarea unor complexe moleculare de *p*-expresii. Într-adevăr, *p*-expresiile, *T*-expresiile și *df*-expresiile aparțin în egală măsură discursului descriptiv (formalizat). Ele sînt forme schematice de propoziții care exprimă judecăți. În calitate de forme schematice ale unor propoziții folosite pentru emiterea prescripțiilor, *O*-expresiile și *P*-expresiile aparțin discursului prescriptiv. Nu este clar dacă, în genere, conectivele verifuncționale își găsesc vreo utilizare cu sens în cadrul discursului prescriptiv.

Cuvintele care servesc pentru conectivele de adevăr în limbajul obișnuit sînt „nu“, „și“, „sau“, precum și altele. Este ușor de văzut că aceste cuvinte sînt folosite și în cadrul discursului prescriptiv: „Închide fereastra și deschide ușa“, „Nu este permisă parcare“, „Aruncă țigara sau ieși din cameră“.

Dar simplul fapt că „nu“, „și“ precum și alte asemenea cuvinte sînt folosite în cadrul discursului prescriptiv nu soluționează problema a se ști dacă conectivele verifuncționale pot servi la formarea unor complexe moleculare de *O*-expresii și *P*-expresii. De bună seamă, putem folosi *semnele* \sim , $\&$, \vee etc., pentru a forma complexe de *O*-expresii și *P*-expresii; dar această utilizare pune problema semnificației complexelor astfel formate; totodată, se ridică întrebarea dacă semnificația semnelor \sim , $\&$ etc. în limbajul prescriptiv este suficient de asemănătoare cu semnificația acestora în limbajul descriptiv pentru a justifica utilizarea aceluiași simboluri.

Ajunși aici, trebuie să subliniem că normele, cel puțin acelea pe care le numim prescripții, nu sînt nici adevărate și nici false. Dacă *O*- și *P*-expresiile sînt forme schematice de propoziții folosite pentru a da prescripții, atunci complexe moleculare de asemenea expresii nu pot exprima *funcții de adevăr* ale părților lor constitutive. Acest simplu fapt este suficient pentru a le diferenția din punct de vedere logic de complexe moleculare cu *p*-expresii, *T*-expresii și *df*-expresii.

O-expresiile și *P*-expresiile pot fi privite ca echivalenți „formalizați“ ai *propozițiilor deontice* (*O*-expresiile putînd fi privite și ca formalizări ale propozițiilor imperative). După cum știm (cap. VI, secțiunea 9), propozițiile deontice așa cum sînt ele folosite în mod obișnuit prezintă o ambiguitate specifică. Uneori, ele sînt folosite în calitate de formulări de norme; această folo-

sire sau accepție a lor o numim prescriptivă. Alteori sînt folosite pentru emiterea a ceea ce am numit enunțuri normative; această folosire sau accepție o vom numi descriptivă. În accepția lor descriptivă, propozițiile deontice exprimă ceea ce am numit judecări-despre-norme (*norm-propositions*). Cînd normele sînt prescriptii, judecățile-despre-norme spun că anumite prescriptii „există”, adică au fost emise și sînt în vigoare (vezi cap. VII, secțiunea 8).

Avînd în vedere această ambiguitate, se ridică problema dacă *O*- și *P*-expresiile trebuie privite ca formulări de normă formalizate sau ca propoziții formalizate ce exprimă judecări-despre-norme.

Una din căile de soluționare a problemei ar fi să decidem că *O*-expresiile și *P*-expresiile vor fi înțelese consecvent la modul prescriptiv, în calitate de formulări de normă. În acest caz, ar trebui să recurgem, cînd este necesar, la un simbolism special pentru propozițiile care exprimă judecări-despre-norme.

O altă cale de soluționare a aceleiași probleme ar fi să păstrăm pentru *O*-expresii și *P*-expresii aceeași ambiguitate pe care o au propozițiile deontice din limbajul obișnuit. Este inutil să mai spunem că menținerea ambiguității nu trebuie să ducă la vreo confuzie. În acest caz vom avea nu două simbolisme ci două interpretări ale unuia și aceluiași simbolism. Pe acestea le voi numi *interpretarea prescriptivă* și *interpretarea descriptivă* ale *O*- și *P*-expresiilor. Interpretate prescriptiv, aceste expresii sînt formulări de normă (formalizate). Interpretate descriptiv, ele sînt propoziții (formalizate) care exprimă judecări-despre-norme.

Aici optez pentru a doua soluție; ea ne va scuti de osteneala unei dedublări a simbolismului nostru.

Este evident și unanim admis că conectivele verifuncționale pot servi la formarea unor complexe moleculare de *O*- și *P*-expresii *interpretate descriptiv*. Complexele moleculare exprimă funcții de adevăr ale judecăților normative exprimate de *O*- și *P*-expresiile atomice care intră în cadrul complexelor.

Rămîne deschisă problema dacă aceleași conective verifuncționale pot servi la formarea unor complexe moleculare de *O*- și *P*-expresii *interpretate prescriptiv*.

Problema poate fi soluționată în sens afirmativ numai dacă acceptăm strecurarea unei ambiguități în semnificațiile conectivelor verifuncționale. Va trebui să distingem între o semnificație descriptivă sau *verifuncțională* a semnelor \sim , $\&$ etc. și o semnificație prescriptivă sau *non-verifuncțională* a acestora.

Fără doar și poate, distincția propusă are sens. Cuvintele „nu“, „și“ etc. din limbajul cotidian au uneori o semnificație verifuncțională, de exemplu în „Fereastra este închisă și ușa este deschisă“. Alteori, ele au o semnificație non-verifuncțională, ca de exemplu în „Închide fereastra și deschide ușa!“. Dacă cineva preferă să vorbească despre „funcție“ și „utilizare“ în loc de „semnificație“, eu nu am nici o obiecție. Nu e nevoie să întoarcem pe o față și pe alta chestiunea dacă „și“ înseamnă sau nu unul și același lucru în cele două propoziții citate; important este însă să observăm că prima propoziție, construită din alte două propoziții prin intermediul cuvântului „și“, exprimă o funcție de adevăr a judecăților pe care aceste din urmă propoziții le exprimă, în timp ce a doua propoziție, construită tot prin intermediul lui „și“, nu exprimă o asemenea funcție de adevăr.

În cele de față vom decide să utilizăm simbolurile \sim , & etc., numai în modul verifuncțional. Aceasta înseamnă că problema ridicată mai sus primește un răspuns negativ. Conectivile verifuncționale nu pot fi utilizate (sau nu vor fi utilizate) pentru formarea unor complexe moleculare de *O*- și *P*-expresii interpretate prescriptiv. Altfel spus: complexe moleculare de *O*- și/sau *P*-expresii vor fi interpretate întotdeauna la modul descriptiv, ca forme schematice de propoziții exprimând judecăți-despre-norme.

Ne putem întreba dacă această decizie este practică. Întrucât am decis să conservăm înăuntrul formalismului nostru ambiguitatea propozițiilor deontice din uzul comun, de ce n-am păstra în cadrul formalismului și ambiguitatea folosirii conectivelor atât la modul verifuncțional cit și la modul non-verifuncțional? Utilitatea practică a deciziei luate va trebui să reiasă de la sine în cele ce urmează. Aici ne vom mulțumi să observăm că, deși va trebui să studiem și accepții non-verifuncționale ale conectivelor, nu vom recurge la duplicarea simbolismului pentru conective.

Decizia adoptată răspunde problemei ridicate la începutul acestei secțiuni; însă, rezolvînd-o, ea ridică un șir de probleme noi.

Una din acestea este de a ști dacă Logica normelor construită de noi constituie o analiză și teorie logică a *O*- și *P*-expresiilor în interpretarea lor descriptivă, sau în interpretarea lor prescriptivă. Trebuie să recunosc că eu însumi nu știu care este răspunsul cel mai adecvat. „Dezvoltat pînă la capăt“, sistemul Logicii deontice este teoria unor expresii interpretate descrip-

tiv; pe de altă parte însă, legile (principiile, regulile) specifice acestei logici privesc proprietăți logice ale *normelor* înseși, reflectate apoi în proprietăți logice ale judecăților-despre-norme. Așadar, într-un anumit sens, „baza“ Logicii deontice este o teorie logică a *O*- și *P*-expresiilor în interpretarea lor prescriptivă.

O altă problemă este aceea a relevanței pentru logica normelor a folosirii prescriptive a conectivelor „nu“, „și“ etc. Aceasta este de asemenea o problemă al cărei răspuns în termeni direcți nu-l cunosc. În orice caz, discuția de mai jos va arăta că utilizarea prescriptivă a conectivelor are o neîndoieală relevantă.

3. Introducem noțiunea de normă (*auto-*) *consistentă*. Vom spune că o normă este (*auto-*)*consistentă* dacă și numai dacă *conținutul de normă este consistent*. Reciproc, o normă se va numi *inconsistentă* dacă și numai dacă conținutul ei este inconsistent.

Condițiile de consistență (și inconsistență) pentru *df*-expresii au fost investigate anterior (cap. VI, secțiunile 3, 4). Un mod succint de stipulare a condițiilor constă în a spune că o *df*-expresie este consistentă dacă și numai dacă are o formă normală pozitivă (nevidă). *O*- și *P*-expresiile atomice sînt consistente, așadar, dacă și numai dacă *df*-expresia care succede literei *O* sau literei *P* este consistentă.

Semnificația ontologică a acestei noțiuni de normă consistentă nu este de la sine evidentă. Consistența unei *p*-expresii (adică a unei formule a logicii propoziționale) înseamnă (din punct de vedere „ontologic“) că starea de lucruri pe care expresia în cauză o descrie *poate avea loc* sau, riguros vorbind, înseamnă că starea poate avea loc în măsura în care intră în joc principiile Logicii propozițiilor. Cu toate acestea, alte rațiuni logice pot face imposibilă starea descrisă. În mod similar, auto-consistența unei *T*-expresii înseamnă că schimbarea descrisă de aceasta se *poate întâmpla* (poate avea loc), în măsura în care intră în joc principiile Logicii schimbării. Auto-consistența unei *df*-expresii înseamnă că acțiunea pe care aceasta o descrie *poate fi efectuată*, în măsura în care intră în joc principiile Logicii acțiunii.

Oare auto-consistența *O*-expresiilor și *P*-expresiilor n-ar putea însemna ceva analog? În calitate de formulări de norme (prescripții) asemenea expresii *nu descriu* nimic. Ele *prescriu*, adică ordonă sau permit anumite acțiuni. Nu este de la sine evident de ce o prescripție ar trebui să se numească consistentă

În cazul cînd acțiunea prescrisă poate fi efectuată și inconsistentă în cazul cînd ea nu poate fi efectuată.

Evident, pentru unul și același agent este o imposibilitate logică să înfăptuiască și să se abțină de la unul și același lucru în una și aceeași ocazie. Dar constituie oare o imposibilitate logică să *comandăm* sau să *permitem* unui agent să înfăptuiască și să se abțină de la unul și același lucru într-o aceeași ocazie? Dacă a comanda și a permite ar consta numai și numai în a rosti anumite cuvinte adresate agentului, atunci nu ar fi o imposibilitate. De bună seamă, eu mă pot adresa cuiva, spunîndu-i, de exemplu: „Închide fereastra și las-o deschisă“, și pot chiar să-l ameninț cu pedeapsa dacă nu dă ascultare. Dar înseamnă oare aceasta că i-am dat o comandă? Răspunsul depinde de ceea ce considerăm că înseamnă a comanda; răspunsul, cu alte cuvinte, depinde de răspunsul la ceea ce am numit problema ontologică a normelor (prescripțiilor).

Problema a fost discutată în capitolul anterior. Acum putem întrezări deja relevanța acestei discuții pentru problemele logicii formale abordate în capitolul de față.

Am arătat că o prescripție avînd caracterul *O* exprimă sau manifestă voința de *a-i face* pe agenți să înfăptuiască sau să se abțină de la anumite lucruri, în timp ce o prescripție avînd caracterul *P* exprimă sau manifestă voința de *a-i lăsa* pe agenți să înfăptuiască sau să se abțină de la anumite lucruri. Totodată, am considerat că relația normativă în a cărei existență rezidă și existența prescripției nu se poate materializa decît cu condiția ca subiectul (subiectele) prescripției să *poată* efectua ceea ce autoritatea prescripției vrea să-i facă să efectueze, respectiv să *poată* să se abțină de la ceea ce autoritatea vrea să-i facă să se abțină. Dacă, din rațiuni logice, cele prescrise nu pot fi efectuate (și nu este posibilă abținerea de la ele), agenții nu pot fi făcuți ori lăsați să le efectueze sau să se abțină de la ele. Ca atare, ele nu pot fi nici comandate, permise sau interzise agenților. Asemenea prescripții nu pot „exista“.

Definițiile pe care le-am dat prescripțiilor consistente și inconsistente echivalează deci cu a spune că, în ipoteza acceptării unei anumite concepții despre ontologia normelor, prescripțiile consistente sînt cele ce *pot exista*, în timp ce prescripțiile inconsistente sînt cele ce *nu pot exista*, din punct de vedere logic.

4. Una din funcțiile cuvintului „nu” în cadrul limbajului descriptiv este de a nega, adică de a exprima judecăți avînd o valoare de adevăr opusă celei pe care o au judecățile exprimate de propozițiile cărora li se adaugă sau atașează cuvîntul menționat. Aceasta nu este *unica* funcție a lui „nu” în cadrul limbajului descriptiv, dar este, probabil, funcția sa cea mai importantă.

Pentru a găsi negației un analog în cadrul limbajului prescriptiv va trebui să vedem în ce fel cuvîntul „nu”, atașat sau înglobat propozițiilor care enunță prescripții, afectează sau modifică semnificația propoziției inițiale. În particular, va trebui să vedem dacă relația dintre semnificația unei formulări de normă *cu* cuvîntul „nu” și semnificația unei formulări de normă „corespunzătoare” *fără* cuvîntul „nu” în cadrul ei este suficient de similară relației dintre o judecată și negația acesteia ca să ne autorizeze a vorbi despre prescripție (normă) și negarea *acesteia*. Folosirea lui „nu” deopotrivă în ambele limbaje, prescriptiv și descriptiv, este ușor de constatat, dar din acest simplu fapt nu urmează că funcția lui „nu” în limbajul prescriptiv constă în a nega, și tot așa nu este deloc limpede *ce înseamnă* „a nega” în cadrul contextelor prescriptive.

Să luăm *O*-expresia atomică $Od (\sim pTp)$. O putem considera ca o enunțare a comenzii de a deschide o anumită fereastră. În limbajul uzual, această comandă ar putea fi exprimată prin propoziția imperativă „Deschide fereastra!” sau prin propoziția deontică „Fereastra trebuie deschisă” („Trebuie să deschizi fereastra”).

Care *ar putea fi* însă semnificația expresiei *nu- $Od (\sim pTp)$* ? Singura încorporare inteligibilă a unei negații în propoziția imperativă „Deschide fereastra” constă în a forma din aceasta din urmă propoziția „Nu deschide fereastra”. Propoziția astfel obținută exprimă o interdicție de a deschide fereastra și corespunde formei simbolice $Of(\sim pTp)$. Să spunem oare că „negația” ordinului de a înfăptui ceva este ordinul de abținere de la același lucru? Un examen sumar ne arată că deși $Of(\sim pTp)$ constituie o interpretare posibilă pentru *nu- $Od(\sim pTp)$* , ea nu este *unica* interpretare posibilă și nici măcar interpretarea cea mai plauzibilă.

Înglobarea lui „nu” în propozițiile deontice de mai sus dă „Nu trebuie să deschizi fereastra” și „Fereastra nu trebuie să fie deschisă”. *Ca formulări de normă*, aceste propoziții admit două interpretări. Una constă în a le înțelege ca expresii ale interdicției de a deschide fereastra, în care caz ele corespund

formei simbolice $Of(\sim pTp)$. Cealaltă constă în a le înțelege ca exprimând permisiunea de a lăsa fereastra închisă, în care caz ele corespund formei simbolice $Pf(\sim pTp)$. Aici avem un al doilea candidat pentru rolul de „negație” a expresiei noastre inițiale $Od(\sim pTp)$.

Mai trebuie să luăm în considerație, însă, și o a treia posibilitate. „Nu trebuie să deschizi fereastra” ar putea fi înțeleasă în sensul că nu ți s-a ordonat să deschizi fereastra, că nu ți s-a dat vreo comandă (prescripție, normă) de acest gen. Astfel înțeleasă propoziția deontică înglobând un „nu” în cuprinsul ei nu constituie o formulare de normă; ea este o propoziție descriptivă ce exprimă o judecată despre o normă.

În continuare, să considerăm P -expresia atomică $Pd(\sim pTp)$. O posibilă exemplificare a acesteia ar fi permisiunea de a deschide o fereastră. În limbajul uzual, permisiunea de mai sus s-ar putea exprima prin cuvintele: „Poți deschide fereastra”, sau „Ai voie să deschizi fereastra”.

Ce ar putea să însemne $\text{nu-}Pd(\sim pTp)$? Pentru a găsi un răspuns, să vedem cum trebuie înțelese propozițiile „Nu poți deschide fereastra” sau „Nu ai voie să deschizi fereastra”.

Evident, sînt posibile două interpretări. Prima constă în a privi propozițiile care îl conțin pe „nu” ca enunțînd o interdicere de a deschide fereastra. Cuvintele „Nu poți” echivalează atunci cu „Trebuie să nu”. Semnificația formulei negată s-ar mai putea exprima și prin $Of(\sim pTp)$.

În interpretarea secundă, propozițiile care îl conțin pe „nu” nu sînt prescriptive, ci descriptive. Ele afirmă că *nu există* o permisiune de deschidere a ferestrei, că nici o asemenea permisiune n-a fost acordată și nu este în vigoare. Vorbind în general, $\text{nu-}Pd(\sim pTp)$ exprimă în acest caz o judecată normativă potrivit căreia nu există vreo permisiune de transformare a unei $\sim p$ -lumi într-o p -lume.

Prin considerații similare constatăm lesne că există trei candidați la rolul de „negație” a O -propoziției atomice $Of(\sim pTp)$ și doi candidați pentru postul de „negație” a P -propoziției atomice $Pf(\sim pTp)$. Cele trei semnificații posibile ale expresiei $\text{nu-}Of(\sim pTp)$ sînt date de propozițiile „ p trebuie făcut”, „ p poate fi făcut” și „Nu există o interdicere în sensul că p trebuie să nu fie făcut”. Cele două semnificații posibile ale expresiei $\text{nu-}Pf(\sim pTp)$ sînt exprimate, la rîndul lor, de „ p trebuie făcut” și „Nu există o permisiune ca p să fie lăsat nefăcut”.

După cum observăm, rolul negației în limbajul prescriptiv este greu de precizat. Propozițiile care rezultă din formulări

de normă prin înglobarea lui „nu“ în cuprinsul lor sînt corecte din punct de vedere gramatical și familiare în discursul cotidian, dar semnificația lor rămîne neclară; mai bine zis, aceste propoziții prezintă ambiguități caracteristice. Așa cum arătam, pentru rolul de negație (a semnificațiilor) *O*- și *P*-expresiilor atomice se prezintă mai mulți „candidați“ între care va trebui făcută o alegere. Se pune atunci problema justificării alegerii făcute, problemă care este doar un caz special al problemei generale a criteriilor pe baza cărora spunem despre o entitate că este „negație“ a unei alte entități.

Aici nu putem dezbate problema negației în genere. După cum s-a observat deja în secțiunea 2, conceptul de negație își găsește locul mai întîi în discursul descriptiv, în domeniul judecăților. Dar, chiar circumscris în această sferă, el rămîne controversabil. *Una* din modalitățile de a-l defini ar consta în stipularea următoarelor cinci cerințe pe care negația unei judecăți date trebuie să le satisfacă:

- (i) Negația unei judecăți date trebuie să fie o judecată.
- (ii) Negația trebuie să fie unică, adică pentru orice judecată există o negație și numai una.
- (iii) Negația trebuie să fie reciprocă; altfel spus, cînd o a doua judecată este negația unei prime judecăți, atunci și prima este negația celei de a doua.
- (iv) O judecată dată și negația ei trebuie să se excludă reciproc; este imposibil ca ambele să fie adevărate, sau ambele să fie false.

(v) O judecată dată și negația ei trebuie să fie exhaustive; sau una sau cealaltă trebuie să fie adevărată.

(Logicienii din școala așa-zis intuționistă contestă cerința ca o judecată și negația ei să fie, luate împreună, exhaustive.)

Aplicînd, *mutatis mutandis*, aceste cerințe noțiunii de negație a unei norme, prima cerință ar fi că negația unei norme trebuie să fie o normă. Aceasta ar descalifica de la bun început interpretările lui nu- $Od(\sim pTp)$ etc., ca exprimînd judecăți despre norme și le-ar exclude din rîndul candidaților la rolul de negații ale normelor exprimate de $Od(\sim pTp)$.

Judecata exprimată de propoziția „Nu există un ordin că *p* trebuie făcut“ poate fi caracterizată corect ca fiind *negația judecății* exprimate de propoziția „Există un ordin că *p* trebuie făcut“. Dar *nu* vom denumi această judecată negație a *prescripției* (normei) exprimate prin cuvintele „*p* trebuie făcut“. Dacă nu- $Od(\sim pTp)$ este interpretată descriptiv ca

exprimind o judecată despre o normă, partea $Od(\sim pTp)$ din cuprinsul ei trebuie interpretată și ea descriptiv.

Așa cum s-a indicat în secțiunea 2, pentru interpretarea *descriptivă* a lui $nu-Od(\sim pTp)$ și numai pentru ea, vom rezerva simbolul $\sim Od(\sim pTp)$.

Interpretarea *prescriptivă* a lui $nu-Od(\sim pTp)$ nu necesită introducerea de noi simboluri. Analiza noastră de mai sus consacrată posibilelor semnificații prescriptive ale expresiilor $nu-Od(\sim pTp)$ etc., a arătat motivul pentru care nu e nevoie de un simbol special pentru „nu” în limbajul prescriptiv. Când expresiile $O d(\sim pTp)$ etc. nu au fost interpretate ca propoziții exprimând judecăți normative, ele au fost interpretate ca avînd semnificații identice celor pe care le au anumite *O*- și *P*-expresii atomice.

Acum să revenim la problema selectării între „candidații” la rolul de „negație” a unei *norme* (prescripții).

Dintre cei doi candidați la negația normei exprimate de $Od(\sim pTp)$ eliminăm $Of(\sim pTp)$, iar dintre cei doi candidați la negația lui $Of(\sim pTp)$ eliminăm $Od(\sim pTp)$. După efectuarea acestor eliminări, candidatul rămas pentru negația normei exprimate de $Od(\sim pTp)$ este $Pf(\sim pTp)$, cel pentru negația lui $Pd(\sim pTp)$ este $Of(\sim pTp)$, cel pentru negația normei exprimate de $Of(\sim pTp)$ este $Pd(\sim pTp)$, iar cel pentru negația normei exprimate de $Pf(\sim pTp)$ este $Od(\sim pTp)$.

Motivul pentru care am respins anumiți candidați este că vrem ca negația să satisfacă cerințele de unicitate și reciprocitate ((ii) și (iii) de mai sus). Cerința ca negația unei norme să fie o normă o satisfacem prin decizia de a adopta în exclusivitate interpretarea prescriptivă a *O*- și *P*-expresiilor atomice.

Să considerăm acum cele două cupluri:

$Od(\sim pTp)$ și $Pf(\sim pTp)$

și

$Of(\sim pTp)$ și $Pd(\sim pTp)$.

Sugerăm că normele exprimate de membrii fiecărui cuplu de formulări de normă stau în relația reciprocă de normă și „negație” a normei. Potrivit acestei sugestii, negația unei comenzi pozitive va fi o permisiune negativă și reciproc, în timp ce negația unei comenzi negative va fi o permisiune pozitivă și reciproc. În altă formulare: comanda de a face și permisiunea

de abținere se neagă reciproc, iar în același raport stau comanda de abținere și permisiunea de a face.

Această idee de normă și negație a normei admite o generalizare. Am introdus anterior ideile de negație externă și negație internă a *df*-expresiilor, adică a conținuturilor de normă posibile (vezi cap. IV, secțiunea 6). Se constată imediat că conținuturile ficcării cuplu de norme de mai sus se raportează între ele ca negații *interne*. Caracterele lor sînt „opuse”; unul are caracterul *O* iar celălalt caracterul *P*. Definiția noastră generalizată a noțiunii de normă-negație sună acum astfel:

O normă este norma-negație a unei alte norme dacă și numai dacă cele două norme au caractere opuse iar conținutul uneia este negația internă a conținutului celeilalte.

Să considerăm, de exemplu, norma exprimată de $O(d(\sim pTp) \vee f(\sim pT \sim p))$. Ea spune că starea de lucruri descrisă de p trebuie produsă sau lăsată să apară, în funcție de natura ocaziei. Norma-negație a acesteia este exprimată de $P(f(\sim pTp) \vee d(\sim pT \sim p))$. Ea spune că starea de lucruri descrisă de p poate fi lăsată neprodusă sau poate fi suprimată.

În mod similar, negația normei exprimate de $O(d(\sim pTp) \& d(\sim qTq))$ este norma exprimată de $P(d(\sim pTp) \& f(\sim qTq) \vee f(\sim pTp) \& d(\sim qTq) \vee f(\sim pTp) \& f(\sim qTq))$. În timp ce prima ordonă producerea a două stări de lucruri, a doua permite să fie lăsată neprodusă cel puțin una dintre aceste două stări.

Satisface, *mutatis mutandis*, conceptul de *normă-negație* cerințele (iv) și (v) de mai sus? O normă dată și norma-negație a acesteia se exclud reciproc fiind totodată conjunct exhaustive?

Înainte de a putea răspunde la aceste întrebări trebuie să arătăm ce vom înțelege, *mutatis mutandis*, prin raport de excludere reciprocă și de exhaustivitate conjunctă în cadrul discursului prescriptiv. Este ușor să definim aceste noțiuni într-o manieră analoagă definiției pentru consistență, dată în secțiunea 3. O judecată este consistentă dacă poate fi adevărată iar o normă este consistentă dacă poate exista. În mod similar, am putea spune că două norme se exclud reciproc dacă nu pot exista împreună, adică nu pot co-exista, și sînt conjunct exhaustive dacă cel puțin una dintre ele trebuie să existe (este necesar să existe).

Spre a răspunde la întrebarea dacă o normă și norma-negație respectivă se exclud reciproc în sensul de mai sus trebuie să dăm criterii pentru coexistența posibilă a normelor. Vom face acest lucru în secțiunea următoare; se va vedea atunci că răs-

punsul la întrebarea noastră este afirmativ — cu o rezervă care se dovedește importantă (vezi mai jos secțiunea 7).

Întrebarea dacă o normă și norma care o neagă sint, în sensul definit, conjunct exhaustive, conduce la problema existenței necesare a normelor; această problemă va fi și ea discutată mai jos (secțiunea 8) și vom constata că răspunsul la întrebarea privind exhaustivitatea conjunctă este negativ. În consecință, noțiunea de negație din discursul prescriptiv prezintă o anumită similitudine cu noțiunea intuiționistă de negație ¹.

5. Posibilitatea coexistenței normelor constituie, am putea spune, aspectul ontologic sau semnificația ontologică a noțiunii formale de *compatibilitate* a normelor. Înainte de a trece la aspectul ontologic, va trebui să definim și să comentăm această noțiune formală.

Compatibilitatea a două sau mai multe norme o vom mai numi și consistență mutuală. O mulțime de norme compatibile se va numi *mulțime consistentă* de norme.

Peste tot vom presupune că normele a căror compatibilitate o definim și discutăm sint norme *(auto-)consistente*. Nu voi analiza în mod detaliat — întrucît problema mi se pare minoră — problema compatibilității pentru norme care nu satisfac condiția de (auto-)consistență. O *mulțime* de norme care conține cel puțin un membru care nu este (auto-)consistent ar putea fi numită, pe baza presupunerii de mai sus, *mulțime inconsistentă*.

Problema care stă în fața noastră poate fi formulată astfel: ce condiții trebuie să satisfacă o mulțime de norme (auto-)consistente pentru ca mulțimea să fie consistentă, adică normele să fie compatibile?

Discuția va decurge în trei etape: Mai întâi definim consistența pentru o mulțime dată de norme avînd toate caracterul *O*. În continuare, vom presupune că o mulțime dată de norme conține numai norme avînd caracterul *P*. În sfîrșit, definim consistența pentru o mulțime dată de norme dintre care unele au caracterul *O* iar celelalte caracterul *P*.

Cele trei genuri de mulțimi de norme se pot numi: *O*-mulțimi, *P*-mulțimi și *O + P*-mulțimi (sau mulțimi mixte), după cum este cazul.

Mulțimilor de norme le corespund mulțimi de formulări de normă, adică de *O*-expresii și/sau *P*-expresii (atomice). Din

¹ A se vedea articolul meu *On the Logic of Negation*, in *Soc. Sci. Fenn. Comm. Phys.-Math.* XXII 4 (1959).

rațiuni de comoditate, în cursul investigației noastre vom vorbi mai întâi despre expresii și despre proprietăți formale ale acestora, fără a uita că în ultimă instanță afirmațiile noastre vizează normele înseși. Atunci când ne referim la O - și P -expresii vom presupune întotdeauna că df -expresiile din cuprinsul lor se află în forma normală pozitivă. Mai mult, vom presupune că formele normale sînt făcute *uniforme* (cap. IV, secțiunea 8) în raport cu toate p -expresiile atomice (variabilele p , q etc.) care figurează în întreaga mulțime de O - și/sau P -expresii.

(i) Să considerăm o mulțime de O -norme și o mulțime corespunzătoare de O -expresii.

Enumerăm toate p -expresiile atomice care intră în O -expresii; fie n numărul p -expresiilor atomice. După aceea, enumerăm cele 2^n descrieri de stare care corespund acestor n p -expresii. În continuare, enumerăm cele $2^n \times 2^n$ descrieri de schimbare care corespund acestor 2^n descrieri de stare. Descrierile de schimbare avute în vedere constituie o enumerare completă a condițiilor de aplicare a O -expresiilor, adică a normelor care aparțin mulțimii.

Pentru fiecare condiție de aplicare în parte facem o listă a acelor părți ale formelor normale (uniformizate) ale df -expresiilor din O -expresiile respective care corespund acestor condiții (în ipoteza că asemenea părți există). Listele arată ce anume pretind, în condițiile respective, normele individuale. În continuare, formăm *conjuncția* membrilor din fiecare enumerare de acest gen. Conjuncțiile ne arată ce pretind totalitatea normelor, în condițiile respective. Nu este cert că există tot atâtea conjuncții cîte condiții de aplicare conține enumerarea completă. Într-adevăr, se poate întîmpla ca în anumite condiții nici una din norme să nu fie aplicabilă.

Conjuncțiile sînt df -expresii; examinăm dacă acestea din urmă sînt consistente. Pentru aceasta putem apela la diverse metode. De exemplu, putem aduce conjuncțiile la formele lor normale pozitive. Dacă rezultatul nu este vid, conjuncțiile sînt consistente. Rezultatul acestor transformări poate fi însă citit imediat din înseși expresiile conjugate. Acestea sînt părți ale formelor normale pozitive uniformizate ale df -expresiilor din O -expresiile mulțimii noastre. Ca atare, ele sînt disjuncții de conjuncții de d - și f -expresii elementare. Disjuncțiile conjugate sînt consistente dacă și numai dacă au comun cel puțin un disjunct, adică o conjuncție de d - și f -expresii elementare. În caz contrar, ele sînt inconsistente.

Să presupunem că *nici una* din aceste conjuncții nu este inconsistentă. Atunci, și numai atunci, *O*-mulțimea de norme este consistentă, membrii ei sînt compatibili.

Să presupunem că cel puțin *una* dintre conjuncții este inconsistentă. În acest caz, *O*-mulțimea de norme este inconsistentă, membrii ei sînt incompatibili.

Să presupunem, în sfîrșit, că *toate* conjuncțiile sînt inconsistente. În acest caz, avem o formă specială de inconsistentă și incompatibilitate, formă pe care o vom numi „absolută“.

Cînd conjuncția care corespunde unei condiții date de aplicare a normelor este consistentă vom mai spune că mulțimea de norme este consistentă și că membrii ei sînt compatibili *în acele condiții*. Cînd o conjuncție dată este inconsistentă, spunem că mulțimea de norme este inconsistentă și că membrii ei sînt incompatibili *în acele condiții*.

Așadar, pe baza definițiilor noastre, o mulțime de *O*-norme consistentă este consistentă în *toate* condițiile de aplicare a normelor, în timp ce, dimpotrivă, o mulțime inconsistentă poate fi consistentă în *unele* condiții de aplicare.

Definiția pe care am dat-o mulțimii consistente de *O*-norme echivalează cu a spune că o mulțime de comenzi este consistentă (comenzile sînt compatibile) dacă și numai dacă este logic posibil ca în orice condiție de aplicare dată să fie îndeplinite *toate* comenzile (luate în mod colectiv) aplicabile sub acea condiție.

(ii) Să considerăm în continuare o mulțime de *P*-norme auto-consistente.

O asemenea mulțime este *ipso facto* consistentă. Permisivunile nu se contrazic între ele niciodată. În aceasta constă una din deosebirile logice fundamentale dintre comenzi și permisiuni. Pentru a lua exemplul cel mai simplu cu putință: comanda de a face un anumit lucru este incompatibilă cu comanda de abținere de la același lucru într-o ocazie dată (vezi secțiunea 6), dar permisiunea de a face un anumit lucru nu este incompatibilă cu o permisiune de abținere de la același lucru într-o ocazie dată. Însemnătatea „ontologică“ a acestei deosebiri dintre comenzi și permisiuni o vom discuta mai tîrziu.

(iii) În sfîrșit, să considerăm o mulțime mixtă de *O*- și *P*-norme, comenzi și permisiuni autoconsistente, precum și mulțimea corespunzătoare de expresii.

Pentru a descoperi și a formula condițiile de consistență a mulțimii o vom divide pe aceasta din urmă în două părți sau submulțimi. Una dintre ele constă din toate *O*-normele mulțimii, cealaltă din toate *P*-normele. Aceste două submulțimi se

vor numi O -partea și P -partea mulțimii mixte. P -partea este *ipso facto* consistentă. O condiție a consistenței întregii mulțimi este consistența O -părții. Dar aceasta nu este unica condiție.

Facem lista tuturor p -expresiilor atomice care intră în O - și P -expresiile mulțimii noastre mixte. Formăm apoi listele corespunzătoare de descrieri de stare și descrieri de schimbare. Lista descrierilor de schimbare include toate condițiile de aplicare pentru normele din mulțimea noastră mixtă.

Să considerăm acum submulțimea formată din O -partea întregii mulțimi și unul din membrii P -părții.

Pentru fiecare condiție de aplicare facem lista părților formelor normale ale df -expresiilor ce intră în O -expresii și în unica P -expresie a submulțimii noastre de expresii (dacă, în genere, asemenea părți există). Formăm conjuncțiile membrilor de pe fiecare listă și testăm pentru consistență conjuncțiile.

Dacă *toate* conjuncțiile sînt consistente, spunem că submulțimea de norme este consistentă și că membrii submulțimii sînt compatibili. Mai spunem apoi că unica P -normă din mulțime este *compatibilă cu* O -normele (și cu mulțimea de O -norme).

Dacă *unele* conjuncții (cel puțin una) sînt inconsistente, atunci submulțimea de norme este inconsistentă și, în particular, unica normă permisivă este incompatibilă cu comenzile (și cu mulțimea de comenzi).

Dacă *nici* o conjuncție nu este consistentă, submulțimea este absolut inconsistentă. Dacă nici una din conjuncțiile care corespund diferitelor condiții de aplicare a P -normei nu este consistentă, norma permisivă este absolut incompatibilă cu comenzile.

Repetăm această procedură pentru fiecare membru al P -părții din mulțimea noastră mixtă de norme. Definiția consistenței acestei mulțimi mixte este:

O mulțime mixtă de norme este consistentă și membrii ei sînt compatibili dacă și numai dacă fiecare membru din P -partea ei, luat în mod individual, este compatibil cu O -partea mulțimii.

Dacă un membru oarecare al P -părții mulțimii este incompatibil cu O -partea, mulțimea mixtă este inconsistentă.

Definiția noastră pentru consistență și compatibilitate mai este echivalentă cu următoarea condiție: o mulțime de comenzi și permisiuni este consistentă (normele respective sînt compatibile) dacă și numai dacă, pentru orice condiție de aplicare dată, este logic-posibil să se respecte *toate* comenzile luate în mod colectiv și să se facă uz de *oricare* permisiune luată în mod individual care se aplică în acea condiție.

6. În continuare, vom menționa și comenta cîteva consecințe ce decurg din definițiile compatibilității și incompatibilității normelor.

O primă consecință este aceea că norma și norma-negație corespunzătoare (secțiunea 4) sînt, conform definiției noastre, incompatibile. Aceasta se poate dovedi după cum urmează:

Norma și negația ei au caractere opuse și deci nu pot fi amîndouă permisiuni. (Normele permissive nu se contrazic între ele niciodată.) Conținuturile lor sînt negații interne mutuale. De aici decurge că cele două norme au aceleași condiții de aplicare. Conjuncția acelor părți ale formelor normale ale expresiilor pentru conținuturile celor două norme care corespund condițiilor date de aplicare este inconsistentă. (Aceasta decurge din definiția negației interne.) Așadar, cele două norme sînt incompatibile. Întrucît ele sînt totodată și incompatibile în *toate* condițiile lor de aplicare, ele sînt *absolut* incompatibile.

De aici urmează imediat că două norme avînd caracterul *O* și ale căror conținuturi sînt negațiile interne reciproce vor fi (absolut) incompatibile. De exemplu, comenzile exprimate de $d(\sim pTp)$ și $Of(\sim pTp)$ sînt absolut incompatibile.

Rezultatele de mai sus cu privire la incompatibilitatea normelor sînt valabile nu numai în cazul în care conținuturile sînt negațiile interne reciproce ci și în cazul general în care conținuturile sînt incompatibile intern. Așadar, două norme de caractere opuse și ale căror conținuturi sînt intern-incompatibile, vor fi (absolut) incompatibile. Totodată, două norme de caracter *O* și ale căror conținuturi sînt intern-incompatibile vor fi (absolut) incompatibile.

De exemplu, comenzile exprimate de $O(d(pTp) \& d(qTq))$ și $O(d(pTp) \& f(qTq))$ sînt incompatibile, după cum incompatibile sînt comanda exprimată de $O(d(pTp) \& d(qTq))$ și permisiunea exprimată de $P(d(pTp) \& f(qTq))$.

Rezultatele se pot generaliza cu ușurință pentru *mulțimi* de norme. O mulțime de comenzi este inconsistentă dacă conținuturile a doi din membrii ei sînt intern-incompatibile. O permisiune este incompatibilă cu o mulțime de comenzi dacă conținutul permisiunii este intern-incompatibil cu conținutul uneia din comenzi. (Aceste incompatibilități între norme nu sînt necesarmente absolute.)

Este important să observăm că simpla incompatibilitate a conținuturilor a două comenzi, sau a unei comenzi și unei permisiuni, nu implică, pe baza definiției noastre, o incompatibili-

tate între norme. Incompatibilitatea conținuturilor trebuie să fie *internă*.

Interesante particularități logice prezintă uneori cazul în care între conținuturile de normă există o incompatibilitate externă dar nu și una internă. Să considerăm aici o asemenea particularitate; mai întâi o vom ilustra printr-un exemplu.

Să considerăm comenzile $Od(\sim pTp)$ și $Od(pT \sim p)$. Prima ar putea fi interpretată ca un ordin de a deschide fereastra, iar a doua ca un ordin de a închide tot aceeași fereastră. Se contrazic între ele aceste comenzi? Sînt ele incompatibile? Poate că da, într-un anumit sens special al cuvintelor „contrazicere” și „incompatibilitate”, dar în mod cert nu în sensul pe care l-am conferit aici termenilor. Motivul care face ca, în sensul definiției noastre, normele să nu fie incompatibile este că deși conținuturile lor se contrazic ele nu au vreo condiție comună de aplicare. A doua comandă se aplică unei lumi în care starea de lucruri descrisă de p există și nu dispare independent de acțiune; prima comandă se aplică unei lumi în care această stare nu există și nu apare independent de acțiune.

Să comparăm comenzile de mai sus cu $Od(\sim pTp)$ și $Of(\sim pTp)$, de exemplu cu un ordin de a deschide o fereastră și un ordin de a lăsa închisă aceeași fereastră. Ordinele se contrazic, în sensul definiției noastre, întrucît indiferent cum ar proceda un agent într-o ocazie unde se aplică ambele comenzi, el va încălca inevitabil una dintre ele. Într-o ocazie în care o fereastră anumită este închisă și nu se deschide de la sine, în mod necesar un agent stăpîn pe arta deschiderii ferestrelor sau va deschide fereastra sau o va lăsa închisă. Dar *nu* este necesar că el sau va deschide fereastra sau o va închide. Ca atare, el va încălca neapărat unul din ordinele $Od(\sim pTp)$ și $Of(\sim pTp)$, dar nu va încălca neapărat unul din ordinele $Od(\sim pTp)$ și $Od(pT \sim p)$. Acest din urmă ordin nu poate fi nici respectat și nici încălcat de către agent în respectiva ocazie.

Să admitem că cele două ordine $Od(\sim pTp)$ și $Od(pT \sim p)$ sînt date numai pentru o singură ocazie. Atunci ele înseamnă, în termenii exemplului nostru de mai sus, că agentul căruia i s-au dat aceste ordine trebuie să închidă fereastra în cazul cînd aceasta este deschisă și să o deschidă în cazul cînd este închisă (în ocazia respectivă). În practică, o autoritate va emite *ambele* ordine numai atunci cînd ea însăși nu cunoaște care este sau care va fi starea lumii în respectiva ocazie. Asemenea cazuri nu prezintă nimic neobișnuit.

Să presupunem că cele două ordine sînt generale în privința ocaziei (vezi cap. V, secțiunea 11). Ele înseamnă atunci, în termenii exemplificării la care am recurs, că agentul căruia i s-au dat ordinele trebuie să închidă fereastra ori de cîte ori aceasta este deschisă și s-o deschidă ori de cîte ori este închisă. Să presupunem acum că la situația existentă se aplică primul ordin și că agentul execută ordinul, închizînd fereastra. El creează astfel o situație în care devine aplicabil al doilea ordin. Acum el este obligat să deschidă fereastra. Dacă respectă ordinul, creează o situație în care se aplică primul ordin; ș.a.m.d., *ad infinitum*. Cazul merită reținut — printre altele — și din punct de vedere logic.

Voi spune că cele două ordine generale alcătuiesc în mod conjunct un cuplu de ordine sisifice. Vorbind în general: o mulțime de ordine care sînt generale în privința ocaziei constituie o mulțime de ordine sisifice dacă și numai dacă respectarea tuturor ordinelor aplicabile în condițiile de aplicare date creează în mod necesar noi condiții de aplicare (a unora sau a tuturor ordinelor).

Aici devine cu putință introducerea noțiunii de *echilibru deontic*. Lumea, vom spune, poate fi adusă la un echilibru deontic cu o mulțime (consistentă) de ordine dacă este posibilă respectarea tuturor ordinelor aplicabile la o stare dată oarecare a lumii fără a se crea *ad infinitum* o nouă stare a lumii în care se aplică unele dintre aceste ordine. Cele două ordine de a deschide o anumită fereastră ori de cîte ori este posibil și de a o închide ori de cîte ori este posibil formează o mulțime consistentă, însă lumea nu poate fi adusă la starea de echilibru deontic cu această mulțime.

Emiterea unor ordine sisifice în genul „Deschide fereastra ori de cîte ori este închisă și închide-o ori de cîte ori este deschisă” poate constitui o cruzime, dar nu este absurdă în același sens în care este absurdă emiterea unor ordine inconsistente ca „Deschide fereastra dar las-o închisă”.

7. Pentru a sesiza semnificația ontologică a condițiilor de consistență (și compatibilitate) vom analiza mai detaliat cazul a două comenzi avînd fiecare drept conținut negația internă a conținutului celeilalte. Ne întrebăm: *cum se face* că o comandă de a deschide o fereastră și o interdicere de a face aceasta, adică o comandă de a o lăsa închisă, se contrazic între ele, sînt incompatibile?

Aici va fi pertinent să notăm că cele două ordine (comanda și interdicția) pot fi caracterizate în mod rezonabil ca aflate în raport de contradicție numai dacă se referă la aceeași fereastră, se adresează aceluiași agent și sînt emise pentru aceeași ocazie. Dacă într-o ocazie în care o anumită fereastră este închisă îi cer unei persoane s-o deschidă iar într-o altă ocazie, cînd această fereastră este din nou închisă, îi cer aceleiași persoane sau unei alte persoane să lase aceeași fereastră închisă, între ordinele mele nu există vreo contradicție. Dar dacă ordon unei persoane să deschidă o fereastră și ordon aceleiași persoane să lase aceeași fereastră închisă în aceeași ocazie, atunci pot fi acuzat pe drept cuvînt a mă contrazice logic. Cele două comenzi se anihilează reciproc; ca să spunem așa, ele nu pot coexista „în spațiul logic“.

Pe de altă parte însă: dacă x ordonă lui z să deschidă o fereastră și y îi interzice lui z să deschidă aceeași fereastră în aceeași ocazie, va exista atunci o contradicție? E adevărat că respectarea ambelor ordine de către z constituie o imposibilitate logică. Dar este oare o imposibilitate logică coexistența ambelor ordine? În spațiul logic să nu existe oare loc pentru ambele? Pare pe deplin rezonabil să considerăm că ele *pot* coexista. Potrivit concepției adoptate de mine despre natura comenzilor și a prescripțiilor în general, aceasta pare de asemenea plauzibil. Potrivit acestei concepții, coexistența celor două comenzi menționate înseamnă (în mod normal) că x vrea ca z să deschidă fereastra și y vrea ca z să o lase închisă în aceeași ocazie. Nu avem nici o contradicție logică; dar situația poate fi caracterizată pe drept cuvînt ca un „conflict“. Este o exemplificare a ceea ce voi numi un *conflict de voințe*.

Se pune întrebarea: cum se face că este logic-posibil ca x să ordone lui z să deschidă fereastra și este logic posibil ca y să ordone lui z s-o lase deschisă, dar nu este logic posibil ca x să ordone lui z să deschidă fereastra și în același timp să-i interzică să facă aceasta? Sau poate că, în definitiv, e și aceasta posibil? Să fie cu puțință ca normele în general și comenzile în special să se contrazică vreodată între ele?

Aș vrea să-i pot face pe cititorii mei să sesizeze seriozitatea acestei probleme. (Problema este mult mai serioasă decît oricare aspect tehnic al logicii deontice.) Ea este serioasă întrucît, dacă două norme nu se pot contrazice logic niciodată, atunci nici Logica normelor nu poate să existe. S-ar putea spune că într-un domeniu în care totul este posibil nu există logică. Așadar, dacă normele au o logică trebuie să fim în măsură a indica un lucru

imposibil în domeniul normelor. Nu este însă cituși de puțin evident că am fi capabili a satisface acest deziderat.

Pentru a explica de ce este logic-imposibil a comanda și a interzice unul și același lucru nu e suficient să apelăm la faptul că pentru unul și același om înfăptuirea și abținerea de la unul și același lucru în același timp constituie o imposibilitate logică. Într-adevăr, dacă eu ordon unui ins să facă, iar tu îi interzici insului să facă un același lucru, respectarea ordinelor date de noi amîndoi este și atunci o imposibilitate logică, însă este pe deplin posibil ca atît această comandă cît și această prohibiție să existe.

Comenzile, așa cum am spus înainte, sînt expresia unor eforturi de a-i face pe oameni să aducă la îndeplinire sau să se abțină de la anumite lucruri. Este clar că într-o aceeași ocazie nu-l putem *face* pe același om să îndeplinească un lucru și să se abțină de la a-l îndeplini, intrucît unui ins îi este logic-imposibil să îndeplinească un lucru și în același timp să se abțină de la el. Totodată, este clar că eu pot *încerca* să-l fac pe dînsul să îndeplinească un lucru iar tu poți să încerci, în aceeași ocazie, să-l faci pe dînsul să se abțină de la acel lucru — deși este logic-imposibil ca amîndoi să reușim. *De ce oare unul și același om*, în aceeași ocazie, n-ar putea *să încerce* să-l facă pe un alt agent să îndeplinească și să se abțină de la un același lucru? Să ne amințim în ce mod procedează o autoritate normativă încercînd să-i facă pe oameni să îndeplinească sau să se abțină de la anumite lucruri: prin amenințări cu pedeapsa, înaintea actului, și prin măsuri punitive atunci cînd neascultarea s-a produs, precum și prin alte mijloace (vezi cap. VII, secțiunea 14). Dacă cineva ar fi să pedepsească un copil într-un anume fel, cînd copilul face un lucru, și să-l pedepsească, eventual într-un alt fel, cînd copilul se abține de la înfăptuirea aceluiași lucru am mai putea oare afirma că el *încearcă* să-l facă pe copil să îndeplinească acest lucru și totodată *încearcă* să-l facă să se abțină de la comiterea aceluși lucru? În absența unor criterii nu putem afirma nimic. Conceptul încercării mai trebuie încă modelat pentru a se potrivi acestui caz. Negreșit însă că vom înclina să spunem că o conduită ca aceea descrisă mai sus pare bizară și lipsită de finalitate, iar dacă agentul ne-ar descrie propria sa acțiune spunînd că *încearcă* să-l facă pe copilul pedepsit să îndeplinească și *încearcă* totodată să-l facă să se abțină de la același act, vom spune că nu-l înțelegem sau că el se comportă irațional, ba chiar că este dement.

Problema poate fi ilustrată prin desene. Omul *a* merge împreună cu omul *s*; *a* ține un băț sau un bici într-o mână și o frînghie în cealaltă mână. Frînghia este înfășurată peste mijlocul lui *s*. (Poate că ar fi preferabil să-l imaginăm pe *s* ca fiind nu un om ci un ciine). Ei trec pe lângă diverse obiecte. Uneori, când se apropie de un obiect, *a* îl îmboldește cu biciul pe *s* spre acel obiect. Alteori, îl trage înapoi cu frînghia. Uneori îl lasă pe *s* să se îndrepte spre obiect, dacă *s* dorește aceasta. Alteori, îl lasă pe *s* să se îndepărteze de obiect. Aceste patru cazuri corespund celor patru situații normative fundamentale de comandă pozitivă, comandă negativă, permisiune pozitivă și permisiune negativă.

Acum vine un alt ins, *b*, care ține de asemenea un bici într-o mână și o funie în alta. El leagă funia peste mijlocul lui *s*; *a* și *b* merg amândoi împreună cu *s*. Uneori, când *a* îl amenință pe *s* cu biciul și îl mină spre un obiect, *b* îl trage înapoi. Atunci *a*

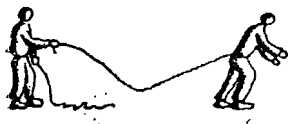
înainte

cazul Od

înapoi

cazul Of

se poate duce

cazul Pd

se poate întoarce cazul Pf

și *b* încearcă să-l determine pe *s* să facă lucruri opuse; *s* nu-l poate mulțumi pe ambii lui stăpini, aceasta fiind o imposibilitate logică. Dar asta nu-l împiedică pe *a* să continue să-l atingă pe *s* cu biciul și nu-l împiedică pe *b* să-l tragă de funie. Aici nu este nimic illogic sau irațional.

Să-l eliminăm pe *b* din desen; *a* rămâne singur cu *s*. Când trec pe lângă un anumit obiect, *a* îl îmboldește pe *s* spre obiect cu biciul și-l trage înapoi cu funia. Poate *a* să se comporte astfel? Am descris în termeni inteligibili acțiunea lui; în imaginație vedem aievea ca să zicem așa, cum se întâmplă aceasta. Întrebarea este: poate un om să împingă și în același timp să tragă un același obiect în două direcții opuse? Desigur, el îl poate împinge cu o mână și îl poate trage și cu cealaltă, iar atunci obiectul se va mișca în direcția în care acționează mina mai puternică. Omul ar putea proceda astfel pentru a testa care mină este mai puternică. Dar dacă ar pretinde că procedează așa pentru că vrea ca obiectul să se miște într-o direcție și vrea totodată să-l facă să se miște în cealaltă direcție, noi vom crede că glumește sau că este dement. Un psiholog îl va caracteriza probabil ca pe o „personalitate scindată”. El acționează așa cum ar acționa doi oameni care-și dispută un obiect.

Semnificația argumentului este următoarea:

Logica „prin ea însăși” nu poate arăta că normele se pot contrazice logic între ele. Dacă un asemenea fapt poate fi în genere arătat aceasta se poate face pornind de la considerente privitoare la natura normelor; dar chiar și așa, nu este evident că se poate arăta. Nu văd altă posibilitate de a arăta că normele-prescripții se pot contrazice între ele decât legarea ideii de prescripție de o anumită idee asupra unității și coerenței voinței.

Voinței care nu face din incompatibilități obiecte ale sale i se pot atribui în mod natural însușiri ca *raționalitatea*, *rezonabilitatea*, *coerența* sau *consistența*.

Semnificația ontologică a noțiunii formale de compatibilitate a normelor constă — așa cum spuneam la începutul secțiunii 5 — în posibilitatea coexistenței lor. Acum înțelegem că, cel puțin în măsura în care e vorba de prescripții, identificarea compatibilității cu posibilitatea coexistenței este supusă unor restricții importante. *Prescripțiile trebuie să aibă aceeași autoritate* (Aceasta este restricția la care ne refeream la finele secțiunii 4).

Aici voi introduce noțiunea de *corp* de norme; înțeleg prin aceasta o mulțime de prescripții care au toate aceeași autoritate.

Așadar, în cazul prescripțiilor, semnificația ontologică a compatibilității constă în posibilitatea coexistenței înăuntrul unui

corp. Consistența unei mulțimi de prescripții înseamnă posibilitatea ca mulțimea să constituie un corp. Incompatibilitatea prescripțiilor înseamnă imposibilitatea coexistenței lor în interiorul unui corp. În sfârșit, inconsistența unei mulțimi de prescripții înseamnă imposibilitatea, adică non existența necesară, a unui anumit corp.

Contradicția dintre prescripții reflectă, putem spune, o inconsistență (iraționalitate) a voinței unei autorități normative. Una și aceeași voință nu poate viza „în mod rațional” obiecte incompatibile. Dar o voință poate dori în mod perfect „rațional” un obiect incompatibil cu obiectul altei voințe „raționale”. Dată fiind prima imposibilitate, prescripțiile care nu satisfac criteriile noastre formale de compatibilitate nu pot coexista în cadrul unui corp de norme. Dată fiind a doua posibilitate, prescripții care nu satisfac aceste criterii pot totuși exista în cadrul unor corpuri diferite și — *în acest sens* — pot coexista.

În termenii teoriei care fundează normele pe voință, inconsistența unei mulțimi de comenzi înseamnă că una și aceeași autoritate normativă vrea ca unul sau mai multe subiecte ale normei să facă sau să se abțină de la lucruri a căror comitere (sau abținere de la comitere) constituie, cel puțin în unele circumstanțe, o imposibilitate logică.

În termenii aceleiași teorii, inconsistența unei mulțimi de comenzi și permisiuni înseamnă următoarele: una și aceeași autoritate normativă vrea ca unul sau mai multe subiecte să comită sau să se abțină de la comiterea mai multor lucruri și totodată le lasă să comită sau să se abțină de la anumite lucruri. Unele dintre lucrurile îngăduite de autoritate subiectului (subiectelor) sînt însă astfel încît cel puțin în anumite circumstanțe săvîrșirea lor sau abținerea de a le săvîrși, concomitent cu realizarea a *tot* ceea ce autoritatea normativă *vrea* ca subiectul (subiectele) să realizeze, constituie o imposibilitate logică. În acest caz, de asemenea, voința trebuie privită ca irațională.

Faptul că permisiunile nu intră niciodată în contradicție înseamnă că nu este irațional a-i *lăsa* pe oameni să facă sau să se abțină de la a face anumite lucruri, chiar dacă realizarea conjunctă a acestor acte și abțineri în una și aceeași ocazie nu este logic-posibilă. A-i lăsa pe oameni să facă aceasta înseamnă a-i lăsa să aleagă liber modul lor de acțiune.

8. Așa cum am spus, norme auto-inconsistente nu pot exista. Acestea au deci ceea ce s-ar putea numi inexistență necesară.

Se pune întrebarea: avem oare și norme care trebuie să existe sau care au o existență necesară?

Este convenabil să descompunem această întrebare în alte trei întrebări:

a) Avem oare norme care există necesarmente, *simpliciter*?

(b) Avem oare norme care există necesarmente *dacă* anumite norme există (*de facto*)?

(c) Avem oare norme care există necesarmente *dacă* anumite norme *nu* există (*de facto*)?

Cea mai importantă dintre întrebări este a doua; virtual, ea coincide cu întrebarea dacă între norme există relații de *implicație logică*. Problema va fi discutată în secțiunea următoare.

Prima întrebare poate suscita analize interesante, de ex. în legătură cu concepția teonomă asupra moralității. Dacă Dumnezeu este o ființă inzestrată cu existență necesară și dacă el a dat omului o lege morală, nu va trebui să credem că comandamentele morale există „cu necesitate”? În lucrarea de față nu vom aborda deloc un asemenea *gen* de întrebări. Nu am nici cea mai mică idee cum s-ar putea răspunde unei asemenea întrebări sau cum am putea măcar s-o abordăm, deși nu cred că o putem da deoparte ca pe un simplu non-sens.

Unicul comentariu în problema (a) pe care îl voi face aici privește noțiunea de normă *tautologică*, cum propun s-o numim. O normă de caracter *O* sau de caracter *P* se va numi tautologică dacă și numai dacă conținutul ei satisface următoarea exigență: forma normală pozitivă a *df*-expresiei pentru conținut cuprinde ca disjuncții *toate* descrierile de act ce corespund uneia sau mai multor condiții de aplicare a normei.

Un exemplu de normă tautologică este comanda exprimată de $O(d(\sim pTp) \vee f(\sim pTp))$. Expresia simbolică a conținutului ei este în formă normală. Forma normală enumeră toate modurile de acțiune posibile în condițiile exprimate de $\sim pT \sim p$. Un alt exemplu este comanda exprimată de $O(d(\sim pTp) \vee d(\sim pT \sim p) \vee f(\sim pTp) \vee f(\sim pT \sim p))$. Forma normală a conținutului ei enumeră toate modurile de acțiune logic-possibile în condițiile exprimate de $\sim pTp$ și de $\sim pT \sim p$. Un al treilea exemplu de normă tautologică este permisiunea exprimată de $P(d(pTp) \& d(qTq) \vee d(pTp) \& f(qTq) \vee f(pTp) \& d(qTq) \vee f(pTp) \& f(qTq))$. Modurile de acțiune acoperite de conținutul ei sînt toate modurile posibile în condițiile exprimate de $(pT \sim p) \& (qT \sim q)$.

Ce pretinde comanda exprimată de $O(d(\sim pTp) \vee f(\sim pTp))$ subiectului căruia îi este adresată? Dacă *p* înseamnă „Fereastra

este deschisă", cerința este de a deschide sau de a lăsa închisă fereastra care este închisă (și nu se deschide „de la sine"). Orice ar face agentul în situația dată, în mod necesar el sau deschide fereastra sau o lasă închisă (în ipoteza că el *poate săvârși* asemenea acte). Strict vorbind, comanda nu-i „cere" agentului nimic; de aceea am și numit tautologică o asemenea comandă.

Ce permite agentului permisiunea tautologică de mai sus? Ea se aplică într-o situație în care ambele stări de lucruri există, însă dispar în cazul când dispariția nu este împiedicată. Permișiunea este de a împiedica dispariția ambelor sau de a împiedica dispariția uneia dar nu și a celeilalte, sau de a le lăsa pe amândouă să dispară. Întrucit agentul va acționa, oricum, într-unul din aceste feluri, permisiunea, la drept vorbind, nu „permite" nimic.

Prescripțiile tautologice sînt, prin urmare, comenzi care nu pretind nimic sau permisiuni care nu permit nimic în mod particular. Este lesne de văzut că normele-negații ale prescripțiilor tautologice sînt prescripții auto-inconsistente. Întrucit acestea din urmă sînt în mod necesar *inexistente*, vom spune oare că primele există în mod necesar?

O asemenea afirmație nu cauzează prejudicii, însă acceptarea nu ni se impune. După părerea mea, reacția cea mai adecvată din punct de vedere logic la acest caz este de a contesta prescripțiilor tautologice statutul de prescripții („reale"), excluzîndu-le din sfera acestui concept. O justificare s-ar putea găsi în ontologia prescripțiilor pe care o susținem: a-i *face* sau a-i *lăsa* („în mod activ") pe oameni să facă ceea ce în orice caz ei cu necesitate vor face este ceva inexistent. În consecință, nu are sens nici să spunem că oamenilor li se comandă sau li se permite să comită asemenea lucruri.

Unicul comentariu la întrebarea (c) pe care îl vom face aici privește relația dintre o normă și norma-negație corespunzătoare.

Am lăsat pînă acum deschisă problema dacă o normă și norma-negație care îi corespunde formează o alternativă exhaustivă (vezi discuția din secțiunea 4). În caz afirmativ, din inexistența factuală a unei norme am putea deduce existența normei-negație corespunzătoare. Existența și inexistența fiecăreia dintre aceste două norme poate fi în ea însăși contingentă. Necesari ar fi faptul că sau una sau cealaltă există.

Să luăm ca normă, de exemplu, comanda exprimată de $O(d(pTp) \& d(qTq) \vee f(pTp) \& f(qTq))$. Norma-negație a acesteia va fi deci permisiunea exprimată de $P(d(pTp) \& f(qTq) \vee$

$f(pTp)$ & $d(qTq)$). Urmează oare atunci în mod necesar că un agent ori primește *comanda* să continue ambele stări sau să le lase pe amândouă să dispară, ori primește *permisiunea* să continue una dintre stări și s-o lase pe cealaltă să dispară?

Din capul locului se constată că problema dacă o normă împreună cu negația ei formează o disjuncție exhaustivă constituie o generalizare a problemei pe care am dezbătut-o în cap. V, secțiunile 13—16, privitor la raporturile dintre caracterele normative ale comenzii și permisiunii.

Dacă acceptăm punctul de vedere după care o normă și norma-negație corespunzătoare formează o disjuncție exhaustivă, sîntem constrînși a accepta și interdefinibilitatea celor două caractere normative. În acest caz, permisiunea ar fi simpla absență a comenzii (interzicerii) „contrare”. Semnificația exactă a ultimei expresii este explicată în termenii relației dintre o normă și norma-negație corespunzătoare.

Intrucît am decis să *nu* acceptăm înțelegerea permisiunii ca absență a interzicerii (vezi cap. V, secțiunea 16), ne vedem constrînși să respingem ideea că o normă și norma-negație corespunzătoare ar forma o disjuncție exhaustivă. O normă și norma-negație corespunzătoare nu pot ambele exista, adică nu pot coexista înăuntrul unui corp. În schimb *pot* fi ambele absente dintr-un corp.

9. Vom defini acum ideea de *implicație logică* (*entailment*) între norme.

Să considerăm o mulțime consistentă de norme autoconsistente și o normă autoconsistentă. Vrem să determinăm condițiile în care urmează să spunem despre această normă că este implicată logic de către respectiva mulțime de norme.

Considerăm norma-negație a acestei norme, adăugînd-o mulțimii. Testăm consistența mulțimii extinse de norme pentru fiecare condiție în care se aplică norma-negație. Avem trei posibilități în ce privește rezultatele testului. Sau toate aceste rezultate sînt pozitive, sau unele sînt negative, sau toate sînt negative. În al treilea caz, spunem că norma-negație este *absolut incompatibilă* cu mulțimea inițială de norme (vezi mai sus secțiunea 5). Aceasta este posibilitatea relevantă pentru relația de implicare logică. Vom defini:

O mulțime consistentă de norme autoconsistente implică logic o normă autoconsistentă atunci și numai atunci cînd norma-negație a normei date este absolut incompatibilă cu mulțimea.

Să considerăm comanda pe care o exprimă $Od(\sim pTp)$. Vrem să știm dacă un ordin de producere a stării de lucruri de-

scrisă de p este implicat logic de o mulțime de prescripții deja date. Considerăm norma-negație exprimată prin $Pf(\sim pTp)$. Testăm dacă permisiunea de a lăsa neprodusă această stare este absolut incompatibilă cu prescripțiile mulțimii. Existența incompatibilității absolute înseamnă că în nici o circumstanță (condiție de aplicare) nu putem dobîndi permisiunea de a lăsa neprodusă starea respectivă fără a încălca cel puțin una din comenzile (interzicerile) care aparțin mulțimii prescripțiilor. Altfel spus: numai prin producerea stării în cauză putem îndeplini comenzile (interzicerile) deja emise. În acest sens, spunem că mulțimea inițială de prescripții implică logic comanda de a produce această stare.

Să considerăm interdicția pe care o exprimă $Of(\sim pTp)$. Pentru a afla dacă o mulțime de prescripții date implică logic interzicerea de a produce starea de lucruri descrisă prin p vom testa permisiunea exprimată de $Pd(\sim pTp)$, cu scopul de a stabili dacă este compatibilă cu mulțimea. Aceasta înseamnă că nu există circumstanțe în care am putea (să dobîndim permisiunea de a) produce starea în cauză fără a se încălca una din comenzile (interdicțiile) care aparțin mulțimii de prescripții. Numai prin respectarea interzicerii de a produce această stare este posibil ca să fie respectate în orice împrejurare toate comenzile (interdicțiile) deja emise. În acest sens mulțimea inițială de prescripții implică logic noua interdicție.

Să considerăm permisiunea pe care o exprimă $Pd(\sim pTp)$. Pentru a afla dacă o mulțime de prescripții implică logic permisiunea producerii stării de lucruri pe care o descrie p , vom testa compatibilitatea interdicției exprimate de $Of(\sim pTp)$ cu mulțimea respectivă. Să presupunem că există o incompatibilitate absolută. Aceasta înseamnă că nu există circumstanțe în care să putem respecta interdicția de a produce starea descrisă de p fără a încălca o comandă sau fără a fi incapabili de a folosi o permisiune din rîndul celor în prealabil acordate. Numai prin producerea efectivă a stării descrise de p este cu putință ca în toate circumstanțele să respectăm toate comenzile și să facem uz de oricare din permisiunile deja acordate. În acest sens, mulțimea inițială de prescripții implică logic permisiunea producerii acestei stări.

La cazul permisiunii negative exprimate prin $Pf(\sim pTp)$ se aplică, *mutatis mutandis*, tot ceea ce s-a spus despre permisiunea pozitivă pe care o exprimă $Pd(\sim pTp)$.

Cind o mulțime de norme implică logic o altă normă, vom mai spune că normele mulțimii implică logic în mod conjunct (sau „conjunctiv“) această altă normă.

10. Prescripțiile pe care le implică logic o mulțime de norme dată le voi numi comenzi, interdicții și permisiuni *derivate*.

Prescripțiile derivate ar putea fi caracterizate drept *angajări* (*commitments*) ale unei autorități normative ale unui legiuitor. Dacă un legiuitor *nu poate* să ordone în nici o condiție efectuarea unui anumit act într-un mod consistent cu prescripțiile pe care le-a emis deja, atunci, în fapt, el a permis *efectiv* abținerea de la acest act. Dacă el *nu poate* interzice în mod consistent un act, atunci, *în fapt*, el a permis acel act. Dacă el *nu-l poate* permite, atunci, *în fapt*, l-a interzis. Dacă el *nu poate* permite abținerea de la acel act, atunci el a ordonat *în fapt* efectuarea lui.

Semnificația ontologică a cuvintului „nu poate“ este evidentă, avînd în vedere analiza compatibilității (vezi secțiunea 7). Autoritatea „nu poate“ da o anumită prescripție într-un mod compatibil cu alte prescripții pe care le-a emis în prealabil dacă tentativa de a da această prescripție ar semnaliza o inconsistență înăuntrul voinței sale. În acest caz autoritatea ar voi sau ar permite efectuarea unor lucruri care, din rațiuni logice, nu pot fi făcute.

Cînd numim „angajări“ prescripțiile derivate, termenul trebuie înțeles în sens *factual*, și nu *normativ*. Nu am afirmat că dacă legiuitorul nu poate interzice în mod coerent un act atunci el *trebuie* să-l permită etc., ci am afirmat că dacă nu-l poate interzice, atunci *în fapt* l-a și permis etc.

Faptul că o autoritate a interzis un anumit lucru implică logic faptul că ea poate și este gata să facă în așa fel încît acest lucru să nu fie înlăptuit. Ea amenință cu pedeapsa pe eventualii agenți care ar încălca interdicția și ia măsuri de pedepsire a acelor care au încălcat-o. Putem spune oare în vreun sens, și în ce sens anume, că autoritatea procedează la fel și în privința interdicțiilor implicate logic? Oare nu este posibil din punct de vedere logic ca autoritatea să ia toate măsurile pentru ca voința ei să devină efectivă în ceea ce privește interdicțiile și ordinele sale explicate, dar să fie complet indiferentă față de conduita subiecților normei în ceea ce privește prescripțiile derivate?

Răspunsul la această din urmă întrebare este că o asemenea atitudine din partea autorității normative *nu este* logic-possibilă. Într-adevăr, să ne reamintim ce înseamnă, conform definiției noastre, a spune că o anumită interdicție este implicată

logic de o mulțime dată de prescripții. Aceasta înseamnă că în nici o împrejurare nu este logic posibil să comitem lucrul interzis fără a încălca anumite ordine sau anumite interdicții deja emise (și deci aparținând mulțimii). De aceea, dacă autoritatea urmărește să determine subiectele normei să respecte aceste din urmă comenzi și interdicții, pedepsindu-i, de pildă, pe cei care le încalcă, atunci *ipso facto* ea urmărește să le determine să respecte interdicția implicată.

Cum s-ar mai putea spune, comenzile, interdicțiile și permisiunile unui corp de prescripții sînt „voite” de către autoritatea normativă tot atît de mult ca și comenzile, interdicțiile și permisiunile inițiale ale acestui corp. Normele derivate sînt, necesarmente, elemente ale corpului căruia îi aparțin normele inițiale. Ele figurează în cadrul acestuia, deși nu au fost promulgate în mod expres. Promulgarea lor este cuprinsă latent în promulgarea altor prescripții.

11. Vom face uz acum de definiția propusă pentru implicația logică, în scopul demonstrării unor importante relații de implicare între norme.

Mai întîi, demonstrăm că o *O*-normă de un conținut dat implică deductiv o *P*-normă avînd același conținut. Mai succint: Trebuie implică Poate, sau Obligația implică Permisivitatea.

Demonstrația se va desfășura pe baza unui exemplu a cărui semnificație generală va reieși imediat.

Să luăm comanda pe care o exprimă $Od(pTp)$ și permisiunea „corespunzătoare” pe care o exprimă $Pd(pTp)$. Negația normei permissive este comanda (interdicția) pe care o exprimă $Of(pTp)$. Trebuie să demonstrăm că prima și a treia normă sînt absolut incompatibile. În secțiunea 6 am arătat deja acest lucru. Urmează că prima normă implică logic pe a doua.

Acum să vedem de ce Poate nu implică logic pe Trebuie, de exemplu de ce permisiunea exprimată de $Pd(pTp)$ nu implică logic comanda exprimată de $Od(pTp)$. Negația comenzii este permisiunea $Pf(pTp)$. E adevărat că în una și aceeași ocazie nu putem face uz atît de permisiunea de a face cît și de permisiunea de a ne abține de la același lucru. Dar, conform definiției noastre, această imposibilitate nu înseamnă că permisiunile sînt incompatibile. Așadar, implicația propusă nu rezultă nici ea.

12. Să considerăm un ordin de a aduce la îndeplinire, dintre două lucruri care *pot* fi îndeplinite în aceleași condiții de aplicare,

pe unul dintre ele (sau pe amîndouă). Ca exemplu putem lua ordinul dat unei persoane de a înceta să fumeze sau de a părăsi camera. Spunem că acesta este un *ordin disjunctiv* (o obligație disjunctivă). Un ordin disjunctiv nu înseamnă că subiectul *trebuie* să facă un lucru sau *trebuie* să *facă* alt lucru. El înseamnă că subiectul *trebuie* să *facă* un lucru sau să facă celălalt lucru. În mod normal, subiectul este liber să aleagă între cele două moduri de conduită.

Să comparăm acest ordin cu ordinul de a face unul din două lucruri care *nu pot* fi făcute în aceleași condiții de aplicare. Un exemplu l-ar constitui ordinul dat unei persoane de a deschide o ușă sau de a o ține deschisă. Acesta nu se poate numi nici „ordin disjunctiv“ și nici „disjuncție de ordine“. Ordinul constă aici, de fapt, din *două* ordine. Primul este un ordin de a face un anumit lucru atunci cînd anumite condiții sînt satisfăcute, de ex. cînd este închisă o anumită ușă. Celălalt este un ordin de a face un anumit alt lucru atunci cînd anumite alte condiții sînt satisfăcute, de exemplu cînd o anumită ușă este închisă dar s-ar deschide dacă acest lucru nu este împiedicat. Cele două condiții sînt incompatibile; ca atare, cele două *ordine* nu pot fi executate niciodată în una și aceeași ocazie. Subiectul care dă ascultare ordinului va executa unul sau celălalt dintre cele două ordine, cînd există posibilitatea respectivă. În cazul de față subiectul nu este liber să aleagă între două moduri de conduită. În locul formei disjunctive a ordinului „Deschide ușa *sau* ține-o deschisă“ s-ar putea recurge la forma conjunctivă „Deschide ușa dacă este închisă și ține-o deschisă dacă este (deja) deschisă“. Forma conjunctivă scoate și mai mult în relief că de fapt sînt emise două ordine.

Formularea „Deschide ușa și ține-o deschisă“ servește în mod normal la enunțarea unui ordin de a deschide *mai întîi* o ușă care este închisă (acum) și *apoi* de a o ține deschisă, adică de a n-o lăsa să se închidă (iarăși). Iată un ordin avînd o structură logică diferită de aceea a celor două ordine pe care le-am comparat, respectiv ordinul disjunctiv și „conjuncția“ a două ordine. Ordinul cere să se facă două lucruri într-o anumită ordine temporală. El nu poate fi descompus în două ordine date pentru o aceeași ocazie. Sub acest raport, el se deosebește de ordinul enunțat prin cuvintele „Deschide ușa sau ține-o deschisă“. Dar el se poate descompune în două ordine, unul pentru o ocazie anterioară și altul pentru o ocazie ulterioară. În teoria nucleelor de normă pe care o studiem se presupune că normele considerate se dau pentru o aceeași ocazie. De aceea, în forma sa prezentă, teoria

nucleelor de normă nu este adecvată în tratarea unor ordine de tipul „Deschide ușa și ține-o deschisă“.

Să considerăm acum un ordin exprimat simbolic prin $O(d(\sim pTp) \vee d(pTp))$. O ilustrare a sa ar fi exemplul de mai sus al unui ordin de a deschide ușa sau de a o ține deschisă. Se poate lesne demonstra că, pe baza definiției date implicației logice, acest ordin implică ordinul exprimat de $Od(\sim pTp)$. Formăm negația acestui din urmă ordin: este permisiunea pe care o exprimă $Pf(\sim pTp)$, de a nu produce starea de lucruri descrisă de p . Singura sa condiție de aplicare este dată de descrierea de schimbare $\sim pT \sim p$. Aceasta este una din cele două condiții de aplicare a ordinului disjunctiv. Ordinul disjunctiv cere ca, sub această condiție, să fie produsă starea descrisă de p . Permișiunea îi acordă subiectului libertatea de a nu produce starea în cauză. Evident, din punct de vedere logic este imposibil să se respecte ordinul și să se facă totodată uz de permisiune. Ca atare, ordinul pe care îl exprimă $Od(\sim pTp)$ este implicat logic de ordinul disjunctiv inițial.

Printr-un raționament întru totul similar se demonstrează că ordinul pe care îl exprimă $O(d(\sim pTp) \vee d(pTp))$ implică logic ordinul pe care îl exprimă $Od(pTp)$.

De asemenea, se poate arăta că, pe baza definiției date implicației logice, cele două ordine pe care le exprimă $Od(\sim pTp)$ și $Od(pTp)$ implică în mod conjunct ordinul pe care îl exprimă $O(d(\sim pTp) \vee d(pTp))$. Negația acestuia din urmă este permisiunea exprimată de $P(f(\sim pTp) \vee f(pTp))$. Ea are două condiții de aplicare. Prima este și condiția de aplicare a celui dintâi ordin; cealaltă este și condiția de aplicare a celui de al doilea ordin. Respectarea unui ordin de a produce o anumită stare concomitent cu utilizarea unei permisiuni de a nu produce starea constituie o imposibilitate logică. De asemenea, respectarea unui ordin de a continua o stare simultan cu utilizarea unei permisiuni de a o lăsa să dispară este o imposibilitate logică. În consecință, permisiunea exprimată de $P(f(\sim pTp) \vee f(pTp))$ este absolut incompatibilă cu mulțimea celor două ordine. Urmează deci că cele două ordine implică în mod conjunct ordinul exprimat de $O(d(\sim pTp) \vee d(pTp))$.

Generalizarea exemplului este evidentă. Să presupunem că un ordin are n condiții de aplicare; el va fi atunci echivalent unei mulțimi de n ordine având fiecare o unică condiție de aplicare. Conținuturile acestor n ordine sînt acele „părți“ ale conținuturilor primului ordin care corespund diferitelor sale condiții de aplicare. („Echivalența“ ordinului inițial cu respectiva mulțime

de ordine înseamnă că ordinul implică logic fiecare ordin din mulțime luat în mod individual și că este implicat de către toate ordinele mulțimii luate în mod conjunct.)

Vom denumi această generalizare *Regula O-distribuției*.

13. O permisiune de a efectua cel puțin unul din două lucruri care pot fi efectuate în aceleași condiții se va numi *permisiune disjunctivă*. De cele mai multe ori, când avem o permisiune disjunctivă de a efectua un lucru sau altul mai avem totodată permisiunea de a-l face pe primul și permisiunea de a-l face pe al doilea. Nu este însă necesar să avem întotdeauna această situație. O permisiune disjunctivă nu este echivalentă unei mulțimi de mai multe permisiuni.

Permisiunea de a face un lucru din mai multe, fiecare avându-și propriile sale condiții, diferite de condițiile tuturor celorlalte, este însă echivalentă cu o mulțime de permisiuni. De exemplu, permisiunea de a deschide o fereastră sau de a o închide este echivalentă cu o permisiune de a deschide fereastra dacă este închisă și o permisiune de a o închide dacă este deschisă.

Este ușor de văzut că ordinul exprimat de $O(f(\sim pTp))$ este absolut incompatibil cu permisiunea pe care o exprimă $P(d(\sim pTp) \vee d(pT \sim p))$. Așadar, permisiunea pe care o exprimă $Pd(\sim pTp)$ este implicată logic de către prima permisiune. Printr-un raționament similar se demonstrează că permisiunea exprimată de $Pd(pT \sim p)$ este implicată de ea.

Tot așa, ordinul exprimat de $O(f(\sim pTp) \vee f(pT \sim p))$ este absolut incompatibil cu mulțimea celor două permisiuni exprimate de $Pd(\sim pTp)$ și $Pd(pT \sim p)$. În consecință, permisiunea exprimată de $P(d(\sim pTp) \vee d(pT \sim p))$ este implicată logic de această mulțime.

Generalizarea acestor constatări o vom numi *Regula P-distribuției*.

14. Grație regulilor de distribuție, fiecare prescripție cu mai multe condiții de aplicare poate fi „rezolvată” într-o mulțime de prescripții având fiecare o singură condiție de aplicare. Membrii acestei mulțimi de prescripții se vor numi *constituenți* prescripției inițiale. În funcție de caracterul prescripției inițiale vom distinge între *O*- și *P*-constituenți.

Putem face lista sistematică a tuturor *O*- și *P*-constituenților posibili ce se pot exprima în termenii unui număr dat n de stări de lucruri (atomice). Pornim de la lista sistematică a tuturor descrierilor posibile de stare, de schimbare și de act, descrieri ce

pot fi astfel exprimate (vezi cap. IV, secțiunea 5). Considerăm mulțimea descrierilor de act care corespund unei descrieri de schimbare date; există 2^n asemenea descrieri de act. Considerăm apoi mulțimea *disjuncțiilor* de descrieri de act ce se pot forma din aceste 2^n descrieri de act. Considerind înseși descrierile de act ca disjuncții cu un singur membru, vom avea în total $2^{(2^n)} - 1$ asemenea disjuncții. Fiecare dintre ele este conținutul unui *O*-constituent posibil și al unui *P*-constituent posibil. Obținem așadar un total de $2^{(2^n)} - 1$ constituenți corespunzători unei descrieri de schimbare date. Întrucît avem un total de 2^{2^n} descrieri de schimbare, numărul total al constituenților ce corespund la n stări de lucruri este $2^{2^n} \times 2^{(2^n) - 1}$ sau $2^{2^n + 2^n - 1} = 2^{2^n + 1}$.

Pentru $n = 1$, formula capătă valoarea 24; pentru $n = 2$ formula capătă valoarea 480.

O stare de lucruri determină deci 24 constituenți de normă posibili. Construirea lor este simplă. Începem cu cele două descrieri de act $d(pTp)$ și $f(pTp)$, care corespund descrierii de schimbare pTp . Cu acestea două nu se poate forma decît o singură disjuncție și anume $d(pTp) \vee f(pTp)$. Obținem astfel trei *O*-constituenți, adică $Od(pTp)$, $Of(pTp)$ și $O(d(pTp) \vee f(pTp))$, precum și trei *P*-constituenți, adică $Pd(pTp)$, $Pf(pTp)$ și $P(d(pTp) \vee f(pTp))$, corespunzători descrierii de schimbare pTp . Într-o manieră similară, formăm cei șase constituenți corespunzători lui $pT \sim p$, cei șase corespunzători lui $\sim pTp$ și cei șase corespunzători lui $\sim pT \sim p$.

Dintre acești 24 constituenți însă, cei 8 care au un conținut disjunctiv exprimă ceea ce am numit (în secțiunea 8) norme *tautologice*. În cazul cînd refuzăm a le considera prescripții autentice și le omitem, numărul constituenților se reduce la 16.

În genere, atunci cînd constituenții tautologici se exclud, numărul total al constituenților ce corespund la n stări de lucruri se reduce cu $2^{2^n} + 1$ și devine $2^{2^n} + 2^n + 1 - 2^{2^n + 2}$. Pentru $n = 1$, formula dă valoarea 16 iar pentru $n = 2$ ea dă 448.

Două stări de lucruri determină 2^{2^n} descrieri de schimbare. Dacă stările sînt descrise de p și q , prima descriere de schimbare de pe listă este $(pTp) \& (qTq)$. Ei îi corespund patru descrieri de act și anume $d(pTp) \& d(qTq)$, $d(pTp) \& f(qTq)$, $f(pTp) \& d(qTq)$ și $f(pTp) \& f(qTq)$. Cu acestea se pot forma 6 disjuncții cu doi termeni, 4 disjuncții cu trei termeni și o disjuncție cu patru termeni. Dacă privim cele 4 descrieri de act ca tot atîtea disjuncții cu un termen, obținem în total 15 disjuncții care sînt conținuturile celor 15 *O*-constituenți și ale celor 15 *P*-consti-

tuenți. Lăsînd la o parte cei doi constituenți tautologici ai căror conținuturi sînt date de disjuncția cu patru termeni $d(pTp) \& d(qTq) \vee d(pTp) \& f(qTq) \vee f(pTp) \& d(qTq) \vee f(pTp) \& f(qTq)$ vom avea un total de 28 constituenți. Întrucît lista cuprinde 16 descrieri de schimbare, numărul total al constituenților netriviali va fi de 16×28 , adică 448.

15. Dacă conținutul unei norme este o consecință internă a conținutului unei alte norme, atunci prima normă este implicată logic de a doua. Aceasta este adevărat independent de caracterul normei.

De exemplu, modul de acțiune pe care îl descrie $d(pTp) \& d(qTq) \vee d(pTp) \& f(qTq)$ este o consecință internă a modului de acțiune descris de $d(pTp) \& d(qTq)$. Negația internă a primei formule este descrisă de $f(pTp) \& d(qTq) \vee f(pTp) \& f(qTq)$. Această din urmă formulă este incompatibilă intern cu modul de acțiune descris de $d(pTp) \& d(qTq)$. Din această incompatibilitate (și din definiția pe care am dat-o implicației logice) urmează două consecințe: comanda pe care o exprimă $O(d(pTp) \& d(qTq))$ implică comanda pe care o exprimă $O(d(pTp) \& d(qTq) \vee d(pTp) \& f(qTq))$ iar permisiunea pe care o exprimă $P(d(pTp) \& d(qTq))$ implică deductiv permisiunea pe care o exprimă $P(d(pTp) \& d(qTq) \vee d(pTp) \& f(qTq))$.

Dacă conținutul unei comenzi sau permisiuni este consecința internă a conjuncției conținuturilor a două sau mai multe comenzi, prima comandă (permisiune) este implicată logic de către mulțimea de comenzi.

Să luăm, de exemplu, cele două comenzi pe care le exprimă $O(d(pTp) \& d(qTq) \vee d(pTp) \& f(qTq))$ și $O(d(pTp) \& f(qTq) \vee f(pTp) \& d(qTq))$. Conjuncția conținutului lor este actul descris de $d(pTp) \& f(qTq)$. Executarea ambelor comenzi este posibilă numai prin efectuarea acestui act. Negația sa internă este actul pe care îl descrie $d(pTp) \& d(qTq) \vee f(pTp) \& d(qTq) \vee f(pTp) \& f(qTq)$. Permisuniunea de a îndeplini acest din urmă act poate fi folosită numai dacă se încalcă cel puțin una din comenzile în cauză, eventual ambele. În consecință, comanda pe care o exprimă $O(d(pTp) \& f(qTq))$ este implicată logic de primele două comenzi luate în mod conjunct.

Dacă conținutul unei permisiuni este consecința internă a conjuncției conținuturilor uneia sau mai multor comenzi și a unei permisiuni, atunci prima permisiune este implicată logic de mulțimea formată din acea comandă sau acele comenzi și de acea unică permisiune.

Să luăm, de exemplu, comanda pe care o exprimă $O(d(pTp) \& d(qTq) \vee d(pTp) \& f(qTq))$ și permisiunea pe care o exprimă $P(d(pTp) \& f(qTq) \vee f(pTp) \& d(qTq))$. Negația internă a conjuncției conținuturilor lor este actul descris de $d(pTp) \& d(qTq) \vee f(pTp) \& d(qTq) \vee f(pTp) \& f(qTq)$. Îndeplinirea primei comenzi precum și a comenzii de a efectua acest din urmă act este posibilă numai prin efectuarea actului pe care îl descrie $d(pTp) \& d(qTq)$. Dar prin aceasta ar deveni imposibilă utilizarea permisiunii de mai sus. Așadar, acțiunea disjunctivă cu trei termeni nu poate fi ordonată. Negația ei internă trebuie să fie o acțiune permisă. Aceasta înseamnă că permisiunea exprimată de $P(d(pTp) \& f(qTq))$ este implicată logic de prima comandă și de prima permisiune luate în mod conjunct.

Cele trei teoreme privitor la implicația logică menționate în cuprinsul secțiunii de față pot fi comprimate în două teoreme. Vom adopta convenția după care expresia „conjuncția conținutului unei comenzi (permisiuni) cu conținuturile niciunei, unei sau mai multor comenzi” înseamnă „conținutul unei comenzi (permisiuni) sau conjuncția conținutului acestei comenzi (permisiuni) cu conținutul (conținuturile) uneia sau mai multor comenzi”. Vom avea atunci următoarele două teoreme privitor la implicația logică:

(i) Dacă conținutul unei comenzi (sau permisiuni) este consecința internă a conjuncției conținutului unei comenzi cu conținuturile niciunei, unei sau mai multor alte comenzi, atunci prima comandă (permisiune) este implicată logic de către a doua comandă sau de către mulțimea formată din ea și din celelalte comenzi.

(ii) Dacă conținutul unei permisiuni este consecința internă a conjuncției conținutului unei permisiuni cu conținuturile niciunei, unei sau mai multor comenzi, atunci prima permisiune este implicată logic de către a doua permisiune sau de către mulțimea formată din ea și din comenzi.

Regula potrivit căreia Trebuie implică Poate constituie, așa cum se constată lesne, un caz special al primei teoreme.

Pentru teoremele despre implicația logică pe care le-am discutat în secțiunea de față este esențial ca relațiile de consecință dintre conținuturile de normă să fie de genul pe care l-am numit *intern*. Teoremele nu sînt valide pentru consecințele externe.

De exemplu, $d(pTp) \vee d(pT \sim p)$ este o consecință externă a lui $d(pTp)$. Dar din $Od(pTp)$, de exemplu, nu decurge $O(d(pTp) \vee d(pT \sim p))$. Este lesne de înțeles de ce lucrurile nu pot sta altfel. Într-adevăr, conform Regulii *O*-distribuției, $Od(pT \sim p)$

decurge din $O(d(pTp) \vee d(pT \sim p))$. În consecință, dacă $O(d(pTp) \vee d(pT \sim p))$ ar urma din $Od(pTp)$, s-ar putea conchide prin tranzitivitate că $Od(pT \sim p)$ urmează din $Od(pTp)$. Aceasta înseamnă că ordinul de a distruge o stare ar putea fi dedus din ordinul de a continua această stare.

În mod intuitiv este evident că nici o normă nu poate implica logic o altă normă potrivit căreia ceva trebuie făcut sau poate fi făcut sau trebuie să nu fie făcut în condiții în care prima normă nu se aplică. O normă poate avea consecințe numai pentru împrejurările în care ea însăși se aplică. Teoria formală reflectă această situație prin faptul că numai relațiile interne de consecință între conținuturi de normă se repercutează asupra relațiilor de implicație logică dintre norme.

16. Am distins între o interpretare *descriptivă* și o interpretare *prescriptivă* a O -expresiilor și P -expresiilor (atomice). Noțiunile metalogice de (auto)consistență, compatibilitate și implicație logică, definite în acest capitol, sînt relevante în primul rînd pentru interpretarea prescriptivă. Ele privesc proprietățile logice ale normelor înseși. Semnificația ontologică a acelor proprietăți trebuie explicată însă în termeni de existență (posibilă) a normelor. Așadar, această semnificație se va reflecta și în interpretarea descriptivă. Într-adevăr, în interpretarea descriptivă, O - și P -expresiile exprimă judecăți-despre-norme, adică judecăți ce afirmă existența unor norme.

Interpretate descriptiv, O -expresiile, P -expresiile și complexe lor moleculare au căpătat în expunerea anterioară denumirea de OP -expresii.

Orice OP -expresie exprimă o funcție de adevăr a judecăților exprimate de O - și/sau P -expresiile atomice care sînt constituenții (interpretați descriptiv) ai O - și/sau P -expresiilor atomice al căror complex molecular este OP -expresia dată. Vom spune că acești constituenți ai componentilor lor atomici sînt constituenții OP -expresiei însăși.

Printr-un tabel de adevăr se poate analiza și decide ce funcție de adevăr a constituenților ei este o OP -expresie dată. Dacă această funcție de adevăr este tautologia, vom spune că expresia dată este o OP -tautologie sau o *tautologie deontică*.

Un interes special poate prezenta chestiunea dacă judecata pe care o exprimă o anumită OP -expresie implică logic judecata exprimată de o altă OP -expresie. Pentru a afla răspunsul, formăm o a treia OP -expresie care este implicația materială a primelor două și o testăm într-un tabel de adevăr; (judecata

exprimată de) prima *OP*-expresie implică logic (judecata exprimată de) a doua *OP*-expresie dacă și numai dacă implicația materială este o tautologie deontică.

Tabelele de adevăr din logica deontică diferă de tabelele de adevăr obișnuite (din logica propozițională) prin faptul că anumite combinații de valori de adevăr pentru constituenții tabelelor sînt excluse ca imposibile. Determinarea combinațiilor excluse se face pe baza definițiilor consistenței, compatibilității și implicației logice pentru norme (și pe baza teoremelor derivate din aceste definiții).

Iată regula de construire a tabelelor de adevăr în Logica deontică:

Fie dată o *OP*-expresie. Înlocuim *O*- și/sau *P*-expresiile atomice dinăuntrul ei prin *conjunțiile* constituenților lor. Constituenții îi uniformizăm în raport cu *p*-expresiile atomice (variabilele *p*, *q*...) care figurează în cuprinsul *OP*-expresiei.

Distribuirea valorilor de adevăr asupra *uturor* constituenților *posibili* determinați de către *p*-expresiile atomice din componența *OP*-expresiei este supusă următoarelor restricții:

(i) Dacă conținutul unui *O*- sau *P*-constituent este inconsistent, constituentul însuși trebuie să primească valoarea „fals” (vezi mai sus, secțiunea 3).

(ii) Dacă conținuturile a doi sau mai mulți *O*-constituenți sau conținuturile unuia sau mai multor *O*-constituenți și al unui *P*-constituent sînt incompatibili intern, nu toți constituenții pot primi valoarea „adevărat” (vezi mai sus, secțiunea 6).

(iii) Dacă un *O*-constituent și un *P*-constituent au același conținut, atunci, dacă primul constituent primește valoarea „adevărat”, al doilea constituent trebuie să primească de asemenea valoarea „adevărat” (vezi mai sus, secțiunea 11).

(iv) Dacă conținutul unui *O*-constituent este o consecință internă a conținutului unui alt *O*-constituent sau a conjuncției conținuturilor mai multor *O*-constituenți, și dacă aceștia din urmă primesc cu toții valoarea „adevărat”, atunci primul trebuie să primească la rîndul său valoarea „adevărat” (vezi mai sus, secțiunea 15).

(v) Dacă conținutul unui *P*-constituent este o consecință internă a conținutului unui *P*-constituent sau al conjuncției conținuturilor unui *P*-constituent și al unuia sau mai multor *O*-constituenți, și dacă aceștia primesc cu toții valoarea „adevărat”, atunci primul trebuie să primească la rîndul său valoarea „adevărat” (vezi mai sus, secțiunea 15).

Tabelul de adevăr al *OP*-expresiei date trebuie să cuprindă numai acele distribuții de valori de adevăr pe care le permit regulile de distribuire a valorilor de adevăr asupra *tuturor* constituenților *posibili* formați în termenii *p*-expresiilor atomice din întreaga *OP*-expresie. (Acești constituenți *pot* figura toți în tabelul de adevăr, dar tot așa *se poate* și ca unii dintre ei să fie absenți.)

Iată câteva exemple de tautologii deontice:

$$Od(pTp) \rightarrow Pd(pTp)$$

$$Od(pTp) \rightarrow \sim Of(pTp)$$

$$Od(pTp) \rightarrow \sim Pf(pTp)$$

$$O(d(pTp) \vee d(pT \sim p)) \rightarrow Od(pTp)$$

$$Od(pTp) \& Od(pT \sim p) \rightarrow O(d(pTp) \vee d(pT \sim p))$$

$$P(d(pTp) \vee d(pT \sim p)) \rightarrow Pd(pTp)$$

$$Pd(pTp) \& Pd(pT \sim p) \rightarrow P(d(pTp) \vee d(pT \sim p))$$

$$O(d(pTp) \vee d(pT \sim p)) \& O(d(pTp) \vee d(\sim pTp)) \rightarrow Od(pTp)$$

$$O(d(pTp) \vee d(pT \sim p)) \& P(d(pTp) \vee d(\sim pTp)) \rightarrow Pd(pTp)$$

Cititorul va sesiza imediat modul în care aceste formule „reflectă” înseși regulile de construire a tabelelor de adevăr din Logica deontică; ca atare, testarea lor printr-un tabel de adevăr este banală. Aspectul nebanal al testării acestor tautologii constă în aplicarea definițiilor consistenței, compatibilității și implicației logice pentru norme la formulele particulare aflate în cauză.

IX. LOGICA DEONTICĂ: NORME IPOTETICE

1. Prescripțiile ipotetice ordonă, permit sau interzic un anumit mod de acțiune unui subiect (unor subiecte) într-o anumită ocazie (în anumite ocazii), presupunându-se că ocazia nu numai că oferă posibilitatea efectuării acelei acțiuni, ci și satisface anumite condiții.

Formal, prescripțiile ipotetice diferă de cele categorice prin enunțarea condițiilor lor de aplicare. Condițiile de aplicare a prescripțiilor categorice pot fi „descifrate” din enunțul conținuturilor lor. Ele constau aici în faptul că ocazia (ocaziile) pentru care este dată prescripția oferă posibilitatea efectuării acțiunii comandate, permise sau interzise. Condițiile de aplicare a prescripțiilor ipotetice se cer enunțate separat. Această cerință se realizează de obicei adăugînd formulării de normă o prevedere de forma „dacă-atunci”. De exemplu: „Dacă începe să plouă, închide fereastra”, „Dacă-ți termini temele pînă la prînz, deseară poți să te întâlnești cu prietenii”, „Dacă ciinele latră, nu fugi”.

Prima problemă de care ne vom ocupa privește natura *condiționalității* caracteristice prescripțiilor (și altor norme) ipotetice. Am mai putea spune că ea privește „formalizarea” prevederii „dacă-atunci” ce apare în mod normal în formularea lor.

2. Să comparăm următoarele două tipuri de propoziții schematice: „Este obligatoriu (permis, interzis), în caz că are loc cutare și cutare, să se facă...” și „În caz că are loc cutare și cutare, este obligatoriu (permis, interzis) să se facă...”. Limbajul curent nu păstrează o distincție netă între semnificațiile acestor două moduri de exprimare. Se poate spune totuși că cele două ordini ale cuvintelor sugerează o distincție pe care logicianul trebuie s-o înregistreze.

Cea de-a doua schemă conține ca parte a ei o propoziție deontică. Aceasta apare în consecventul unei propoziții condiționale al cărei antecedent conține propoziția „Are loc cutare și cutare”. Să spunem oare că avem de-a face aici cu schema unei propoziții descriptive ce condiționează o propoziție prescriptivă? Nu cred. Propozițiile deontice, după cum ne amintim, au o ambiguitate tipică. Ele pot fi înțelese prescriptiv sau descriptiv. Într-un context cum este cel pe care-l examinăm, cred că trebuie să le interpretăm descriptiv (altminteri ne-am izbi de dificultăți logice). Schema va fi atunci aceea a unei propoziții descriptive ce condiționează o altă propoziție descriptivă. Întreaga expresie spune că „Dacă are (va avea) loc cutare și cutare, atunci are (va avea) loc și cutare”. Antecedentul vorbește despre lucruri care se întâmplă. Consecventul vorbește despre norme (prescripții) ce există (vor exista). Voi spune că avem de-a face cu schema unei propoziții ce exprimă o *judecată ipotetică despre o normă* *. Judecata este adevărată sau falsă, după cum există (vor exista) sau nu cutare și cutare norme, în caz că se întâmplă cutare și cutare lucruri. Este clar că *judecățile ipotetice despre norme* sint total diferite de normele (prescripțiile) ipotetice.

Despre prima schemă se poate spune că este ea însăși o propoziție deontică. Ca atare, ea admite o interpretare descriptivă și una prescriptivă. Interpretată descriptiv, ea exprimă o judecată despre o normă. Această judecată spune că există o anumită normă (prescripție). Judecata despre normă este categorică, nu ipotetică. Ea spune că există o anumită normă — și nu că, în caz că are loc un anumit lucru, există o normă. Interpretată prescriptiv însă, schema este o formulare de normă. Normele (prescripțiile) pentru enunțarea cărora se folosesc propoziții de această formă sint *norme ipotetice*.

Domeniul de aplicație al operatorului deontic din formularea unei norme ipotetice include sau se întinde peste subordonata condițională din formulare. Ceea ce este supus condiției în normă este *conținutul*, adică o anumită acțiune. *Caracterul* nu este condiționat. Am putea să spunem și că norma ipotetică nu conține ca parte a sa o normă categorică.

3. Am făcut mai sus distincția între normele ipotetice și normele tehnice (cap. I, secțiunea 7). Normele tehnice se referă la ceea ce trebuie sau poate sau nu trebuie făcut în vederea

* În original: „a hypothetical norm-proposition” (n.t.).

atingerii unui scop. Și ele se formulează, în mod normal, folosind propoziții subordonate condiționale. „Dacă vrei să nu te atace ciinele care latră, nu fugi“. A nu fugi este gândit aici ca un mijloc pentru a nu fi atacat de ciine.

Motivul frecvent pentru care se dă o prescripție ipotetică este adesea sau poate fi în mod normal acela că acțiunea prescrisă este gândită ca un mijloc pentru un anumit scop. În „spatele“ unei prescripții ipotetice stă, deci, adesea o normă tehnică. De exemplu, motivul pentru care se dă cuiva ordinul „Dacă ciinele latră, nu fugi“ poate fi preocuparea ca subiectul ordinului să nu fie mușcat de ciine.

A voi ceva ca pe un scop poate fi privit ca o contingentă ce poate să apară (în viața unei persoane). Și în astfel de cazuri se poate da o prescripție ipotetică. „Dacă vrei să urci pe virful acela, cere întâi sfatul lui X“. Aceasta ar putea exprima un autentic ordin ipotetic. *Poate, dar nu trebuie neapărat*, să existe o legătură mijloc-scop între a cere sfatul cuiva și reușita tentativei proiectate de escaladare a muntelui. Altfel spus, ordinul poate „exista“ independent de existența unor atari legături cauzale. Această observație este menită să arate clar că o normă tehnică nu este același lucru cu o normă ipotetică în cazul special când circumstanțele condiționante constau în urmărirea unui anumit scop.

Mie mi se pare că o diferență dintre normele ipotetice și normele tehnice constă în aceea că răspunsul la întrebarea: Ce este supus *condiției*? diferă pentru cele două tipuri de norme. În cazul unei norme ipotetice, *conținutul* normei este cel supus unei condiții. În cazul unei norme tehnice, *existența normei* este cea care e supusă condiției. Într-adevăr, propoziția „dacă-atunci“ spune: În caz că vrei cutare ca scop (dar altminteri nu), trebuie (poți, nu trebuie) să faci cutare lucru. Propoziția „dacă-atunci“ aparține primului din cele două tipuri schematice pe care le-am menționat și discutat în secțiunea 2. Ea este o propoziție descriptivă. Judecata exprimată de ea este o judecată normativă ipotetică.

Dacă acest punct de vedere este corect, *norma* tehnică însăși este categorică, și nu ipotetică. Propoziția „dacă-atunci“ nu este o formulare de normă, ci un enunț al condițiilor în care ceva va deveni imperativ (sau permisibil) pentru un agent.

4. Pentru a obține o teorie a normelor ipotetice, trebuie să procedăm la o extindere a Logicii acțiunii așa cum a fost formulată înainte. Avem nevoie de o teorie logică a *acțiunii con-*

diționate, adică a acțiunii efectuate în ocazii care satisfac anumite condiții (pe lângă că oferă posibilități pentru efectuarea acțiunii înseși).

Introducem un nou simbol: „/“.

Printr-o /-expresie *elementară* înțelegem o expresie formată dintr-o *d*- ori *f*-expresie la stînga și o *T*-expresie elementară la dreapta barei/. De exemplu, $d(pTp)/qTq$ este o /-expresie elementară.

Printr-o /-expresie *atomică* înțelegem o expresie formată dintr-o *df*-expresie la stînga și o *T*-expresie (atomică sau moleculară) la dreapta barei/. De exemplu, $(d(pT \sim p) \vee f(\sim qTq))/rTs$ este o /-expresie atomică.

În fine, prin /-expresii înțelegem /-expresiile atomice și complexe moleculare de /-expresii atomice. De exemplu: $d(pTp)/qTq \ \& \ \sim (f((p\&r) \ T(\sim p\&\sim r)))/\sim sT \sim s$ este o /-expresie.

O /-expresie descrie o acțiune generică efectuată de un agent nespecificat într-o ocazie nespecificată, cînd are loc (independent de acțiune) o schimbare generică. De observat că schimbarea generică poate fi și o non-schimbare. De exemplu: /-expresia elementară $d(pTp)/qTq$ descrie ceea ce face un agent (nespecificat), care, într-o ocazie (nespecificată), cînd starea descrisă de *q* are loc și se menține independent de acțiune, împiedică starea descrisă de *p* să dispară.

/-expresiile aparțin discursului (formalizat) descriptiv. Ele sînt reprezentări schematice ale unor propoziții ce exprimă judecăți. Combinarea lor cu ajutorul conectivelor aletice pentru formarea de complexe moleculare nu ridică, deci, nici un fel de probleme.

5. *df*-expresiile pot fi privite drept cazuri-limită sau de/ generate ale /-expresiilor. Astfel, de exemplu, $d(pTp)$ și $d(pTp)/ (qTq \vee qT \sim q \vee \sim qTq \vee \sim qT \sim q)$ descriu, evident, aceeași acțiune. Prima expresie spune că starea de lucruri descrisă de *p* este prelungită (împiedicată să dispară). Cea de-a doua spune că starea descrisă de *p* este continuată într-o anumită ocazie cînd starea descrisă de *q* ori este și rămîne, ori este dar dispăre, ori nu este dar ia ființă, ori nu este și rămîne absentă. Cum ceea ce se spune aici despre starea descrisă de *q* este trivial adevărat, partea finală a celei de-a doua descrieri poate fi omisă ca fiind vidă. *df*-expresia și /-expresia spun, de fapt, același lucru.

În general vorbind: orice *df*-expresie poate fi privită ca o formă degenerată a unei /-expresii, în care respectiva *df*-ex-

presie stă la stînga, iar o T -tautologie arbitrară la dreapta barei $/$.

Dar nu poate fi privită $d(pTp)$ și ca o formă degenerată a expresiei $d(pTp) / pT \sim p$? În general vorbind: nu poate fi privită orice df -expresie drept o formă degenerată a unei $/$ -expresii în care respectiva df -expresie stă la stînga lui $/$, iar la dreapta acesteia figurează o descriere a condițiilor pentru efectuarea acțiunii pe care o descrie df -expresia?

Cum vom vedea îndată, răspunsul la aceste întrebări este afirmativ. Există astfel două sensuri sau moduri în care se poate spune că df -expresiile reprezintă cazuri-limită ale unor $/$ -expresii. Ultima din aceste două concepții asupra df -expresiilor ca fiind cazuri-limită poate fi, însă, demonstrată pe baza celei dintîi cu ajutorul altor principii ale teoriei logice a $/$ -expresiilor pe care o propunem.

6. După cum ne amintim, există patru tipuri de T -expresii elementare și opt tipuri de df -expresii elementare. Așadar, dat fiind că expresia din stînga lui $/$ într-o $/$ -expresie elementară poate fi oricare dintr-un număr de opt tipuri, iar cea de la dreapta oricare dintr-un număr de patru tipuri, rezultă dintr-o dată că există 32 de tipuri de $/$ -expresii elementare. Am putea întocmi o listă a lor, începînd cu $d(pTp) / qTq$ și terminînd cu $f(\sim pT \sim p) / \sim qT \sim q$.

Cum T -expresiile elementare și, de asemenea, df -expresiile elementare de aceeași variabilă dar de tipuri diferite sînt mutual exclusive, este evident că oricare două $/$ -expresii elementare de tipuri diferite, dar conținînd o aceeași variabilă la stînga lui $/$ și o aceeași variabilă la dreapta lui $/$ sînt de asemenea mutual exclusive.

Cele 32 de tipuri elementare de $/$ -expresii nu formează *ipso facto* o disjuncție exhaustivă. Lucrul acesta se întîmplă numai cu condiția ca cele opt tipuri elementare de df -expresii din cuprinsul lor să formeze o disjuncție exhaustivă. Această condiție este satisfăcută pentru un agent și o stare de lucruri arbitrară, dacă agentul respectiv are abilitatea de a prelungi, a produce, a distruge și a suprima starea respectivă, atunci cînd există o posibilitate pentru aceasta (cf. mai sus, cap. IV, secțiunea 2). Aici vom admite că această condiție este satisfăcută în fapt pentru orice agent și orice stare la care s-ar referi discuția noastră.

7. Să considerăm o $/$ -expresie atomică. Să presupunem că df -expresia din stînga este inconsistentă, adică exprimă o df -contradicție. Aceasta înseamnă că ea descrie un mod de acțiune imposibil din punct de vedere logic. Este clar că, în această ipoteză $/$ -expresia este și ea inconsistentă. O acțiune a cărei efectuare este, în orice caz, logic-imposibilă nu poate fi efectuată nici în condiții specifice de un fel sau altul.

Să presupunem mai departe că T -expresia din dreapta este inconsistentă, adică exprimă o T -contradicție. Aceasta înseamnă că ea descrie o transformare a lumii imposibilă din punct de vedere logic. Evident, în această ipoteză, este inconsistentă și $/$ -expresia respectivă. În condiții logic imposibile nu este posibilă nici o acțiune.

O $/$ -expresie atomică este deci inconsistentă dacă este inconsistentă df -expresia din stînga sau T -expresia din dreapta semnului $/$ (sau amîndouă). Aceasta nu este singura condiție de inconsistență.

Ocazia în care se efectuează acțiunea descrisă de o $/$ -expresie atomică trebuie (i) să satisfacă condițiile enunțate de T -expresia din dreapta semnului $/$ și (ii) să ofere o posibilitate pentru efectuarea acțiunii descrise de df -expresia din stînga semnului $/$. Se poate întîmpla ca condițiile enunțate de T -expresie și condițiile pentru efectuarea acțiunii descrise de df -expresie să fie consistente fiecare în parte, dar *mutual incompatibile*.

Să considerăm, de exemplu, expresia $d(pTp)/pTp$; df -expresia din stînga este consistentă din punctul de vedere al legilor Logicii acțiunii. T -expresia din dreapta este consistentă din punctul de vedere al legilor Logicii schimbării. Dar $/$ -expresia însăși este evident inconsistentă. Ea spune că cineva împiedică starea descrisă de p să dispară într-o situație în care această stare există și *nu* dispăre dacă nu este distrusă. Or, în astfel de circumstanțe nu este posibil (din punct de vedere logic) să „împiedici” respectiva stare să dispară. Aceasta se poate face numai într-o situație în care respectiva stare există și va dispărea dacă dispariția ei nu este împiedicată.

Formal, inconsistența expresiei $d(pTp)/pTp$ se reflectă în incompatibilitatea ce există, în Logica schimbării, între expresiile pTp și $pT \sim p$. Prima enunță condiția pe care ocazia pentru efectuarea acțiunii respective trebuie s-o satisfacă *pe lîngă* faptul că oferă o posibilitate pentru efectuarea acțiunii. Cea de-a doua enunță condiția pe care ocazia trebuie s-o satisfacă *spre a* oferi o posibilitate pentru efectuarea acțiunii. Cele două

condiții sînt incompatibile (pTp) & ($pT \sim p$) exprimă o T -contradicție.

Aceste observații privind inconsistența expresiei $d(pTp) / pTp$ pot fi generalizate cu ușurință. O $/$ -expresie atomică este inconsistentă dacă T -expresia din dreapta semnului $/$ este incompatibilă, în Logica schimbării, cu T -expresia ce enunță condițiile pentru efectuarea acțiunii descrise de df -expresia din stînga lui $/$. O $/$ -expresie atomică este inconsistentă, am mai putea spune, cînd conjuncția celor două T -expresii exprimă o T -contradicție.

Din semnificația $/$ -expresiilor, așa cum am explicat-o, decurge în mod evident valabilitatea următorului principiu:

Dacă într-o $/$ -expresie înlocuim T -expresia din dreapta semnului $/$ cu conjuncția dintre ea însăși și T -expresia ce enunță condițiile pentru efectuarea acțiunii descrise de df -expresia din stînga lui $/$, atunci noua $/$ -expresie este logic echivalentă cu $/$ -expresia inițială.

De exemplu: $(d(\sim pTp) \& f(\sim qTq)) / rTr$ este logic echivalentă cu $(d(\sim pTp) \& f(\sim qTq)) / ((\sim pT \sim p) \& (\sim qT \sim q) \& (rTr))$.

Ca atare, putem vorbi despre o formă „mai scurtă” și una „mai lungă” a oricărei $/$ -expresii atomice date. În forma mai lungă, T -expresia din dreapta enunță alit condițiile pe care ocazia trebuie să le satisfacă pentru a oferi o posibilitate de acțiune, cit și condițiile pe care ocazia trebuie să le satisfacă în plus, pe lîngă că oferă o posibilitate de acțiune. Variabilele care apar în df -expresia din stînga apar toate în T -expresia din dreapta. T -expresia însă poate să conțină și alte variabile.

Cînd o $/$ -expresie atomică se află în forma mai lungă, ea este, în fapt, consistentă dacă și numai dacă T -expresia din dreapta simbolului $/$ este consistentă.

8. Să considerăm două $/$ -expresii atomice. Cele două df -expresii din stînga pot să conțină sau nu aceleași variabile. Același lucru este valabil pentru cele două T -expresii din dreapta.

Să admitem că variabila p apare în una din df -expresii, iar în cealaltă nu. Atunci putem face ca p să apară în aceasta din urmă adăugîndu-i-o în disjuncția cu opt termeni: $d(pTp) \vee \dots \vee f(\sim pT \sim p)$. Prin acest procedeu se poate obține ca cele două df -expresii să conțină exact aceleași variabile.

Să admitem că variabila p apare într-una din T -expresii,

iar în cealaltă nu. Atunci putem face ca p să apară în aceasta din urmă adăugându-i-o în disjuncția cu patru termeni: $(pTp) \vee \dots \vee (\sim pT \sim p)$. Procedind așa, putem face ca cele două T -expresii să conțină exact aceleași variabile.

$/$ -expresiile atomice care conțin aceleași variabile în df -expresiile din stînga semnului $/$ și aceleași variabile în T -expresiile din dreapta lui $/$ vor fi numite *uniforme* (în privința variabilelor).

$/$ -expresiile atomice uniforme care se află în forma „mai lungă” vor satisface în plus condiția că variabilele ce apar în df -expresiile din stînga lui $/$ formează o submulțime a variabilelor ce apar în T -expresiile din dreapta lui $/$.

9. Orice $/$ -expresie exprimă o funcție de adevăr a $/$ -expresiilor elementare. Faptul devine intuitiv evident pe baza unor considerații de distributivitate.

Să considerăm o $/$ -expresie atomică. Să presupunem că atât df -expresiile din stînga cit și T -expresiile din dreapta sînt în formă normală pozitivă.

Fie, de exemplu, expresia $d(pTp) / (qTq \vee qT \sim q)$. O stare de lucruri este împiedicată să dispară într-o ocazie cînd o altă stare există și ori se menține ori dispare independent de acțiune. Evident, aceasta înseamnă același lucru ca $(d(pTp) / qTq) \vee (d(pTp) / qT \sim q)$.

Fie expresia $d(pTp) / (qTq \& rTr)$. Ea înseamnă același lucru cu $(d(pTp) / qTq) \& (d(pTp) / rTr)$.

Fie expresia $(d(pTp) \vee d(pT \sim p)) / qTq$. Ea înseamnă același lucru cu $(d(pTp) / qTq) \vee (d(pT \sim p) / qTq)$.

Fie, în fine, expresia $(d(pTp) \& d(qTq)) / rTr$. Ea înseamnă același lucru cu $(d(pTp) / rTr) \& (d(qTq) / rTr)$.

Este important să ne reamintim că întreaga $/$ -expresie se referă la unul și același agent și una și aceeași ocazie. Să presupunem, de exemplu, că $(d(pTp) / qTq) \vee (d(pTp) / qT \sim q)$ ar însemna că sau un agent, într-o ocazie cînd starea descrisă de q este și rămîne, împiedică starea descrisă de p să dispară sau un agent, într-o ocazie cînd starea descrisă de q este dar va dispărea, împiedică starea de lucruri p să dispară. Atunci expresia nu ar fi identică ca sens cu $d(pTp) / (qTq \vee qT \sim q)$.

Dacă $/$ -expresiile atomice sînt funcții de adevăr de $/$ -expresii elementare, atunci toate $/$ -expresiile trebuie să fie funcții de adevăr de $/$ -expresii elementare.

10. Să considerăm o $/$ -expresie oarecare. Ea este un complex molecular de $/$ -expresii atomice. Conform procedului descris

în secțiunea 8, facem astfel încît constituenții ei atomici să fie uniformi (în privința variabilelor). În /-expresiile atomice înlocuim *df*-expresiile din stînga și *T*-expresiile din dreapta semnului / cu formele lor normale pozitive. Efectuăm totodată cele patru tipuri de distribuire menționate în secțiunea 9. /-expresia inițială se transformă astfel într-un complex molecular de /-expresii elementare. /-expresiile elementare le numim /-constituenții expresiei inițiale.

Care anume funcție de adevăr de /-constituenții ei redă o /-expresie se poate investiga și decide printr-un tabel de adevăr. Distribuirea valorilor de adevăr asupra constituenților este supusă următoarelor două restricții:

(i) /-expresiile elementare uniforme se exclud două cîte două și sînt conjunct (toate 32) exhaustive;

(ii) /-expresiilor elementare inconsistente trebuie să li se acorde valoarea „fals”. O /-expresie elementară este inconsistentă dacă și numai dacă *T*-expresia din dreapta contrazice condiția de efectuare a acțiunii descrise de *d*-sau *f*-expresia elementară din stînga.

Dacă o /-expresie este tautologia /-constituenților ei, o numim /-tautologie. Dacă este contradicția constituenților ei, o numim o /-contradicție.

11. Fie o /-expresie arbitrară. O înlocuim, conform transformărilor descrise în secțiunea 10, printr-un complex de /-constituenți ai ei. Transformăm acest complex în forma lui normală disjunctivă perfectă. Aceasta este o disjuncție de conjuncții de /-expresii elementare și/sau negații ale lor. Înlocuim fiecare negație a unei /-expresii elementare printr-o disjuncție cu 31 de termeni de /-expresii elementare care sînt uniforme cu prima și formează cu ea o disjuncție exhaustivă. Transformăm expresia obținută după aceste înlocuiri în forma ei normală disjunctivă perfectă. Aceasta va fi o disjuncție de conjuncții de /-expresii (nenegate) elementare. O numim forma normală pozitivă a /-expresiei inițiale.

12. În secțiunea 5 am arătat că *df*-expresiile pot fi privite drept cazuri-limită sau degenerate ale /-expresiilor. Acțiunea necondiționată — am mai putea spune — este un caz-limită al acțiunii condiționate, și anume, cazul-limită cînd condiția acțiunii este tautologică.

În mod similar, normele categorice pot fi privite drept cazuri-limită sau degenerate ale normelor ipotetice.

Să considerăm expresia $d(pTp)$. Conform celor spuse în secțiunea 5, ea se poate „traduce” în \backslash -expresia $d(pTp) / (qTq \vee \vee qT \sim q \vee \sim qTq \vee \sim qT \sim q)$. Dacă punem în fața primei expresii una din literele O sau P , obținem simbolul pentru nucleul de normă al unei comenzi, respectiv permisiuni categorice. „Axiomatic”, vom considera cele două simboluri pentru nuclee de normă ca fiind „intertraductibile”. O comandă sau permisiune de a face ceva în mod necondiționat poate fi privită drept o comandă sau permisiune de a face acel lucru în condiții care sînt satisfăcute tautologic.

Întrucît alegerea unei variabile pentru T -expresia tautologică din dreapta lui \backslash nu este supusă niciunei restricții, expresia $d(pTp)$ se poate „traduce” și prin $d(pTp) / (pTp \vee pT \sim p \vee \sim pTp \vee \sim pT \sim p)$. În virtutea principiilor de distribuție menționate în secțiunea 9, această din urmă expresie este echivalentă cu $d(pTp) / pTp \vee d(pTp) / pT \sim p \vee d(pTp) / \sim \sim pTp \vee d(pTp) / \sim pT \sim p$. Conform criteriilor de consistență date în secțiunea 7, primul, al treilea și al patrulea membru al acestei disjuncții de \backslash -expresii elementare sînt (fiecare în parte) inconsistente. Întreaga expresie este, deci, tautologic echivalentă cu $d(pTp) / pT \sim p$. În general: orice df -expresie se poate „traduce” într-o \backslash -expresie în care df -expresia respectivă stă la stînga semnului \backslash , iar la dreapta acestuia stă o enunțare a condițiilor de efectuare a acțiunii descrise de ea (cf. secțiunea 5).

Corespunzător celor două moduri în care df -expresiile pot fi privite drept cazuri-limită ale \backslash -expresiilor, există două moduri în care normele categorice pot fi privite drept cazuri-limită ale normelor ipotetice. O $d(pTp)$ poate fi privită ca o „abreviere” a unei expresii de forma $O(d(pTp) / (qTq \vee qT \sim q \vee \sim qTq \vee \sim qT \sim q))$ sau a uneia de forma $O(d(pTp) / pT \sim p)$. La fel și în cazul lui P $d(pTp)$.

Putem generaliza acum noțiunea de OP -expresie, pe care am introdus-o în cap. V, secțiunea 4:

Printr-o O -expresie (P -expresie) *atomică* înțelegem o expresie formată din litera O (P) urmată de o df - sau de o \backslash -expresie. O - și P -expresiile atomice sînt astfel simboluri de nuclee de normă ale normelor categorice sau ipotetice.

Printr-o OP -expresie înțelegem orice O - sau P -expresie atomică sau complex molecular de O - sau P -expresii atomice.

O *OP*-expresie, în sensul general al termenului, poate fi deci un compus molecular conținând simboluri atât pentru nuclee de normă categorice, cât și pentru nuclee de normă ipotetice. Enunțurile simbolice ale multora din teoremele pe care urmează să le demonstrăm vor fi asemenea *OP*-expresii mixte. Când operăm cu expresii „mixte” în cadrul demonstrațiilor, este adesea convenabil să înlocuim expresiile pentru nuclee de normă categorice din cuprinsul lor prin expresii corespunzătoare pentru nuclee de normă ipotetice, în raport cu care cele dintii pot fi privite drept cazuri-limită sau degenerate.

13. Principiile logicii normelor (nucleelor de normă) categorice pe care le-am discutat în ultimul capitol sînt, cu mici modificări, și principiile logicii normelor ipotetice. Logica normelor (nucleelor de normă) ipotetice nu are principii noi, independente, proprii.

„Micile modificări” la care ne-am referit privesc noțiunile de conținut, condiție de aplicare și normă-negație a unei norme date. Ele urmează a fi redefinite astfel încît să devină aplicabile și normelor ipotetice.

Să considerăm o *OP*-expresie atomică, în care /-expresia de după literele *O* sau *P* este atomică. Prin conținutul norme ipotetice respective înțelegem acțiunea descrisă de *df*-expresia de la stînga semnului / din /-expresie.

Prin condiție de aplicare a normei înțelegem conjuncția schimbării care este condiția de efectuare a acțiunii descrise de *df*-expresia din stînga semnului / și a schimbării descrise de *T*-expresia din dreapta semnului /.

În fine, prin normă-negație a unei norme date înțelegem o normă de caracter opus. al cărei conținut este negația internă a conținutului normei inițiale și ale cărei condiții de aplicare sînt aceleași cu ale normei inițiale.

De exemplu, conținutul comenzii ipotetice exprimate prin $O(d(pTp) / qTq)$ este acțiunea descrisă de $d(pTp)$. Condiția ei de aplicare este schimbarea descrisă de $pT \sim p \& qTq$. În fine, normă-negație a ei este norma al cărei nucleu este exprimat prin $P(f(pTp) / qTq)$.

Aceste definiții se cer a fi generalizate pentru cazul cînd /-expresia ce urmează după literele *O* sau *P* în cadrul *OP*-expresiei nu este atomică. În acest caz trebuie să gîndim /-expresia ca fiind în forma normală pozitivă. Ea este atunci o disjuncție de conjuncții de /-expresii elementare. Să considerăm o asemenea conjuncție din cadrul formei normale. Formăm con-

conjuncția d - și/sau f -expresiilor elementare de la stînga simbolurilor / din ea. Mai departe, formăm conjuncția T -expresiilor care enunță condițiile de efectuare a actelor descrise de aceste d - și/sau f -expresii și a T -expresiilor de la dreapta simbolurilor /. Aceste două operații se efectuează asupra fiecăreia din conjuncțiile ce apar în forma normală. Una dă o conjuncție de d - și/sau f -expresii elementare; cealaltă — o conjuncție de T -expresii elementare. Disjuncția tuturor conjuncțiilor de primul fel enunță *conținutul* normei ipotetice respective; disjuncția tuturor conjuncțiilor de cel de-al doilea fel enunță *condițiile de aplicare* ale normei. În fine, *norma-negație* a normei ipotetice date este o normă de caracter opus al cărei conținut este negația internă a conținutului normei inițiale și ale cărei condiții de aplicare sînt aceleași ca ale normei inițiale.

De exemplu, conținutul normei ipotetice avînd drept nucleu de normă $O(d(pTp) / qTq \vee d(pT \sim p) / qT \sim q)$ este acțiunea descrisă de $d(pTp) \vee d(pT \sim p)$. Condiția ei de aplicare este schimbarea descrisă de $(pT \sim p \& qTq) \vee (pTp \& qT \sim q)$. În fine, simbolul pentru nucleul de normă al normei-negație este $Pf(pTp) / qTq \vee f(pT \sim p) / qT \sim q)$.

Odată redefinite astfel noțiunile de conținut, condiții de aplicare și normă-negație, definițiile noțiunilor de compatibilitate și de implicație logică pot fi transferate, fără alte modificări, în teoria normelor ipotetice. Noțiunea de consistență o definim după cum urmează: nucleul de normă al unei norme ipotetice este consistent dacă și numai dacă $/$ -expresia de după literele O sau P în simbolul acestui nucleu de normă este consistentă.

14. Este ușor de demonstrat că formula $Od(pTp) \rightarrow \rightarrow O(d(pTp) / qTq)$ este o tautologie deontică. Demonstrația decurge astfel: În conformitate cu principiile de „traducere“ date în secțiunea 12, înlocuim antecedentul formulei-implicație prin $O(d(pTp) / qTq \vee qT \sim q \vee \sim qTq \vee \sim qT \sim q)$. $/$ -expresia de după litera O poate fi înlocuită prin $d(pTp) / qTq \vee d(pTp) / qT \sim q \vee d(pTp) / \sim qTq \vee d(pTp) / \sim qT \sim q$. Aplicînd regula O -distribuirii (cap. VIII, sect. 12) la formula-implicație de mai sus, obținem formula $(O(d(pTp) / qTq) \& \& O(d(pTp) / qT \sim q) \& O(d(pTp) / \sim qTq) \& O(d(pTp) / \sim qT \sim q)) \rightarrow O(d(pTp) / qTq)$. În această din urmă expresie recunoaștem cu ușurință o tautologie a Logicii propozițiilor.

În demonstrația de mai sus am presupus valabilă Regula O -distribuirii pentru normele ipotetice. Aceeași formulă am fi

putut-o demonstra însă și fără această presupunere, direct pe baza definiției pe care am dat-o implicației logice. Ar fi trebuit atunci să arătăm că norma-negație a lui $O(d(pTp) / qTq)$, care este $P(f(pTp) / qTq)$, este absolut incompatibilă cu $Od(pTp)$. Cele două norme au în comun o singură condiție de aplicare, și anume $pT \sim p \ \& \ qTq$. Conjuncția conținuturilor lor sub această condiție este $d(pTp) \ \& \ f(pTp)$. Această conjuncție este inconsistentă. $P(f(pTp) / qTq)$ nu are nici o condiție de aplicare care să nu fie totodată și o condiție de aplicare pentru $Od(pTp)$. Prin urmare, $P(f(pTp) / qTq)$ este nu numai incompatibilă, ci și absolut incompatibilă cu $Od(pTp)$. Rezultă că $O(d(pTp) / qTq)$ este implicată logic de $O d(pTp)$.

În mod similar stabilim caracterul tautologic al formulei $P(d(pTp) \rightarrow P(d(pTp) / qTq))$, fie direct pe baza definiției pe care am dat-o implicației logice, fie cu ajutorul Regulii P -distribuirii și al principiilor Logicii propozițiilor.

Generalizînd, putem enunța, după cum urmează, cele două teoreme din secțiunea de față:

Dacă ceva este necondiționat obligatoriu, atunci este obligatoriu și în orice circumstanțe particulare, iar dacă ceva este permis în mod necondiționat, atunci este permis și în orice circumstanțe particulare.

15. În această secțiune și în cele cîteva secțiuni următoare voi lua în discuție unele principii ale logicii deontice pe care le-am recunoscut ca adevărate în lucrări publicate anterior și pe care alți autori din acest domeniu par, în ansamblu, să le fi acceptat. Se va vedea că respectivele principii trebuie ori respinse cu totul, ori reformulate în așa fel încît să se evite o eroare sau alta prezentă în formularea lor inițială. Sistemul meu anterior de logică deontică îl voi denumi, în cele de mai jos, „vechiul sistem“.

În vechiul sistem operatorul O era distributiv față de conjuncție. În simbolismul aceluia sistem, formula $O(A \ \& \ B) \leftrightarrow \leftrightarrow OA \ \& \ OB$ exprima o tautologie deontică. Ideea era că un agent trebuie să facă două lucruri împreună dacă și numai dacă trebuie să facă fiecare din aceste lucruri în parte. De exemplu: un agent trebuie să deschidă fereastra și să închidă ușa, dacă și numai dacă el trebuie să deschidă fereastra și trebuie să închidă ușa.

Este acesta un adevăr logic? Următoarele considerații ne fac să ne îndoim: o comandă de a deschide o fereastră și a închide o ușă se aplică la o situație cînd o anumită fereastră este

închisă și o anumită ușă este deschisă. O comandă de a deschide o fereastră se aplică la o situație când o anumită fereastră este închisă — indiferent dacă o anumită ușă este deschisă sau nu. Cele două comenzi au condiții de aplicare diferite. Cum ar putea atunci una să implice pe cealaltă?

În noul sistem, analogul formal cel mai apropiat al formulei de mai sus din vechiul sistem ar fi $O(d(\sim pTp) \& d(\sim qTq)) \leftrightarrow O d(\sim pTp) \& O d(\sim qTq)$. Este ușor de arătat că această formulă nu exprimă o tautologie deontică. Pentru aceasta este suficient să arătăm că $O(d(\sim pTp) \& d(\sim qTq))$ nu implică $O d(\sim pTp)$. Aceasta se poate face astfel:

Norma-negație a lui $O d(\sim pTp)$ este $Pf(\sim pTp)$. Ea are patru condiții de aplicare în termenii celor două stări descrise de p și respectiv q . Aceste condiții sînt schimbările descrise de $\sim pT \sim p \& qTq$, $\sim pT \sim p \& qT \sim q$, $\sim pT \sim p \& \sim qTq$ și $\sim pT \sim p \& \sim qT \sim q$. Norma exprimată de $O(d(\sim pTp) \& d(\sim qTq))$ are o singură condiție de aplicare, și anume schimbarea descrisă de $\sim pT \sim p \& \sim qT \sim q$. În această condiție de aplicare cele două norme sînt incompatibile, după cum o arată faptul că expresia $f(\sim pTp) \& d(\sim pTp) \& d(\sim qTq)$ este inconsistentă. Dar simplul fapt că prima din cele două norme se aplică în condiții în care cea de-a doua nu se aplică este suficient pentru a arăta că incompatibilitatea lor nu este absolută. Deci, conform definiției pe care am dat-o implicației logice, $O(d(\sim pTp) \& d(\sim qTq))$ nu implică $O d(\sim pTp)$.

Ordinul de a produce două stări determinate nu implică ordinul de a produce pe prima din ele în mod necondiționat. El implică însă evident ordinul de a produce pe prima din ele cu condiția ca respectiva ocazie să ofere o posibilitate și pentru producerea celei de-a doua. Cu alte cuvinte, $O(d(\sim pTp) \& d(\sim qTq))$ implică logic $O(d(\sim pTp) | \sim qTq)$.

Demonstrația este ușoară și decurge astfel:

Norma-negație a lui $O(d(\sim pTp) | \sim qT \sim q)$ este $P(f(\sim pTp) | \sim qT \sim q)$. Singura condiție de aplicare a normelor $O(d(\sim pTp) \& d(\sim qTq))$ și $P(f(\sim pTp) | \sim qT \sim q)$ este schimbarea descrisă de $\sim pT \sim p \& \sim qT \sim q$. Sub această condiție, cele două norme sînt incompatibile. Incompatibilitatea lor este, totodată, absolută. Prin urmare, norma categorică exprimată de $O(d(\sim pTp) \& d(\sim qTq))$ implică norma ipotetică exprimată de $O d(\sim pTp) | \sim qT \sim q$. Printr-o argumentare similară se poate arăta că ea implică norma ipotetică $O(d(\sim qTq) | \sim pT \sim p)$. Este foarte ușor de arătat și că cele

două norme ipotetice laolaltă implică norma categorică. Următoarea formulă este o tautologie deontică: $O(d(\sim pTp) \& d(\sim qTq)) \leftrightarrow O(d(\sim pTp) \mid \sim qT\sim q) \& O(d(\sim qTq) \mid \sim pT\sim p)$.

O obligație categorică conjunctivă se poate astfel rezolva într-o conjuncție de obligații ipotetice. Tendința de a crede că ea se poate rezolva într-o conjuncție de obligații categorice izvoarăște probabil din faptul că gândim despre norme că au aceleași condiții de aplicare, ignorând că pot să existe condiții în care unele din ele se aplică iar altele nu.

16. În vechiul sistem, operatorul P era distributiv față de disjuncție. În simbolismul aceluși sistem formula $P(A \vee B) \leftrightarrow PA \vee PB$ exprima o tautologie deontică. Ideea era că poți face cel puțin unul din două lucruri dacă și numai dacă îl poți face pe unul sau îl poți face pe celălalt. Acest principiu era însăși piatra unghiulară pe care se sprijinea vechiul sistem de logică deontică.

Principiul trebuie însă respins. Din faptul că mi-e permis în mod necondiționat să fac unul sau altul din două lucruri, nu decurge că mi-e permis în mod necondiționat să fac pe unul sau mi-e permis în mod necondiționat să fac pe celălalt. (Implicația conversă este însă validă.)

Cum am arătat în secțiunea 14, dacă ceva este permis în mod necondiționat, atunci este permis și în orice condiții particulare. Or, se poate întâmpla ca, oricare ar fi condițiile, să-mi fie permis să fac unul sau altul din două lucruri specificate, dar în anumite condiții săvârșirea unui lucru să-mi fie interzisă, iar în alte condiții săvârșirea celuilalt lucru să-mi fie interzisă. Se poate, de exemplu, să-mi fie permis totdeauna să las deschisă sau ușa sau fereastra unei anumite camere, dar să nu-mi fie permis să las ușa deschisă noaptea și să nu-mi fie permis să las fereastra deschisă dimineața. Aceste considerații sînt suficiente pentru a ne convinge că principiul distributivității disjunctive a operatorului P nu este un adevăr logic.

Această constatare intuitivă o putem susține prin considerații formale. Fie o permisiune necondiționată, exprimată prin $P(d(pTp) \& f(qTq) \vee f(pTp) \& d(qTq))$. Unui agent i se permite într-o ocazie în mod necondiționat ori să prelungească o stare și să lase o altă să dispară, ori să lase pe prima să dispară iar pe cea de-a doua s-o prelungească. Fie mai departe un ordin ipotetic dat aceluiași agent pentru aceeași ocazie, exprimat prin $O((d(pTp) \& d(qTq) \vee f(pTp) \& d(qTq) \vee f(pTp) \& f(qTq)) \mid / rTr)$. Aceasta înseamnă o interdicție de a prelungi prima stare

și a o lăsa pe cea de-a doua să dispară, dacă în ocazia respectivă o a treia stare (r) există și se menține în caz că nu e distrusă prin acțiune. Fie, în sfârșit, un ordin ipotetic către același agent în aceeași ocazie, exprimat prin $O((d(pTp) \& d(qTq) \vee d(pTp) \& f(qTq) \vee f(pTp) \& f(qTq)) / rT \sim r)$. El înseamnă o interdicție de a lăsa prima stare să dispară și a prelungi pe cea de-a doua, atunci când o a treia stare (r) există în ocazia respectivă dar dispăre dacă nu e prelungită prin acțiune. Cele trei norme — permisiunea categorică și cele două prohibiții ipotetice — sint compatibile. Cititorul se poate convinge ușor că este așa, construind un tabel în care să fie trecute condițiile de aplicare și părțile din conținuturile diferitelor norme care se aplică în respectivele condiții.

Se poate arăta că dacă există o permisiune categorică disjunctivă, atunci este imposibil ca cele două moduri de acțiune disjuncte să fie ambele interzise în mod *categoric*. Este de asemenea imposibil ca ambele să fie ipotetic interzise în *aceleași* condiții. Este însă posibil ca unul din cele două moduri de acțiune să fie interzis în *unele* condiții iar celălalt în anumite *alte* condiții. Din faptul că este imposibil ca ambele moduri de acțiune să fie interzise *categoric* nu urmează că cel puțin unul din ele trebuie să fie permis *categoric*.

17. Uneori când un agent face ceva el devine prin aceasta implicit *angajat** să facă altceva. Dacă face primul lucru, trebuie să-l facă pe cel de-al doilea. Ca exemplu putem lua promisiunea. Făcând o promisiune, un agent se angajează să facă actul care indeplinește promisiunea.

În vechiul sistem de logică deontică a fost propus simbolul $O(A \rightarrow B)$ ca formalizare a noțiunii de angajare** sau obligație derivată. S-a sugerat acolo următoarea lectură pentru acest simbol: „Este obligatoriu să se facă B , dacă se face A ” sau, alternativ, „Este interzis să se facă A fără a se face și B ”.

În vechiul sistem au fost demonstrate unele teoreme privitoare la obligația derivată. Una din ele a fost formula $PA \& O(A \rightarrow B) \rightarrow PB$. O alta a fost formula $O(A \rightarrow B) \& O \sim B \rightarrow O \sim A$. Prima era citită: „Săvârșirea a ceva permis îl angajează pe agent numai la săvârșirea unor lucruri care sint de asemenea permise”. Iar cea de-a doua: „Un act a cărui săvârșire îl angajează pe agent la săvârșirea unui act interzis este

* În original: *committed* (n.t.).

** În original: *commitment* (n.t.).

el însuși interzis“. Formalizarea sugerată a obligației derivate este extrem de problematică iar citirea indicată a formulelor este realmente foarte liberă. Este evident că e nevoie de un simbolism mult mai rafinat pentru a reda în mod adecvat ideea obligației derivate și a exprima ideile vizate în teoremele de mai sus.

Cum urmează, deci, a fi formalizată ideea de obligație derivată? Nu cred că există un răspuns unic la această întrebare. Căci prin „angajare“ sau „obligație derivată“ se pot înțelege mai multe lucruri cu un caracter logic destul de diferit.

Unul din sensurile „angajării“ are de-a face cu însăși noțiunea de normă ipotetică. Să considerăm, de exemplu, comanda exprimată prin $O(d(\sim pTp) / qTq)$. Ea ordonă producerea stării de lucruri descrise de p , dacă starea de lucruri descrisă de q există și se menține în caz că nu e distrusă prin acțiune. Să presupunem acum că această a doua stare poate fi produsă prin acțiune. Dacă, deci, un agent produce schimbarea descrisă de $\sim qTq$ iar starea astfel produsă nu dispăre „de la sine“ în caz că nu e împiedicată să dispară, prin aceasta el îl *angajează* pe agentul care este subiectul comenzii ipotetice să producă schimbarea descrisă de $\sim pTp$. Dacă agentul care produce prima schimbare este același cu subiectul comenzii ipotetice, putem vorbi de *auto-angajare*. Dacă agenții sînt diferiți, vorbim de *alio-angajare*. Ambele cazuri sînt evident importante în numeroase contexte juridice și morale. Acordul, contractul și promisiunea pot fi privite ca exemple de auto-angajare.

O cuprindere adecvată a *acestei* noțiuni de angajare nu este posibilă în cadrul teoriei noastre a nucleelor de normă. Căci angajarea în acest sens presupune acțiunea în cel puțin două ocazii distincte, deși legate între ele. *Mai întâi* o stare este transformată, iar *apoi* o altă stare, ce există simultan cu rezultatul acestei transformări, trebuie la rîndul ei transformată. Această situație nu se poate formaliza decît într-un simbolism ce conține semne pentru ocazii. Ea nu poate fi, deci, formalizată în cadrul teoriei nucleelor de normă.

În vechiul sistem, definirea angajării era bazată pe ideea unui „act-implicație“. Angajarea era definită ca obligativitate a unui act de acest fel. Actul era simbolizat printr-o formulă de implicație materială ce asculta de legile Logicii propozițiilor și nu avea nici un fel de reguli proprii. Acest simbolism este inadecvat. Se pune atunci întrebarea, cum trebuie formalizată noțiunea de „act-implicație“ în notația Logicii acțiunii din lucrarea de față?

Formula $p \rightarrow q$ este o descriere schematică a unei stări de lucruri compuse. Constă „actul-implicație“ în producerea, prin acțiune, a unei stări de acest fel? În acest caz, expresia lui simbolică ar fi $d(p \ \& \sim qTp \rightarrow q)$. „Actul-implicație“ ar consta în transformarea, prin acțiune, a unei $p \ \& \sim q$ — lumi într-o $p \ \& \ q$ — lume sau în una $\sim p \ \& \ q$ sau în una $\sim p \ \& \ \sim q$. Angajarea ar fi obligativitatea unei asemenea acțiuni.

Studierea actelor avînd descrierea schematică $d(p \ \& \ \sim \sim qTp \rightarrow q)$ ar putea eventual să prezinte un interes. Mi se pare însă exclus ca studiul lor să poată fi relevant pentru noțiunea de angajare sau obligație derivată. Citirea lui $Od(p \ \& \ \sim \sim qTp \rightarrow q)$ prin „trebuie făcut q , dacă se face p “ nu pare deloc naturală.

Ideea producerii de către un agent (sau a obligației producerii de către el) a unei stări, dacă a produs o alta, se aplică, evident, unei situații inițiale în care nici una din cele două stări nu există. Noțiunea pe care încercăm s-o „formalizăm“ are în vedere acțiunea într-o lume descrisă de $\sim p \ \& \ \sim q$.

Modul de acțiune respectiv constă în aceea că această lume *nu* este transformată într-o p -lume *fără* a fi transformată de asemenea într-o q -lume. Sau, în formulare conversă, *dacă* este transformată într-o p -lume, ea este transformată de asemenea într-o q -lume. Nu este nenatural ca modul acesta de acțiune să fie numit un „act-implicație“. Obligativitatea acestui mod de acțiune înseamnă că agentului presupus îi este interzis să producă prima din cele două stări și să se abțină de la producerea celei de-a doua.

Interzicerea ca agentul să producă starea de lucruri descrisă de p și să se abțină de a produce starea descrisă de q se exprimă simbolic prin $O(d(\sim pTp) \ \& \ d(\sim qTq) \vee f(\sim pTp) \ \& \ d(\sim qTq) \vee f(\sim pTp) \ \& \ f(\sim qTq))$. Acesta este cel mai apropiat echivalent formal în noua logică deontică pentru simbolul $O(A \rightarrow B)$ din vechiul sistem.

Este oare logic necesar că dacă unui agent îi este permis categoric să producă starea de lucruri descrisă de p și interzis categoric să producă p și să se abțină de a produce q , atunci îi este de asemenea categoric permis să producă q ? Răspunsul este evident negativ. O permisiune categorică de a produce pe q este o permisiune de a-l produce și într-o ocazie ce nu oferă o posibilitate pentru producerea lui p . Și este clar că o permisiune de a produce starea q într-o asemenea ocazie nu poate fi dedusă din norme ce nu se aplică defel la această ocazie. Aceste considerații arată — cum se poate simți și intuitiv — că există o ca-

rență logică în teorema implicativă din vechiul sistem, care a fost formulată acolo prin cuvintele: „Săvârșirea a ceva permis poate angaja numai la săvârșirea a ceva ce este de asemenea permis“.

Următoarea formulă este însă validă în logica deontică: $Pd(\sim pTp) \& O(d(\sim pTp) \& d(\sim qTq) \vee f(\sim pTp) \& d(\sim qTq) \vee f(\sim pTp) \& f(\sim qTq)) \rightarrow P(d(\sim qTq) / \sim pT \sim \sim p)$. În cuvinte: Dacă unui agent îi este necondiționat permis să producă o anumită stare de lucruri, dar îi este necondiționat interzis să producă această stare și să se abțină totodată de a produce o anumită altă stare, atunci îi este de asemenea permis să producă această a doua stare în împrejurări ce constituie o posibilitate pentru producerea primei stări. Demonstrația este ușoară și o lăsăm ca exercițiu pentru cititor.

O formulă validă a logicii deontice este și $O(d(\sim pTp) \& d(\sim qTq) \vee f(\sim pTp) \& d(\sim qTq) \vee f(\sim pTp) \& f(\sim qTq)) \& Of(\sim qTq) \rightarrow O(f(\sim pTp) / \sim qT \sim q)$. În cuvinte: dacă agentului i se interzice în mod necondiționat să producă (starea de lucruri descrisă de) p și să se abțină de a produce starea q , a cărei producere este ea însăși necondiționat interzisă, atunci îi este de asemenea interzis să producă p în circumstanțe care constituie o posibilitate de producere a stării q .

Ultimele două formule reprezintă corespondentul, în noul sistem, pentru formulele $PA \& O(A \rightarrow B) \rightarrow PB$, respectiv $O(A \rightarrow B) \& O \sim B \rightarrow O \sim A$ din cel vechi.

18. În vechiul sistem, $O \sim A \rightarrow O(A \rightarrow B)$ era o formulă validă. Ea se citea: „Săvârșirea a ceva interzis angajează agentul la săvârșirea a orice“. Acesta era un analog în logica deontică al unuia din binecunoscutele Paradoxe ale implicației. Un alt analog era $OB \rightarrow O(A \rightarrow B)$, care se citea: „Săvârșirea a indiferent ce îl angajează pe agent să-și facă datoria“. Am putea numi aceste două formule Paradoxe ale angajării (sau Paradoxe ale obligației derivate).

Paradoxele fac problematică încercarea de a formaliza noțiunea de angajare cu ajutorul formulei $O(A \rightarrow B)$. După cum știm, există și independent de paradoxe rațiuni suficiente pentru a considera inadecvată această formalizare.

Este de oarecare interes să observăm că „paradoxe“ corespunzătoare apar și în cazul sugestiei de a formaliza ideea de angajare prin $O(d(\sim pTp) \& d(\sim qTq) \vee f(\sim pTp) \& d(\sim qTq) \vee f(\sim pTp) \& f(\sim qTq))$; se poate lesne arăta că această expresie este implicată atât de $O f(\sim pTp)$, cât și de $O d(\sim qTq)$.

Aceste constatări nu sînt „paradoxale“ dacă le redăm în cuvinte, după cum urmează: dacă este interzisă în mod categoric săvîrşirea unui anumit lucru, atunci este interzisă şi săvîrşirea acestui lucru în conjuncţie cu oricare altul; dacă este categoric obligatorie săvîrşirea unui anumit lucru, atunci săvîrşirea acestui lucru este obligatorie indiferent dacă agentul se abţine sau nu de la săvîrşirea unui anumit alt lucru. Aerul de paradox intervine cînd interdicţia şi obligaţia conjunctive sînt numite „angajare“.

Concluzia ce trebuie trasă din aceste „paradoxe“ este, după opinia mea, aceea că formalizarea sugerată a noţiunii de angajare nu este (cu totul) satisfăcătoare. Pentru a scăpa de aceste „paradoxe“ nu trebuie însă să abandonăm noţiunea de angajare pe care încercăm s-o formalizăm, în favoarea *acelei* noţiuni de angajare care are în vedere acţiunea în ocazii diferite. Sugestia mea este să înlocuim formalizarea sugerată prin următoarea formă amplificată a ei: $O(d(\sim pTp) \ \& \ d(\sim qTq) \vee f(\sim pTp) \ \& \ d(\sim qTq) \vee f(\sim pTp) \ \& \ f(\sim qTq)) \ \& \ P(d(\sim pTp) \mid \sim qT \sim q\& \ \& \ P(f(\sim qTq) \mid \sim pT \sim p))$.

Se poate arăta că această expresie implică logic $P(f(\sim pTp) \mid \sim qT \sim q)$, ca şi pe $P(d(\sim qTq) \mid \sim pT \sim p)$.

Definiţia amendată a angajării revine la următoarele: Faptul că este interzis agentului să facă un anumit lucru şi să se abţină de la săvîrşirea unui anumit alt lucru într-o ocazie dă naştere *angajării* (sau *obligaţiei derivate*) de a face cel de-al doilea lucru, *dacă* l-a făcut pe primul, atunci şi numai atunci cînd agentul este din punct de vedere normativ liber, adică are permisiunea, de a face sau a se abţine de la primul lucru şi este de asemenea liber din punct de vedere normativ, adică are permisiunea, de a face sau a se abţine de la cel de-al doilea lucru în respectiva ocazie.

În noţiunea de angajare astfel modelată este implicată nu numai ideea de obligaţie, ci şi aceea de permisiune. Lucrul acesta nu este surprinzător. A te angaja normativ înseamnă „a te lega“ normativ, a renunţa la o libertate. Deci nu te poţi angaja *la* o acţiune pe care deja eşti silit din punct de vedere normativ să o faci; tot aşa, nu te poţi angaja *printr-o* acţiune de la care din punct de vedere normativ eşti constrîns să te abţii.

Cele două teoreme ale logicii deontice pe care le-am discutat în paragraful precedent îşi păstrează valabilitatea ca teoreme. Ele încetează însă de a fi teoreme privind angajarea (obligaţia derivată). Dacă înlocuim, în cele două formule discutate, formalizarea sugerată iniţial a angajării cu formalizarea amendată, formulele se reduc la tautologii ale Logicii propoziţiilor.

X. NORME DE ORDIN SUPERIOR

1. Oare normele însele pot fi conținuturi de norme? O interdicție, de exemplu, poate fi ea însăși ordonată, permisă sau interzisă?

Presupunind, dintr-un motiv sau altul, că este imposibil ca normele să fie conținuturi ale normelor, ne putem întreba dacă judecățile-despre-norme n-ar putea fi asemenea conținuturi. Oare nu s-ar putea permite, de exemplu, *ca* un anumit lucru să fie interzis?

Pare mai plauzibil să admitem că, mai curînd decît normele înseși, judecățile despre norme ar putea fi conținuturi de norme.

Faptul că o judecată despre o normă este adevărată înseamnă că o anumită normă *există*. În consecință, faptul că o judecată *despre o normă este conținutul unei norme* ar însemna că o anumită stare de lucruri, și anume existența unei anumite norme, trebuie să fie, sau poate să fie sau trebuie să nu fie (cap. V, secțiunea 2). O normă avînd acest conținut ar fi o normă de tipul celor pe care le-am numit *reguli ideale* (cap. I, secțiunea 9).

Posibilitatea existenței unor reguli ideale privitor la existența unor (alte) norme este problematică; nu vom discuta aici *această* posibilitate.

În schimb, să ne întrebăm: cum ajunge să ia ființă starea de lucruri care este existența unei norme? Dacă norma este o prescripție pozitivă, adică o prescripție avînd ca autoritate un agent empiric, răspunsul este că ea apare ca rezultat al acțiunii umane. Cineva a emis sau a dat norma; emiterea normelor este și ea o acțiune umană. Pentru acțiunile de acest tip am introdus anterior termenul de *acțiune normativă*.

Chiar dacă nu ar avea sens să afirmăm că *existența* normelor poate fi supusă normei, pare evident că înseși actele umane prin intermediul cărora normele capătă existență pot fi obligatorii, permise sau interzise. S-ar putea avansa sugestia că toc-

mai *aceasta* are în vedere ideea după care judecățile despre norme sînt uneori conținuturi de norme, precum și ideea, încă mai obscură, după care normele însele pot funcționa în calitate de asemenea conținuturi.

Prin norme de ordin superior voi înțelege aici în exclusivitate norme ale căror conținuturi sînt acte normative. Întrucît acțiunea normativă constă în a da prescripții, normele de ordin superior sînt, într-un sens specific, norme „referitoare la” prescripții. Ele însele *pot* fi prescripții, deși *nu este obligatoriu* să fie.

S-ar putea crede că legislația unui stat sau în genere emiterea unor prescripții s-ar putea supune unor norme care *nu sînt* la rîndul lor prescripții, ci norme de natură „morală” sau înrudită. Ideea că legile statului au (sau trebuie să aibă) un „fundament” într-o Lege a Naturii postulează existența unor norme de ordin superior care nu sînt ele însele prescripții, dar care „gvernează” (emiterea de) prescripții.

Normele de ordin superior care sînt prescripții prezintă o însemnătate majoră pentru ordinea de drept a statului precum și pentru alte „ierarhii de comandă” cum ar fi, de pildă, armata.

Aici nu vom analiza decît acele norme de ordin superior care sînt prescripții (pozitive).

Particularitățile prezentînd interes ale unei logici a prescripțiilor de ordin superior privesc relații dintre autoritățile normative, ca și relații dintre autoritățile normative și subiectele supuse normei. Aceste particularități nu pot fi tratate înăuntrul unei teorii a nucleelor de normă. Într-adevăr, această din urmă teorie ia în considerare numai caracterul, conținutul și condițiile de aplicare a normelor, lăsînd la o parte autoritatea și subiectul.

Aparatul formal de analiză a nucleelor de normă pe care l-am dezvoltat în capitolele VIII și IX nu este deci adecvat scopului unei analize aprofundate a normelor de ordin superior. Cu toate acestea, în cuprinsul lucrării de față nu vom extinde domeniul teoriei strict formale dincolo de teoria nucleelor. Comentariile noastre asupra logicii normelor de ordin superior vor fi „neformale”. Sper că ele vor stimula abordarea formală, arătînd că aici se întinde un pămînt virgin al cercetării logice care își așteaptă exploratorii.

2. Alături de actele de emiterie a prescripțiilor, mai există un alt tip de acte pe care, de asemenea, le voi numi acte normative; este vorba de actele de *abrogare* (anulare, retragere) a prescripțiilor.

Actul emiterii unei norme transformă o lume despre care este adevărată negația unei anumite judecăți despre o normă într-o lume despre care însăși această judecată este adevărată.

Actul abrogării unei norme introduce la rîndul său o schimbare într-o lume în care există o anumită normă, deci într-o lume pentru care o anumită judecată despre o normă este adevărată. Dar care este starea de lucruri produsă de abrogare? Două răspunsuri apar a fi cu putință.

Conform primului răspuns, starea produsă de abrogare este pur și simplu una referitor la care o judecată (generică) despre o normă, adevărată anterior, încetează a mai fi adevărată.

Conform celui de al doilea răspuns, abrogarea — ca și emite-rea — dă naștere unei noi norme. Această normă nouă este *norma-negație* a normei abrogate.

Al doilea mod de a înțelege abrogarea are drept consecință, așadar, că abrogarea unei comenzi de a face un anumit lucru implică emiterea unei permisiuni de abținere de la acel lucru și viceversa; tot astfel, abrogarea unei interdicții de a face un anumit lucru, deci a unei comenzi de abținere de la acel lucru, implică emiterea unei permisiuni de a face lucrul în cauză, și viceversa.

Este lipsit de sens să ne întrebăm care concept al abrogării este cel „corect”: ideea că abrogarea pur și simplu dizolvă sau anihilează o relație normativă existentă ori ideea că abrogarea creează o normă nouă? De fapt avem două concepte de abrogare. Un considerabil interes prezintă întrebarea: care din cele două genuri ale abrogării funcționează realmente înăuntrul ordinilor normative de anumite tipuri — cum ar fi, de exemplu, legile statului — și care sînt consecințele unei alegeri între posibilitățile alternative. Aceste probleme nu pot fi însă discutate în cadrul de față.

3. Normele ale căror conținuturi sînt acte diferite de cele normative le voi numi norme *de ordinul întii*.

O normă de ordin superior este normă de ordinul doi dacă actul normativ care formează conținutul ei este act de emitere sau abrogare a unor norme (prescripții) de ordinul întii. O normă este de ordinul trei dacă actul normativ care formează conținutul ei este act de emitere sau abrogare a anumitor norme (prescripții) de ordinul doi. În mod analog definim normele de ordinul patru, cinci ..., de ordinul *n*.

Subiectele normelor de ordin superior, adică agenții cărora li se adresează aceste norme, sînt ei înșiși autorități ale unor norme de ordin inferior. Am putea spune că autoritatea unei

norme de ordinul întâi este o autoritate de ordinul întâi, autoritatea unei norme de ordinul doi este o autoritate de ordinul doi etc.

Autoritatea care emite o normă poate emite și o altă normă, cele două norme putând fi de ordine diferite. Când spunem despre o autoritate că este de ordinul n vorbim despre ea ca autoritate a uneia sau a mai multor norme de acest ordin n și nu ca autoritate a unor norme de un ordin superior sau inferior lui n .

Dacă actul normativ efectuat de un agent a_1 atunci când emite o normă este la rindul său conținutul unei norme care a fost dată de un agent a_2 acestui agent a_1 , vom spune că prin emiterea acestei norme a_1 acționează ca *subautoritate* relativ la a_2 , sau ca fiind în subordinea lui a_2 .

Dacă actul normativ de emitere a unei anumite norme *nu este* în sine conținutul unei norme de ordin superior, vom spune că agentul care efectuează acest act (emite norma în cauză) acționează ca *suveran* sau ca *autoritate supremă* a normei în cauză.

4. Probabil că nu greșim, afirmând că printre normele de ordinul întâi comenzile și interdicțiile dețin poziția cea mai proeminentă. Printre normele de ordin superior proeminența relativă a diverselor tipuri de norme se prezintă în mod diferit. Se poate spune că permisiunile de ordin superior prezintă un interes deosebit.

O *permisiune de ordin superior* prevede că o anumită autoritate *poate* emite norme cu un anumit conținut; este, cum am putea spune, o normă privind competența unei anumite autorități normative. Voi numi normele permise de ordin superior *norme de competență*.

În actul emiterii unei norme de competență, adică a unei norme permise de ordin superior, autoritatea de ordin mai înalt *delegă puterea* unei *subautorități* de ordin inferior. „Putere“ înseamnă aici „competență, în virtutea unei norme, de a acționa ca autoritate a unor norme“; o voi numi și competență sau putere *normativă*.

În consecință, un important aspect al studiului normelor de ordin superior îl constituie studiul mecanismului logic al fenomenului cunoscut în filozofia dreptului și politicii sub denumirea de *delegare de putere*.

Pentru ceea ce numesc aici „delegare de putere“ este esențială că norma care delegă putere trebuie să fie permisivă. Dacă o autoritate *comandă* sau *interzice* unui agent să emită norme având un anumit conținut, nu vom spune că ea delegă putere subauto-

rității. Într-adevăr, ceea ce am numit putere a subautorității presupune că aceasta din urmă trebuie să fie liberă a emite ori a nu emite normele a căror emitere intră în competența sa.

Se pune întrebarea dacă permisiunile prin care se delegă putere sînt tolerări sau drepturi. Vom lăsa deocamdată deschisă această întrebare (ceva mai tîrziu vom decide că asemenea permisiuni sînt drepturi).

Să reținem că delegarea de putere către o subautoritate se combină frecvent cu un *ordin* adresat acestei autorități de a emite norme privitoare la anumite *tipuri* de acte. Autoritățile orășenești, de exemplu, pot deține dreptul de emitere a unor dispoziții de reglementare a circulației (de exemplu, privitor la limitările de viteză, parcare și claxonarea în oraș) dar în același timp să primească ordinul de a emite reglementări *de un fel sau altul* privitor la aceste lucruri, adică să primească ordinul de a nu lăsa aceste lucruri nereglementate. În consecință, *nu intră* în competența autorităților orășenești de a decide dacă vor *exista* sau nu dispoziții de reglementare a circulației; intră în competența lor doar a decide *care* anume vor fi aceste dispoziții.

Este ușor de văzut care ar putea fi rațiunea acestei combinații a unei permisiuni de ordin superior cu o comandă de ordin superior. Autoritatea supremă dorește ca anumite lucruri să fie reglementate, avînd în vedere, probabil, ceea ce se mai numește și binele general; ea lasă însă detaliile legiferării în seama unei autorități inferioare care cunoaște mai bine cerințele specifice pe care le impune acest scop, binele comun, în cazul particular dat.

Limitele puterii delegate sînt stabilite în mod frecvent prin anumite interdicții. Autoritatea *poate* emite norme de un anumit gen însă *nu i se permite* emiterea unor norme de anumite alte genuri. S-ar putea obiecta că normele a căror emitere nu este explicit permisă autorității în cauză sînt de fapt norme a căror emitere îi este interzisă. Aceasta, însă, nu se poate deduce din natura permisiunii ca atare. Interdicția, dacă există, constituie o normă avînd propriul ei statut.

În secțiunea 14 a capitolului V am discutat în mod succint principiul *nullum crimen sine lege*. Am afirmat că acest principiu nu poate fi privit ca un *principiu logic* avînd ca efect că tot ce nu este interzis este *ipso facto* permis. El poate fi însă considerat ca reprezentînd el însuși o *normă permisivă* cu acest efect. O atare normă, care conferă un statut normativ tuturor actelor umane ce nu au fost încă reglementate normativ, se poate spune că *închide* sistemul de norme căruia îi aparține.

În privința normelor de ordinul întâi, pare firesc să admitem că tot ce nu este interzis este permis, dar nu pare prea firesc să admitem și reciproca, în sensul că tot ce nu este permis ar fi interzis. În fapt, se poate arăta cu ușurință că această din urmă concepție implică o contradicție în cazul cînd nici efectuarea și nici abținerea nu a fost în prealabil permisă în mod individual pentru fiecare act uman posibil. Într-adevăr, în acest caz ar fi interzise atât efectuarea cît și abținerea de la acte ce nu sînt permise explicit, ceea ce, cum știm, constituie o imposibilitate (vezi cap. V, secțiunea 14).

Cu privire la normele de ordin superior, adică la normele care reglementează activitatea normativă, pare mult mai firesc să considerăm că „tot ce nu este permis este interzis“ decît că „tot ce nu este interzis este permis“. Dacă „tot“ este înțeles ca referindu-se numai la *efectuarea* și nu și la *abținerea* de la acte normative, ideea nu comportă vreo contradicție (vezi cap. V secțiunea 14). Va trebui să notăm însă o altă dificultate logică:

O interdicție în sensul că *nici o* autoritate normativă nu trebuie să emită norme a căror emitere nu-i este permisă în mod explicit ar bloca întreaga activitate normativă de orice gen, inclusiv actul prin care ea însăși a apărut, în cazul cînd în prealabil n-au fost emise mai întîi unele norme permissive. Spre a evita contradicția, autoritatea suverană care delegă putere unei subautorități trebuie să fie exceptată de la această interdicție; numai subautoritățile pot fi subiectele ei. Actele normative ale *acestora din urmă* pot fi privite în mod coerent ca alcătuiind un cîmp de acte normativ închis în sensul că aceste autorități au permisiunea să exercite numai acea putere normativă care le-a fost delegată, și nu vreo alta. Nu voi discuta aici dacă această concepție despre competența autorităților normative subordonate este intrutotul rezonabilă. În orice caz, din punct de vedere logic, o asemenea concepție nu este absurdă.

5. În cadrul unei teorii a normelor de ordin superior putem clarifica una din cele mai controversate și dezbătute idei din teoria normelor, și anume ideea de *validitate**.

Ce se înțelege prin „validitatea“ unei norme? Există cel puțin *două* sensuri relevante distincte ale cuvintelor „valid“ și „validitate“ în legătură cu normele. Numeroase controverse din sinul teoriei normelor se dovedesc inutile de îndată ce ne dăm

* În locul cuvîntului „validitate“ mai putem face uz de cuvîntul „valabilitate“ (n.t.).

seama că opinii în aparență opuse țin de fapt de noțiuni diferite de validitate.

Unul din sensurile în care putem spune că o normă este validă este acela că ea *există*. Când un îns dă peste ceva interpretat de dinsul ca o formulare de normă, un text dintr-un avizier sau dintr-o culegere de legi, el conchide că norma în cauză a fost emisă și că deci ea a existat, cel puțin într-un anumit interval de timp din trecut. Dar insul nostru ar putea dori să afle și dacă norma mai există încă, ori a fost abrogată, sau a încetat să mai existe din cauza a ceea ce în jurisprudență se numește *desuetudo*. Întrebarea „Mai există această normă?” este formulată adesea în termenii „Mai este validă această normă?”, iar răspunsul „Ea mai există” îmbracă forma „Ea mai este încă validă”. Întrucât aici validitatea înseamnă existență, ar fi poate mai indicat ca în genere să nu folosim cuvântul „validitate”; într-adevăr, acesta mai este folosit într-un cu totul alt sens.

În acest alt sens, validitatea unei norme înseamnă că norma există și că, în plus, mai există o altă normă care a permis autorității primei norme s-o emită. Dacă decidem să numim *legal* actul emiterii unei norme atunci când există o normă ce permite acest act, mai putem spune că, în sensul avut în vedere acum, *validitatea unei norme înseamnă legalitatea actului de emitere a acestei norme*.

Așadar, aplicate la o normă, cuvintele „valid” și „validitate” se referă uneori la *existența* ca atare a normei iar alteori la *legalitatea* actului din care a rezultat existența acesteia. O normă sau o lege validă în sensul că există se mai spune a fi *în vigoare* (vezi cap. VII, secțiunea 8). Afirmația că o normă „există” nu face parte din limbajul curent, ci dintr-un jargon filozofic fabricat în scopuri speciale. Întrebarea: „Este validă această lege?” poate fi adesea redată într-o manieră mai puțin echivocă prin „Este în vigoare această lege?”. În germană însă aproape în toate cazurile se folosește unul și același cuvânt „gültig” (adică „valid”, „valabil”) pentru ambele cazuri. În limba suedeză, „gällande rätt” care literal înseamnă „lege validă” este termenul tehnic pentru *lege aflată în vigoare* și ca atare, în terminologia noastră filozofică, desemnează o lege existentă. Aceste particularități ale diverselor limbi sint în măsură să explice parțial faptul că filozofii dreptului, cel puțin în Germania și în țările scandinave, n-au putut sesiza că unul și același cuvânt acoperă două concepte net distincte și au crezut că explicarea *unui*a dintre sensurile cuvântului ar putea da seama de ambele concepte. Unii filozofi, printre care Hans Kelsen în prima sa perioadă, au tins să iden-

tifice validitatea cu legalitatea actelor de emitere a normelor și să ignore sau să subaprecieze aspectul factual al legii ca eficacitate a unei voințe care emite comenzi. Alții, printre care Axel Hägerström, au accentuat *numai* eficacitatea sau „legea ca fapt“, ignorînd noțiunea normativă de validitate ca legalitate.

Pentru a evita orice echivoc, în cele de față voi înțelege „validitatea“ numai în sensul normativ de „legalitate“ și nu în sensul factual de existență sau de a fi „în vigoare“.

Unii autori au conceput validitatea ca un atribut paralel adevărului. Enunțurile factuale (propozițiile, judecățile) sînt adevărate sau false; normele, se spune, nu sînt adevărate sau false, ci valide sau nevalide. Ceea ce în lumea judecăților este valoarea de adevăr în lumea normelor este validitatea.

Analogia dintre validitate și adevăr este greșită și ca atare nu trebuie făcut uz de ea. Validitatea nu este nici „substituit“ al adevărului și nici conceptul „paralel“ adevărului în imperiul normelor.

Noțiunea de validitate pe care o analizăm este *relativă*. Atunci cînd este validă, o normă este validă *relativ la* o altă normă ce permite emiterea sau apariția ei.

Această relativitate a noțiunii de validitate nu trebuie însă greșit înțeleasă. Relativitatea *nu* înseamnă că norma emisă este validă *cu condiția* ca norma ce permite emiterea ei să fie *validă*. Prima normă nu-și „trage“ validitatea ei din validitatea celei de a doua. Validitatea unei norme, în sensul pe care îl discutăm acum, nu este validitate relativ la *validitatea* unei alte norme. Ea este validitate relativ la *existența* unei alte norme, raportată ierarhic la prima într-un anumit mod.

În această privință, validitatea *nu este similară* adevărului. Cînd spunem că o judecată sau o propoziție este adevărată „relativ la“ o altă judecată sau propoziție, nu vrem să spunem nimic altceva decît că *dacă* a doua judecată este *adevărată*, atunci și prima judecată este adevărată. Prima judecată își „trage“ adevărul ei din adevărul celei de a doua, în cazul cînd aceasta din urmă este adevărată.

Dacă nu sesizăm limpede deosebirea dintre validitate și adevăr și ne imaginăm că aceste concepte sînt analoage, sîntem conduși cu ușurință la următoarea idee eronată: dacă validitatea unei norme este relativă la validitatea unei alte norme de un ordin mai înalt, validitatea acestei norme de ordin mai înalt va însemna la rîndul ei validitate relativă la o a treia normă de ordin încă și mai înalt și așa mai departe. Dacă acest lanț este infinit, conceptul de validitate își pierde, cum s-ar părea, orice

semnificație sau rămîne suspendat în aer. Pe de altă parte, dacă lanțul *nu este* infinit, validitatea normei de la capătul lanțului nu poate însemna „validitate relativ la o altă normă validă“, întrucît alte norme de referință nu există; ea trebuie să însemne validitate „la modul absolut“ sau „în sine“. Noțiunea relativă de validitate este astfel concepută a reclama sau presupune o noțiune absolută, în exact același sens în care se poate afirma cu deplină îndreptățire că o noțiune a adevărului relativ presupune o noțiune a adevărului absolut.

Dar acest argument este eronat. Ideea de validitate relativă pe care am explicat-o nu ne impune din rațiuni logice adoptarea ideii de validitate absolută. Ideea relativă își este, ca să spunem așa, suficientă sieși; dar, cum vom vedea ceva mai jos, ea poate fi suplimentată într-o manieră care, am putea spune, creează un analog al ideii absolute.

Ideii de validitate explicată aici îi corespunde o idee a *nevalidității*. Vom spune că o normă este nevalidă dacă emiterea acelei norme de către o anumită autoritate îi este interzisă acesteia din urmă în virtutea unei norme de ordin superior. Convenind a numi *illegal* un act de emitere a unei norme atunci cînd există o normă ce interzice acest act, mai putem spune că *nevaliditatea normei* (în sensul pe care îl discutăm acum) înseamnă *illegalitatea actului de emitere a unei asemenea norme*.

Trebuie observat din nou că *standardul de nevaliditate* a unei norme îl constituie *existența* și nu *validitatea* unei anumite alte norme, ierarhic raportată la prima într-un anumit mod.

Este evident că nu e necesar ca o normă să fie validă sau nevalidă în sensurile definite aici. O normă suverană, de exemplu, nu poate fi validă sau nevalidă.

Este posibil ca o normă validă relativ la o normă de ordin superior să fie nevalidă în raport cu o anumită altă normă. Așadar, o normă poate fi atît validă cît și nevalidă.

Această situație nu este cituși de puțin illogică sau contradictorie. Una și aceeași normă *n* este atît validă cît și nevalidă atunci cînd există o normă de ordin superior care permite și altă normă de ordin superior care interzice autorității normei *n* să emită norma *n*. Dacă însă una și aceeași normă s-ar întîmpla să fie și validă și nevalidă, norma permisivă care o validează și norma prohibitivă care o invalidează trebuie să emane de la autorități diferite. Într-adevăr, una și aceeași autoritate nu poate să permită și totodată să interzică același act aceluiași agent într-o aceeași ocazie. Aplicarea directă a acestei reguli este că una și aceeași autoritate superioară nu poate permite și

interzice concomitent unei aceleiași subautorități să emită o anumită normă. Dar o autoritate superioară poate permite iar o altă autoritate superioară poate interzice unei aceleiași autorități inferioare emiterea unei anumite norme. În această ipoteză, dacă autoritatea inferioară o emite, norma care capătă astfel existență este atit validă cit și nevalidă.

6. Să presupunem că x ordonă sau permite lui y să ordone sau să permită lui z emiterea unor norme. Mai departe, să presupunem că y ordonă sau permite efectiv lui z emiterea acestor norme și că z procedează în consecință.

Presupunind acestea, vom spune că y , dindu-i lui z norma, acționează în calitate de subordonat *imediat* față de x , și că z , dind norme unui agent sau mai multor agenți, acționează în calitate de subordonat imediat față de y și ca subordonat *îndepărtat* față de x .

În mod simetric, putem spune că y acționează în calitate de superior imediat al lui z și că x acționează ca superior imediat al lui y dar ca superior îndepărtat al lui z . Ceea ce afirmăm despre agenți în aceste privințe mai putem afirma însă și despre actele lor și, intrucit aceste acte sînt normative, putem afirma același lucru și despre normele cu care ele se soldează.

Despre aceste trei acte, ale lui x , y și z , precum și despre normele cu care se soldează, vom spune că ele formează un lanț de acte și norme subordonate sau pur și simplu un *lanț de subordonare*. Vom spune aceasta în pofida faptului că primul act din lanț nu este subordonat unui alt act din lanț.

Actele lui x , y și z precum și normele corespunzătoare le vom numi *verigi* ale lanțului, în această ordine. Actul lui x constituie prima verigă, actul lui y a doua, actul lui z a treia. Primul act și prima normă, vom spune, sînt conectate de al treilea act și a treia normă prin *intermediul* actului al doilea și normei a doua.

Un lanț de subordonare poate conține, de bună seamă, mai mult de două verigi. La oricare din capetele lanțului se pot omite verigi, ceea ce rămîne fiind în continuare — atunci cînd constă din cel puțin două verigi — un lanț de subordonare. Dar omiterea de verigi din alte locuri ale lanțului decît extremele duce neapărat la „ruperea“ lanțului.

Esențial pentru conceptul de lanț de subordonare, în sensul explicat de mine în cele de față, este că fiecare verigă din lanț — excepție făcînd prima — este o normă *validă* (și un act normativ valid) relativ la veriga imediat superioară din lanț. O

normă este validă atunci cînd actul emiterii acestei norme este permis. O teoremă a logicii deontice afirmă că dacă un act este comandat el este și permis. În consecință, un ordin de emitere a normelor implică faptul că normele emise pe baza acelui ordin sînt la rîndul lor valide, adică emiterea lor este permisă întrucît este comandată. Putem spune de asemenea că orice verigă inferioară din lanț este, prin tranzitivitate, validă relativ la fiecare verigă superioară din lanț și că fiecare verigă inferioară *derivă validitatea ei în mod imediat* din următoarea verigă superioară, *în mod indirect* din verigile superioare acestea și *în ultimă instanță* din prima verigă a lanțului.

Spunînd că o normă (și un act normativ) poate fi *retrasată* („*normativ*“) la o altă normă (și la un alt act normativ) înțelegem prin aceasta că există un lanț de subordonare în cadrul căruia prima normă este un membru inferior iar cea de a doua un membru superior (relativ la primul).

O normă care nu poate fi retrasată la nici o altă normă nu poate fi, prin definiție, validă relativ la nici o altă normă. Ea va fi sau *nevalidă* relativ la o normă de grad imediat superior sau nu va fi nici validă, nici nevalidă, adică va fi *suverană*.

Dacă numărul normelor individuale emise este finit, procesul retrăsării normelor ne va conduce întotdeauna într-un număr finit de pași la o normă care nu mai poate fi retrasată la o alta. Ipoteza finititudinii poate fi asumată, după părerea mea, fără șovăială. În consecință, sîntem îndreptățiți a afirma că orice lanț finit de subordonare se termină printr-o normă sau provine dintr-o normă care este sau *suverană sau nevalidă*.

Vom spune că toate normele care sînt verigi în cel puțin un lanț care provine din normele suverane emise de *una și aceeași autoritate* aparțin uneia și aceleiași *ierarhii, ordini* sau *sistem* normativ. Prin definiție, vom include înseși normele suverane în sistem. Un sistem de norme este, așadar, o clasă compusă din una sau mai multe norme suverane emise de una și aceeași autoritate precum și din norme ce pot fi retrasate, prin intermediul unor lanțuri de subordonare, la aceste norme suverane.

Vom putea apela la noțiunea de sistem de norme pentru a defini un nou concept de validitate a normei. Acest nou concept se va numi *validitate într-un sistem* sau *validitate absolută*. Faptul că o normă este absolut validă înseamnă pur și simplu că ea poate fi retrasată dintr-o normă suverană. Afirmația, cum am văzut, nu este valabilă în mod banal pentru orice normă; într-adevăr, procesul retrăsării se poate încheia și la o normă nevalidă.

Intrucit noțiunea de „retrasare“ a unei norme este definită pe baza noțiunii de validitate relativă, urmează că noțiunea de „validitate absolută“, așa cum am definit-o, presupune noțiunea de validitate relativă sau este secundară în raport cu ea. În cazul noțiunilor de adevăr absolut și relativ, are loc contrariul. Faptul că o judecată este adevărată relativ la o altă judecată înseamnă că prima este adevărată absolut în cazul cînd a doua este adevărată absolut. Noțiunea de adevăr relativ este secundară în raport cu noțiunea de adevăr absolut întrucit este definită pe baza adevărului absolut.

Ne putem întreba: constituie legile statului un sistem normativ (o ierarhie sau o ordine normativă) *în sensul definit aici*? În caz afirmativ, cine este autoritatea suverană a unui stat? Nu incapă îndoială că aceste întrebări prezintă un interes deosebit pentru filozofia statului și dreptului. Întrebările se pot pune empiric referitor la dreptul unei anumite țări. Ele pot fi discutate însă și ca probleme pur conceptuale. Răspunsurile la problemele conceptuale vor depinde de modul în care înțelegem conceptul de stat. Răspunsurile date problemelor empirice vor depinde, la rîndul lor, de gradul în care fenomenele empirice extraordinar de complexe pe care le cunoaștem sub denumirea de state suverane se conformează conceptului forjat de filozoful politic. Aceste probleme nu le voi discuta însă în cadrul lucrării de față.

7. Să presupunem că un lanț de subordonare se termină cu o normă nevalidă. Aceasta înseamnă că există o normă care interzice autorității normei nevalide s-o emită. Actul subautorității a fost, așadar, un act de *insubordonare* față de această normă de ordin superior. Prin emiterea normei nevalide, ea a transgresat limitele competenței sale normative stabilită de autoritatea superioară. Ea a acaparat sau uzurpat o putere care nu numai că nu i-a fost delegată, ci i-a fost chiar refuzată în mod expres. De aceea, actele normative nevalide s-ar mai putea numi și acte de *uzurpare*.

Trebuie observat că, potrivit definiției de mai sus, norma nevalidă și norma relativ la care ea este nevalidă sînt ambele în vigoare (adică există). Autoritățile care le emit reușesc să stabilească relații normative între ele însele și subiectele normelor lor. Autoritatea normei nevalide inferioare este subiectul normei superioare. Faptul că norma superioară este în vigoare și că autoritatea normei nevalide este subiectul ei implică faptul că auto-

ritatea normei superioare încearcă să determine autoritatea normei inferioare de a se abține de la asemenea acte ilegale. Astfel, ea poate dispune urmărirea și pedepsirea acestora din urmă pentru nesupunere. Totodată, autoritatea va adopta, după toate probabilitățile, măsuri de dizolvare a acelor relații reglementate normativ pe care uzurpatorul a reușit să le instituie. Este posibil să existe un lanț întreg de asemenea relații „ilicite”. Dacă autoritatea superioară își atinge scopul, norma ilegală și posibilele ei repercusiuni sub forma unor norme subordonate ei vor dispărea, încetînd să mai existe.

Dar deznodămîntul luptei dintre autorități ar putea fi și cel contrar: uzurpatorul puterii să aibă cîștig de cauză. Relațiile normative pe care le-a instituit subsistă, dobîndesc o relativă permanență. Autoritatea care îi era superioară uzurpatorului renunță la eforturile ei de a-l face pe uzurpator să-i dea ascultare. Aceasta înseamnă că norma superioară, relativ la care actul uzurpatorului era nevalid, încetează să mai existe — eventual stingîndu-se ca o consecință a unui act de abrogare. În acest din urmă caz, norma uzurpatorului încetează a mai fi nevalidă. Acum ea nu mai este nici validă și nici nevalidă relativ la vreo altă normă. *Ea a devenit o normă suverană*. Lanțul sau lanțurile de subordonare pe care le-a generat, eventual împreună cu alte acte normative posibile ale aceluiași ex-uzurpator, vor constitui atunci un sistem normativ de sine stătător, iar normele care pot fi retrasate la această normă, cîndva nevalidă, vor fi nu numai valide relativ ci și valide absolut, în sensul că ele sînt valide înăuntrul unui sistem.

Putem distinge două genuri de acte de uzurpare.

Să presupunem că x i-a interzis lui y să emită comenzi către z ; cu toate acestea y emite o comandă către z de a face un anumit lucru.

Aceasta este din partea lui y un act de uzurpare.

Mai departe, să presupunem că pe lingă interzicerea adresată lui y de către x și pe lingă comanda adresată lui z de către y mai există și o interdicere venită din partea lui x și adresată lui z de a face însuși actul pe care y i l-a ordonat lui z . O comandă pozitivă și o comandă negativă cu autorități diferite dar cu conținut, subiect și ocazie identice au fost denumite anterior *comenzi aflate în conflict*. În cazul analizat avem așadar un ordin nevalid dat de y lui z care intră în conflict cu un ordin valid (sau suveran) dat de x lui z . Vom spune atunci că actul normativ al lui y a fost nu numai uzurpator ci și *revoluționar*. Emitînd ordinul nevalid, y nu numai că a violat el însuși o interdicție

prin faptul că a transgresat limitele competenței sale normative pe care i-a fixat-o x , ci a pretins și unui alt agent, anume z , care primește ordine de la x , să nu dea ascultare ordinelor venite de acolo. Tocmai aceasta este „logica revoluției”: preluarea unei puteri normative ilegale și apelul adresat cetățenilor de a nu da ascultare reglementărilor existente. „Revoluția” este cu adevărat *le mot juste* pentru descrierea cazului. Într-adevăr, dacă uzurpatorul reușește, în sensul că comenzile sale ilegale devin eficace, fiind ascultate pe scară largă de aceia cărora li se adresează, atunci, întrucît comenzile sale intră în conflict cu comenzile valide existente, acestea din urmă vor trebui să devină ineficace, să înceteze a mai fi ascultate în mod general de către cetățeni. Două comenzi aflate în conflict, așa cum știm, pot coexista și „intra în competiție”, cel puțin pentru un timp. Dar este logic imposibil ca amîndouă să fie eficace în sensul de a fi amîndouă ascultate pe scară largă de către subiecțiile lor. O uzurpare revoluționară a puterii de a da norme, în cazul cînd este încununată de succes, va răsturna deci în mod necesar o ordine legală eficace existentă, sau cel puțin o parte a acesteia, și va institui în locul ei o nouă ordine eficace.

8. Nici un act normativ nu poate fi în același timp suveran și subordonat. Dar una și aceeași autoritate normativă poate realiza acte normative atît suverane cît și subordonate. Cînd judecătorul X pronunță o sentință de condamnare a unui hoț, el îndeplinește un act normativ subordonat. Dar atunci cînd ordonă copiilor săi să se ducă la culcare el acționează ca suveran (în ipoteza că nu există o normă după care părinții au dreptul să dea ordine copiilor lor).

Exemplul mai arată și că actele normative ale uneia și aceleiași autorități dătătoare de norme pot aparține unor sisteme diferite de norme. Observația este banală. Mai interesant va fi să observăm că unul și același act normativ poate aparține la două sau mai multe sisteme de norme. Doi agenți x și y , ale căror acte normative nu pot fi originare dintr-un același act suveran — întrucît, bunăoară, ambii acționează în calitate de suverani — ar putea să autorizeze (să permită) unui terț agent z emiterea unor norme adresate lui w . Dacă z face uz de puterea care i-a fost delegată, adică emite efectiv o normă pentru w , atunci actul normativ al lui z poate fi retrasat la actul normativ al lui x , prin care x i-a acordat această putere, cît și la actul normativ al lui y , prin care y i-a acordat aceeași competență. Întrucît cele două acte normative ale lui x și respectiv y

aparțin la sisteme diferite și deci normele respective aparțin și ele la sisteme diferite, actul lui z va fi un element comun al celor două sisteme de acte normative. La rîndul ei, norma emisă de z pentru w va aparține la cel puțin două sisteme de norme.

Atunci cînd două sisteme de norme și acte normative au membri comuni, vom spune că cele două sisteme *se intersectează*. Cînd două sisteme nu se intersectează, ele sînt *independente*.

9. O comandă ce aparține unui sistem S poate intra în conflict cu o comandă care aparține unui alt sistem S^1 . Conflictul dintre comenzi înseamnă că acestea din urmă reclamă **din partea unui aceluiași subiect** în una și aceeași ocazie moduri de conduită incompatibile. Un caz special de conflict intervine atunci cînd una din comenzi îi cere subiectului să facă iar cealaltă comandă îi cere să se abțină de la unul și același lucru într-o aceeași ocazie. În acest caz, cele două prescripții aflate în conflict se raportează între ele ca o comandă și o interdicție cu conținuturi identice.

Cînd două sisteme conțin comenzi aflate în conflict vom spune că între sisteme există un conflict. De exemplu, fie x și y două autorități suverane; x îi ordonă lui z să facă un anumit lucru iar y îi interzice lui z să facă acel lucru. În acest caz între sistemul ce emană de la x și sistemul ce emană de la y avem un conflict.

Conflictul între sisteme de norme este un caz special a ceea ce am numit anterior (cap. VIII, secțiunea 7) *conflict de voințe*. Anterior am studiat un alt caz de conflict de voințe în imperiul normelor, respectiv cazul cînd se produce o uzurpare revoluționară a puterii. Conceptul normativ de revoluție implică în mod necesar un conflict între voințe care dau comenzi.

Se pune întrebarea dacă și *înăuntrul* unui sistem de norme pot să coexiste comenzi aflate în conflict. Trebuie observat că revoluția nu este un exemplu de conflict între norme aparținînd unui aceluiași sistem. Revoluția implică conflict între norme, dar ea mai presupune și producerea unui act nevalid de uzurpare a puterii. Or, prin definiție, norma care rezultă dintr-un act normativ nevalid nu aparține sistemului, ci marchează o abatere de la acesta.

Pentru a stabili dacă norme aflate în conflict pot coexista înăuntrul unui sistem, trebuie mai întîi să clarificăm ce ar însemna un asemenea conflict.

10. Producerea unui conflict înăuntrul unui sistem de norme între voințe cu putere de comandă înseamnă următoarele: un agent w primește de la o autoritate y ordinul de a face un anumit lucru într-o ocazie dată și același agent primește de la o altă autoritate z ordinul de a face un anumit alt lucru în aceeași ocazie. Ambele ordine pot fi retrasate la norme suverane emise de o autoritate x . Conținuturile celor două ordine sînt însă moduri de conduită incompatibile.

Să presupunem, în vederea argumentației, că x i-a permis lui y să comande lui w să facă un anumit lucru și că x i-a permis totodată lui z să-i interzică lui w înfăptuirea aceluiași lucru. Se pune acum întrebarea dacă în cazul de față nu există vreun element „illogic“, care să facă cu neputință producerea lui efectivă. Pot surveni oare realmente asemenea cazuri?

Faptul că w a primit ordine aflate în conflict de la y și z este fără doar și poate posibil. Este la fel de posibil ca *orice alt* conflict de voințe. Dacă există cumva vreun element „illogic“ în cazul descris, aceasta se poate datora numai faptului că ordinele aflate în conflict erau amîndouă *valide* relativ la norme ale *aceleiași* autorități supreme. Permițîndu-i lui y să-i ordone lui w să facă un anumit lucru și permițîndu-i lui z să-i ordone lui w să se abțină de la același lucru, x „alimentează“ ca să spunem așa, un posibil conflict între voințele cu putere de comandă înăuntrul sistemului. Conflictul nu survine neapărat; subautoritățile competente nu trebuie neapărat să facă uz de puterea lor. Dar conflictul *poate* să apară în mod valid. Elementul „illogic“, în caz că există un asemenea element, nu poate fi decît acesta.

Problema care se pune în fața noastră este deci aceasta: poate x să emită cele două permisiuni, pentru y și respectiv z , fără „să se contrazică pe sine“ într-un fel ori altul? Chestiunea îmi pare a fi foarte complexă. Nu putem rezolva dificultatea spunînd că întrucît x , conform ipotezei noastre, a permis acele acte lui y și z , înseamnă că faptul se poate întîmpla și este deci posibil din punct de vedere logic. Acesta nu este un răspuns, întrucît întrebarea este dacă x poate face un lucru pe care îl putem caracteriza în mod corect ca fiind acordarea a două permisiuni de genul considerat. Desigur, el îi poate *spune* lui y : „Îți permit să comanzi lui w să producă starea p “ iar lui z : „Îți permit să comanzi lui w să se abțină de la producerea lui p “. Dar aceasta nu este tot una cu a spune că x îi poate *permite* lui y să comande lui w să facă un anumit lucru, și lui z să-i comande lui w să se abțină de la același lucru.

Pentru a răspunde la întrebarea pe care am pus-o va trebui deci să înțelegem mai întâi ce anume presupunem că face x atunci când acordă cele două permisiuni. Problema care se ridică privește natura permisiunilor.

Dacă înțelegem permisiunea ca „tolerare“, cele două permisiuni ale lui x sînt două declarații de intenții sau două promisiuni în sensul că x îl va lăsa în pace pe y dacă acesta decide să-i dea o anumită comandă lui w , și că x îl va lăsa pe z în pace dacă acesta din urmă decide să-i dea o anumită altă comandă lui w (vezi cap. V, secțiunea 16). Or, întrucît aceste două acte ale lui y și z sînt simultan posibile, deși aflate în conflict, este greu de văzut cum ar putea să existe vreo inconsistență logică ascunsă în cele două acte normative permissive ale lui x .

Dacă, pe de altă parte, cele două permisiuni (sau cel puțin una dintre ele) echivalează cu anumite *drepturi*, situația va fi alta. Așa cum am sugerat (în cap. V, secțiunea 15), un drept implică o interdicție pentru alții de a face ceea ce autoritatea a decis sau a promis să nu facă ea însăși, respectiv interdicția de a-l împiedeca pe deținătorul dreptului de a face uz de permisiunea căpătată. Să presupunem acum că x îi acordă lui y dreptul de a-i comanda lui w de a face un anumit lucru. Aceasta atrage după sine faptul că x îi interzice lui z să împiedice acțiunea lui y , în cazul cînd y îi ordonă lui w să efectueze lucrul respectiv, adică în cazul cînd y întreprinde anumiți pași pentru a-l determina pe w să efectueze lucrul. Dacă x i-a interzis aceasta lui z , x nu-i poate permite lui z să-i interzică lui w lucrul în cauză, adică nu-i poate permite lui z să-l determine sau să încerce să-l determine pe w să se abțină de la același lucru. Într-adevăr, o încercare a lui z de a-l face pe w să se abțină cade sub interdicția emisă de x pentru z de a împiedica eventualele încercări ale lui y de a-l determina pe w să înfăptuiască acest lucru. De aceea, permisiunea acordată lui z de a-i interzice lui w înfăptuirea unui anumit lucru ar intra în conflict cu interdicția adresată lui z de a împiedica încercările lui y de a-l determina pe w să înfăptuiască acest lucru și, în consecință, intră în conflict cu dreptul lui y de a-i comanda lui w de a-l înfăptui. Rezultă în cele din urmă că x nu-i poate permite în mod consistent (fără contradicție) lui y să-i comande lui w înfăptuirea unui anumit lucru și să-i permită totodată lui z să-i interzică lui w înfăptuirea aceluiași lucru, în ipoteza că una din permisiuni este un drept (eventual ambele).

Rezultatul discuției este așadar următorul:

Pentru un agent suveran este logic *posibil* să alimenteze un conflict de voințe înăuntrul unui sistem de norme *dacă* alimentarea conflictului înseamnă a permite — în sensul slab de tolerare — emiterea unor comenzi aflate în conflict de către două subautorități. Dar pentru un suveran *nu* este logic posibil să alimenteze un conflict de voințe avînd putere de comandă înăuntrul unui sistem de norme, *dacă* alimentarea conflictului înseamnă a permite — în sensul mai tare al acordării unui drept — emiterea unor comenzi aflate în conflict. Prin acordarea unor asemenea drepturi autoritatea își contrazice propria sa voință.

Răspunsul la întrebarea *dacă* un conflict între voințele avînd putere de comandă înăuntrul unui sistem de norme este posibil din punct de vedere logic depinde, așadar, de modul în care înțelegem permisiunea prin care autoritățile superioare ale sistemului delegă putere unor autorități inferioare. Dacă aceste permisiuni se reduc pur și simplu la declarații sau promisiuni că autoritatea superioară va tolera anumite acțiuni normative din partea autorităților inferioare, atunci un conflict între voințele cu putere de comandă în cadrul sistemului *este posibil*. Dacă însă permisiunile ce delegă putere înseamnă drepturi de emitere a anumitor norme, adică *dacă* autoritatea superioară protejează acțiunile normative ale autorităților subordonate interzicînd altor agenți împiedicarea unor asemenea acțiuni, atunci conflictele de voință sînt logic imposibile înăuntrul sistemului.

Un sistem de norme imun la conflict din punct de vedere logic, în sensul explicat, posedă aceeași coerență și unitate care este caracteristică pentru ceea ce am numit *corp* de norme. Un corp este o clasă de norme avînd aceeași autoritate (vezi cap. VIII, secțiunea 7). Înăuntrul unui corp, conflictul între prescripții este exclus ca fiind contrar naturii unei voințe raționale. Într-un sistem de norme există (în mod normal) mai multe autorități. Dar într-un sistem logicește imun la conflict și deci avînd coerența unui corp, subautoritățile nu pot contrazice voința suveranului, ci o pot doar „transmite”. Așadar, într-un anumit sens, există o *unică* voință dătătoare de comenzi și permisiuni înăuntrul unui asemenea sistem, și anume voința suverană.

Definiția dată validității ar putea fi făcută mai tare, stipulînd că validitatea unei norme înseamnă că autoritatea care o emite are o permisiune ce revine la un drept de emitere a normei. Competență sau putere normativă ar însemna în acest caz

permisiuni în sensul mai tare de drepturi de efectuare a anumitor acte normative. Asemenea redefiniri ale noțiunilor de competență și validitate ar conferi noțiunii de sistem normativ coerența unui corp. Consider că această reformulare a definițiilor noastre este indicată. Permisuniile de ordin superior despre care am vorbit aici trebuie considerate drepturi.

Cu toate acestea, eu n-aș spune că aceste constatări vin în sprijinul ideii că (toate) permisuniile sînt „esențialmente“ drepturi. Permisuniile ca „simple“ tolerări își au propriul lor statut normativ. Dar cred că natura logică a ideii atît de controversate de normă permisivă este clarificată considerabil dacă înțelegem că numai permisuniile care sînt drepturi pot conferi unui sistem normativ acea armonie a voințelor cu putere de comandă ce caracterizează voința rațională, armonie despre care este foarte rezonabil să credem că trebuie să existe în cazul unei clase de norme cum sînt legile unui stat. În felul acesta și ideea că permisuniile *juridice* sînt drepturi — idee împărtășită de numeroși filozofi — devine inteligibilă.

INDICE

- Abilita, 106
- Abilitate, 63, 66–73, 75–76, 126–134, 140–147, 191
- Abrogare (a normelor), 208, 213, 219
- Abținere, 7, 62–66, 70–72, 73, 75–76, 83, 105–106, 138
- condițiile a., 63–66
- consecințele a., 64–66
- elementară, 74–76
- rezultatele a., 64–66
- Act, 6–7, 52–73, 103–104, 105–106, 134–135
- categorie de acte, 6, 53–54, 56, 68, 73, 130, 140, 190
- descriere de act, 80, 172, 180–182
- elementar, 59–60, 73–76
- generic, *vezi* categorie de acte
- implicație, 203–304
- individual, 6, 53–54, 68, 73, 130, 140
- Activitate, 52, 57–58, 67–68, 69, 89–90, 134–135
- Acțiune, 59, 65
- condiție a a., 60–62, 82–84, 91–92, 191, 193, 195–198
- condiționată, 189, 195–196
- consecință a a., 56–58, 134
- Logica A., 7, 53, 74–87, 148, 149, 150, 189–197, 203
- normativă, *vezi* Normativ(ă)
- rezultat al a., 56–58, 59, 62, 66, 68, 93, 105, 134, 136–137, 145
- Adevăr, 42, 121–124, 214–215, 218
- Agent, 53, 54–56, 62–63, 93, 95–96, 126–127, 136–137, 142–145, 202, 203, 207
- colectiv, 38, 62, 93–94, 95, 97–98
- empiric, 38, 93
- impersonal, 38, 93–94, 95
- individual, 38, 93–94, 95
- personal, 38, 93–94, 95
- supra-empiric, (-natural), 38, 93
- Alio-angajare, 203
- Anankastic(ă) (conexiune, enunț, judecată, propoziție, relație), 27–28, 31, 113, 119, 121
- Angajare
- faptică, 176
- normativă, 176, 202–206
- paradoxele a., 205–206
- Aristotel, 105
- Austin, 100, 101
- Auto-angajare, 203
- Auto-comandă (*vezi* și Normă autonomă), 94, 95, 109
- Autoritate normativă, 24, 26, 29, 30, 88, 93–95, 96, 97, 103, 104, 106, 108, 109, 110, 122, 124, 136, 137, 139, 140, 141, 145, 146, 147, 154, 165, 168, 170, 171, 176, 177, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 224
- supremă, *vezi* Suveran(ă)
- Bine, 31–32
- Blackstone, 100, 101
- Broad, 5
- Brusiin, 120

- Capacitate, 67
- Caracter al normei, *vezi* Normă
- Comandă (ordona, porunci), 129—130, 133—148, 155, 168, 224
- Comanda (poruncă, ordin), 24, 29, 89, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 100, 101—103, 107, 108, 109, 111, 114—117, 119, 121, 125, 133—134, 136—138, 140—147, 154—159, 162—169, 171, 172, 173, 174—180, 182—184, 196, 197, 199, 200, 203, 209—211, 217, 219, 220, 221, 222, 223, 224
- conflict între comenzi, 219—224
- negativă, 158, 169, 219
- pozitivă, 158, 169, 219
- sisifică (ordin sisific), 166
- Competență, 210, 211, 212, 218, 219, 224, 225
- Condiție de aplicare a normei, *vezi* Normă
- Conectiv de adevăr (verifuncțional), 6, 8, 149—153, 190
- Conformare, *vezi* Supunere
- Conte, 105
- Continua (a c. o stare de lucruri), *vezi* Menține
- Conținut de normă, *vezi* Normă
- Corp (de norme), 170—171, 174, 177, 224
- Delegare (a puterii), 210, 211, 212, 218, 220, 224
- Descriere de schimbare, 50, 51, 162, 164, 180, 182, 183
- Descriere de stare, 39, 50, 51, 161, 168
- Descriptiv(ă) (discurs, interpretare, propoziție), 19, 20, 21, 23, 25, 27, 39, 44, 111, 112, 122, 149—158, 184, 188, 189, 190
- Desuetudine, 213
- Directivă, *vezi* Normă tehnică
- Discurs
- descriptiv, *vezi* Descriptiv(ă)
- prescriptiv, *vezi* Prescriptiv(ă)
- Distruge (anihila, desființa o stare de lucruri), 60, 63, 65, 66, 72, 75, 76, 102, 184, 191, 192, 202, 203
- Dorință, 132
- Drept (subiectiv), 106—107, 108, 109, 211, 223, 224, 225
- Echilibru deontic, 166
- Egal, 147
- Enunț, 122, 123, 149
- normativ, *vezi* Normativ(ă)
- Eveniment (*vezi* și Schimbare), 43—47, 52—55, 56—58
- și Act 52—55, 56—58
- Existență (a unei norme), 9, 112, 123, 124, 125—147, 151, 154, 159, 160, 167, 171—172, 173, 174, 184, 188, 189, 190, 207, 208, 209, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 219, 220
- necesară, 55, 125, 160, 171—174
- Extensional, 85
- Face (săvârși) (*vezi* și Act, A lăsa să facă, A face să efectueze, Putință de a face), 59, 60, 63, 90
- Face să efectueze (săvârșescă), 137—142, 144, 155, 168—172, 174, 224
- Fapt, 42—44, 111, 124, 125, 127, 136
- Funcție (oficiu), 94
- Funcție de adevăr, 36—39, 48, 76, 91, 92, 150, 151, 152, 184, 194
- Gramatică, *vezi* Regulă
- Hare, 116, 117, 118
- Hartmann, 30
- Hägerstrom, 214
- Hedenius, 123
- Hume, 127, 128
- Ideal (regulă ideală), 30—32, 89, 91, 92, 130—131, 207
- Imitație, 113
- Imperativ(ă) (mod, proporție), 96, 102, 114—120, 135, 150, 155
- Implicație logică (între norme), 172, 174—176, 177, 179, 180, 182, 183, 184, 185, 186, 198, 199
- Inabilitare, 73
- Inactiv(ă) (mod, propoziție), 119, 120
- Individ (logic), 40, 41
- Inferență practică, 9, 28

- Intensional, 85
 Intenție, 58, 139
 Interjecție, 118
 Interzicere, 89, 94, 95, 101, 102—103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 115, 117, 121, 125—126, 134, 135, 138, 141, 144, 145, 147, 155, 156, 166—167, 168, 174, 175, 176—177, 201, 202, 204, 205, 206, 207, 210, 211, 212, 219, 221, 223
- Împiedica (a i. pe cineva să acționeze), 72—73, 101, 106, 127, 129, 130, 140, 223
- Încerca(re), 56, 59, 69—70, 71, 139, 140, 142—143, 168, 170
- Îndeminare, 67
 „în vigoare“, 136, 145, 151, 213, 214, 218
- Joc, *vezi* Regulă
- Judecată, 6, 8, 35, 39—44, 91, 111, 123, 124, 128, 149, 150, 155, 157, 158, 214
 generică, 40—42
 individuală, 40—42
- Kant, 126, 128
 Kelsen, 105, 107, 213
- Lasă (a l. pe cineva să facă ceva), 138, 139, 141, 169, 171, 173
- Lege, 19—23
 divină, 96, 109
 a logicii (sau matematicii), 19, 20—23, 32
 a naturii, 19, 20, 21, 23, 27, 30
 a statului, 19, 21, 23, 24, 29, 32, 93, 95, 99—101, 107, 125, 139, 144, 208, 209, 218, 225
- Liber (libertate, liber arbitrar), 52, 55, 103, 104, 105, 108, 109, 110, 139, 171, 178, 179, 206, 211
- Logică deontică, 5, 9, 10, 34, 44, 52, 72, 88, 90, 105, 120, 148—186, 187—206, 217
 vechiul sistem de L.D., 5—10, 199
- Logică modală, 3, 4
- Logică propozițională (logica propozițiilor), 34—42, 148, 153, 199, 203, 206
- Mentține (a m. o stare de lucruri), 61, 63, 65, 66, 75, 76, 101, 179, 184, 190, 191, 201, 202
- Mijloc (*vezi* și Școp), 26, 32, 137, 189
- Moore, 31
- Moral(ă) (lege, normă, principiu, regulă), *vezi* Normă de Morgan, 38
- Natură, 19, 20
- Negație
 a unei judecăți, 36, 37, 157
 a unei norme (normă-negație), 155—160, 164, 169, 173—174, 197—198, 200, 209
 a unui conținut de normă, 158, 159, 164, 165, 182, 183, 197
- Nesupunere, *vezi* Supunere
- Nevaliditate (a unei norme), *vezi* Validitate
- Normativ(ă), *vezi* și Prescriptiv(ă), acțiune (activitate), 93, 94, 96, 134—147, 207—225
 enunț, 119, 123, 124, 151
 ordine (ierarhie, sistem), 104, 105, 106, 209, 210, 217—225
 relație, 135, 136, 140, 144, 145, 147, 154, 209, 218, 219
- Normă, 6, 8, 9, 10, 18—33, 88—110, 131
 și adevăr, 121—124, 150
 anonimă, 26
 auto-consistență a n., 153—154
 autonomă, 28, 94—95
 caracter al n., 88, 89, 101—110
 126, 127, 148, 159, 164, 174, 182, 197
 categorică, 92—93, 148—186, 188, 196, 201, 202, 204, 206
 coexistență a n. — lor (*vezi* și Existență), 160, 167, 170, 171, 176, 220, 221
 compatibilitate între norme, 160
 171, 174, 175, 176, 177, 178

- 180, 182, 184, 185, 186, 198, 199, 200
 condiție de aplicare a n., 88, 91—92, 148, 149, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 172, 175, 177, 178, 179, 180, 184, 187, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202
 consistență reciprocă a normelor, *vezi* compatibilitate între norme
 constituent al n., 180—182
 conținut de n., 88, 89—91, 92, 97, 98, 105, 127, 136, 137, 141, 148, 149, 153, 159, 164, 165, 166, 172, 177, 179, 181, 182, 183, 184, 187, 188, 189, 197—198, 202, 207, 208, 209, 221
 elementară 90, 91
 eteronomă, 28, 94—95
 existență a n., *vezi* Existență
 formulare de n., 91, 111—112, 114—121, 122, 143, 150, 151, 153, 155, 156, 157, 158, 187, 188, 189, 213
 generală, 95—101, 144, 166
 incompatibilitate între, norme, *vezi* compatibilitate între norme
 ipotetică, 27—28, 92—93, 99, 116, 148, 187—206
 judecată despre n., 8—9, 124, 125, 128, 151, 152, 153, 156, 157, 158, 184, 185, 188, 189, 207, 208, 209
 și limbajul, 111—120
 Logica Normelor, *vezi* Logica Deontică
 mixtă, 90, 102
 morală, 28—30, 31—33, 109, 117, 121, 125, 208
 negativă, 90, 101—102
 negație a n., *vezi* Negație
 nucleu al n., 88, 93, 148, 149, 178—179, 196, 197, 198, 203, 208
 — obligație, 89, 102
 de ordin superior, 9, 207—225
 particulară, 95—101, 145
 permisivă (*vezi* și Permisivune), 89, 102, 103, 104, 106, 108, 109, 126, 138, 163, 164, 177, 210, 211, 212, 215, 225
 pozitivă, 90, 101—102
 promulgare a n., *vezi* Promulgare
 semnificația cuvântului „normă”, 18, 20, 32, 89, 113, 114, 115, 117, 118
 suverană, 215, 217, 219, 220, 222
 tautologică, 172—173, 181
 tehnică, 9, 26—28, 29, 32—33, 93, 109, 113, 116, 121, 132, 188, 189
 teonomă (*vezi* și Lege divină), 93
 teoria volițională a n., 139—140, 171
 validitate a n., *vezi* Validitate și valoare, 113, 118
 Nullum crimen sine lege, 104—106, 211
 Obicei, 24—26, 28, 29, 32—33, 113, 125
 Obligație, 5—6, 7, 29, 96, 97, 100, 126, 135, 177, 201, 204, 205, 206
 Ocazie, 40, 41, 42, 45, 54, 60—61, 63, 64, 67, 68, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 83, 84, 85, 86, 88, 97—99, 100, 101, 129, 140, 141, 145, 165, 166, 167, 168, 171, 178, 187, 190, 192, 193, 194, 200, 201, 202, 203, 204
 Operator deontic, 5, 6, 8, 9, 188
 distributivitatea o. d., 6, 180, 198—202
 iterare a o.d., 6, 9
 Ordin, *vezi* Comandă
 Ordine normativă, *vezi* Normativ(ă)
 Pedepsă, 24—25—26, 133, 144—147, 168, 176—177, 219
 Permisivune, 5—6, 24, 89, 94, 95, 97—98, 102—110, 115, 116, 121, 123, 124, 126—127, 132, 134, 135, 138, 139, 140, 141, 153, 154, 156, 157, 158, 159, 160, 162, 163, 164, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 179, 180, 182, 183, 187, 196, 201, 202, 204, 205, 206, 209, 210, 211, 212, 222—225
 negativă, 158, 169, 175
 pozitivă, 158, 169, 175
 slabă, 104
 tare, 104, 106—110
 Platon, 19
 Poruncă, *vezi* Comandă

- Posibilitate (de a acționa), 54, 63, 64, 71, 75, 77, 81, 91, 92, 178, 187, 190, 191, 192, 193, 200, 204, 205
- Prescriptiv(ă) (discurs, interpretare, propoziție), 19, 20, 21, 23, 25, 112, 116, 117, 118, 135, 136, 150–158, 184, 188
- Prescripție (*vezi* și Normă), 8, 9, 10, 24, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32–33, 88–110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 122, 123, 124, 125, 127, 129, 132, 134, 135, 136, 139, 144, 145, 147, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 157, 158, 167, 170, 171, 173, 175, 176, 177, 180, 187, 188, 189, 207, 208, 209, 221, 224
- Pre-socraticii, 19
- Pretenție, 106–107
- Problema ontologică a normelor (*vezi* și Existența normelor), 5, 9, 124, 125, 214
- Proces, 43–44, 45, 53, 58
- Produce (o stare de lucruri), 66, 72, 75, 76, 102, 159, 174, 175, 179, 191, 203, 204, 205
- Prohibiție, *vezi* Interzicere
- Promisiune, 28, 29, 108–109, 112, 113, 117, 135, 202, 203, 223, 224
- Promulgare, 24, 26, 88, 111, 112, 113, 134, 144, 177
- Propoziție, 35, 59, 91, 111, 119, 120, 121, 122, 123, 149, 150
- Propoziție deontică, 8, 114–115, 118–119, 123, 150, 151, 155, 156, 188
- ambiguitatea p. d., 8, 123, 150
- imperativă, *vezi* Imperativ(ă)
- indicativ, *vezi* Indicativ(ă)
- Putere
- normativă, 211, 212, 213, 219, 220, 223, 225
- (forță) fizică, 96, 146, 147, 148
- Putință de a face (*vezi* și Abilitate), 66–73, 75, 76, 126–127, 140–143, 154, 171, 173
- Regulă, 23–24, 26, 31–33, 100, 101, 112, 113, 121, 125, 131
- gramaticală, 23–24, 32
- de joc, 2–24, 32, 112, 113, 121, 125, 131
- ideală, *vezi* Ideal
- Revoluție, 7, 219–220, 221
- Ross, 66
- Rugăciune (rugă), 89, 114, 115
- Sanctiune—sanționare, 24, 88, 144–145, 219, 220–221
- Scheler, 30
- Schimbare, 7, 45–47, 52–54, 56–58, 59–62, 153, 190
- descriere de s., 50, 51, 161, 163, 179, 180, 181
- Logica s., 7, 8, 36–49, 148, 153, 192, 193
- Scop, 26, 27, 29, 32, 33, 132, 137, 140, 189, 211
- Segerstedt, 118
- Sens, 35, 111, 122
- Sili (constrânge, forța), 106, 130, 172–173
- Stare de lucruri, 42–44, 53, 54, 58, 64–65, 153
- Sub-autoritate, 210, 211, 212, 216, 218, 222, 224
- Subordonare, 147, 216, 219, 220
- lanț de s., 216–219
- Succes (reușită), 68, 69, 70, 129, 132, 136, 140, 145, 168
- Suprima (preveni) — o stare de lucruri, 61, 64, 66, 72, 75, 76, 102, 159, 191
- Supunere (conformare, respectare), nesupunere (neconformare, neîndeplinire, încălcare), 129, 133, 140–141, 144–147, 162, 164–168, 175, 176, 177, 179, 182, 219, 220
- Suveran(ă), 104, 210, 211, 212, 218, 220, 221, 222, 223, 224
- Șantaj, 146
- Ști cum (*vezi* și Putință de a face), 66–69, 71, 132, 143
- Referință, 35, 111–112
- Reglementare, *vezi* Prescripție
- Tabel de adevăr, 34, 37, 48, 184–186

- Tautologie, 37—38, 39, 48—49, 81,
 184—185, 186, 198—199, 206
 deontică, 184, 198, 199, 201
 Teoria cuantificării, 34
 Tolerare (a tolera), 108—110, 140,
 141, 211, 224, 225
 Tranoy, 107, 116
 Transformare de stare (vezi și Eve-
 niment), 45—47
 Trebuie și Este, 126—127
 Trebuie implică Este permis, 177,
 183
 Trebuie implică Poate, 126—134,
 140—141, 143
 Uzurpare, 218—220, 221
 Validitate (a unei norme), 212—220,
 222, 224, 225
 Virtute, 31
 Voință (a voi, a vrea), 24, 52, 132,
 136—138, 139, 140, 144, 146,
 154, 168, 170, 171, 176, 177,
 214, 224—225
 conflict de voințe, 167, 222—224

POSTFAȚĂ

ANALITICA NORMEI ȘI ACȚIUNII: O ABORDARE LOGICO-FILOZOFICĂ

Prima tentativă de anvergură de a lega între ele conceptele de normă și acțiune, atât pe planul analizei logico-filozofice cât și pe cel al formalismului logic, este lucrarea lui Georg Henrik von Wright ¹ din 1963, *Normă și acțiune*, pe care o înfățișăm aici în traducere românească. Cartea marchează o dată importantă nu numai în cadrul evoluției fertile a unuia din reprezentanții proeminenți ai filozofiei contemporane de inspirație logică; ea înseamnă totodată o piatră de hotar în istoria problemei. Progresele înregistrate în ultimele două decenii au condus mult dincolo de acest punct de pornire; autorul însuși a introdus modificări notabile în eșafodajul conceptual, dar concepția wrightiană din *Normă și acțiune* este departe de a-și păstra numai o însemnătate istorică. Cîteva jaloane puse acolo pot îndruma și astăzi traseul nostru în această sferă de probleme.

Semnificația cărții de față va reieși cu limpezime, dacă vom spune că:

(1) lucrarea lui von Wright stabilește o conexiune solidă între teoria generală a normelor și analitica acțiunii;

(2) această legătură este prelungită din domeniul analiticii logico-filozofice în domeniul formalismului propriu-zis.

Criteriile de judecare a performanței wrightiene se schimbă, în funcție de cele două aspecte care intră în joc. În linii mari, se poate afirma că astăzi interesează mai mult latura analitică, trama conceptuală elaborată de von Wright, în timp ce formalismul logic particular la care recurge autorul prezintă totuși

¹ Născut în 1916, Georg Henrik von Wright a studiat filozofia și logica la universitățile din Helsinki și Cambridge. Din anul 1946 este profesor al Universității din Helsinki, iar din 1961 membru al Academiei Finlandeze de Științe, fiind ales, o perioadă, și președinte al ei. A exercitat și funcția de președinte al Asociației Internaționale de Istoria și Filozofia Științei.

un interes de secundă instanță. Autorul însuși a căutat ulterior soluții mai suple, tipare formale mai ingenioase ale logicii normelor și acțiunii.

Pasionant și convingător rămîne efortul de a gândi în același timp *logic* și *filozofic* o problematică; lucrarea lui von Wright nu se consumă la nivelul activității premergătoare modelării formale, ci dă și o versiune amplu elaborată a acesteia din urmă. Cum spuneam, legătura între analitică și formalism G.H. von Wright a stabilit-o într-o manieră în același timp solidă și elastică; construcția sa este structurată în blocuri detașabile și relativ autonome. Amendabilă local, construcția își păstrează trăinicia. Analiza wrightiană este astfel edificatoare într-un grad înalt asupra unui anumit tip de interacțiune între logică și filozofie.

Întreaga operă a logicianului finlandez este, dealtfel, abilitarea acelei legături între filozofie și logică — cu glorioase antecedente — pe care mișcarea de idei a secolului nostru a mutat-o pe noi aliniamente.

Modificarea instrumentului logic a permis să se încerce cu șanse sporite de reușită găsirea unor corespondențe formale ale analizei intuitiv-filozofice, a sugerat noi întrebări și a conferit câteva caracteristici de stil demersului. Bineînțeles, orice câștig trebuie plătit. Prețul constă în reprimarea tentației de a specula sub cupola marilor construcții metafizice. Formulele prudente, lucide, avansate cu titlu de ipoteză, iau locul marilor aventuri ale spiritului pe care le-a declanșat — de la Platon la Kant și Heidegger — interogația îndreptată asupra gândirii așa-zis practice. Cernerea prin site conceptuale mărunte presupune descompunerea întregului în părți tot mai mici și soluționarea dificultăților pas cu pas, pe linia unei tradiții în care elementul cartezian și cel empirist-britanic pot fi deopotrivă regăsite. Pretutindeni este vizibil efortul de a împinge înainte fie și cu puțin cunoașterea problemei cu prețul renunțării de a regindi global totul. În acest fel, gândirea care și-a reprimat dorința de a miza pe o carte totul și a obține astfel „câștigul maxim” este asigurată împotriva „pierderii maxime” cu care se poate solda speculația neacoperită. Un asemenea demers capătă tot mai mult atribute ale „științei normale” și pierde exuberanța augurală gândirii poetice, așa cum se exteriorizează ea în tentativele pur filozofice.

Opera lui von Wright este edificatoare pentru ceea ce poate da un asemenea tip de demers investigator. Nu trebuie crezut că analiza logico-filozofică sfârșește neapărat în minorat. Dacă revenim asupra subiectului este pentru că avem în memorie rezistențele mai vechi și mai noi pe care le-a întâmpinat, la noi și aiurea, instaurarea acestui fel de a interoga lucrurile, cuvintele, ideile. Analiza logică nu este rodul exclusiv al empirismului britanic; spre ea converge tot ceea ce ține de un anumit geometrism al gândirii; e suficient să ne gândim la Leibniz și Frege spre a vedea sub ce glorioase auspicii se consumă preliminarile analizei logico-filozofice. Tot astfel, ar fi inexact să se afirme că rezultatele analizei logico-filozofice sînt condamnate la insignifianță. Aceasta se întâmplă doar atunci cînd obiectul de studiu însuși este insignifiant; sau cînd din cauza cuvîntului nu mai vezi lucrul semnificat; sau cînd minuiеști instrumentul fără calificarea cerută; sau cînd îți inchipui copilărește că mergînd spre orizont îl poți atinge. O operă cum este aceea a lui von Wright poate sta însă mărturie pentru însemnătatea rezultatelor pe care le poate da, cînd găsește un punct de aplicare și cînd este aplicată, cu dexteritatea necesară, pirghia analitică. Și nu în ultimul rînd trebuie prețuită la acest gînditor acea capacitate de autocritică, de reconsiderare rațională, de revizuire și ameliorare în noi variante, a unui proiect sau altul din rîndul acelor care l-au solicitat.

Logicianul finlandez a studiat — a practicat — cu Wittgenstein filozofia; studentul de la Cambridge a păstrat pînă astăzi preocuparea vie de a infuza spirit filozofic cercetărilor sale logice. El a abordat probleme importante, a căutat răspunsuri semnificative la întrebări semnificative. Interogativitatea, prudența, controlul asupra propriilor sale ipoteze au venit să se alieze cu o mare disponibilitate de abordare a unor probleme dificile și de anvergură. Una dintre ele este legată de *logica deontică*.

În 1951, an în care publică *Tratat despre inducție și probabilitate*, vede lumina tiparului și articolul său deschizător de drumuri din revista „Mind” intitulat *Logica deontică*. Prin aceasta, logicianul finlandez semnează actul de naștere al unei direcții de cercetare logică însumînd la ora actuală mii de titluri și aflată în condiția bună a lărgirii orizontului ei, a legării ei cu alte subiecte de cercetare. G. H. von Wright a construit în acest articol un calcul *analog* unui calcul *modal*. Pornind de la observația că între conceptele de „obligatoriu”, „permis”, „interzis”, pe de o parte, și conceptele „necesar”,

„posibil“, „imposibil“, pe de alta, există analogii de structură — primele sint legate, de pildă, printr-un „pătrat al modalităților deontice“ analog pătratului logic cunoscut din logica modală — G. H. von Wright a dat o primă formulare viabilă — consistentă și netrivială, în speță ireductibilă la calculul propozițional clasic — a unei logici care își propune să redea relațiile de natură formală între propoziții ce formulează norme.

Nu interesează aici modul exact în care se materializează intuițiile wrightiene în construcția sa din 1951; dar trebuie notat că construcția sa pune capăt tentativelor imature de amorsare a unei logici propriu-zise a normelor — printre ai cărei precursori se numără Leibniz, Husserl, A. Höffler, E. Mally, K. Grelling, K. Menger ș.a. — și inaugurează stadiul matur și logic-autonom al cercetării. La mică distanță de von Wright, și independent de el, studiile lui O. Becker (1952) și J. Kalinowski (1953) propun alte două variante de logică a normelor, semn că „timpul nu mai avea răbdare“ să amâne realizarea proiectului deontic. Prin aceasta era deschis un capitol mai cuprinzător al logicii formale: studiul *discursului practic*, din care logica normelor este o parte.

Logica deontică a lui von Wright s-a impus încă de la început ca principala direcție de explorare; aparatul ei conceptual a fost folosit cu mai mult succes decât variantele concurente în înaintarea pe o cale plină de dificultăți stimulative. Cîteva decenii de studii par să ateste că obstacolele și neîmplinirile întîlnite în cursul procesului de constituire a unei logici adecvate a normelor n-au fost decît piedici provizorii care n-au descurajat cercetarea ci, dimpotrivă, au dinamizat-o. Pe de altă parte, este tot atît de adevărat că logica normelor constituie însumarea multor formalizări aflate în concurență și nu un formalism unical, cel mai bun din formalismele posibile. Inextricabila diversitate a domeniului a rezistat pînă în prezent unei tentative unificatoare convingătoare și există temeuri de a crede că așa va fi și în viitor. Proliferarea construcțiilor deontice poate fi constatată, dealtfel, la scara operei lui von Wright însuși. *Normă și acțiune* este o a doua etapă în evoluția ideilor lui von Wright, după articolul său deschizător de drumuri din 1951 (și capitolul consacrat modalităților deontice din cartea sa *An Essay in Modal Logic* datînd din același an).

Împrejurările și considerentele care au determinat revizuirea punctului de vedere inițial asupra logicii normelor sint evocate de autor însuși în Prefața cărții de față. La deslușirile furnizate de autor trebuie să adăugăm observația — esen-

țială — că *Normă și acțiune* plasează investigația nu numai într-o nouă direcție formală, ci îi conferă și o anvergură mai mare. Anvergura proiectului wrightian este reliefată și de împrejurarea că prezenta carte — deși perfect autonomă — constituie prima parte dintr-o trilogie care mai cuprinde *Varietățile Binelui* și *Logica Preferinței*, lucrări apărute în același an (1963) și dedicate axiologiei filozofice, respectiv unei logici dătătoare de seamă pentru conceptul de valoare.

Analiza logico-filozofică wrightiană din cartea de față s-a soldat cu câteva rezultate esențiale, care se cuvin a fi apreciate independent de contextul în care apar; revizuirile introduse de autor pe parcursul a două decenii în concepțiile sale asupra logicii normelor nu par a afecta substanța contribuțiilor aduse în câteva puncte importante. Printre acestea trebuie reținute în primul rînd o clasificare generală a normelor (cap. I) și analiza caracteristicilor formale ale normelor (cap. V); ele constituie contribuții notabile la o teorie generală a normelor, care pot fi înscrise la activul filozofiei analitice; ceea ce, firește, nu înseamnă că s-ar impune *eo ipso* să reținem toate soluțiile propuse. Cadrul general în care ne plasează clasificarea wrightiană a normelor și analiza structurii lor — cu deosebire a prescripțiilor — este mai larg decît cel al formalismului propriu-zis.

Contribuții importante sînt aduse de logicianul finlandez în chestiunea raportului dintre norme și propoziții, în aceea a statutului ontologic al normelor și în numeroase alte probleme.

Trebuie menționate, în al doilea rînd, contribuțiile wrightiene la analiza conceptelor de *schimbare* și *acțiune*, analiză care își găsește corespondentul formal în Logica schimbării și Logica acțiunii, presupuse în construcția multietajată a logicii sale deontice. Deosebit de sugestive sînt observațiile sale în jurul conceptului de *acțiune normativă*, acțiune generatoare de norme. Exemplară este claritatea cu care problemele sînt puse și, de cele mai multe ori, soluționate. Nu întotdeauna soluția propusă este satisfăcătoare sau a apărut astfel autorului însuși, la o privire retrospectivă; este, de exemplu, cazul dublei interpretări — prescriptive și descriptive — a expresiilor deontice, legată de o distincție care poate fi regăsită, totuși, în diferite forme la mai mulți autori. Dar se va observa cu ușurință că într-un domeniu ca acesta, în care speculația filozofică neacoperită se simte în largul ei, operînd adesea cu rezultate necontrolabile, investigația wrightiană atinge în toate problemele discutate un grad de claritate care face posibilă și stimulează dezbaterea *rațională*. Nu puține și nici lipsite de importanță

sînt totuși chestiunile lăsate de o parte, ca irelevante sau (ineă) necoapte. Von Wright abordează numai probleme în care are ceva personal de spus. Iată de ce *Normă și acțiune* este o lucrare neobișnuit de densă și stimulativă.

*

Să indicăm acum, pe scurt, cum au evoluat căutările lui von Wright în domeniul logicii normelor în anii care ne despart de publicarea cărții *Normă și acțiune* și să schițăm unele din analizele și punctele de vedere dezvoltate de el în probleme filozofice legate, într-un fel sau altul, de familia de noțiuni ce domină această carte.

În cadrul preocupărilor de perfecționare a logicii normelor, o examinare mai aprofundată a raporturilor dintre noțiunile „obligatoriu” și „permis” l-a condus, pe planul formalismelor, la edificarea unei pluralități de sisteme deontice, corespunzând unei game de accepțiuni — mai tari și mai slabe — ale permisiunii și obligației. Un asemenea repertoriu de sisteme îl plasează pe logician într-o poziție mai avantajoasă, cu orizont mai larg, în judecarea raporturilor dintre sistemele logice și operarea intuitivă cu respectivele noțiuni, în prevenirea confuziilor de sensuri ca surse posibile de paradoxe în acest domeniu al logicii. O inovație în sfera limbajului formal al logicii deontice, față de cel din *Normă și acțiune*, a fost construirea formulelor Logicii acțiunii nu utilizînd operatori corespunzător ideilor de act și abținere, ci prin indicarea, în paralel, pentru perechea de momente ce constituie ocazia de acțiune considerată, a stării de lucruri efectiv realizate în cel de-al doilea moment, precum și a stării ce ar fi avut loc în lipsa intervenției agentului; din comparația lor rezultă atunci univoc modul de comportare — activ sau pasiv — al agentului. Von Wright și-a exersat inventivitatea de logician și pe linia tentativelor, inițiate încă în deceniul al șaselea de A. R. Anderson, de exprimare („reducere”) a modalităților deontice „obligatoriu” și „permis” cu ajutorul modalităților alethice „necesar” și „posibil”. În fine, unul din limbajele logico-deontice propus de el recent utilizează, pe lângă simbolurile pentru acțiuni generice, de felul celor cu care a operat în articolul din 1951 sau al celor din *Normă și acțiune*, simboluri pentru acțiuni individuale și cuantori (aplicabili la ele), iar calificările deontice ale acțiunilor nu mai funcționează ca operatori, cum era cazul în toate sistemele wrightiene de pînă acum, ci ca predicate aplicabile aceluiași acțiuni individuale.

Toate aceste încercări (și altele) — unele inițiate de alți autori — arată în ce măsură logicianul finlandez tratează domeniul logicii deontice, la cîteva decenii de la defrișarea lui, ca un teren ce invită încă la experimentări în perspectiva, mereu deschisă, a edificării unor sisteme care să redea cît mai adecvat și mai cuprinzător varietatea și complexitatea discursului normativ.

Cum spuneam, la unele din ideile analizate și precizate în cartea de față, von Wright apelează ulterior, în abordarea unor probleme filozofice a căror discuție a fost blocată sau stînjinită nu o dată de lipsa unui aparat noțional satisfăcător.

Conceptul de „stare de lucruri generică” (de eveniment² sau fenomen generic) dezvoltat în *Normă și acțiune*, este utilizat, în combinație cu instrumentele logicii temporale, pentru definirea ideilor de condiție necesară, condiție suficientă și condiție necesară și suficientă, menite a servi, la rîndul lor pentru clarificări în legătură cu categoria filozofică de cauzalitate. Mai interesant încă, din punctul de vedere al semnificațiilor mai largi pe care le pot dobîndi în domeniul analizelor filozofice unele concepte din această carte este faptul că von Wright consideră esențială, pentru înțelegerea cauzalității, însăși ideea de acțiune².

Relația causală nu depinde, desigur, din punct de vedere ontologic de acțiune; în schimb, ideea de cauzalitate depinde de acțiune din punct de vedere epistemologic și logic. O conexiune causală nu poate fi recunoscută pe calea simplei observări repetate a succesiunii sau concomitenței a două evenimente (generice); din observație se poate naște doar o *ipoteză* privind prezența unei relații cauzale. Pentru stabilirea caracterului causal al conexiunii este esențială posibilitatea noastră de a interveni în cursul naturii, producînd o stare de lucruri care, altminteri, potrivit convingerii noastre, nu s-ar fi ivit, sau suprimînd o stare de lucruri care, în lipsa intervenției noastre, ar fi continuat să existe. Pentru a admite o relație causală între două evenimente generice, trebuie să putem spune, într-o situație cînd unul din ele nu este în fapt prezent, că dacă *ar fi*

² Aceste dezvoltări sînt cuprinse în comunicarea lui von Wright la ce de-al IV-lea Congres internațional de logică, metodologie și filozofia științei de la București, intitulată *Despre logica și epistemologia relației cauzale*, și în capitolul al doilea al cărții sale *Explicație și înțelegere* (1971).

fost prezent, atunci ar fi fost prezent și celălalt. Observația repetată nu întemeiază astfel de enunțuri cu caracter contrafactual. Lucrul acesta îl poate face, în schimb, acțiunea — în particular, experimentul — pentru că în orice acțiune este implicat un element contrafactual, o idee despre ceea ce s-ar fi întâmplat dacă lucrurile ar fi luat un alt curs decît cel pe care l-au luat în fapt. În felul acesta, pe ideea de acțiune și pe aceea de abilitate, conținută în ea — ambele examinate amplu în cartea de față — se sprijină distingerea cauzei de efect, conceptul de cauzalitate ca deosebit de simpla regularitate universală.

Ni se pare justificat să evidențiem aici consonanța acestui concept de cauzalitate „manipulativă” sau „experimentalistă” dezvoltat de von Wright, cu unele din reflecțiile lui Friedrich Engels despre cauzalitate din însemnările sale cuprinse în volumul *Dialectica naturii*. Engels nota acolo în mod general că nu numai natura ca atare, ci transformarea naturii decît om este „baza esențială și imediată a gândirii omenestei”; și, în particular, că „pe *activitatea omului* se întemeiază ideea de *cauzalitate*, ideea că o mișcare este cauza altei mișcări”. Evident că și Engels are în vedere condiționarea epistemologică, faptul constituirii categoriilor cu care operează gîndirea pe temeiul structurii și caracteristicilor acțiunii umane.

Încercarea de a realiza un progres în înțelegerea adecvată a conceptului de cauzalitate, apelînd în acest sens și la instrumentele oferite de logica modernă, este în sine importantă, avînd în vedere locul acestui concept în gîndirea științifică și filozofică. Pe aceeași linie se înscrie și analiza ideilor de necesitate și contingentă, a determinismului ca poziție filozofică generală³. Clarificarea conceptului de cauzalitate și determinarea funcțiilor lui în cunoaștere este făcută însă de von Wright, în cartea sa *Explicație și înțelegere*, cu deosebire în perspectiva unei tematici de metodologie și filozofie a științei: aceea a *naturii* demersului explicativ în general, iar în particular a trăsăturilor comune și a posibilelor contraste, din acest punct de vedere,

³ Acest cerc de probleme este reexaminat de von Wright din perspectiva principiului logic al terțiului exclus, cu utilizarea aparatului logicilor „temporale” în articolul *Determinism, adevăr, temporalitate* scris pentru revista sovietică „Filosofskie nauki” (nr. 4, 1975). Din nota introductivă a redacției acestei reviste am extras datele biografice despre autor, incluse în nota 1

între științele naturii și științele umane. În mod firesc, abordarea acestei tematici a trebuit să facă loc, alături de analiza cauzalității, unei ample discuții a teleologiei ca trăsătură a acțiunii umane — acțiune ce urmărește scopuri și pune în mișcare mijloacele considerate potrivite pentru atingerea lor. Mecanismul logic declanșator al acțiunii instrumentale îl constituie inferența practică, sprijinită pe norme tehnice. Această idee a inferenței practice, care în *Normă și acțiune* este atinsă doar în treacăt (în Prefață și în capitolul I), dobîndește un loc central în discuția din *Explicație și înțelegere*, cu accent nu pe dezvoltări formale, ci pe o subtilă analiză a relației lăuntrice, conceptuale dintre scop și mijloc în cadrul acțiunii intenționale. Din această analiză, filozoful finlandez extrage argumente împotriva aplicabilității universale a modelului nomologic al explicației și în favoarea unui specific metodologic al științelor umane, în particular al istoriei. Specificul acesta este conturat într-un mod complex și ruanțat, neexcluzînd mecanismul explicativ cauzal, prin subsumare la legi, și evitînd subiectivismul ce a însoțit de regulă în trecut punctele de vedere anti-pozitiviste. Amplul și originalul studiu metodologic al filozofului finlandez, cu puncte de sprijin și în analiza conceptuală a acțiunii, va constitui, de bună seamă, o lucrare de referință în dezbaterile actuale din domeniul filozofiei științelor sociale și umane.

Subliniam, mai înainte, ca trăsături ale investigațiilor lui von Wright pe tărîmul normelor și acțiunii, rigoarea și minuția analizelor, subtilitatea și relevanța distincțiilor operate, ca și fructuoasa angajare a construcțiilor logic-formale în examinarea unor categorii și probleme filozofice, angajare din care izvorăsc, dealtfel, retroactiv impulsuri de perfecționare și ramificare a formalismelor logice. Putem adăuga acum, ca o altă caracteristică a studiilor sale, străduința de a proiecta asupra problematicei filozofiei științei rezultatele dobîndite în analiza unor concepte și structuri legate în mod esențial de sfera acțiunii umane, a praxisului. În timp ce trăsăturilor menționate mai sus, li se asocia inevitabil delimitarea strictă a problemelor și perspectivelor, compartimentarea și tehnicizarea investigației, caracteristici evidențiate acum îi corespunde, dimpotrivă, recunoașterea afinităților între probleme aparent disparate și edificarea de punți între domenii anterior despăr-

țite, demers ce reclamă o mare putere de cuprindere și disponibilitate de a scruta lucrurile din noi perspective. Atît în problemele particulare de logică și filozofie pe care le-a abordat cît și în edificarea unor astfel de punți, G. H. von Wright continuă să lucreze cu acea competență, originalitate și vigoare intelectuală ce distîng personalitățile cu adevărat creatoare. Cititorul va recunoaște cu siguranță aceste însemne ale gîndirii sale în *Normă și acțiune*, a cărei problematică interesează deopotrivă domeniile logicii, eticii, dreptului și filozofiei.